

MENYHÁRT JÓZSEF

Egyház és nyelv

(A katolikus egyház nyelvpolitikája Szlovákiában)

JÓZSEF MENYHÁRT

261.7(437.6)

RELIGION AND LANGUAGE

322(437.6)

(LANGUAGE POLICY OF THE CATHOLIC CHURCH IN SLOVAKIA)

323.15(437.6=945.11):28

The state of Hungarian Catholics in Slovakia from 1918 to the present. Religion and language. The role of denominations in remaining language. The main problems of Hungarian Catholics in Slovakia: lack of bishops of Hungarian nationality, lack of the new generation of Catholic priests with Hungarian mother language. Lack of religious training (training of catechist) in Hungarian language. Low number of religious education institutions.

„A pap már spanyolul morogja koporsónk felett:

»A halál gyötrelmei körülvettek engemet!...«

(Márai Sándor: Halotti beszéd)

1. Bevezető

Tanulmányomban empirikus kutatási eredményekre támaszkodva* azokat az egyházpolitikai kérdéseket vizsgálom, amelyek hatással vannak, és várhatóan hatással is lesznek a szlovákiai katolikus magyarság nyelvhasználatára, nyelvmegtartására, esetleges nyelvcseréjére.¹

A vizsgált téma roppant tág, hiszen az egyházak és a nyelvhasználat összefonódása alapvető: a kereszténység történelmében az első pünkösdtől kezdődően a bibliafordításokon, a reformáción keresztül vezet az út napjainkig. A katolikus egyházban² lezajló és jelenleg is folyamatban levő egyházpolitikai események vizsgálata megerősíti azt az általánosan ismert szociolingvisztikai tételt, amely szerint „nyelvbevettségünk” egyházpolitikai döntések függvénye (is).

A rendszerváltás óta több írás foglalkozott a kisebbségi magyar híveket tömörítő szlovákiai egyházak történelmével és politikájával: Sebők László a katolikus egyházszervezet Trianon óta történet változásairól (Sebők 1991, 65–88), András Károly a magyar kisebbség egyházi életéről (András 1991, 13–37), Gyurgyík László pedig

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatásokat az Arany János Közalapítvány támogatásával a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda munkaterve alapján végeztem. Köszönettel tartozom minden adatközlőnek és a tanulmányt lektoráló Lanstyák Istvánnak és Zsidó Jánosnak.

a szlovákiai magyar felekezetek demográfiai helyzetéről (Gyurgyík 1991, 131–139) jelentett meg szakpublikációt. A Szlovákiában működő, magyar kisebbségeket (is) tömörítő felekezetek egyik legkiválóbb ismerője, Molnár Imre több alapos elemzésben (Molnár 1991, 89–101, 105–120; 1998, 207–257) ismertette az egyházak helyzetét. Az egyházak aktuális eseményei iránt fokozott figyelmet tanúsított a rendszerváltás utáni szlovákiai magyar sajtó is.

Munkámmal az eddigi egyházpolitikai és egyháztörténelmi elemzések sorába illeszkedve a jelenlegi katolikus egyházpolitika nyelvi, nyelvhasználati hatását igyekszem felmérni és bemutatni. A dolgozat nem lép fel a teljesség igényével, nem vizsgálja ugyanis a Szlovákiában jelenleg működő összes egyház nyelvpolitikáját, ill. azoknak a magyar nyelvre gyakorolt hatását. A magyar nyelv megtartásában aktívan és tudatosan szerepet vállaló református egyház és a többi, magyar kisebbséggel rendelkező felekezet nyelvpolitikájának ismertetése egy nagyobb, átfogóbb kutatást igényel.

2. A katolikus egyház helyzete Szlovákiában

András Károly a Szlovákiában Trianon után létrejött magyar kisebbségi egyháztörténetet négy korszakra bontja (András 1991, 13–14):

- a két világháború közötti húsz évig tartó csehszlovák korszak;
- a visszacsatolás kora;
- a magyarellenés hullám, majd az ezt követő kommunista elnyomás ideje;
- a rendszerváltás után következő időszak.

Mivel írásom elsődleges célja a rendszerváltást követő egyházpolitika nyelvi vetületeinek elemzése, így az 1989-előtti szlovákiai egyháztörténetnek csupán nagyon vázlatos ismertetésére szorítkozom.

2.1. A Csehszlovák Köztársaság megalakulásától 1989-ig

A történelmi Magyarország területéből a Csehszlovák Köztársasághoz csatolt részen az 1910-es népszámlálás adatai szerint megközelítőleg 1 070 000 magyar élt. A Szlovákia területén élő lakónépesség szinte teljes egészében valamely egyház tagjának vallotta magát (Molnár 1998, 210).

1. táblázat. *Szlovákia lakosságának felekezeti megoszlása az 1930-as népszámlálás adatai alapján* (Forrás: Molnár 1998, 210)

Felekezet	1910	%	1930	%
<i>római katolikus</i>	629 220	30,2	454 912	18,3
<i>református</i>	212 192	95,5	197 484	90,2
<i>görög katolikus</i>	67 941	11,5	27 194	4,7
<i>evangélikus</i>	53 150	13,4	21 032	5,1
<i>izraelita</i>	107 719	47,2	16 807	6,5

Az 1930-as népszámlálás alapján a magyarság 21,4%-a vallotta magát reformátusnak, 3,4%-a evangélikusnak, kb. ugyanennyi görögkeleti vallásúnak, 1,6%-a pedig izraelita felekezetű volt. A többi 70%-ot a katolikusok képezték. A Csehszlovákiához csatolt terület létszámban és kiterjedésben is legnagyobb egyházában, a katolikus egyházban 311 magyar plébánia működött. Ebből 155 a nagyszombati adminisztratúrához, 44 a roznyói püspökséghez, 37 a Szatmári Egyházmegye csehszlovák területéhez tartozott. A Kassai Egyházmegye csehszlovákiai részén 52, a szepti püspökség keretében pedig 2 magyar plébánia volt. A nyitrai egyházmegyében 15 magyar nyelvű plébánia működött, a besztercebányai egyházmegyében pedig 2 vegyes nyelvű plébániáról tudunk a két világháború közti időszakban. A munkácsi görög katolikus püspökséghez 20, míg az eperjesi görög katolikus püspökség fennhatósága alá 5 magyar plébánia tartozott (Molnár 1998, 210).

Bár az 1919. évi kisebbségvédelmi szerződések szerint az államnak a vallási életbe nem volt szabad beavatkoznia, a csehszlovák állam valláspolitikája megalakulásától kezdve kisebbséggellenes volt (Lanstyák 2000, 90). Az első bécsi döntés után és a második világháború ideje alatt a Tiso-féle Szlovák Köztársaságban a katolikus vallás államvallássá alakult át. A világháború után következő kollektív jogfosztottság időszaka alatt a gyülekezeti-közösségi élet gyakorlatilag teljesen megszűnt, mivel a magyar nyelven tartott egyházi összejövetelek államellenes cselekedetnek minősültek. A magyar nyelvű istentiszteleteket betiltották, a magyar nemzetiségű lelkészeket megvontak mindennemű állami támogatást, a nemkívánatos magyar lelkészeket áttelepítették Magyarországra. A magyarellenos intézkedések a szlovákiai magyar katolikus egyház életét érintették a legmélyebben: a Csehszlovákia való deportálás, a Magyarországra való áttelepítés a reszlovakizáció, a szlovák nyelvű istentisztelet kizárólagossá tétele és a magyarságuk mellett kiálló papok szlovák nyelvterületre való áthelyezése radikálisan csökkentette a katolikus magyarság számát (Molnár 1998, 247–48).

Az 1948-as kommunista államfordulat után az egyházak a „marxista-leninista ateizmus” alapján váltak a pártpolitika támadásának célpontjává. Az új rendszer a többségi és kisebbségi egyházakat egyaránt sújtotta, de a kisebbségben élők mégis nagyobb sérelmeket és veszteségeket szenvedtek. Az egyházi sematizmusok alapján 1980-ban Szlovákiában 235 volt a magyar (és vegyes nyelvű) plébániák száma, ami az összes plébánia 28,1%-át tette ki. Egyházmegyék szerint ez a szám a következőképpen oszlott meg: a nagyszombati egyházmegyében 155 (ez az összes 35,3%-a), a nyitraiban 6 (4,3%), a roznyóiban 49 (56,3%), a kassaiban pedig 25 (14,7%) magyar plébánia működött ebben az időben (Molnár 1998, 247–248).

2.2. A rendszerváltás után

Az 1989-es fordulat után a korábban csak elméletben létező vallásszabadság valósággá vált. A kisebbségek nyelvhasználatára és nyelvmegtartására szempontjából nézve kedvező fejlemény volt a magyar nyelven működő hitéleti intézmények létrejötte. A várakozással ellentétben a rendszerváltás után sajnos sem az állam, sem az egyes felekezetek valláspolitikája nem vált kisebbségbaráttá az új körülmények között (Lanstyák 2000, 91). Bár a szlovákiai magyar hívók a rendszerváltást követően viszonylag szabadon szervezhették mozgalmait, társadalmi szervezetekbe és pár-

tokba tömörülhettek, érdekeik védelmére alapítványokat hozhattak létre, de lényegében ugyanazon megoldatlan problémákkal kellett szembenézniük, mint az elmúlt nyolc és fél évtizeden keresztül. A magyar nyelv kiszorítása a hitéletből, a magyar anyanyelvű papi hivatások, a magyar nyelvű hitélet irányítását felvállaló magyar nyelvű püspök hiánya, a szlovák nyelvű lelkészek magyarul való helyezése korlátozza a magyar nyelv érvényesülését a hitéletben.

3. Egyház és nyelv

3.1. Vizsgálati módszerek és anyaggyűjtés

A szlovák katolikus egyház nyelvpolitikájával kapcsolatos vizsgálataimat két különböző kutatási módszerrel végeztem.

A kutatás első fázisában interjúkat készítettem katolikus papokkal, amelyek során lelkipásztori tevékenységük jelenlegi és korábbi plébániáján tapasztalt nyelvi, nyelvhasználati gyakorlatáról kérdeztem őket. Az interjú mellett az adatközlők kitöltöttek egy egyéni és egyházközségi nyelvhasználatot feltérképező kérdőívet is. A papokkal folytatott interjúk az egyházi hierarchia szerkezetébe nyújtottak betekintést, a beszélgetések és a kérdőívek segítségével képet kaptam a szlovákiai katolikus papság egyházpolitikával és egyházközségi nyelvhasználattal kapcsolatos nézeteiről.

A vizsgálat további részét egy internetes kérdőíves kutatás alkotta, amelynek adatközlői magyar katolikus egyetemisták, ill. egyetemet végzett fiatalok voltak. A kérdőív kérdéseit a katolikus papokkal folytatott beszélgetések tapasztalatai alapján, ill. a kapott válaszok mintegy ellenőrzéseképpen állítottam össze. A kérdőívvel a hívő adatközlő saját egyházközségében érvényes egyházi nyelvhasználati gyakorlatra kérdeztem rá. A kérdőívet a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség internetes levelezési listáján küldtem szét. Ezzel a módszerrel mintegy húsz kitöltött kérdőívet kaptam kézhez. A felmérés segítségével megismertem a szlovákiai magyar katolikus értelmiségnek az egyházi nyelvhasználatról és nyelvpolitikáról alkotott véleményét.

A kérdőíves és interjúk adatgyűjtés mellett nagy mennyiségű egyházpolitikai és dogmatikai szakirodalmat találtam a világhálón, ezeket a tanulmány hivatkozás fejezetében sorolom fel. A vizsgálat alapjául szolgáló interjúkra és a papi kérdőívek kitöltésére 2002 nyara és 2003 tavasza között került sor, adatközlőim az internetes kérdőívek kitöltött adatlapjait 2003 decemberében küldték el.

3.2. A felekezetek szerepe a nyelvmegtartásban

A vallás – különösen intézményesült formájában – minden korban a nyelvhasználatot befolyásoló tényezőként lépett fel (Kiss 1995, 113). Többségi, de különösen kisebbségi helyzetben a felekezetek nem csupán a hitélet és a nemzeti kultúra szempontjából játszanak fontos szerepet, hanem egyúttal lehetőséget nyújtanak a kisebbségi nyelv emelkedett funkciókban³ való használatára is (Lanstyák 2000, 119; 2002, 145). A kisebbség szempontjából tehát alapvetően fontos kérdés, hogy hitéletét saját anyanyelvén gyakorolhassa. Ez a tényező megőrzi a kisebbségi nyelv

presztízsét még olyan politikai helyzetben is, amikor azt más emelkedett funkciókból – pl. a hivatalos ügyintézésből – kiszorítják.

Mindezek ellenére a kisebbség nyelvén tartott szertartás és liturgia nyelvileg kifejezetten káros is lehet, ha a szertartást végző személy rosszul beszél magyarul. Jelenleg Szlovákiában – főleg a katolikus egyházi életben – a fokozatosan növekvő lelkészhiány miatt számos helyen magyarul nem vagy alig tudó lelkészek végzik a magyar nyelvű szertartásokat. A magyarul gyengén tudó papság mellett a magyar anyanyelvű lelkészek zömének nyelvhasználata sem biztos, hogy kellően stabil és kulturált, hiszen a római katolikus felekezetben 1918 óta nincs lehetőség az anyanyelvű lelkészképzésre.⁴

Az egyes felekezetek az általuk kisebbségi nyelven működtetett hitéleti intézmények révén is segíthetik és erősíthetik a kisebbségi nyelvhasználatot, hiszen a kisebbség anyanyelvén működő felekezeti alap- és középiskolák, valamint más tanintézetek fenntartásával, a katekétaképzést a kisebbség nyelvén végző hitoktató központok működtetésével, kisebbségi nyelven megjelenő sajtótermékek, vallásos irodalom kiadásával nem csupán a hitéletet, hanem a kisebbségi nyelvbe vetett hitét is építik.

Nyelvi szempontból fontos továbbá, hogy a kisebbségnek legyen megfelelő főpapi képviselője (püspöke, esetleg magasabb hierarchikus felsőbbsége) a felekezet vezetésében, aki felvállalja és felügyeli a kisebbség anyanyelven történő pasztoralizációját, biztosítja a kisebbségi nyelvű szertartásgyakorlatot, ill. felügyeli a kisebbségi nyelven történő lelkészi/papi és katekétaképzést.

3.3. Szlovákia felekezeti megoszlása

Szlovákia lakossága nemcsak etnikai, hanem vallási szempontból is változatos. Az 1991-es és a 2001-es népszámlálás adatai alapján az ország felekezeti megoszlása a következő táblázatban foglalható össze:

2. táblázat. *Szlovákia néhány nemzetiségének felekezeti megoszlása* (a Statisztikai Hivatal adatai, ill. Gyurgyík 1994, 121 alapján)

A népszámlálás dátuma		hívók száma	római katolikus	evangélikus	görög katolikus	református	pravoszláv	hitvallás nélkül	nem tűntette fel
1991	Összesen	3 840 949	3 187 383	326 397	178 733	82 545	34 376	515 551	917 835
	Ebből magyar	567 296	368 416	12 310	6 764	64 533	135	37 247	73 194
	Százalékarány az adott felekezeten belül	10,76	11,56	3,77	3,78	78,18	0,39	7,22	7,97
	Százalékarány a magyar összlakosságon belül	–	64,94	2,17	1,19	11,38	0,02	6,57	12,90
2001		4 521 549	3 708 120	372 858	219 831	109 735	50 363	697 808	160 598

A 2001-es népszámlálás adatai alapján Szlovákiában ezer emberből 689 katolikus, 130 felekezeten kívüli, 69 evangélikus, 41 görög katolikus, 20 református, 9 pravoszláv, 4 Jehova tanúja, 30 esetében nem ismerjük a vallási hovatartozását, míg a maradék más kisebb felekezethez tartozik.

Feltételezhető, hogy a 2001-es népszámlálás adataiban (vö. www.statistics.sk) a magyar nyelvű hívók egyes felekezetek közötti eloszlása a tíz évvel korábbi mintát követi majd. Az 1991-es népszámlálás adatai alapján a református egyház volt a legmagyarabb felekezet⁵, mégis a katolikus egyház rendelkezett a legnagyobb hívőszámmal. Nagy a valószínűsége annak, hogy a 2001-ben összeszámolt adatok alapján Szlovákia legnagyobb létszámú felekezetéből, a katolikus egyház 3 708 120 hívőt számoló közösségéből kb. 370-400 ezer⁶ hívő magyar anyanyelvű. Feltételezhető továbbá az is, hogy a görög katolikus és az evangélikus lakosságon belül – az 1991-es népszámlálás során nyert adatokhoz hasonlóan – a magyarok alulreprezentáltak lesznek.

3.4. A szlovákiai magyar katolikus hitélet alapvető gondjai

A szlovák katolikus egyház jelenlegi nyelvpolitikája és annak hatása a magyar hívők nyelvhasználatára elválaszthatatlan a magyar katolikus hitélet alapvető gondjaitól. Ezek a következők:

- a) magyar anyanyelvű főpásztor (püspök vagy segédpüspök), ill. magyar anyanyelvű püspöki helynökök hiánya;
- b) magyar nyelvű papok és papi hivatások hiánya:
 - a lelkipásztori szolgálatot teljesítő magyar papság elöregedése;
 - a papi utánpótlás hiánya;
 - a fiatal papok elvándorlása;
- c) a magyar nyelvű kispapok anyanyelvű képzésének hiánya, ill. a szlovák nyelvű kispapok magyar nyelvi képzésének nehézkessége;
- d) intézményi és szervezeti problémák:
 - a magyar nyelvű hitoktatóképzés;
 - a hivatásgondozás;
 - a papi továbbképzés;
 - a céltudatos felnőtt lelki gondozás hiánya;
 - a rétegpasztoráció, ill. az ifjúság gondozás hiánya;
 - az egyházi oktatási intézmények alacsony száma;
- e) a felelős szlovák főpásztori karnak
 - a magyar ajkú katolikusok gondjaihoz való közömbös hozzáállása;
 - hallgatóságos, esetenként nyíltan vállalt magyarellenessége (a magyar érületű papok elmozdítása a magyar egyházközségekből, helyükre gyakran magyarul alig vagy csak nagyon gyöngén tudó szlovák papok helyezése; az új egyházmegyéek létrehozatalakor a tömbben élő katolikus magyarságot felaprózására való törekvés).

3.5. A zörgetőnek ajtó nyílik⁷... (???)

(A magyar nyelvű főpásztor hiánya)

Annak ellenére, hogy a magyar nyelvű hívek Szlovákiában a tíz évvel ezelőtti népszámlálási adatok alapján – és várhatóan a legújabb statisztikák szerint is – a szlo-

vák katolikus egyháznak több mint 10%-át alkotják, mégsem rendelkeznek megfelelő főpásztori képviseléssel a Szlovák Püspöki Karban.

A magyar püspök hiánya olyan alapkérdés, amely a szlovákiai magyar katolikus hitélet alapvető gondjainak megoldásában a legfontosabb szerepet játssza. A dél-szlovákiai magyar katolikusok a maguk számára püspökökért és magyar hivatásokért imádkozva 1990 óta évente – az idén immár a 14. alkalommal – tartottak imánapot Komáromban. Laikus kezdeményezésre, a magyar püspökség érdekében többszöri aláírásgyűjtést is szerveztek már, melynek íveit beadványukhoz csatolva a Vatikánba is eljuttatták⁸ (*Új Szó*, 2000. november 7.). 2001 májusában a Jópásztor Társulat⁹ memorandummal fordult a Szlovák Püspöki Kar elnökéhez, valamint Szlovákia minden püspökéhez a Szlovákiában élő magyar hívek kérését tolmácsolva. A kérés, hogy „a Szlovák Püspöki Kar legyen magyar anyanyelvű tagja, aki bírja a szlovákiai magyar katolikus hívek és papok bizalmát, s aki olyan jogkörökkel rendelkezik, hogy képes lesz a szlovákiai magyar katolikus közösség gondjait megoldani és a Szlovák Püspöki Kar irányításával koordinálni tudja a szlovákiai magyar lelkipásztorokat” (Memorandum, IV. fejezet), süket fülekre talált. Az érseki hivatalban laikusokkal és papokkal folytatott konzultációk ellenére Ján Sokol érsek folyamatosan értelmetlennek minősítette a magyar főpásztorra vonatkozó igényt. A memorandum legfontosabb kérésének elutasítását az érsek folyamatosan azzal indokolta, hogy a pozsony-nagyszombati egyházmegyében két magyarul beszélő megbízott segédpüspök, Msgr. Vladimír Filo és Msgr. Dominik Tóth hivatott foglalkozni a magyar hívők pasztorációjával. A magyar katolikus papok által 2001-ben megfogalmazott memorandum a két segédpüspök tevékenységével kapcsolatban a következő problémákra hívja fel a figyelmet:

Bár igaz, hogy a Pozsony-nagyszombati Főegyházmegyében működik két magyarul is tudó segédpüspök, Mons. Dominik Tóth és Mons. Vladimír Filo, akik hűséggel és odaadással járnak bérnálni, de ez ma már kevés, *nincs jogkörük a problémák megoldására* (kiemelés tőlem – M. J.). Sajnos, a többi egyházmegyében a helyzet még rosszabb, a püspökök nem tudnak magyarul, jobb esetben lelkipásztori látogatásuk során töre felolvassák a szentbeszédet. Ez a helyzet nem felel meg a 3. évezred követelményeinek. A 64 ezer fős szlovákiai magyar reformátusságnak van püspöke, a jóval kisebb létszámú görög katolikus közösség gondjaival két püspök is hivatott foglalkozni. Érthetetlen a szlovákiai magyar katolikusok mostoha helyzete, nézetünk szerint tarthatatlan állapot, hogy a Szlovák Püspöki Karban egyetlen főpásztor se képviselje a 368 ezres szlovákiai magyar katolikus közösséget, aki őket – nyájként a nyájban – igaz atyaként összefogná.

(Memorandum, II. fejezet.)

A magyar püspök kinevezése nem csupán egyházpolitikai és egyház-hierarchiai kérdés. A segédpüspökök tevékenységének megítélésekor nem csupán a sovány jogkörök számítanak, de fontos szerepet játszik a nyelvtudás is, amely a tört magyarsággal felolvasott liturgikus szövegek, szentbeszéd, homíliák problematikájában manifesztálódik. A magyar hívekhez tört magyarsággal beszélő püspököket meghallgatják, püspöki mivolta miatt tisztelik, de nem érzik magukénak: tevékenysége,

igyekezete dicséretes próbálkozás marad. Ez a főpásztor nehezen tekinthető a kisebbségi nyelvű hívek méltó főpapi képviselőjének. Kissé eltúlzott bibliai képpel szólva: a nyáj nem ismeri/ismerheti el igazi pásztorának a más nyelven beszélő pásztor. A két magyarul beszélő, de nem magyar érzületű segédpüspök tehát nyelvi okok miatt sem fogadható el mint a szlovákiai magyar katolikus közösség magyar főpásztora.

A nyelv és a nyelvhasználat kérdése a magyar püspök kinevezését elutasító érseki argumentációban is megjelenik. Ján Sokol a magyar híveket „magyarul beszélő hívekként” (maďarsky hovoriaci veriaci) értelmezi. A látszólag apró terminológiai eltérés mögött az a gondolat húzódik meg, hogy a szlovák és a magyar híveket csupán a nyelvük különbözteti meg, ez a különbség pedig elhanyagolható. Az elhanyagolhatóság fogalma ebben a helyzetben többségi és nem kisebbségi szemszögből értendő: az a hallgatólágos felfogás áll mögötte, hogy a kisebbség a hitéért lemondhat az anyanyelvéről. A szlovák főpásztorok a magyar püspök kinevezése körül folyó vitában ügyesen felhasználták a *hit* (és a vallás) *előbbrevalóságának* tételét, amelynek határait önkényesen csupán a kisebbségi magyar nyelvre terjesztenek ki, a többségi szlovákokra viszont nem.

A főpásztori karnak a kisebbségi hívőkkel és azok nyelvi igényeivel szemben tanúsított viselkedése ellentmond az egyetemes egyház céljainak is. „Az Egyház arcán Krisztusnak tükröződő fényességével minden embert meg akar világosítani azáltal, hogy minden teremtménynek hirdeti az evangéliumot¹⁰” – olvasható a negyven éve megtartott II. Vatikáni Zsinat¹¹ *Lumen Gentium* kezdetű dogmatikus konstitúciójában (*Lumen Gentium*, Előszó). A zsinat – és az egyetemes katolikus egyház – tehát a keresztény hit terjesztését tartja legszentebb és legfontosabb feladatának, és hajlandó ezért még az évszázadokon keresztül használt latin nyelv privilégiumáról is lemondani, a krisztusi tanok terjesztése érdekében az anyanyelv használatát felértékelni. A *Sacrosanctum Concilium* kezdetű konstitúciónak a szent liturgia megújításáról elfogadott fejezetében az anyanyelv használatáról a következőképp rendelkezik:

Mivel azonban mind a szentmisében, mind a szentségek kiszolgáltatásában, mind a liturgia más területein *gyakran nagyon hasznos lehet a nép számára anyanyelvének használata* (kiemelés tőlem – M. J.), nagyobb teret kell számára biztosítani. Ez elsősorban az olvasmányokra és a felszólításokra, bizonyos könyörgésekre és énekekre érvényes az alábbi fejezetekben erre vonatkozó részleges szabályok szerint.

(*Sacrosanctum Concilium*, 36. pont 2. §)¹²

A magyar nyelvű püspök kinevezését támogatja a vatikáni zsinat *Christus Dominus* kezdetű dekrétuma is, amely a püspökök pásztori szolgálatát határozza meg az egyházban:

Ugyancsak az üdvösség szolgálata érdekében, ahol különböző szertartású hívők élnek, lelki szükségleteikről a megyéspüspök az illető szertartás papjai vagy parókiái révén gondoskodik; vagy egy megfelelő fölhatalmazásokkal ellátott és esetleg püspökké is szentelt püspöki helynök útján; vagy úgy, hogy ő maga tölti be személyesen a különböző

szertartások főpásztori tisztét. Ha pedig különleges okok miatt az Apostoli Szentszék megítélése szerint egyik megoldás sem lehetséges, akkor szertartásonként saját hierarchiát kell fölállítani.

Hasonlók a körülmények, ha különböző nyelvű hívókról van szó, akikről nyelvüket jól beszélő papok, illetve saját plébániák által gondoskodjanak, vagy a nyelvet jól tudó és *esetleg püspökké is szentelt püspöki helynök útján, vagy más, célravezetőbb módon* (kiemelés tőlem – M. J.).” (*Christus Dominus*, 23. pont 3)¹³

Közvetetten ugyan, de *A népek szelleméhez és hagyományaihoz való alkalmazkodás szabályai* című határozat értelmezhető az anyanyelv használatának támogatójaként. Az *egészséges pluralizmus* című pont kimondja, hogy:

Az Egyház a hitet és a közjót nem érintő dolgokban nem kívánja kötelezővé tenni a formák merev egységét, még a liturgiában sem. Sőt ápolja és fejleszti a különböző népek és nemzetek jellegzetes sajátosságait és örökségét. Ami tehát a népszokásokban nem elválaszthatatlanul kapcsolódik babonákkal és tévedésekkel, azt jóakarattal mérlegeli, és ha lehetséges, teljesen és érintetlenül megőrzi, sőt olykor magába a liturgiába is beépíti, amennyiben az a liturgia igazi és hiteles szellemével elvileg összeegyeztethető.”

(*Sacrosanctum Concilium*, 37. pont.)

Ez a határozat ugyan inkább a népszokásokra érvényes, de ha az anyanyelvet a különböző népek és nemzetek jellegzetes sajátóságaként és örökségeként értelmezzük – mint ahogyan az is –, akkor ez a pont is értelmezhető az anyanyelv használatát szorgalmazó zsinati határozatként.

A katolikus főpásztorok egyház(nyelv)politikája ellentmond a felsorolt zsinati határozatok, sőt tágabb értelmezésben akár az egyetemes egyház pasztorációs törekvéseinek. A magyar püspök kinevezését elutasító állásfoglalás mögött feltehetőleg tudatos, a kisebbség anyanyelvén folyó lelki gondozását bojkottáló és ezzel anyanyelvhasználatát leépítő törekvés húzódik meg. A Szlovákiában érvényes főpásztori állásfoglalást elemezve joggal merül fel a kérdés, hogy vajon mi fontosabb a Szlovák Püspöki Karnak: a krisztusi vagy a többségi nyelv *igéinek* terjesztése? Másként megfogalmazva: mért nem fontosabb majd négyszázezernyi magyar hívó megfelelő, magyar érzelmű és anyanyelvű püspök által ellátott krisztusi pasztorációja, mint ennek az akadályozása?

A többségi nyelv főpásztorai tehát – a felelősségre vonás különösebb terhe nélkül – visszaélhetnek a kisebbség hívóinak egyházon belüli kiszolgáltatottságával: úgy irányíthatják a kisebbségi nyelvű „nyáját”, hogy az hithűségét bizonyítva lemondjon anyanyelvéről. A krisztusi „egy a pásztor – egy a nyáj” eszme a szlovák katolikus főpapság értelmezésében kiegészül az „egy a nyelv” betoldással. Ez a tudatos egyházpolitikai törekvés és ennek következménye, az egyházi nyelvhasználat magyar–szlovák nyelvcseréje Szlovákiában néhol a körülmények adta kényszerű természetességgel (pl. Zoboralján), máshol a magyarul nem vagy rosszul beszélő, ill. az érsekség (nyelv)politikájához hű magyar papság „gondjaira bízva” lassan, de annál folyamatosabban valósul meg: más nyelvhasználati színterekkel összehasonlítva szinte észrevétlen surran ki az anyanyelv a templomokból. Ennek egyik oka abban

rejlík, hogy a katolikus egyház hierarchikus rendszerében a hívőnek – a II. Vatikáni Zsinat egyházreformer célkitűzései ellenére – nagyon kevés beleszólása van az egyházi kérdésekbe. A katolikus egyház a gyakorlatban szigorúan kiskorúként, és nem az egyház tevékeny részeként kezeli híveit, az egyház és annak képviselői, a papság iránt kötelezően tanúsítandó tisztelet megköti a hívők kezét.

Abban az esetben, ha az egyházközösség élére újonnan kinevezett plébános az addigi miserend (nyelvi) gyakorlatától eltérően a továbbiakban két nyelvet váltogatva vagy akár csak a többségi nyelven tartja meg a vasárnapi szentmisét, a hívek méltatlankodását nem kell figyelembe vennie. A hívek panaszukkal az érsekséghez fordulhatnak, de a nyelvi ok, a közösség nyelvének hiányos ismerete a plébános elhelyezésére nem elegendő.¹⁴ Az érseki hivatal ilyen esetben nem is vádolható tudatos, a kisebbségi nyelvhasználatot leépítő törekvéssel, hiszen nyugodt lelkiismerettel hivatkozhat a valós helyzetre: a magyar papok hiányára. A magyarul gyengén beszélő pappal „megajándékozott” egyházközösség örülhet, hogy nem kapott teljesen szlovák, magyarul egyáltalán vagy csak gyengén beszélő, csupán a liturgikus szövegek, az előre megírt prédikációk (kerékbe) tört nyelvű felolvasására képes lelkipásztort. Az anyanyelvhasználat hitéletbeli erőzóját gyorsítja továbbá az a tény is, hogy a katolikus katekizmus értelmében a hívők számára kötelező a vasárnapi szentmisén való részvétel (Katekizmus, III. rész, 2 szakasz, harmadik cikkely). Ha tehát a magyar ajkú hívő/egyházközösség vallása értelmében nem akar halálos bűnt elkövetni, akkor részt kell vennie az ünnepnap szentmisén még akkor is, ha kétnyelvűvé, majd folyamatosan idegen nyelvűvé válik a szentmise.

3.6. Pásztorok nélküli nyáj

(A magyar nyelvű papok és papi hivatások hiányának nyelvi következményei)

Szlovákiában jelenleg megközelítőleg 250 plébánián élnek magyar katolikusok. Ezek aránya az egyes egyházmegyék között a következőképpen oszlik meg:

3. táblázat. *Magyar többségű vagy jelentős magyar hívőt tömörítő plébániák egyházmegyék szerinti megoszlása Szlovákiában* (Forrás: www.jopasztor.sk)

Egyházmegye	Magyar többségű vagy jelentős számú magyar hívőt tömörítő plébánia
Pozsony-nagyszombati Főegyházmegye	155
Rozsnyói Egyházmegye	49
Kassai Főegyházmegye	25
Nyitrai Egyházmegye	6
Kassai Görögkatolikus Exarchátus	15

A szlovákiai magyar teológusképzés 1949-től 1989-ig szigorú kvótarendszerben és központosított formában szlovák nyelven folyt a pozsonyi Cirill és Metód Teológiai Karon (Molnár 1998, 251). Itt évente négy-öt magyar hallgatót szenteltek pappá, ami azt eredményezte, hogy a magyar hívők létszámának folyamatos csökkenésé-

vel egyidejűleg a magyar papi utánpótlás létszáma sem érte el a kívánt mértéket. Mára a zömében katolikus magyarok által lakott plébániák egyharmada van pap nélkül, a másik harmadában nyugdíjas vagy szlovák anyanyelvű lelkipásztor működik. A jelenleg Szlovákiában működő magyar papság létszámának több mint 50%-a hatvan éven felüli, az utánpótlás hiányában tehát egyre magasabb lesz a betöltetlen plébániái posztok aránya. A magyar paphiánytól leginkább sújtott terület jelenleg a Rozsnyói Egyházmegye, de a többi egyházmegyében is kevés a magyar pap. A Pozsony-nagyszombati Főegyházmegyében a 155 magyar jellegű plébániából 54 üres, 25-ben szlovák anyanyelvű pap működik, 20-ban pedig nyugdíjas. A magyarok lakta vidéken működő aktív papok átlagéletkora a Pozsony-nagyszombati Főegyházmegyében 52,7 év, a Rozsnyói Egyházmegyében 48,1 év, a Kassai Főegyházmegyében 37,9 év (Memorandum, I. fejezet).

Komoly gondot jelent, hogy Szlovákiában nincs magyar nyelvű hivatásgondozás. A komáromi imanapok – az érseki kar jóváhagyásával, a VII. imanaptól kezdődően aktív részvételével – egyik alapvető célkitűzése, hogy papi hivatásokért imádkozzon. A papi hivatásokért évről évre imádkozó tízezrek kérése nem eredménytelen, hiszen nem teljesen igaz az az állítás, hogy nincsenek fiatalok, akik elhivatottságot éreznének a papi hivatás iránt. Jelenleg kb. 80 fiatal magyar anyanyelvű szeminarista készül papi hivatására. Kimondhatjuk tehát, hogy van magyar papi hivatás Szlovákiában. A tényleges probléma viszont az, hogy ebből jelenleg csupán 27 tanul és tesz majd papi fogadalmat Szlovákiában. Mivel Szlovákiában nem létezik magyar nyelvű papképzés, a magukban elhivatottságot érző szlovákiai magyar fiatalok majd kétharmada¹⁵ a „fekete utat” választva inkább a magyar egyházmegyék szemináriumaiába jelentkezik, és mivel tanulmányaikat Magyarországon kezdik meg és fejezik be, pap-pá szentelésük után magyar püspököknek tesznek engedelmességi fogadalmat. Így egyházjogiilag is a magyarországi katolikus egyház kötelékébe tartoznak. Szlovákiába, a szlovákiai katolikus egyházba ezután már nehezen térnek vissza.

Meglepő, hogy a szlovák érseki kart mennyire hidegen hagyja a határ túloldalán maradó fiatal magyar papok elvesztése. Amíg ájtatosan a magyar papi hivatások kiimádkozására buzdítja a komáromi imanap híveit, semmit sem tesz annak érdekében, hogy magyar nyelvű papi képzés lehetőségének megteremtésével Szlovákiában tartsa a papnak készülő magyar fiatalokat. A szlovák főpásztorok nagy valószínűséggel tudnak a szlovákiai magyar hivatások Magyarországra szivárgásáról,¹⁶ mégsem tesznek megtartásuk vagy hazatérésük érdekében semmit.

A magyar papok hiányát Szlovákiában nagyban enyhítené, ha a Magyarországon működő szlovákiai származású magyar papok egy része visszatérne szülőföldjére. Az ő lelkiismeretükre, s a magyarországi püspökök felelősségére is apellálunk ezzel a felvetéssel.

(Memorandum, II. fejezet.)

A papi pályára készülő elvándorlásának problémája háttérben újabb nyelvi ok, a magyar nyelvű papképzés hiánya áll. A magyar nyelvű lelkipásztori képzés feltételeinek megteremtése a magyar nyelvű püspök elsőrendű feladatai közé tartozna, hiszen a jóval kisebb hívőbázissal rendelkező református egyház felvirágzása¹⁷ szorosan összefügg a komáromi Kálvin János Teológiai Akadémia létrehozásával, és

ott egy új lelkeszi nemzedék kinevelésével. A 2001-es népszámlálás adatai szerint közel 110 000 ember vallotta magát reformátusnak, a felekezet lekipásztoraik száma az elmúlt hat évben folyamatosan növekedett: jelenleg 208-an szolgálnak. Ezzel szemben a majd 400 000 hívőt számláló katolikus egyház a papi hivatások hiányával kendőzi el az utánpótlás megoldható problémáit.

A(z ördögi) kör a szlovák főpásztoroknál zárul: szlovák nyelvű vagy magyarul gyengén tudó papokat „kénytelenek” magyar plébániák élére kinevezni (kiszorítva ezzel a magyar nyelvet a hitéletből), indokolva ezt a magyar hivatások hiányával, amelyeknek kinevelését, Szlovákiában tartását a magyar nyelvű papképzés lehetőségének megtagadásával éppen ők lehetetlenítenek el.

3.7. „A pap már spanyolul morogja koporsónk felett”

(A magyar nyelvű papképzés hiányának nyelvi vetületei)

A katolikus papokkal folytatott interjúk és kérdőíves felmérések egyértelműen bizonyították, hogy a szlovákiai magyar klérus tisztában van azzal a ténnyel, hogy hivatásuk a szlovákiai magyar közösségben nem csupán lelki, de nyelvi „pasztorációs” szerepet is ruház rájuk. Tudatában vannak annak, hogy a magyar liturgiának fontos, nyelvmegtartó szerepe van. Az általam megkérdezett papoknak a magyar és a szlovák nyelvhez való viszonya a következő táblázatban foglalható össze:

Település	Papok véleménye	
	a magyar nyelvről	a szlovák nyelvről
Bős	<i>kifejezőmódban gazdag</i>	<i>grammatikailag nehéz, kevésbé színes</i>
Dunaszerdahely	<i>édes anyanyelv</i>	<i>hivatalos nyelv</i>
Fél	<i>a legszebb nyelv a világon</i>	<i>kommunikáció miatt fontos</i>
Nyékvárkony	<i>szép és gazdag</i>	<i>távoli</i>

Az interjúkból viszont tisztán kiérződik az is, hogy a megkérdezett lekipásztorok nincsenek megelégedve saját nyelvtudásukkal, néhányan közülük nem biztosak a saját anyanyelvük, a magyar nyelv használatában. A papság érzi a ránehezedő nyelvi felelősség súlyát, de sem a szemináriumban folytatott tanulmányok, sem esetleges továbbképzések nem teszik lehetővé anyanyelvhasználatába vetett hitének erősítését. A plébániákra kerülő magyar papok csupán önképzéssel tarthatják életben, bővíthetik a magyar nyelvre és irodalomra vonatkozó, jórészt még a középiskolákban elsajátított ismereteiket. Azok számára pedig, akik magyar anyanyelvük ellenére szlovák nyelven végezték tanulmányaikat, még ez a lehetőség sem marad: ők teljesen önnön szorgalmukra hagyatkozhatnak csak.

Szlovákiában a teológiai képzés ugyanis szlovák nyelvű. Az egyházmegyéek papneveldéiben 27 magyar anyanyelvű kispap tanul, ebből 18 a pozsonyi Comenius Egyetem Hittudományi Karán,¹⁸ 7 a kassai szemináriumban, 2 a nyitrai szemináriumban (Memorandum, II. fejezet). Papi tanulmányaikat szlovákul végzik, de lehetőségük van külföldi tanulmányútra, részképzésre is menni. Arra is van mód, hogy a szlovákiai szemináriumban megkezdett tanulmányaikat érseki jóváhagyással Magyarországon folytassák és fejezzék be, míg pappá szentelésükre Szlovákiában kerüljön sor. A papszentelés után egyházi engedéllyel doktori tanulmányokat is folytat-

hatnak, de a bevett gyakorlat az, hogy káplánként a közpapi pályán elindulva különböző plébániákon teljesítenek szolgálatot mindaddig, amíg plébánosként önálló plébánia élére nem helyezik őket. A katolikus egyházban az Egyházi Törvénykönyv egyházi hivatalokról rendelkező fejezete kimondja, hogy a részegyházában lévő egyházi hivatalok betöltése a megyés püspök joga (ET 157. kánon): ő jelöli ki a kápláni, esperesi szolgálat helyét. A magyar anyanyelvű végzős szeminaristának természetesen fontos, hogy hova helyezik őt káplánként, majd később plébánosként: vajon magyar nyelvű plébániára kerül vagy vegyes nyelvű, esetleg szlovák egyházközségbe? Mivel nagy a magyar paphiány, így jó esélye van magyar, esetleg vegyes egyházközségbe kerülnie, ahol különösebb gond nélkül miséz magyarul vagy akár szlovákul is. De mivel tanulmányait a szemináriumban szlovák nyelven végezte, így az sem okozna számára különösebb gondot, ha többségi nyelvet beszélő egyházközségben kezdené meg papi hivatását.

A szlovák anyanyelvű végzős szeminarista számára viszont egyáltalán nem mindegy, hogy szlovák egyházközségbe, netalán nemzetiségileg vegyes plébániára vagy színmagyar közösségbe kerül. A pozsonyi teológiai karon a magyar nyelv oktatása az Egyházi Törvénykönyv 249. kánonának alapján része a papi képzésnek.¹⁹ A 80-as évek elejéig a szlovák anyanyelvű kispap a szemináriumi tanulmányainak minden évében kötelezően tanulta a magyar nyelvet. Az órákat szombat délelőtt tartották, a tananyag pedig minden évben ugyanaz volt. Az ötéves képzés később négy-, majd a jelenleg érvényben lévő kétszemeszteres magyarnyelv-oktatásra szűkült, célja pedig kimerült a magyar nyelv olvasásának elsajátításában. Tehát a ma végzős szlovák nyelvű kispap tanulmányainak ötödik évében két féléven át kötelezően tanulja a magyar nyelv – olvasását... A szemináriumban magyar nyelvet oktató fiatal pap véleménye szerint csodát nem lehet várni: ha a szeminaristák megtanulják a liturgikus szövegeket magyarul elolvasni, akkor az óra már teljesítette küldetését. A magyart tanuló kispapok a magyar nyelv elsajátításához való viszonyuk alapján két csoportra oszthatók:

- a kevesek, akiknek a hozzáállás nem ellenséges, és szeretnének megtanulni magyarul (legalább olvasni); ezek további két csoportra oszthatók: akik könnyen tanulják a magyar nyelvet, és akiknek komoly nehézséget okoz a nyelvtanulás;
- ill. a szeminaristák nagyobb része, akik passzívan állnak a tanuláshoz (ez a csoport az előbbi alkategóriák szerint bontható tovább).

A magyar nyelvnek esetleg mélyebb elsajátítását eleve megnehezíti az alacsony óra- és szemeszterszám, továbbá hogy a nyelvet tanító teológus legnagyobb igyekezete ellenére sem rendelkezik a nyelv oktatásához szükséges nyelvtanári képesítéssel. Nem motiválja a magyar nyelv elsajátítását az a tény sem, hogy a tárgyból a szemináriumban nincs vizsga. A papszentelés után a szlovák anyanyelvű kispapok közül néhányan félnek a magyar helyezéstől, hiszen van rá példa, hogy mennyire nem tud beilleszkedni a rábízott egyházközségbe a magyarul nem tudó, a számára idegen nyelvet a lelkipásztori szolgálat évei alatt meg nem tanuló plébános (példaként Magyarbél vagy Déménd egyházközsége említhető).

Ha szlovák pap kerül magyar plébániára, nem kell, hogy megszűnjenek a magyar szentmisék, de a hívek nem kapják azt a lelki élményt, amit a szentmisének nyújtania kellene. Ha az idegen nyelvű pap a legnagyobb empátiával és toleranciával is igyekszik kielégíteni magyar nyelvű egyházközség vallási igényeit, jó ideig nem tud

magyarul gyóntatni, szentbeszédet megfelelő magyarsággal megírni és felolvasni, grammatikailag hibás szerkezetekkel, félreérthető, olykor nevetséges kifejezésekkel törheti meg a szertartás lényegét. Így lesz a legszentebb papi próbálkozás ellenére is a Júdás csókjából *„Júdás csókja”*, ezért üdvözölheti az eskető lelkiatya a szertartás résztvevőit az *„anyaszennyház nevében”* és bocsáthatja útjukra őket azzal, hogy *„ezentúl a szeretet fog benneteket lakkozni!...”* (Új Szó, 2002. február 5.), és ezért fakaszt akaratlanul is mosolyt a segédpüspök *„ámikor a Szentátya beszártá a bázilika kápuját”* mondata.

Ezek a nyelvi-stilisztikai botlások még a könnyebb, az akár még szimpátiát is ébresztő nyelvi hibák kategóriába tartoznak, hiszen a magyar nyelvet megtanulni igyekvő pásztort a közösség általában befogadja. Nem szabad viszont figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy még a közösségi életet felvirágoztató, törekvő szlovák plébános is hatással van a templomba járó gyülekezet nyelvhasználatára: megváltoztatja, szükségéből kétnyelvűvé teszi az addig egynyelvű magyar egyházi liturgiát. Nyelvi rendet bont, és akarva-akaratlan hozzájárul a kisebbségi nyelvhasználati körének beszűküléséhez, és így akár a nyelvcsere előkészítőjévé, felgyorsítójává válhat.

Ez a jelenség figyelhető meg a Nyitra-vidéken, ahol a magyar nyelv erősen előrehaladott erőzóját a vegyes nyelven tartott szentmisék inkább segítik, mint gátolják. A zoboralji nyelvszigeten élő magyarság katolikussága jóval magasabb a szlovákiai, sőt a szlovákiai magyar átlagnál, a vallásosság itt nem csupán a statisztikai adatokban van jelen, hanem a mindennapi élet szerves része (Sándor 2000, 49). A két-nyelvűség a Zoboralján a mindennapi kommunikáció természetes jelensége, így a két nyelv használata megjelenik a legtovább funkcionáló nyelvhasználati szintéren (Borbély 1993, 85), a vallási életben is. Ha például Kolonban szlovák nyelvű hívek is részt vesznek a magyar nyelvű szentmisén, a plébános a szentbeszédet szlovákul is összefoglalja (Sándor 2000, 49), Bábindalon pedig még a magyarnak hirdett szentmise is vegyes nyelvű, ahol a két nyelv használatának liturgián belüli megoszlása a következő táblázatban foglalható össze:

4. táblázat. *A magyar és a szlovák nyelv használatának liturgián belüli megoszlása Bábindalon (kérdőíves felmérés, 2002 decembere)*

Liturgia része	magyar	szlovák	mindkét nyelven
könyörgés	x		
olvasmány	x		
szentlecke		x	
evangélium	x		
prédikáció			x
Hiskegy	x		
felajánlás	x		
Miatyánk	x		
hirdetések			x
áldás és elköszönés	x		

A verebélyi esperesi kerülethez tartozó Bábindalon a magyarság számaránya 30,4%-ot tesz ki. A falu templomában hetente csupán egy szlovák nyelvű misét mondanak, a magyart pedig egyet sem, hiszen a heti három alkalommal mondott, magyar nyelvűnek hirdetett istentisztelet vegyes nyelvű. A szertatásokat végző premontrei szerzetes sokáig működött az egyházzal plébánián a Csallóközben, beszél és ért magyarul, de kifejezésmódja nehézkes. A Jópásztor Társulat memorandumában megfogalmazott aggodalom, miszerint „a helytelen magyarsággal mondott szertartások nem vonzzák a híveket, s fennáll annak a veszélye, hogy aki nem imádkozhat rendszeresen anyanyelvén, az lassan teljesen elfelejt imádkozni” (Memorandum, III. fejezet) a főpásztorokat az ima szükségességével meggyőzni próbáló érvelés. A kialakult helyzetet nyelvi szempontból vizsgálva sokkal nagyobb esélyét látom annak, hogy a magyar ajkú hívek a Zoboralján nem imádkozni, hanem csak magyar nyelven imádkozni nem fognak. A katolikus egyház (a „magyar nyelven beszélő”!) híveinek nyelvcserejével nem veszti el híveit.

A magyar nyelvű pasztoráció hiánya a vegyes lakosságú területek lakossága mellett a nagyobb városokban élő magyarságot is érinti. A magyar ajkú hívek lelki gondozását itt megnehezíti az is, hogy a nagyobb szlovák városok magyar ajkú hívői – néhány kivételtől eltekintve – nem rendelkeznek saját plébániával, gondozásukat megbízott magyarul jól vagy kevésbé jól beszélő szlovák (pl. Pozsony), szerencsés esetben magyar anyanyelvű papok (pl. Kassa) végzik. Ezért azokban a nagyvárosokban, ahol számottevő magyar közösség él, szükség lenne ún. személyi plébániák létrehozatalára. Az részegyházak kialakításáról az Egyházi Törvénykönyv 372. kánonjának 1. §-a rendelkezik. Ennek értelmében

szabálynak kell tekinteni, hogy Isten népének egyházmegyéjét vagy más részegyházát alkotó része területileg legyen körülhatárolva, és így magában foglaljon minden krisztushívót, aki az adott területen lakik.

Az általános gyakorlat értelmében tehát a katolikus részegyházak területi jellegűek, vagyis kijelölésüknél nem kell figyelembe venni a hívők nemzetiségi, nyelvhasználati hovatartozását. Az idézett kánon 2. §-a alapján azonban

ahol a legfőbb egyházi hatóság megítélése szerint, az érdekelt püspöki konferenciák meghallgatása után hasznosnak tűnik, ugyanazon a területen a hívők rítusa szerint *vagy más hasonló szempontból* (kiemelés tőlem – M. J.) különböző részegyházak alapíthatók.

Ehhez a kánonhoz kapcsolható még a 518. kánonpont is, amely kimondja, hogy bár

az általános szabály az, hogy a plébánia területi jellegű legyen, vagyis foglalja magában egy bizonyos terület összes krisztushívóit; ahol azonban indokolt, létesítsenek *személyi jellegű plébániákat* (kiemelés tőlem – M. J.), melyek valamely terület krisztushívóinak rítusa, *nyelve* (kiemelés tőlem – M. J.), nemzetisége szerint vagy más szempont alapján nyernek meghatározást.

A területi részegyházakon belüli személyi plébániák kialakítására Nyugat-Európában számos példa akad, hiszen a magyar (vagy más nyelvű) missziók működése ezen a

kánonponton alapszik. A személyi plébániák kialakításának elvén válhatott például a stuttgarti magyar misszió 2002-ben katolikus egyházközséggé. A Rottenburg-Stuttgarti Egyházmegyében hivatalosan Ungarische Katholische Gemeinde der Diözese Rottenburg-Stuttgart néven működő Stuttgarti Magyar Katolikus Egyházközség hívei a katolikus általános egyházjog szerint jogilag a helyi német nyelvű plébániához tartoznak. A német katolikus egyházban érvényben lévő gyakorlat értelmében az egyházmegye plébánosain kívül a hívek helyzetéhez igazodva lehetőség szerint más lelkészek/lelkészségek is a hívek rendelkezésére állnak: fiataloknak ifjúsági lelkész, katonáknak katonalelkész, betegeknek kórházi lelkész, más nemzeti-ségűeknek pedig lehetőség szerint anyanyelvi lelkipásztori szolgálat. A hívek szervezett lelki gondozását a Stuttgarti Magyar Katolikus Egyházközség úgy látja el, hogy havonta egyszer az egyházmegye északi területén kilenc településen magyar nyelvű szentmisét mondanak, továbbá keresztelnek, esketnek, beteg- és családlátogatást végeznek előzetes megbeszélés szerint. A gyermekek hittanoktatása és első áldozásra/bérmálkozásra való felkészítése a szétszórtság miatt nehezen oldható meg, a felkészítést ezért a helyi német plébániák végzik. Temetést az egyházközség csak a helyi német plébánossal egyeztetve vállal.

A személyi plébániák kialakítása Szlovákia nagyobb városaiban élő magyar hívek számára nem csupán lelki gondozást és vallásgyakorlatot jelentene, hanem biztosítaná az anyanyelv használatát az egyházban. A személyi jellegű plébánia kialakítása a nyelvcsere gátjaként (is) szolgálhatna a Zoboralján.

A külföldön élő magyarok hitéletben ellátásának gyakorlata példaértékű, hiszen a Kanadában élő Msgr. dr. Miklósházy Attila SJ személyében a nyugati szóránymagyarságnak van kinevezett püspöke. Távollétében az európai magyar misszióért a püspök európai delegátusa, a Münchenben élő dr. Cserhádi Ferenc főlelkész a felelős. A magyar püspök intézménye szimbolikus, hiszen hívei az általános egyházjog szerint a területi részegyházakhoz tartoznak. Így Németországban, Franciaországban vagy bárhol Nyugat-Európában egy magyar bérmálást vagy püspöki látogatást diplomáciai előkészületek, az adott egyházmegye főpásztoraival történő egyeztetések előznek meg. A diplomáciai egyeztetés többletfeladat ugyan, de mégis követendő példa a nyugati gyakorlat, ahol a pasztoralizáció a nyelvhasználat figyelembevételével és nem annak mellőzésével történik. A nyelv, ill. az anyanyelven történő hitgyakorlás joga az, ami a püspök kinevezést indokoltta, szükségessé tette. Joggal tehető hát fel a kérdés: miért lehet a nyugat-európai szóránymagyarságnak magyar püspöke, és miért nem lehet az őshonos, tömbben élő szlovákiai magarságnak? Mért nem érvényesíthető a nyugaton természetesnek számító elv, amely szerint a krisztusi tanok terjesztését olyan nyelven és olyan papok által kell terjeszteni, amelyet és akiket a hívők megértenek.

Szlovákia főpásztorai erről nem akarnak tudomást venni, sőt Sokol érsek 2002 októberében arra buzdította komáromi imnap szervezőit, hogy főpásztoruknak dr. Miklósházy Attilát, a külföldön élő magyarok püspökét kérjék fel (*Új Szó*, 2002. október 30.). Az érsek javaslata szerint tehát a szlovákiai magyar katolikus hívek főpásztorai inkább lehet egy Kanadában élő püspök, mint egy szlovákiai magyar egyházi személy. Ez a javaslat nem csupán azért elszomorító, mert az őshonos, csaknem négyszázezer hívőt számláló tömbmagarságot a szóránymagyarság helyzetéhez hasonlítja, hanem mert a külföldi magyarok püspökére hivatkozik, s így mintegy

elismeri, hogy a szórványmagyarság anyanyelvű pasztorációja jobban szervezett, mint a szlovákiai magyaroké: nekik van magyar püspökük, a szlovákiai magyaroknak pedig nincs.

3.8. „Elbirkásított” nyáj (Intézményi és szervezeti problémák)

A szlovákiai magyarság kisebbségi helyzetéből és történelmi „tapasztalataiból” adódóan kialakulásától kezdve sokat adott klerikusai véleményére. A trianoni béke után kisebbségi létének határait tapogató, önmagát szervező magyarság közösségi és kulturális életének újrateremtésében nagy szerepe volt a kor katolikus papságának és a munkát megszervező Fischer-Colbrie Ágoston püspöknek, aki 1925-ben bekövetkezett haláláig a szlovák püspöki kar egyetlen – és egyben utolsó – magyar püspöke²⁰ volt (Molnár 1998, 218). A szlovenszkói magyar katolikus papság közösség-szervezői tevékenységének köszönhetően a két világháború közötti időszakban átfogó jellegű vallási reformmozgalomra került sor. A keresztény valláserkölcsi alapon működő egyházak köré szerveződő ifjúsági mozgalmak közül mindenekelőtt a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesület (SZKIE), a Szlovenszkói Magyar Cserkészszövetség²¹, az egyetemistákat összefogó Prohászka Kör és Szent György Kör említhető meg. A felnőtt diplomás katolikus értelmiséget a Magyar Akadémikusok Keresztény Körei (MAKK) képviselték, a katolikus magyar írókat pedig a Mécse László premontrei papköltő szervezte Szent Pál Irodalmi Egyesület tömörítette (Molnár 1998, 219–220). A szlovákiai magyar katolikusság termékeny sajtóval rendelkezett: az *Új Élet* (1932–1942), a *Katholikus Lelkipásztor* (1923–1938), a *Szűz Mária Új Virágoskertje* (1922–1944) című hitbuzgalmi lapok mellett regionális jellegű, időszaki kiadványként jelent meg a *Katolikus Értesítő* (Komáromban 1934–1937 között), a *Kassai Katholikus Egyházi Tudósító* (Kassán 1922, 1930–1944), a *Krisztus Királysága* (Rozsnyón 1928–1944 között) (Molnár 1998, 220–221). A szlovenszkói katolikus papság rétegpasztoralizációs és közösség-, ill. kultúraszervező tevékenységének nagy szerepe volt tehát a magyar nyelv és nyelvhasználat megtartásában. A második világháború után az egyházat sújtó rendelkezések a kisebbségi és többségi hívőket egyaránt érintették, de a magyar főpásztor hiánya csak fokozta a katolikus magyarság ziláltságát. A hontalanság éveit követő kommunista diktatúra során a második vatikáni zsinat egyházújító törekvései ellenére is nagyon nehezen indultak meg a civil kezdeményezések. A katolikus egyház megkövesedett külső formákkal rendelkező, mozdulatlan tömegegyházzá vált, amely elvesztette vonzerejét a fiatal nemzedék számára (Molnár 1998, 250).

A rendszerváltás utáni szlovákiai magyar katolikus hívők közösségét az alulról építkezés hiánya, az egyházszerkezeti és az egyház körül szerveződő struktúrák hiánya jellemezte és jellemzi. Ez a helyzet a keresztény értelmiség kialakulatlanságára és a hívők önálló kezdeményezőképességének hiányára vezethető vissza (Gyurgyík 1991, 137). Amíg a nyugati társadalmak katolikusai aktív, tevékeny alakítói az egyház körül szerveződő vallási életnek, addig Közép- és Kelet-Európában a katolikus egyház képviselőinek autoritása nem,²² vagy csak korlátozottan engedi meg a hívek beleszólását az egyházi ügyekbe.

A szlovákiai magyar kisebbség intézményi és szervezeti problémái szorosan összefüggnek a magyar nyelvű hitoktatóképzés, továbbá a hivatásgondozás, a papi továbbképzés, a rétegpasztoralizáció és az ifjúsággondozás hiányával, de ide tartoznak az olyan problémák is, mint az egyházi oktatási intézmények alacsony száma, a magyar nyelvű egyházi sajtó és a magyar katolikus szervezetek alulszervezettsége.

3.8.1. A magyar nyelvű hitoktatóképzés hiánya

Az iskolai hitoktatás a rendszerváltás óta államilag engedélyezett, bizonyos korosztályok számára kötelezően választható tantárgy, ezzel szemben jelenleg Szlovákiában nem létezik magyar nyelvű katekéta képzés. A magyar anyanyelvű iskolák hitoktatói 1989 után a Pozsony-nagyszombati Főegyházmegyében hároméves magyar nyelvű tanfolyamon vettek részt. A képesítésüket az Egyház ugyan elismerte, de az állam nem. Így azok, akik ezen a tanfolyamon nyertek képesítést, az iskolákban mint szakképzetlen munkaerők taníthatnak. Ezt követően a pannonhalmi Bencés Hittudományi Főiskola szervezett magyar nyelvű hitoktatóképzést Komáromban. Az itt végzett hitoktatókat még a Pozsony-nagyszombati Főegyházmegye előljárósága sem ismerte el, hallgatói néhány kivételtől eltekintve nem kaptak kánoni missziót. Aki tehát Szlovákiában ma szakképzett hitoktató kíván lenni, az csak szlovákul tanulhat. A Pozsony melletti Félben létrejött a Magyar Hitoktatási Központ, amely szervezte és irányította a magyar nyelvű hitoktatók munkáját. A központ módszertani központként is működött, vallásos irodalmat és oktatási kiadványokat, segédkönyveket is biztosított a magyar katekétáknak. A Magyar Hitoktatási Központ jelenleg működésképtelen, mivel a központot irányító plébánost áthelyezték, és azóta nincs pap, aki ezt a feladatot (is) felvállalná.

Nyelvi szempontból nem csupán arról van szó, hogy nincsenek, nem lesznek magyar nyelven végzett hitoktatók, akik a hittant magyarul oktatnák, hanem hogy gondot jelent majd a magyar nyelvű hittankönyvek bebiztosítása is.

3.8.2. A hivatásgondozás, a papi továbbképzés, a rétegpasztoralizáció és az ifjúság-gondozás hiánya

Szlovákiában nem csupán a magyar katolikus intézmények száma, színvonala és helyzete marad el messze a kor kívánalmaitól, hanem a papi utánpótlás, a papi továbbképzés, a céltudatos felnőtt- és ifjúság-gondozás is. 1990 februárjában megalakult a szlovákiai magyar papok társulata, a Glória. A társulat vezetősége működéséhez egyházi jóváhagyást kért, de a nagyszombati megyés püspök nem foglalt pozitív állást, így a csoportosulás csak kiadóként működhet. A szlovákiai magyar katolikus papok általában elszigetelten működnek egymás mellett, s bár az egyes eszpresszésekben ún. papi rekollekciókon havonta találkoznak, összefogott magyar papi továbbképzésről mégsem beszélhetünk. A rekollekciókon összejevő klerikusok a lelkipásztori hivatás gyakorlati gondjait beszélik meg, de a pasztoralizáció nyelvi vetületeinek megoldására ezek a találkozások nem elegendőek. A Magyar Tudományos Akadémia által szlovákiai kutatóállomásként Dunaszerdahelyen létrehozott Gramma Nyelvi Iroda tervei között szerepel egy olyan szemináriumsorozat szervezése, amely

során nyelvi továbbképzést (retorikai, stilisztikai jellegű előadásokat) szerveznének katolikus papok számára.

Az intézményi és szervezeti problémák közé sorolható, hogy a szlovákiai magyar katolikus ifjúság gondozása jó esetben is csak regionálisan, országos szinten viszont egyáltalán nincs megoldva. A rendszerváltás után beindult ugyan az ifjúsági munka területén a Keresztény Ifjúsági Közösség (KIK) mozgalmának laza szerveződése, amely a szlovákiai magyar katolikus ifjúságot kívánta évenkénti lelkigyakorlataival, évközi találkozóival összefogni. A kezdeti lelkesedés irányítás hiányában fokozatosan elapadt, a KIK mára megszűnt országos méretű szervezetként működni, és a fiatal közösségek önmaguk kezdeményezőképességének, ill. a helyi plébános aktivitásának függvényében működik.

A „kikések” mellett szélesebb és ökumenikusabb alapon alakult újjá a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség, amelynek 2002-ben 1616 tagdíjat befizetett cserkésze volt. A SZMCS valláserkölcsei alapokon működő ifjúsági mozgalom: minden évben szervez lelkigyakorlatokat, táboraitban, országos, ill. regionális rendezvényein és egyéb foglalkozásain nagy súlyt fektet a vallásos nevelésre és a magyar kultúra ápolására. A szlovákiai magyar cserkészcsapatok többsége katolikus vagy református közösségek mellett alakultak, gyakran a helyi katolikus pap vagy a református lelkész támogatásával. Annak ellenére, hogy az egyházak támogatják a cserkészeket, nincs olyan pap, aki felvállalná a cserkészek (országos) pasztoralizációját. A cserkészszövetség minden évben megrendezésre kerülő kiképző- és csapattáborai- ban – néhány önfeláldozó példát leszámítva – csak a kötelező vasárnapi szentmise szentségének kiszolgálására jelennek meg katolikus papok. Sajnálatosan arra sincs nagy esély, hogy a szemináriumokban tanuló kispapok nyári táborokban vegyenek részt, hiszen a kispapokat nyaranta általában külföldre küldik nyelveket tanulni. Az egyházi támogatottság ellenére a katolikus papság többsége hivatásukkal járó elfoglaltságuk, több plébánián teljesített szolgálatuk miatt nem vállalja, nem vállalhatja a cserkész ifjúság pasztoralizációját.

3.8.3. Az egyházi oktatási intézmények alacsony száma

Az intézményi és szervezeti problémák között kell említeni a katolikus magyar iskolák elenyésző számát (8 alapiskola, 2 középiskola) is, amely hátráltatja a magyar anyanyelvű katolikus értelmiség képzését is.

Annak ellenére, hogy a szlovákiai magyar nyelvű katolikus iskolák és gimnáziumok száma nem éri el az arányaihoz szükséges képviselőt, mégis – jórészt az elmúlt évtized KIK- és cserkészmunkájának köszönhetően – kialakulóban van a fiatal magyar katolikus értelmiség. Nem beszélhetünk ugyan a két világháború között tapasztalt vallási megújulásról, de mégis történt biztató elmozdulás: 40 évnyi visszatorzulás után folyamatosan épül ki a magyar katolikus értelmiség. A kérdőíves felmérést egyetemista vagy frissen diplomázott gyakorló magyar katolikusokkal töltetem ki, akik válaszaikkal bizonyították, hogy tisztában vannak a szlovákiai katolikus magyarság gondoljaival, és magukénak érzik gondjait.²³

Inkább pszichológiai okokból kellene, hogy legyen (nyugodtan élhesünk, a vallásban teljesen szabadok legyünk, anyanyelvi szinten gyakorolhassunk mindent), főleg az idősebb hívők számára. Érdemi munkát

(pl. a magyar hívek érdekeinek kiharcolása) nem hiszem, hogy tudna végezni, mivel a „másik oldal” mindent elkövetne az akadályoztatására, már csak megszokásból is. Nekem tulajdonképpen mindegy, de inkább legyen magyar püspök, mint ne.

(B. T., egyetemi hallgató, Komáromfüss)

Tanulhassanak, fejleszthessék magukat a magyar nemzetiségű papok anyanyelvükön, hogy ezáltal még többet tudjanak átadni. Ezzel ugyanolyan esélyt kapnának a magyar nemzetiségű papjaink, mint szlovák kollégáik, mert lenne egy saját önálló püspökük, aki védőszárnyai alá tartoznának, egy újabb út nyílna külföld felé. Fontosnak érzem, hogy megértse a püspök papjait.

(Cs. I., kertészmérnök Komárom)

A magyar hívőket nem képviselheti, gondozhatja jobban egy szlovák püspök. A magyar hívek magyar püspökhöz tartoznak. Ez a világ legtermészetesebb dolga. A magyar püspök megérti és szíven viseli a magyar hívek sorsát, törődik azzal, hogy a magyar anyanyelvű emberek szívükből szólhassanak a szentmisén, és teljesen részt tudjanak venni azon. A búcsújáró helyeken gyakran meg van hirdetve egy magyar nyelvű szentmise, és amikor már arra kerülne a sor, kiderül, hogy nincs is biztosítva magyar lelkiatya meg kántor. Persze hogy nincs, hiszen a magyar hívek igazából nem érdekesek, senki fiai. Ez gyakran okoz csalódást az embereknek, fáj és felháborodást is, bizalmatlanságot is kelt az Egyház iránt. Sokan már úgy gondolják, szándék van e mögött. Az Egyház édesanyánk kellene, hogy legyen, nem a mostohánk. A magyar püspöknek örülnének a hívek, hiszen kívánják is, várják őt. Úgy gondolom, a papi és szerzetesi hivatásokból is több lenne.

(G. Zs., egyetemi tanár, Bábindal)

A magyarságot (főleg a magyar papokat) jobban összetartaná. Ahhoz, hogy effektíven tudjon működni, mindenképpen szükség lenne a jelenlegi egyházmegyerendszer felülbíráására.

(H. Z., egyetemista, Udvard)

Az embernek alapvető emberi joga, hogy vallását a saját anyanyelvén gyakorolja. Ehhez hozzátartoznak olyan vallási események, melyet csak püspök végezhet el.

(N. A, tanár, tolmács, Pered)

A válaszokból egyértelműen kitűnik, hogy a kialakulóban lévő szlovákiai magyar katolikus értelmiség részére a magyar püspök kinevezésének kérése nem csupán (egyház)politikai, hanem nyelvhasználati kérdés is. Tisztában vannak azzal, hogy az anyanyelvnek fontos szerepe van a hitélet gyakorlásában is, alapvető kisebbségi jogként értelmezik, és ezzel az értelmezéssel fordulnak a szlovák katolikus egyház felé. Az előrehaladott nyelvcsere helyzetét megélő Nyitra-vidéki adatközlőim sokkal érzékenyebben foglaltak állást a magyar nyelvű pasztoralizáció igénye mellett, hiszen ők éltek meg a legintenzívebben anyanyelvüknek a templomokból való kiszorulását.

3.8.4. Egyházi sajtó

A szlovákiai magyar katolikusság szervezetlensége abban is megnyilvánul, hogy a katolikus magyarság a médiákban szinte alig van képviselve. Szlovákiában magyar nyelven egy országos terjesztésű hetilap, a *Remény* jelenik meg kb. 17 ezres példányszámban. A szlovákiai magyar katolikus hitélet kérdéseivel foglalkozó hetilap a Pozsony-nagyszombati Főegyházmegye jóváhagyásával 1990-től jelenik meg, kezdetben Koller Gyula, majd Herdics György főszerkesztésében.

A Szlovák Püspöki Kar egyéb kiadványokat is küld a magyar plébániákra, de csak szlovák nyelven. Magyarul csupán a püspökkari körlevelek jelennek meg. A Szlovák Rádió Magyar Adása havonta két alkalommal sugároz félórás katolikus magazinműsort *Világosság* címmel.

Az utóbbi évek pozitív előrelépéseként könyvelhető el, hogy fiatal lelkipásztorok évente *Katolikus Magyar Vasárnap* címmel katolikus naptárat szerkesztenek, ill. hogy a Glória Társulat Nádszegen egyházi könyvkiadót működtet.

Komoly áttörést jelentett a szlovákiai magyar katolikus honlapok megjelenése a világhálón. A www.katolikus.sk internetes elérhetőség a szlovákiai magyar katolikusok portálját nyitja, de a világhálón megtalálható a Glória Kiadó (www.gloria.sk), a Jópásztor Társulat (www.jopasztor.sk), a *Remény* hetilap (www.remeny.sk) és a dunaszerdahelyi Szent György plébánia (www.ds-ccc.sk) weboldala is. A jórészt Dunaszerdahelyen szerkesztett igényes honlapok bő és érdekes anyaguk ellenére a hívók kis százalékához jutnak el, hasznuk jórészt a határok fölötti magyar (egyházi?) kapcsolattartásban merül ki.

3.8.5. Magyar katolikus szervezetek

1993-ban a magyar katolikus értelmiség összefogására megalakult a szlovákiai magyar Pax Romana Egyesület. A szlovákiai magyar katolikus lelkipásztorok két, az önszerveződés jeleit mutató egyesületet hoztak létre, a Glória Társulatot és a Jó Pásztor Alapítványt. Az előbbi inkább kiadói tevékenységet folytat, míg az utóbbi a lelkipásztori továbbképzés feladatait vállalta magára.

A katolikus szervezetek közé tartozott korábban a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom is, hiszen annak ellenére, hogy politikai pártként működött, jelentős katolikus tömegeket tömörítve eredményes keresztény közéleti tevékenységnek is az ösztönzőjévé és kiindulópontjává vált. A Magyar Koalíció Pártja a koalíciós átalakítások után bár megtartotta katolikus tömegbázisát, de magyar katolikus szervezetnek csak erős megszorításokkal nevezhető.

4. Bárányok fölött farkasok (A Szlovák Püspöki Kar nyelvpolitikája)

4.1. Egyháztörténeti előzmények

Az internetes kérdőívben leírt vélemény, miszerint „a magyar hívek igazából nem érdekesek, senki fia”, nem új keletű dolog. András Károly 1991-ben megjelent, megállapításában jórészt máig aktuális tanulmányában a Szlovákiában élő magyarokat

nem csupán nemzeti, hanem vallási kisebbségként is definiálja (András 1991, 13): a szlovákiai magyarság egésze nemzeti, nagyobb része – a katolikus magyarság – emellett még egyházi kisebbség is. A református szlovákiai magyarság nem alkot vallási kisebbséget, hiszen a hét református egyházmegye túlnyomó része színmagyarnak mondható.

A magyar főpásztor hiánya Szlovákiában, az ún. „tabula rasa” helyzet (András 1991, 24) a múlt század húszas éveitől tartja magát. Fischer-Colbrie Ágoston halála után a szlovákiai magyar papság szinte évenként fordult memorandumaival a csehszlovák kormányhoz és a fölöttes egyházi hatóságokhoz (Molnár 1991, 94–95). Törekvéseiket jól példázza az az 1928 júniusában Rómába eljuttatott memorandum, amelynek számos pontja – a közben eltelt 80 esztendő dacára – mind a mai napig megőrizte sürgető aktualitását (Molnár 1991, 51). A Rómába juttatott emlékirat többek között kérte

„a nagyszombati apostoli adminisztrátúra déli részén, ahol a magyarság összefüggő sávban lakik, Pozsonytól Léva és Ipolyságon át kelet felé eső területen új püspökség létesítését”,

továbbá kérte

- „a) arányos képviselést az egyházhatóság hivatalában, az előléptetéseknél, kitüntetésekénél, kanonoki kinevezéseknél és egyéb hivatalokban, kivált a papnevelő intézetekben;
- b) magyar papnevelő intézetet magyar előjárókkal. A hittudományi oktatásban a magyar tanítási nyelv bevezetését is olyan tárgyaknál, amelyeket jelenleg tót nyelven adnak elő;
- c) kérjük és kívánjuk, hogy a magyar plébániák élére magyar nemzeti-ségű és érzésű papok állíttassanak;
- d) az istentiszteleteken nyelvhasználata tekintetében kérjük és kívánjuk, hogy egyedül a hívek akarata szolgáljon irányadóul;
- e) nincs kifogásunk az ellen, sőt örvendünk annak, hogy a szétszórta élő tótajkú híveknek különös gondját viselik, de viszont megkívánjuk, hogy ugyanúgy gondoskodjanak a szétszórta vagy kisebbségben élő magyar hívekről is.”

Az egyházi hatóság a szocializmus időszakában közömbösen viselkedett a magyar nyelvű hívei gondjai iránt. Akadt püspök, aki bár tudott magyarul, magyar hívei köszöntését csak szlovák nyelven volt hajlandó fogadni (Molnár 1998, 251). Megtörtént, hogy a magyar vagy vegyes nyelvű vidékre helyezett szlovák nemzetiségű pap magyar hívei számára csak szlovák nyelvű szentmisét mondott. A katolikus papságnak az államtörekvéseket kiszolgáló asszimilációs törekvéseire korábban is akadt példa, hiszen bár az 1920-as csehszlovák nyelvtörvény 1926-ban megjelent végrehajtási utasításai nem szóltak be az egyházak belső életébe, mégis akadtak egyházi hatóságok, akik a lakosságilag vegyes területen sorra kezdték megszüntetni a magyar nyelvű istentiszteleteket, ill. tiltották be a magyar nyelvű egyházi népéneklést (Molnár 1991, 28).

A rendszerváltást követő években az egyház berkeit is átjárta a demokrácia szele. Az 1989-es változások után egyetlen alkalommal nem érseki kinevezéssel, hanem demokratikusan, a papok választásával kerültek vezetők az esperesi kerületek élére. A kezdeti, reményteljes időszakot hamarosan az időhúzás politikája itatta át: a szlovák püspöki kar folyamatosan elodázta a magyar főpásztor kinevezését, és nem vette figyelembe, vagy csupán a papi hivatásokat kiimádkozó egyházi rendezvényként kezelte a komáromi imanapokat.

4.2. Felszívó nyelv – felszívó egyház

Szlovákiában a szlovák egyház nemzetiségi politikája, a magyar püspök kérdéséhez való viszonyulása nyelvhasználatot formáló tényező. A stabil, egynyelvűen magyar, ill. magyar domináns magyar–szlovák kétnyelvűségi helyzet erőzőjében a katolikus egyházpolitikának szerepe van. A szlovák püspöki kar feltételezhetően tisztán látja a magyar hívők gondjait, tisztában van a magyar egyházi nyelvhasználat jelentőségével és a magyar anyanyelvű és érzelmű főpásztor kinevezésének fontosságával is. A jelenleg tapasztalható katolikus egyházpolitika 1920 óta hagyományaiban nem, csupán módszereiben változott, amennyiben ezek finomabbak, a demokratizálódó társadalomhoz igazítottak lettek. Mivel az egyház a polgári világtól saját hierarchiája révén elkülönül, így a nyelvi jogok érvényesítése ebben a rendszerben még bonyolultabb. Szlovákia katolikus főpásztorai tisztában vannak ezzel a fegyvertényvel, paradox módon ez nyújt számukra védettséget akár saját híveik kéréseivel szemben (is).

Az egyházi hitélet magyarnyelvűségének megőrzése fontos nyelvi kérdés. Tudatosítani kell, hogy az anyanyelv használata emberi jog, és hogy nyelvi jogainak érvényesítése érdekében a szlovákiai magyar katolikus és nem katolikus közösségnek felelősségteljesen kell képviselnie nyelvi és nemzetiségi érdekeit. A hitélet nyelve olyan nyelvhasználati színtér, amelyet – sem kisebbségi, sem többségi helyzetben – nem lehet csupán az egyház magánügyeként értelmezni. A magyar püspök kinevezésének akadályozásából eredő nyelvi és nyelvhasználati következmények az egész szlovákiai magyarságra hatással vannak és lesznek, így nem fogadható el az az álláspont, hogy a magyar főpásztor kinevezése csupán az illetékes szlovák főpásztorok magánügye. A közel nyolcvan éve tartó egyházi képviselet hiánya elősegítette a magyar domináns kétnyelvűségnek a szlovák nyelv irányába való elmozdulását, és komoly esélye van annak, hogy ez a „fejlődés” a magyar nyelvet fokozatosan kiszorítja a katolikus templomokból.

Az egyházi magyar nyelvhasználat státuszának megerősítése a szlovákiai magyar papság és a hívők közös, összefogott tevékenységét jelenti. Az évenként megrendezésre kerülő imanap és a papi hivatásokért szervezett imadélutánok mellett meg kell szervezni a szlovákiai magyar katolikusság érdekképviseletét: a főpásztor mellett jól működő szervezeti hálóra van szükség, amely a magyar püspök munkásságát előkészítené és szervezné. Ez a szervezet nem bontaná meg a katolikus egyház egységét, hiszen rendezvényei a katolikus magyarság hitéletét erősítenék. Emellett viszont fontos szerepet töltené be a magyar nyelv pozíciójának az egyházi életben való megerősítésében. Ezt a szerveződést a már meglévő társulásokra (Jópásztor Társulat, Glória) és egyesületekre (Gábrriel Polgári Társulás) kellene alapozni, ame-

lyek tevékenységi területét fokozatosan ki kellene szélesíteni. Irányadóként figyelembe kellene venni a szlovákiai református egyház törekvéseit, amely lelkészei vezetésével és a hívek közös munkájával látványos eredményeket ért el az egyházszervezés terén. Mivel a katolikus egyház szlovák főpásztorai feltételezhetően továbbra is a halogatás politikáját választják (pl. a 14. imanaptól való távolmaradásuk is ezt erősíti meg), így a szlovákiai magyar katolikusság érdekképviselőének megszervezése nem csupán (egyház)politikai, hanem nyelvpolitikai kérdés is.

5. Hitbe vetett nyelv – nyelvbe vetett hit (Zárszó)

A szlovák egyház nyelvpolitikájának elemzésekor felvetődik a kérdés, hogy mivé válik a nyelvbe vetett hitünk, ha (már) a hitünk nyelve (is) *foszladozni, szakadozni* kezd. Nyelvészeti fogalommal élve: nem várható-e joggal, hogy a magyar nyelv akciópotenciáljába, tehát a nyelv eredményes használhatóságába vetett bizalom megrendülése felerősíti a magyar nyelv szlovákra való cseréjét? Az egyházi nyelvhasználat szlovákká válásával a katolikus egyház nem vesztené el magyar híveit, sőt a szlovákiai magyarság sem szűnne meg, de egy olyan fontos magyar nyelvhasználati színteret veszítene, amely jelentősen hozzájárulna a nyelvcseréhez.

Jegyzetek

1. A kétnyelvűség, tehát két nyelv rendszeres használata a társadalomban csak akkor tartható fenn huzamosabb ideig, ha az egyes nyelveknek jól körülhatárolható funkciói vannak (Bartha 1999, 123). Az a nyelv, amely a magánszférára, a családi életre szorul vissza, néhány generáción belül el szokott tűnni” (Hermann és Imre 1987, 528; Kiss 1994, 110). Ilyenkor a beszélők az addig használt nyelvről egy másik használatára térnek át, vagyis *nyelvcserére* kerül sor.
2. Egyházi szemszögből csupán egyetlen, egyetemes katolikus egyház létezik, ezért munkámban a szlovák katolikus egyház megfogalmazás csupán nyelvi, nyelvpolitikai fogalomként használatos.
3. *Emelkedett funkciókban* az adott nyelv legnagyobb presztízsű, standard változata, vagyis az ún. emelkedett kód használatos. Emelkedett funkciók közé a szépirodalom, az államigazgatás, a tömegtájékoztatás, az oktatás, a tudományos kutatás, a vallási ceremónia tartozik. Ezzel szemben állnak a *közönséges funkciók*, mint pl. a családtagokkal, barátokkal, közeli ismerősökkel folytatott kötetlen társalgás, amelyek során az ún. közönséges kód, a mindennapok beszélt nyelve kerül alkalmazásra.
4. A kommunista diktatúra időszakában a református lelkészek képzése is szlovák nyelvű volt. A református lelkészképzés ma már magyar nyelvű: a *Szlovákiai Magyar Református Lelkészegyesület* és annak Komáromban és Kassán létesített *kateketikai szeminárium*a lelkészeket képző teológiai karral bővülve *Kálvin János Teológiai Akadémiává* alakult át, amely 1999-ben már ki is bocsátotta első végzett teológusait (vö. Lanstyák 2000, 121; *Új Szó*, 2002. november 5.).
5. Annak ellenére, hogy a református egyház egyharmadát 1945 után Magyarországra telepítették (András 1991, 16), a Szlovákiában jelenleg működő 7 egyházmegye közül 5 színmagyar, 2 pedig vegyes nyelvű.

6. Azért feltételezhető, hogy a magyar katolikus hívők száma a magyarság létszámának csökkenése ellenére növekedett, mivel a 2001-es népszámlálás során Szlovákia lakossága bátrabban vállalta felekezeti hovatartozását, mint 10 évvel korábban. A feltételezett 400 000 katolikus magyar valószínűleg több, hiszen vannak magyarul beszélő, de magukat szlovák nemzetiségűnek valló hívek is.
7. Vö. Máté 7, 7–9.
8. 1995. február 22-én két autóbusznyi hívőserег – papok és világiak – indult a Vatikánba, hogy több mint 53 000 aláírást nyújtson át II. János Pál pápának a magyar anyanyelvű főpásztor kinevezését kérve.
9. A Jópásztor Társulat 1997-ben alakult. Célja és fő küldetése a komáromi imanapok előkészítése és megrendezése, valamint hasonló jellegű kezdeményezések segítése, az imanapokkal kapcsolatos különböző tevékenységek szervezése, a magyar nyelvű hitoktatás és a hitoktatók felkészítésének támogatása, továbbá olyan papok és szerzetesek támogatása, akik elfogadták Isten hívását, és támogatják a Társulat céljait.
10. Vö. Márk 16,15.
11. A II. vatikáni zsinat – a katolikus egyház 20. századi történetének legjelentősebb eseménye – 1962. október 11-én kezdődött meg, és radikális fordulatot hozott az egyház életében. A tanácskozás négy éven át tartott, évente 2-3 hónapos ülésszakokkal, és 1965. december 8-án ért véget. A zsinatot az átmeneti pápának szánt XXIII. János pápa hívta össze, majd halála után VI. Pál pápa fejezte be. Célja a katolikus egyház belső életének, valamint a modern világhoz fűződő viszonyának a megújítása volt. A zsinat ünnepélyes megnyitására 2540 zsinati atya vonult be a Szent Péter-bazilikába – ez volt az egyháztörténelem eddigi legnépesebb gyűlése. A zsinat úgy lett korszakalkotó, hogy egyetlen új dogmát sem hirdetett ki: a zsinat kerülte az ítélezést és az elítélést. A 16 elfogadott zsinati dokumentum közül alapokmáynak és csúcspontnak számít a „*Lumen gentium*” című, az egyházzal szülő dogmatikai konstitúció. A vallásszabadságról szóló nyilatkozat a zsinat legradikálisabb döntése. A liturgia változására vonatkozó határozat lehetővé tette a nemzeti nyelv használatát a szentmisében is. Jelentős előrelépést tett a zsinat az ökumenizmus terén, a nem katolikusok, a nem keresztények, a zsidóság és a nem hívők irányában. A tömegtájékoztatásról is született zsinati határozat. A zsinat korfordulót jelentett a katolikus egyház életében, évszázados törvényeket, szokásokat változtatott meg, és általa az egyház visszanyerhette a hitelességét azok szemében is, akik a történelmi szerepének alkonyát jósolták.
12. Az egyházi dokumentum következő, 3. §-a tartalmaz viszont egy utalást, amelynek értelmében „E szabályok keretén belül az anyanyelv használatáról és annak módjáról a 22. pont 2. §-a szerint a területileg illetékes egyházi tekintély hivatott a döntésre, melyet adott esetben a szomszédos, azonos nyelvű területek püspökeivel egyeztetni kell, és az Apostoli Szentszékeknek kell jóváhagynia, azaz megerősítenie”. Az *irányítás a hierarchia kizárólagos joga alcímet viselő* általános 22. 1. § irányelv pedig egyértelműen kimondja, hogy „A szent liturgia irányítása egyedül az egyházi tekintélytől függ: az Apostoli Szentszékre és a jogszabályok szerint a püspökre tartozik”. Sokol érseken tehát számon lehetne kérni a Vatikáni Zsinatnak az anyanyelv használatára vonatkozó határozatait, mivel ő az az egyházi tekintély, akitől a liturgia irányítása függ.
13. A II. vatikáni zsinat határozatai kétélű „fegyverek” a magyar püspök kinevezhetőségének indoklásában: az idézett dekrétum első fejezetének a püspök kinevezéséről szóló 20. pontja alatt a következőket olvashatjuk: „Mivel a püspökök lelki és természetfölötti rendeltetésű, apostoli hivatalát az Úr Krisztus alapította, ez a Szentséges Egyetemes Zsinat kinyilvánítja, hogy a püspökök kinevezési és beiktatási joga sajátosan, különlegesen és magától értetődően kizárólag az arra illetékes egyházi tekintélyt illeti. Ezért az Egyház szabadságának helyes megvédése és a Krisztus-hívők javának megfelelőbb és akadálytalanabb biztosítása végett a Szentséges Zsinat azt óhajtja, hogy *polgári hatóságok a jövőben semmiféle jogot vagy kiváltságot ne kapjanak a püspöki kinevezés, bemuta-*

tás vagy jelölés dolgában (kiemelés tőlem – M. J.); a polgári hatóságok jóakarátát az Egyház iránt a Szentséges Zsinat hálás lélekkel elismeri és igen nagyra értékeli, mégis teljes tisztelettel arra kéri őket, hogy az említett jogokról vagy kiváltságokról, melyekkel jelenleg megegyezés vagy szokásjog alapján rendelkeznek, az Apostoli Szentszékekkel történt megbeszélés után önként mondjanak le.” (Christus Dominus, 20. pont.) Többek között az idézett dekrétum kiterjesztésével tarthatja Ján Sokol a magyar hívek kérését „laikusnak” és „nem egészségesnek” (vö. *Új Szó*, 2002. júl. 18.).

14. Az egyházi hivatal elvesztéséről az Egyházi Törvénykönyv 1740–1752. számú kánonjai rendelkeznek. Ezek alapján a plébános alkalmatlansága, súlyos hibája, eredménytelensége vagy ártalmas volta miatt elmozdítható, ill. a hívek érdekében áthelyezhető. Az *elmozdítás* inkább büntetésként szerepel, míg az *áthelyezésbe* „az Isten és a lelkek iránti szeretetből” *kell* beleegyezni. A törvénykönyvben a nyelvtudás hiánya mint az elmozdítás vagy az áthelyezés oka nincs megemlítve, de az áthelyezés lehetőséget nyújt a megys püspököknek, hogy a hívek és az egyház érdekeire hivatkozva különösebb konkrét indokok megnevezése nélkül elhelyezzen (a magyar területeken eredményes lelkipásztori tevékenységet kifejtő, a magyar közösséget összefogó) plébánosokat.
15. A Jópásztor Társulat a Szlovák Püspöki Kar elnökéhez, valamint Szlovákia minden püspökéhez eljuttatott memoranduma szerint Magyarországon jelenleg mintegy 50 szlovákiai magyar papnövendék tanul.
16. A Szlovák Katolikus Püspöki Konferencia és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia közötti párbeszéd igen élénk, a két kar küldöttjei évente többször is találkoznak (*Katolícke noviny*, 2001. szeptember 23.; 2002. május 26.; *Új Szó*, 2002. október 2.). Feltételezhető tehát, hogy a Magyarországon tanuló kispapok számáról a szlovák püspöki kar nem a memorandumból értesült először.
17. A „felvirágzás” eredményei: az elmúlt hat évben 7 templom és 15 parókia épült, 68 templom és 60 lelkészlak teljes felújítása történt meg. Egy új iskola épült, 14 iskola-épületet sikerült renoválni. A református egyház komoly sikereket könyvelhet el a közoktatás terén is: Érsekkétyen óvodát, Martoson, Alistálon, Érsekkétyen, Rozsnyón és Vajánban alapiskolát, Rimaszombatban és Léván pedig gimnáziumot működtet. Oktatási intézményeiben összesen 650 növendék tanul, a komáromi Calvin J. Teológiai Akadémia akkreditálása pedig bekerült az új kormány programjába (*Új Szó*, 2002. november 5.).
18. Pozsonyban jelenleg kb. 110 szeminarista tanul. A 18 magyar anyanyelvű kispap közül kettő elsőéves, négy másodéves, három harmadéves, kettő negyedéves, négy ötödéves, három pedig hatodéves. „Magyar találkozóik ” kéthetente vannak, adatközlőm szerint összefogásuk „szinte egzisztenciális kérdés”.
19. 249. kán. A papnevelés szabályzata gondoskodjék arról, hogy a növendékek ne csak a hazai nyelvet sajátítsák el pontosan, hanem a latint is jól ismerjék, és azokban az idegen nyelvekben is kellőképpen jártasak legyenek, melyek tudása képzésükhöz vagy lelkipásztori szolgálatuk gyakorlásához szükségesnek vagy hasznosnak tűnik (ET).
20. A többi magyar püspök ellen – a Szentszék és Csernoch János esztergomi érsek tiltakozása ellenére – az új államhatalom erőteljes hadjáratot folytatott és kiutasította az országból. Így kellett Csehszlovákiából távoznia 1919-ben (a békeszerződés aláírása előtt!) Báthy László nagyszombati érseki helynöknek, Radnai Farkas besztercebányai, Balázs János rozsnyói, Batthyány Vilmos nyitrai katolikus és Novák István eperjesi görög katolikus püspököknek (Sebők 1991, 69).
21. Olyan neves papok és paptanárok foglalkoztak az ifjúsággal, mint Hornyák Odiló (Pozsony), Bíró Lucián (Komárom), Krammer Jenő (Érsekújvár), Horváth István (Ipolyvás).
22. Mi sem jobb példa erre, mint ahogy az érsek az imanap ügyében nála járt küldöttség kérelmeit kommentálta. Ján Sokol szerint a küldöttség tagjai „laikus módon” közelítek meg a problémát, és kérésük „nem egészséges”. A magyar papságot kétszínűséggel vádolta, akik mást mondanak a híveknek, és mást közvetítenek a püspökség felé. A küldött-

ség azon konkrét kérdésére, hogy a magyar püspök kinevezése szempontjából milyen reményekkel nézhetnek a 14. imnap elé, az érsek válasza tömören annyi volt: semmi-lyennel (vö. *Új Szó*, 2002. július 18.).

23. Az internetes kérdőívbe beírt adatközlői válaszokat szerkezetileg nem, csupán helyes-írásilag változtattam meg.

Hivatkozások

- András Károly 1991. A magyar kisebbségek egyházi élete. *Regio*, 2. évf. 3. sz. 13–36. p.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- V. Borbély Anna 1993. Az életkor, a nem és az iskolázottság hatása a magyarországi románok román és magyar nyelvhasználatára. *Hungarológia*, 3. sz. 73–85. p.
- V. Borbély Anna 2002. *Nyelvcseré*. Budapest.
- Gyurgyík László 1991. Katolikus magyarok Szlovákiában. A katolikus egyház helyzete Szlovákia magyarlakta területein. *Regio*, 2. évf. 3. sz. 131–139. p.
- Gyurgyík László 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony, Kalligram.
- Lanstyák István 2000. A magyar nyelv Szlovákiában. Budapest–Pozsony. Osiris–Kalligram–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2002. A magyar nyelv határon túli változatai – babonák és közhelyek. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. sz. 143–160. p.
- Molnár Imre 1991. Vallás és egyház a szlovákiai magyarság életében. *Egyházforum*, 6. évf. 3. sz. 89–101. p.; 6. évf. 4. sz. 105–120. p.
- Molnár Imre 1998. A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In: Tóth László (szerk.) 1998, 207–257. p. Budapest, Ister.
- Sebők László 1991. A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta. *Regio*, 2. évf. 3. sz. 65–88. p.
- Tóth László (szerk.) 1998. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. köt. (*Történelem – demográfia és szociológia – nyelvhasználat és nyelvrejlődés – a mindennapok kultúrája – vallás és egyház*). Budapest, Ister.
- Csoma László 1992. Zsinat előtt. *Új Szó*, 1992. febr. 18. 5. p.
- Erdélyi Géza 1992. Elvégzett és elvégzendő feladataink. A szlovákiai református keresztyén egyház élete és szolgálata a világméretű változások közepette. *Új Szó*, 1992. febr. 11. 7. p.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Műhely–Osiris Könyvkiadó.
- Gyönyör József 1989. *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*. Bratislava, Madách.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Hermann József–Imre Samu 1987. Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 44. évf. 32. sz. 513–531. p.
- Egyházi Törvénykönyv 1984 (elektronikus változat). Fordította: Erdő Péter © 1983 by Libreria Editrice Vaticana, Vatican City; az összes latin szövegekre, Sancta Sedes omnia sibi vindicat iura. Nemini liceat, sine venia Sanctae Sedis, hunc codicem denuo imprimere aut in aliam linguam vertere.
- Katekizmus (elektronikus változat). www.katolikus.hu.
- A II. Vatikáni Zsinat (elektronikus változat).

Internetes források:

www.vatican.va – a Vatikán honlapja.
www.katolikus.sk – a szlovákiai magyar katolikusok honlapja.
www.katolikus.hu – a magyar katolikus egyház honlapja.
www.katolik.sk – a szlovák katolikus egyház honlapja.
www.jopasztor.sk - a Jópásztor Társulat honlapja.
www.communio.hu/pppek – Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár honlapja.
www.gloria.sk – a Glória Kiadó honlapja.
www.remeny.sk – Remény hetilap honlapja.
www.ds-rcc.sk – a dunaszerdahelyi Szent György plébánia honlapja.

JÓZSEF MENYHÁRT
RELIGION AND LANGUAGE
(LANGUAGE POLICY OF THE CATHOLIC CHURCH IN SLOVAKIA)

The author in his study examines those religious policy issues that influence and expectedly will influence language usage, maintenance, and language change of Catholic Hungarians in Slovakia.

The recent language policy of the Slovak Catholic church and its influence on the language usage of Hungarian believers is inseparable from the basic problems of the Hungarian Catholic religious life. These are according to the author the following: a) the lack of major pastors (bishop or subsidiary bishop) and/or bishop officials with Hungarian mother language, b) priests with Hungarian mother language (ageing of priest with Hungarian mother language, lack of replacement/new generation priests, leaving of young priests), c) lack of education in Hungarian language for young priests with Hungarian mother language, and/or clumsiness of education in Hungarian language for young priests with Slovak mother language, d) institutional and organisational problems (lack of religious education in Hungarian language, professional training, further professional training of priests, conscious soul maintenance; low number of religious educational institutions), e) indifferent and sometimes even chauvinistic/anti-Hungarian attitude of responsible Slovak main pastors towards problems of Catholic believers with Hungarian nationality (releasing Hungarian-oriented priests from Hungarian parishes, who are often replaced by Slovak priests who speak little or no Hungarian, efforts for dissolving Hungarian Catholics while establishing new dioceses).

The author measures and introduces the impact of recent Catholic religious policy on language and language usage by analysing religious policy and history.

Kisebbségi iskolaügy Kárpátalján a Csehszlovák Köztársaság idején (1919–1938)

(II. rész)

BÉLA GABÓDA
MINORITY EDUCATIONAL AFFAIRS DURING THE
CZECHOSLOVAK REPUBLIC (1919–1938) (II. PART)

371(477.87)“1919/1938”
376.7(477.87=945.11)“1919/1938”

Minority educational affair in Sub-Carpathia during the two World Wars. The Czechoslovak Republic's public educational affairs (more important regulations, laws). Teaching societies (associations) in Sub-Carpathia. Direction of educational affairs (educational districts). Nursery schools and national schools. Higher elementary schools. High schools. The history of the Hungarian Grammar School in Berehovo during the Czechoslovak Republic. Vocational schools. Hungarian children in foreign schools. Educational network of the city.

2.5. A polgári iskolák

Csehszlovákiában a polgári iskolák fontos szerepet tölthettek be. Mindenki számára hozzáférhetők voltak, és így hatalmas méretekben terjesztették a műveltséget és a polgárisodást. A polgári iskolák segítettek elő az iparosodást és a kereskedelmi élet megélénkülését. Jó műveltségű és jó felfogású egyéneket neveltek a falu és a kis politikában mozgó közélet számára. A polgári iskolákban tandíj nem volt. Minden iskola mellett, melynek legalább 400 tanulója volt, polgári iskolát létesítettek, és pedig fiúk és lányok számára külön-külön, szükség esetén koedukációs alapon (1919. évi 189. tc.) Ebbe a polgári iskolába 4 km-es körzetből kellett felvenni a tanulókat, ha egy osztályban a tanulók száma a nyolcvanat meg nem haladja (vö. 2. 2.).

Kétségtelen, hogy a polgári iskolák nemcsak az államnak, hanem a nemzetiségeknek is sokat jelentettek. Növendékei, akik sokkal nagyobb iskola-ismeretanyagba kaptak bepillantást, öntudatos polgárok lettek, akik ismerték állami kötelességeiket, de jogaikat is. A szabad pályákon elhelyezkedve nagy nyereségei lettek a nemzeti mozgalmaknak. Emelkedtek társadalmilag is, s munkájukkal nagy területeket hódítottak el a csehszlovák ipar elől. A németek ki is használták ezt a lehetőséget, és mindenfelé kiépítették a polgári iskoláikat.

A magyarság nem volt ilyen jó helyzetben. A csehszlovák kormányzat nem akarta, hogy a magyarság széles rétegei az elemi iskola szintjénél nagyobb műveltségre tegyenek szert, és ezért akadályozta a magyar polgári iskolák létesítését, és főleg szlovák iskolákat helyezett el a magyar vidékeken.

A polgári iskolák statisztikája a következő (1919–1920): a magyar és német kisebbségre nézve szintén kedvezőtlen képet mutat. Szlovénországon 520 polgári iskolai osztály közül csak 107 magyar vagy német (21%), a Ruténföldön pedig 40 közül 9 magyar tanítási nyelvű, pedig a cseh impérium alá került volt magyar területeken a magyarok (31,3%) és a németek (7,4%) együttvéve a lakosság 38,7%-át teszik ki.¹¹

Az 1921/1922-es tanévben, Szlovákiában 18 magyar tannyelvű polgári iskola volt, ebből 2 állami, 4 községi, 5 római katolikus, 2 evangélikus, 3 izraelita, 2 pedig magániskola. A magyar polgári iskolákat összesen 3790 tanuló látogatta. A 18 magyar tannyelvű iskola mellett azonban működött még egy szlovák–magyar állami, valamint egy német–magyar községi polgári iskola is (*Národné školy v republice Československé dle stavu 31. prosince 1921*. Československá statistika. Svazek 6. Praha, 1923).

A vidéki központokban nem épült magyar iskola, így a magyar gyermekek, akik ipari pályára szándékoztak menni, a szlovákba kényszerültek. 1934-ben csak 12, 1935-ben szintén 12 magyar polgári iskola volt. Mind a tizenkettő Szlovákia területén működött, úgyhogy a kárpátaljai magyarság nem rendelkezett önálló magyar polgári iskolával. Ugyanakkor a csehszlovákoknál 1469, a németeknél 446, a ruténoknál 15, a néhány ezernyi lengyelt kitevő népcsoportnál 11 polgári iskola működött¹² (Vájlók 1939).

A polgári iskolázás különben az egész Felvidéken nagyon elmaradt a történelmi országrészekhez képest. Az 1933/1934-es tanévben Csehországban 1902 polgári iskola működött 367 913 tanulóval, Morvaországban 627 polgári iskola 107 130 tanulóval, Szlovákiában 162 polgári iskola 44 876 tanulóval és Kárpátalján mindössze 18 polgári iskola 8876 tanulóval (Vájlók 1939).

A magyar iskolahálózat ritkasága még jobban rontotta a lakossághoz mért arányt. Csehországban minden 6490 lakosra esett polgári iskola, Morvaországban minden 5671-re, Szlovákiában csak minden 20 560-ra és Kárpátalján minden 40 333-ra (Vájlók 1939).

1937-ben 25-re emelkedett a Felvidéken a magyar polgári iskolák száma, ami azonban a többi nemzetekhez hasonlítva még mindig kevés volt. Ebben az évben a cseheknek 1587, a németeknek 457 polgári iskolájuk volt.

1938-ban Kárpátalján már 44 polgári iskola működött, s ezek közül 20 cseh tannyelvű volt. A kormány a kárpátontúli ruszinok tömeges elcsehesítésére használta fel ezeket. Ezer ruszin lakosra tíz polgári iskolai tanuló jutott, ugyanannyi csehre viszont 100.¹³ Kárpátalján 1938-ban a 24 ruszin (ukrán) tannyelvű polgári iskola mellett mindössze egy magyar polgári iskola volt. Az egyetlen állami polgári iskola Beregszászon működött, s az impériumváltozáskor még teljesen magyar tannyelvű volt, az 1930/1931-es tanévtől kezdve azonban már párhuzamos magyar, illetve ruszin osztályokkal oktatott. Az utóbbihoz hasonló volt a helyzet Munkácson, ahol már az 1920/1921-es tanévtől – csakúgy, mint ez időtől az ungvári állami polgáriban – párhuzamos magyar, illetve ruszin osztályokban tanultak a kárpátaljai fiatalok (Botlik–Dupka 1991).

A polgári iskolák 1933. évi Kárpátaljai statisztikájának elemzése a következő képet tárja elénk: az 1520 magyar nemzetiségű polgári iskolás közül csak 720 tanuló a meglévő 23 osztályban a 212 zsidó nemzetiségű diákkal együtt. 820 tanuló a ruszin és csehszlovák polgári iskolákban keresi boldogulását (Veres–Popovics 1999).

Egyébként a magyar polgáristák száma tekintélyes volt a Felvidéken és Kárpátalján. A polgáristák száma 1932-ben 5706, 1933-ban 7154, 1934-ben 7914, 1935-ben 8018, 1936-ban 8098, 1937-ben 7982. A magyar polgári iskolákban 1937-ben 139 osztály volt. A 25 iskola közül 17-ben működött a negyedik osztály is mint továbbképző tanfolyam (Vájlók 1939).

A magyar polgári iskolázás fejletlensége egyik fő sérelme volt a kisebbségi magyarságnak. Az igazságos részesedés, a népi szükséglet alapján ugyanis közel száz iskola illette volna meg a magyarságot a Felvidéken és Kárpátalján.

2.6. A középiskolák

A magyar középiskolai viszonyok állandó vitapontjait képezték a csehszlovákiai magyar ellenzéki politikának. Ennek a kérdésnek a megoldását sürgette leginkább a magyarság, ugyanakkor itt hallgatták agyon a hatóságok a legkifejezettebben a magyar követeléseket.

Szlovenszón 38 csehszlovák gimnáziummal szemben 8 középiskolával rendelkezett a magyarság. A nyolc közül hét állami volt és egy magán. Az államiak közül önálló intézetként szerepelt négy, magyar tagozatként a szlovák intézet mellett három. Önálló középiskola működött Pozsonyban, Kassán, Ipolyságon, Rimaszombatban és Komáromban (magán). A magyar tagozatok az érsekújvári, losonci és beregszászi szlovák, illetve rutén anyaintézethez kapcsolódtak.

Az intézetek vezetése, a komáromi magángimnázium kivételével, szlovák vezetés alatt állott. Magyar igazgató és tanulmányi felügyelő egyetlen intézet vagy tanügyi terület élére sem kerülhetett (Vájlók 1939).

A nyolc középiskola nem tudta kielégíteni a magyarság kulturális szükségleteit. Nem felelt meg a gimnáziumok földrajzi fekvése sem a sávszerűen fekvő magyarság igényeinek, mert nagy területek maradtak középiskola nélkül. Léván, Rozsnyón és Ungváron pedig egyáltalán nem volt magyar középiskola. Léva és Rozsnyó állandóan kilincselte a magyar középiskoláért, pozitív ígérethez azonban csak 1938 őszén jutottak. A csehszlovák hatóságok már orvosolni sem tudták ezt a sérelmet. A magyar gimnázium felállítása csak a visszacsatolással történt meg.

A nyolc gimnáziumnak – köztük a beregszászinak is – hatalmas vonzaskörzetből kellett felvennie a tanulókat. A nagy érdeklődéssel szemben azonban tehetetlenül állt, mert nem voltak meg a fizikai lehetőségei a jelentkezők felvételére. A magyar gimnáziumok épülete és költségvetése kicsi volt, és engedélyt sem kapott a fejlesztésre. Jellemző adat, hogy míg Csehországban 46 000, addig Kárpátalján 86 000 lakosra jutott egy középiskola (Kemény 1939).

A középiskolai viszonyok láttán sok szülő felmentve érezte magát a nemzeti kötelesség alól, és nem támogatta a magyar iskolát. Kárpátalján 1931-ben a középiskolások közül 741 diák vallotta magát magyar nemzetiségűnek, ám közülük 373 járt csupán magyar tannyelvű tanintézetbe, 368-an pedig más tannyelvű iskolát látogattak (Veres–Popovics 1999).

A diákság száma csak lassan emelkedett, és sohasem ért el arra a szintre, ahová kellett volna. Kassán pl. az épülettől sokan visszariadtak, és nem iratkoztak be a magyar iskolába. 1938-ban a 627 növendéket osztályokra bontva kellett széthelyezni a városban, mert a törzsinintézetben nem volt hely. Pozsonyban sok szülő inkább német gimnáziumba íratta gyermekét, másutt szlovákba. Nagy zsúfoltság volt a magyar szellemű komáromi bencés gimnáziumban is. A legtöbb beiratkozó 1937-ben volt, amikor a magyar gimnáziumokban 578 gyerek jelentkezett az első osztályba (Vájlók 1939).

A középiskolás tanulók száma fokozatosan emelkedett, elsősorban a falusi nép jóvoltából. A falusi embernek még eszébe sem jutott az, hogy gyerekeit más iskolába is adhatja, mint magyarba. 1933-ban pl. a középiskolai tanulók létszámának felét a falusiak tették ki. Az 1961 városival szemben 1640 volt a falusi tanuló. 712 tanuló kosztos helyen lakott, 69 internátusban, 869 pedig beutazó volt. 1927-től létszámemelkedést tapasztalunk: 1927/1928-ban 3109, 1928/1929-ben 2990, 1929/1930-ban 3006, 1931/1932-ben 3449, 1932/1933-ban 3526, 1933/1934-ben 3793, 1934/1935-ben 3828 tanulót regisztrálhatunk. Az 1936/1937-es és az 1937/1938-as tanév elején a magyar diákok száma elérte az ötezret¹⁴ (Vájlók 1939).

A Beregszászi Gimnáziumban az 1931/1932-es tanévben, ahol párhuzamos magyar tannyelvű osztályok voltak, 12 osztályban 17 tanár vezetésével 461 magyar nemzetiségű diák tanult, a ruszin tagozaton 8 osztályban 17 tanár vezetésével 160 diákot oktattak (Veres-Popovics 1999).

Míg az összes nyolc tanintézetben az 1934/1935-ös tanévben 3831 tanuló tanult, addig ebből Beregszászban 567 növendéket tanítottak (*Kárpáti Magyar Hírlap*, 1936. június 14.).

Az új társadalom kialakulását jelzi a szülők társadalmi helyzete is. A hat gimnáziumban (Komárom és Rimaszombat az 1932/1933-as tanévben nem közöl ilyen kimutatást) 854 iparos, 504 földműves, 983 értelmiségi, 178 altiszt és munkás, 267 magánzó gyermeke tanul. Jellegzetes Érsekújvár, Losonc és Beregszász szülői társadalmának a szociográfiája is: itt 448 kereskedő, 262 földműves, 461 hivatalnok, 1 katonai havidíjas, 91 munkás és altiszt, valamint 70 magánzó gyermeke tanul.

A szülők szerény anyagi helyzetére utal a tandíj- és illetékfizetés, illetve az ezek alóli felmentés. A hét állami intézetben a közel négyezer diák 2000 pengő beíratási díjat fizetett, beleszámítva az illetéket is. A nyolc intézetben a diákok mindössze 80 000 pengő tandíjat fizettek progresszív fizetés mellett. A tanulók 61,35%-a tandíjmentességet élvezett. Az egyes intézetek tandíjmentességi átlagszáma: Komárom 31,25%, Kassa 58,33%, Pozsony 61,91%, Beregszász 79,23%, Ipolyság 66,81%, Losonc 67,77%, Rimaszombat 69,55%, Érsekújvár 73,00% (Vájlók 1939).

A gimnáziumok mellett segítőegyletek működtek. Különösen nagy összeget fordított a szegény gyermekek megsegítésére Komárom. Az 1932/1933-as tanévben Losonc 10 432, Kassa 12 000, Beregszász 7850, Érsekújvár 6611 koronát adott ilyen célra. A Rimaszombati menzán 35, a komáromin 44, az ipolyságin 15 és a beregszászin 30 tanulót tartottak.

Nagyon sokat segítettek a diákság sorsán az ösztöndíjak és pénzsegélyek is. Ez városonként az 1932/1933-as tanévben így oszlott meg: Kassa 10 624, Pozsony 7275, Érsekújvár 5425, Komárom 19 100, Ipolyság 3450, Losonc 3900, Rimaszombat 4711 és Beregszász 1150 csehszlovák korona (Vájlók 1939). Tehát a legtöbb tandíjmentes Kárpátalján volt, viszont itt volt a legkevesebb ösztöndíjas tanuló is.

1938-ban Kárpátalján kilenc gimnázium működött, ebből 5 cseh tannyelvű, 4 rutén és 1 magyar-rutén volt (Beregszászban). A statisztikai adatok szerint itt is megnyilvánul a csehszlovák kormány elnemzetietlenítési politikája: 450 000 rutén (ukrán) lakosra 4 gimnázium, a területen élő 34 000 csehre öt gimnázium, a több mint 100 000 magyarra 1 gimnázium jutott.¹⁵

2.6.1. A Beregszászi Magyar Gimnázium a csehszlovák uralom idején

Az iskola története (1918–1938):¹⁶

a) A békeszerződésig

Az iskola történetének egyik legválságosabb időszaka az 1918/1919-es és 1919/1920-as tanév volt. Az intézetnek igen nehéz volt beilleszkednie az új államalakulatba. Ezt a korszakot az „audiat et altera pars” elve alapján tisztábban látjuk akkor, ha a hivatalos csehszlovák adatok mellett elolvassuk a Tarpán létesült Beregszászi Gimnázium évkönyveit is.

Az 1918/1919-es tanévet a rendes időben kezdték meg, de már október 2-án beszüntették a tanítást a városban fellépett spanyolnátha miatt. A kényszerszünet 1919. január 2-áig tartott. Közben megjöttek a katonatanárok is a háborúból, és szolgálatba léptek. A tanári kar létszáma így elérte a békebeli létszámot.

1919. március végén a Tanácskormány Schürger Ferenc igazgatót szabadságot, s dr. Móczár József tanárt bízta meg az intézet vezetésével. Móczárt május 14-én az időközben bevonult románok internálták. A román katonai parancsnokság Schürgert visszahelyezte igazgatói állásába.

A húsvéti szünetet május 19-ig kellett kitolni, mert a politikai események, valamint a közlekedés szüneteltetése miatt a vidéki tanulók nem járhattak be. Május 19-én ismét elkezdődött a tanítás három óvodában és az egyik elemi iskolában, mivel a megszálló román katonaságot a városi hatóság a gimnázium épületében helyezte el.

Az osztályvizsgák június végén voltak, a szóbeli érettségi vizsgák június 30-án és július 1-jén. Így a tanítási idő alig tett ki öt és fél hónapot.

A románok kivonulása után, 1919 júliusában Beregszászt és környékét cseh csapatok szállták meg. Július 23-án az igazgató, Schürger Ferenc és az ott maradt tanárok a vármegyeházán több tisztviselővel együtt szóbeli fogadalmat tettek a Csehszlovák Köztársaságnak. A régi tisztviselők közül sokan megtagadták az eskütételt, s emiatt állami állást később sem vállalhattak.

Kassa cseh megszállása miatt a tankerületi főigazgatósággal a kapcsolat megszűnt, s a főigazgatói jogkörbe tartozó ügyeket egy 1919. évi miniszteri rendelet alapján az igazgató intézte. Később a minisztériummal is megszakadt a kapcsolat, és ezért az igazgató az ügyeket önállóan intézte, a szóbeli érettségien is az igazgató elnökölt.

Tanév végén vizsgát tett 398 nyilvános tanuló és 51 magántanuló, összesen 449. Az iskola létszáma fennállása óta ebben és a megelőző tanévben volt a legmagasabb.

Az 1919/1920-as tanév nem kezdődhetett meg rendesen. A könyvtárak és a szertárak nagy kárt szenvedtek, a román csapatok kivonulása után az iskolai berendezések is meg voltak rongálva. Először a tantermeket és a folyosókat kellett rendbe hozni.

Az előző évi létszámot jelentősen meghaladva 491 nyilvános és 37 magántanuló iratkozott be. A rendes tanítás azonban csak néhány napig tartott. Az ungvári polgári közigazgatás tanügyi referátusa akkor vette át az autonóm Podkárpátszka Rusz

tanügyét. Az intézetre átmenetileg nehéz idők vártak. Az első nehéz ügy az írásos fogadalom letétele volt. Ezzel a tanügyi referátus Aliszkevecs Andrást, az új igazgatót bízta meg.

Az iskolát az új igazgató 1919. december 20–22-én vette át. A jelenlevő 17 tanár közül csak a román internálásból visszatért dr. Móczár József tette le a fogadalmat. A tanítás megkezdéséről szó sem lehetett. A januári tárgyalások sem vezettek eredményre. A tanügyi referátus a megüresedett tanári állásokra pályázatot hirdetett, és csakhamar új tanárokat nevezett ki. A tanárok egy része Magyarországról emigrált a Tanácsköztársaság bukása után az új államba, Csehszlovákiába.

Március közepén a még ősszel beiratkozott tanulókat felszólították, hogy jelentkezzenek, mivel kezdődik a tanítás. A hónap második felében a kinevezett tanároknak csak a fele kezdett tanítani, mert a másik fele nem tett esküt. A tanítás a magyar tanterv szerint folyt, mivel mindenki úgy vélte, a trianoni döntés csak átmeneti jellegű.

A szülők és a tanulók az iskolával szemben tartózkodóak voltak, várakozó állapponra helyezkedtek. Bizalmatlanok voltak vagy féltek. Ezért az igazgatóság dr. Beszkid Sándor tanügyi referenssel abban egyezett meg, hogy 1920. március 22-én csak a VII. és VIII. osztályban indul meg a tanítás a magyar diákok számára.

Tanárhiány miatt azonban csak a VIII. osztályban volt a tanév végéig rendes tanítás. A IV. és VII. osztályok számára májusban és júniusban előkészítő tanfolyamot tartottak. A tanév elején beiratkozott tanulók közül csak 203-an kaptak bizonyítványt, többségük magántanulóként.

Kihelyezett intézmény Tarpán

A Beregszászi Főgimnázium 1919/1920-as tanévét kétszer nyitották meg. Először 1919. szeptember elején Beregszászon, másodszor 1920. május közepén Tarpán. A beregszászi tanítás egy hétig sem tartott, mert a cseh zsupán (megyefőnök) az iskola működését szeptember második felében beszüntette. A tanulók a Himnuszt énekelve hagyták el iskolát.

Október végén a cseh zsupán felhívta a tanári kart, hogy tegye le a tanároknak előírt fogadalmat, amire a tanári kar egyetlen tagja sem vállalkozott. December 19-én megjelent az iskolában Aliszkevecs András, bemutatkozott mint a gimnázium új igazgatója, és az addigi igazgatót, Schürger Ferencet felszólította az iskola átadására, valamint felkérte arra, hogy másnapra a tanári kart hívja össze. Aliszkevecs egyenként szólította fel a tanárokat a fogadalom letételére, a fogadalmat azonban egyedül dr. Móczár József tette le. A többi tanár megkapta a már december 14-én Ungváron kelt elbocsátó iratot.

A tanárok az elbocsátást nem fogták fel tragikusan, mert nem tudták elhinni, hogy a színmagyar Beregszász, melynek környéke is színmagyar volt, csehszlovák fennhatóság alá kerüljön. A többségük elhatározta, hogy még egy kísérletet tesz a magyar gyerekek, a magyar kultúra érdekében. 1920. január 20-án beadványt írtak az ungvári kormányzóságnak, kijelentve, hogy az iskola tanulóifjúságának érdekében a magyar békeszerződés ratifikálásáig hajlandók iskolai munkájukat lelkiismeretesen, pontosan végezni, és kötelezőnek tartják magukra nézve azt a fogadalmat, melyet 1919. július 23-án – kettő kivételével – az összes otthon levő beregszászi

tisztviselő lett, és amely fogadalom alapján a törvényszéki bírák és tanárok, tanítók kivételével még valamennyi tisztviselő működik. Erre a beadványra választ nem kaptak.

A csehek a tanárok fizetését 1920. február végén beszüntették, így megélhetésük bizonytalanná vált. Éppen ezért szívesen teljesítették a tehetősebb szülőknek azt a kérését, hogy gyermeküket magánúton oktassák. Ez az oktatás zavartalanul folyt 1920. április 18-ig. E napon a csehek letartóztatták Schürger Ferenc volt igazgatót, Huszár Frigyes és Scher Ernő tanárt, és másnap elszállították őket Ungvárra. (Itt a várban tartották fogva a politikai foglyokat.) 9 hét elteltével, minden kihallgatás nélkül hazaengedték őket. 1920. április 18-án a csehek le akarták tartóztatni Telkes Sándor tanárt is. Ez azonban nem sikerült, mert ő ezen a napon átment Bereg megye magyar területére, a mároki tanyára, hogy ott a magyar alispántól, dr. Gulácsy Istvántól átvegye azokat az utasításokat, melyeket az alispán a magánúton tanított diákok levizsgáztatására vonatkozóan a középiskolai ügyosztály főnökétől Budapesten kapott.

Amikor Telkes Sándor estefelé vissza akart térni Beregszászra, a határ előtt értesült az ellene kiadott elfogatási parancsról Kreiger Kornél tanártársától, aki azt is közölte vele, hogy az elfogatás elől többen Magyarországra szöktek. Telkes nem tért haza, és másnap már négy beregszászi tanár volt együtt: Telkes Sándor, Szász József, Kreiger Kornél és a márciusban kiment dr. Deák János.

Hosszú eszmecsere után elhatározták, hogy ha lehetséges, ők is – a Beregszászról elmenekült hivatalok mintájára – mint beregszászi magyar királyi állami főgimnázium folytatják működésüket. Ezt az elhatározásukat előbb élőszóban, majd április 21-én levélben közölték Telkes Sándor magyar alispánnal, és arra kérték, hogy – ha ő is közérdekűnek tartja az iskola megnyitását – a tanári kart ebben a törekvésében támogassa.

Dr. Gulácsy István még aznap felhívással fordult a csonka Bereg vármegye lakosságához, és ebben kifejtette, hogy az iskola megnyitása esetén a tanulók elhelyezése és élelmezése a lakosság áldozatkészsége nélkül lehetetlen. Megindult a gyűjtés. Tíz nap múlva a mozgalom már meghozta az eredményt. Május 3-án jelentették ezt a felsőbb tanügyi hatóságnak, és kérték, hogy Tarpán megnyithassák az iskolát. Május 14-én megkapták a középiskolai ügyosztály főnökének, dr. Vizsota Gyulának a szóbeli engedélyét a megnyitásra.

Az iskola elhelyezésére nézve időközben a tanárok megegyeztek Bereg megye tanfelügyelőjével, Szentpétery Endrével. Ő a kulturális cél érdekében a legnagyobb készséggel átengedte a községi elemi iskola négy tantermét. Amint az engedély az iskola megnyitására megérkezett, a Tarpán lévő tanárok május 15-én összegyűltek, és elkezdték a megnyitási előkészületeket. A tanévnyitót május 19-én tartották, és ezen a napon megkezdődött a tanítás is. A tanévet augusztus 4-én fejezték be. Augusztus 8-án volt a tanévzáró ünnepély a református templomban. Augusztus 9–11-én vizsgáztak a magántanulók, ugyanakkor voltak az érettségi írásbelik, majd augusztus 17-én, 18-án és 19-én a szóbeli vizsgák.

A tanulók létszáma így alakult: felvettek 189 nyilvános és 48 magántanulót, összesen 237-et. A nyilvános tanulók közül önként kimaradt 7, magántanuló lett 3. Egy magántanulót a csehek elfogtak, s ellene kémkedés és hazaárulás miatt eljárást indítottak, így nem vizsgázhatott. Vizsgát tett 179 nyilvános és 50 magántanu-

lő, összesen 229. A vizsgázottak közül 179 nem magyarországi volt. Anyanyelve: valamennyinek magyar. Nyelvismerete: csak magyarul beszél 214, németül is 13, ruténul is 2. Vallási megoszlás: római katolikus 49, görög katolikus 14, református 94, evangélikus 1, izraelita 71. Beregszászi volt 122, Bereg megyei 87, más megyéből való 20.

A tarpai tagozat tanári kara az 1920-ban befejezett tanévben: Telkes Sándor igazgatóhelyettes, Bellus Károly, Besse Gyula, dr. Deák János, Haba Ferenc, Kreiger Kornél, Szász József, Szútor Zoltán, Törös Béla, Úr Márton. Előzőleg mindnyájan Beregszászon tanítottak.

Az 1920/1921-es tanév folyamán az iskolához került: Bánszky Tamás, Nagy Balázs és Révfy Zoltán, a szabadkai városi főgimnázium menekült tanára. A tanév elején szolgálatra jelentkezett Hensch Béla, aki az előző évben Beregszászon élt. Ugyancsak Tarpára került Fejes Zoltán, aki 1920 áprilisában Beregszászról eltávozott, s mivel oda visszatérni nem tudott, a nyári szünetig a kunszentmiklósi református főgimnáziumban tanított.

Az 1920/1921-es tanév ünnepélyes megnyitása szeptember 4-én zajlott le, a rendes tanítás szeptember 6-án kezdődött. November 1-jén már téli szünetre mentek a tanulók. A tavaszi tanítás április 1-jén kezdődött, és a felettes hatóság rendelkezésére július 16-án ért végett. A 8. osztályos tanulók évi vizsgái június 30-án és július első négy napján voltak, a többi osztályban az év végi összefoglalók és magánvizsgák július 13–23. között folytak le. A tanévzáró ünnepséget július 24-én tartották a református templomban.

Ebben a tanévben a minisztérium az iskolát a Miskolcra menekült kassai tankerületből a debreceni tankerületbe osztotta be. A tankerület főigazgatója, Ady Lajos, május 24–25-én látogatta meg az iskolát.

A tanulmányi eredmény: „... csak a létszám 20 százaléka bukott meg (az még jónak mondható!).”

Az iskola hivatalos elnevezése: A Tarpán működő Beregszászi M. Kir. Állami Főgimnázium.

A közoktatásügyi kormányzat az iskolát – jobb elhelyezés végett – 1921. augusztus végén Tarpáról Fehérgyarmatra költöztette. Ekkor már a tanulók lakóhely szerinti összetétele jelentősen módosult: csehszlovák területről való volt 25, román területről 5, Ausztriából 1 tanuló.

A tanári kar kibővült a kecskeméti Páti Ferencsel, a tordai Sebők Samuval, a balassagyarmati Takó Jánossal, továbbá néhány hónapra dr. Horváth Endrével. Ennek ellenére, mások betegsége vagy távozása miatt, az intézet állandó tanárhiánnyal küszködött. Az 1922/1923-as iskolai évben a tanári kart erősítette a reaktivált Táplányi János.

Az 1922/1923-as tanévben Beregszászból már egyetlen tanulója sem volt az iskolának, a környékről is csak 5. Az iskola elnevezése: A Fehérgyarmaton működő Beregszászi M. Kir. Állami Főgimnázium.

A ruszin tagozat megszervezése Beregszászon

Az užhorodi (ungvári) iskolai ügyosztály 1919 decemberében – a prágai iskolaügyi minisztérium határozata alapján – elrendelte, „hogya a magyar gimnázium mellett ru-

szin gimnáziumot és internátust létesítenek Beregszászon”. Aliszkevecs Andrást nevezte ki igazgatónak (előzőleg a przemysli ukrán gimnázium igazgatója volt), az internátus ideiglenes igazgatójának Bacsinszky Emilt. Aliszkevecs 1919. december 20–22-én vette át az iskolát (lásd: Kihelyezett intézmény Tarpán).

1920. január második felében két ukrán tanár elutazott a Beregszász–Ilosva–Dolha vasútvonal melletti falvakba, hogy ott tanulókat toborozzon. Tevékenységük két hétig tartott. Nagyobb gyűlés január 28-án Ilosván, 29-én Dolhán volt. Munkájukat a munkácsi és a beregszászi zsupán ajánlólevéllel segítette. Segítségük kaptak még a papoktól, a tanítóktól, a bíróktól és a katonaságtól. A toborzás így is nehezen ment.

A ruszin gimnázium ünnepélyes megnyitására 1920. február 10-én került sor a görög katolikus templomban istentisztelettel. Az erős havazás miatt csak 16 tanuló jelent meg. A templomban Krajcsik Emil beszélt, az iskolában Aliszkevecs, dr. Licht zsupán és a dolhai iskolaigazgató. Este a zsupáni hivatal nagytermében koncert volt. Ennek bevételét (2344 cseh koronát) az internátus javára fordították. A ruszin gimnáziumba 12 beregszászi tanuló iratkozott be (A ruszin és a magyar tagozat részletes statisztikai adatait lásd a Melléklet 2-ben, 2.1–2.4. táblázat).

Nem érdektelen számunkra, hogy milyen nyelven jelentek meg az évkönyvek. Az 1919/1920-as, 1920/1921-es és 1921/1922-es tanévben a magyar osztályokról külön magyarul. Az 1922/1923-as, 1923/1924-es és 1924/1925-ös tanévben közös évkönyvet adtak ki. Ezekben nagyon kevés a magyar szöveg, az is ukrán szövegekbe ékelten. Az 1925/1926-os tanévtől kezdve is közös az évkönyv, de a magyar osztályokról külön részben írnak, kivéve az 1928/1929-es és 1929/1930-as tanévet. Ezekben az egyes tárgykörökön belül ukrán és magyar szöveg van. Csak ukrán nyelvű fejezetek is találhatók.

b) A békeszerződés után

Az 1920/1921-es tanév – valószínűleg – a békeszerződés ratifikálása folytán sokkal jobb előjelek és körülmények között kezdődött. A tantestület kiegészült és úgy dolgozott, mint normális időkben, amit a tanügyi referens a május 17–18-án tartott látogatása alkalmával meg is állapított.

Mivel Aliszkevecs András igazgató a ruszin gimnáziumot is vezette, s így nem tudta magát egészen a magyar reálgimnáziumnak szentelni, előterjesztésére a tanügyi referátus a magyar intézet pedagógiai vezetőjévé dr. Móczár Józsefet nevezte ki.

Az új tanárok többsége Magyarországról emigrált, négyen a régi tanárok közül is visszakerültek az iskolába. A tarpai tanulók egy része is visszatért, noha csak a tanügyi referátus engedélyével tehettek felvételi vizsgát, egy 1921. március 29-én kelt rendelet értelmében ugyanis a Tarpára átiratkozott diákokat Kárpátalja valamennyi középiskolájából kizárták. Így a tanulók létszáma 365-re növekedett.

A ruszin tagozaton ukrán emigrált tanárok tanítottak. A magyar osztályok voltak az A, a ruszinok a B osztályok.

Az 1921/1922-es tanévben az intézet működése még rendszeresebb volt, mint az előző évben, a külső körülmények is normálisan alakultak. Az addigi klasszikus gimnázium azonban fokozatosan reálgimnáziummá alakult át. A tanulók létszáma növekedett (427), az I. és II. évfolyamban párhuzamos osztályt nyitottak.

Aliszkevincs Andrást az 1921/1922-es tanév végén Ungvárra helyezték át, ezért az iskola igazgatását Grigássy Mihály volt ungvári polgári iskolai igazgató vette át. Ez a változás rossz következményekkel járt. Aliszkevincs idejében fegyelem volt a gimnáziumban, Grigássy igazgatása alatt erkölcsi süllyedés és áldatlan harc következett be. Az erkölcsök és a legelemibb neveléstani elvek melletti kiállás az ifjúságot védelmező tanárookra nézve kellemetlen következményekkel járt. Hármukat elbocsátották, a negyediket pedig mindenféle rágalmakkal és vádakkal illették. Grigássy idejében sok minden megváltozott a magyar tagozat hátrányára. A magyar osztályok eddigi önállóságát megszüntette, miután a tanügyi referátussal visszavonatta dr. Móczár Józsefnek a magyar tagozat vezetésére kapott megbízatását. A tanári értekezletet közösen tartották a ruszin tagozattal. Ezeken a német nyelv szerepelt összekötő nyelvként, hogy a tanárok megértsék egymást. A másik változtatás az volt, hogy a magyar osztályok lettek a B osztályok, ami azt jelentette, hogy az addigi magyar tannyelvű reálgimnázium, amelyben ruszin párhuzamos osztályok voltak, ruszin reálgimnázium lett magyar párhuzamos osztályokkal. Megszüntették a magyar tagozat párhuzamos osztályait is.

Végül is Grigássy Mihályt a sok panasz miatt 1927. január 30-án felfüggesztették állásából, és dr. Lopour József cseh tanárt bízták meg az intézet vezetésével.

Lopour József igazgatása alatt a magyar tagozat a húszévi csehszlovák uralom legjobb időszakát élte át. Cseh ember létére magyarbarát volt, és iskolapolitikája a magyar tagozatot minden téren előnyben részesítette a ruszinnal szemben, ellentétben Grigássyval, aki az egész világot ruszinnak szerette volna látni. Emiatt Lopourt az ukránok többször feljelentették az iskolaügyi minisztériumban. Több intézkedése igen hasznos volt. A magyar tagozat párhuzamos osztályait újra megnyitotta. A magyar és ruszin tagozat tanári értekezleteit ismét külön-külön tartotta. Megkezdte a szertárak és könyvtárak gyarapítását. Itt főképpen az ifjúsági könyvtárat kell kiemelni. A gimnáziumban elszállásolt román katonák, majd a megszállás első éveiben a ruszin diákok széthordták az ifjúsági könyvtár értékeiből a részét, s így annak több mint fele odaveszett. Az ifjúsági könyvtár Lopour alatt gyarapodni kezdett, miután a törvény szerint az arra fordítandó összeget rendelkezésre bocsátotta. Az Ungvári és Munkácsi Reálgimnázium magyar osztályainak megszűnésével onnan is több ezer könyvet kapott az intézet az ifjúsági könyvtár részére.

Lopour életre hívta a magyar szegény tanulókat segítő egyesületet. A város egész társadalmát bevonta a segítő akcióba. Ez az egyesület a szegény tanulókat nemcsak tankönyvekkel látta el, hanem téli ruhával és tűzóraival is. Tízévi működése alatt 111 558 koronát fordított erre a célra. Ez az egyesület a reálgimnázium legfontosabb intézményének bizonyult. Munkájában a tanári kar minden tagja tevékenyen részt vett.

A ruszin internátus, amely még Grigássy idejében a gimnázium épületébe költözött – mivel a megyeháza, ahol addig volt elhelyezve, leégett – fokozatosan megszűnt, s ez által több tanterem felszabadult.

A magyar internátus alapítására az előkészületek már régóta folyamatban voltak. A város társadalmában tudatosult, hogy a magyar falvak legkiválóbb gyermekeinek taníttatásához elhelyezésükről és ellátásukról is gondoskodni kell, s kötelességének érezte, hogy az ügyet adakozással is támogassa. Az internátus 1931 szeptemberében kezdte meg működését, egyelőre egy kisebb épületben, melyet Sterbán An-

na nyugalmazott tanítónő ajándékozott e célra. Az új épület, amely teljesen a magyar társadalom adakozásából épült fel, az 1936/1937-es tanév elején nyílt meg. A magyar internátus létesítését Lopour József is támogatta.

Az 1931/1932-es tanévben megkezdte működését a magyar ifjúsági önképző-kör is Román József tanár vezetésével.

Ebben az időben a tanári kar is jelentős átalakuláson ment át, hiszen megjelentek azok a fiatal magyar tanárok, akik már csehszlovák egyetemeken – Prágában, Pozsonyban – végezték tanulmányaikat.

Az 1936/1937-es tanévben Lopour helyére, akit Prágába helyeztek át, Lukovics Antal-t nevezték ki igazgatónak, aki korábban a huszti reálgimnázium igazgatóhelyettese volt.

Alig távozott el Lopour, máris kitört a kulturális harc a jobb- és baloldali között. Súlyosbította a helyzetet, hogy az ifjúság is két pártra szakadt. Lukovics a nehézségekkel nem tudott megbirkózni. A körültekintő igazgatáshoz szükséges tehetségnek nem volt a birtokában. Az önképzőkörben is kirobbant az elvek harca. Ezt a harcot hivatalos vizsgálatok és csendőri nyomozások tarkították, teljesen felforgatva az intézet életét és a tanítás nyugodt menetét. Az állam iránti hűtlenség vádjával több diákot őrizetbe is vettek.

1938 elején Beregszász város kormánypárti tanácsstagjai akciót indítottak, hogy a minisztérium önállósítsa a reálgimnázium magyar tagozatát, mert – amint felterjesztésükben írták – fontos, hogy az állam már az iskola titulussal is igazolja kifelé, hogy teljes mértékben kielégíti a magyar kisebbség kulturális és nyelvi igényeit. A minisztérium – az önállóság elodázására – Kontros Endre ungvári tanár személyében magyar embert nevezett ki a gimnázium igazgatójává. Kontros az intézet élén maradt 1939. szeptember 1-éig.

Az új igazgató hozzáállott a rend és a fegyelem helyreállításához, munkáját azonban nehezítette a politikai helyzet gyors változása. A cseh kormányzat mozgósította a hadseregét, emiatt néhány fiatal tanárnak is be kellett vonulnia. Beneš köztársasági elnök rádiószózatának a tantermekben való ismertetésére és megmagyarázására a tanulók délutánonként a város főbb útvonalaiban felvonulva néma tüntetésekkel válaszoltak. Október elején a diákok felekezeti különbség nélkül, nemzetiszín karkardát kitűzve – a vasárnapi istentiszteletek után – előbb a római katolikus, utána a református templomban együtt elénekelték a magyar Himnusz, majd a fogva tartott diákok szabadon bocsátásáért tüntettek. A tiltakozó csoportokat a csendőrség szuronyokkal verte szét.

A bécsi döntés 1938 novemberében Beregszászt Dél-Szlovákia és Kárpátalja magyar többségű területeivel együtt Magyarországhoz csatolta. Mivel a döntés előrelátható volt, a Beregszászi Gimnázium ruszin tagozata már október végén Bilkére települt át, a magyar tagozaton pedig bizonytalan időre tanítási szünetet rendeltek el.

2.7. A szakiskolák

A kormányzat mind a tanítóképzést, mind a szakoktatást tudatosan elhanyagolta. Az impériumváltás előtt az elemi iskolák túlnyomó része az egyházak kezében volt, és az állami iskolák jobbára csak ott állítottak fel, ahol azt az egyházi hatóság kívánta, vagy ahol egyáltalában nem volt iskola. A csehszlovák uralom idején a fele-

kezeti iskolák száma állandóan fogy, míg az állami iskolák száma rohamosan emelkedik. Egyre fogyatékosabb lesz a felekezeti tanítók képzése is. Az 1919 előtti időkből 16 nem állami tanítóképző maradt, mégpedig 12 római katolikus (tannyelvű nézve: 10 csehszlovák, 1 német, 1 magyar), 3 görög katolikus és 1 városi tanítóképző, a többit államosították. De ezeknek száma is idővel megfogyatkozott, mert az egyházak a földreform céljaira lefoglalt birtokok elvesztése folytán tanítóképző intézeteket nem tudtak fenntartani.¹⁷

A magyar tanítókat Csehszlovákiában hosszú ideig két intézetben képezték ki: a pozsonyi csehszlovák tanítóképző magyar tagozatán és az Orsolya-rend képzőjében. (1919 előtt 11 férfi és 6 tanítónőképzője volt a felvidéki magyarságnak.) Évente csak egy osztály volt nyitható mindkét helyen 40-40 növendékkel. A diákok száma a zárt létszámnál fogva nem lehetett magasabb, 1928-tól kezdve azonban tanévenként fokozatosan emelkedett: 1928/1929-ben 187, 1929/1930-ban 245, 1930/1931-ben 266, 1931/1932-ben 272, 1932/1933-ban 315, 1933/1934-ben 322, 1934/1935-ben 325 volt (*Kárpáti Magyar Hírlap*, 1936. június 14., szerző: Rácz Pál).

Az 1921/1922-es tanévre férfiképző egy sem maradt. A csehszlovák iskolaügyi hatóságok ezért az 1924/1925-ös tanévtől a Pozsonyi Csehszlovák Állami Tanítóképző Intézetben belül magyar nyelvű egyéves abiturienti tanfolyamot hoztak létre, amely évente 30 érettségizett fiúnak és 10 nőnek tette lehetővé a tanítói képesítés megszerzését. A magyar tanító-utánpótlás problémáját azonban nem oldotta meg az egyéves abiturienti tanfolyam. Különösen kevés volt a férfi tanító. A Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület minden eszközzel próbálta elősegíteni e gond orvoslását. A pedagógusszervezet küldöttsége 1926. január 20-án egyenesen az iskolaügyi és nemzetművelődési miniszternél kérelmezte egy magyar tannyelvű tanítóképző intézet létrehozásának engedélyezését. Az oktatásügyi tárca végül 1927 májusában a pozsonyi Csehszlovák Állami tanítóképző Intézet mellett magyar párhuzamos osztály indítását engedélyezte az első évfolyamban, amelybe az 1927/1928-as tanévre 40 növendéket lehetett felvenni. Az 1927 szeptemberében beinduló első évfolyamba háromszoros volt a túljelentkezés: a felvehető 40 növendéket a felvételiztető bizottságnak 120 jelentkezőből kellett kiválogatnia. Hiányossága volt a tagozatnak, hogy csak minden második évben indíthatott első évfolyamot (Popély 1998, 40).

1935-ben a tanítóképzők száma megszorodott, ami maga után vonta a diákság számának emelkedését is. Komáromban a református egyház felekezeti tanítóképzőt nyitott. Az 1938/1939-es tanévben a katolikus egyház alapított tanítóképzőt ugyancsak Komáromban. A magyar tanítóképzők száma így a visszacsatolás idején elérte a négyet, ami megfelelt a magyarság igényeinek (Kárpátalja nem rendelkezett magyar tannyelvű tanítóképzővel) (Bagu 1996, Vájlok 1939).

A tanítóképző mellett két kereskedelmi (egy Pozsonyban és egy Munkácsn), egy felsőipari és két alsóbb fokú gazdasági középiskolával (egy Beregszászban) rendelkezett a magyarság. A kereskedelmi iskolák tanulóinak a száma ötszáz körül mozgott – a pozsonyinak 204, a munkácsinak 145 növendéke volt az 1934/1935-ös tanévben, míg az előző tanévben 354 (*Kárpáti Magyar Hírlap*, 1936. június 14.) –, a felső ipari iskoláké 150–200 között. Az alsó fokú gazdasági középiskola a harmincas évek második felében nagy népszerűsége tett szert. Évente 80–90 növendék

iratkozott be ide, nem magyar gazdasági iskolákban pedig kb. 50 magyar gazdafiú járt. A növendékek nagy része a kisgazda családokból került ki, és az iskola elvégzése után hazament gazdálkodni. Az 1936/1937-es tanévben a 84 magyar növendék szülőjének ilyen volt a szociográfiája: 100 holdas 2, 20–100 holdas 24, 5–20 holdas 32, 1–5 holdas 11 (Vájlók 1939).

A magyarság szakismeretének a kibővítéséről gondoskodott a szintén szakiskolának vehető 21 mezőgazdasági tanfolyam, 6 kereskedő továbbképző és 44 iparostanonciskola. A tanfolyamok ingyenesek voltak, és nagyjából a járási központokban létesültek. A magyar kisebbség nagyfokú iparosodását mutatja, és kereskedelmi érdeklődését dicséri, hogy a tanonciskolákban évente 700–800, a kereskedelmi továbbképzőkben pedig 400–500 magyar tanult (Vájlók 1939).

Szakirányú iparos- és kereskedelmi iskolák működtek a régióban Beregszászban (1883–1919 között és 1921-től), Huszton (1912-től), Munkácson (1926-től), Nagyszőlősen (1933-tól), Szolyván (1921-től), Técsőn (1920-tól), Ungváron (1933-tól): fém-, fa-, mű- és villamosipari, ruházati, borbély, asztalos, cipész, élelmezési szakembereket képeztek. Iparostanonc-iskola volt Csapon (1929-től), Nagybereznán (1920-tól), Perecsenyben (1925-től), Rahón, Tiszaújlakon (1893-tól, az első világháború idején szünetelt az oktatás), kereskedelmi tanonciskola Munkácson (1925-től), kereskedelmi szaktanfolyam Nagyszőlősen (1921-től ruszin tannyelvvel). Állami kereskedelmi középiskola volt Munkácson (1918: városi felső kereskedelmi iskola, 1922-től kéttannyelvű).¹⁸

Kárpátalján a rutén tannyelvű szakiskolák száma is igen lassan növekedett. Az ungvári és munkácsi tanítóképző elemi iskolai tanítókat képezett ki. 1915-ben Ungváron kereskedelmi iskola nyílt 25–30 tanulóval. Munkácson hároméves ún. kereskedelmi akadémia működött. 1920-ban Ungváron tanonciskola nyílt. Munkácson (földművelés és gyümölcstermesztés), Szolyván (famegmunkálás, erdőszet) és Alsó-Vereckén (hegyi állattenyésztés) gazdasági iskola működött. Több városban óvodai nevelői állandó tanfolyamok működtek, valamint háztartási és egyéb iskolák. Ezekben a szakiskolákban és tanfolyamokon az 1934/1935-ös tanévben 4777 tanuló (2706 fiú, 2071 lány) tanult (Vájlók 1939).

2.8. Magyar gyermekek idegen iskolákban

Az iskolásérelmek legsúlyosabb tételének a magyar diákok idegen iskolába, intézetbe való iktatását nevezhetjük. A fenti fejezetben többször kitértünk ezekre a körülményekre, okokra. Itt csak az adatait vázoljuk fel ennek a szomorú jelenségnek. A szám természetesen mindig emelkedett. Az elemi iskolánál a szlovákba járt magyarok száma: 1931/1932-ben 9814, 1932/1933-ban 11 074, 1935/1936-ban 12 638, 1937/1938-ban 12 653. A polgárinál ugyanezen években: 1931/1932-ben 2177, 1932/1933-ban 2714, 1935/1936-ban 2940, 1937/1938-ban 2837.

Míg a magyar középiskolákban az 1934/1935-ös tanévben 4050 magyar ifjú tanult, addig a csehszlovák és német intézetekben tanuló magyarok száma csupán 747 volt. Ungváron a cseh és ruszin osztályokban az 1933/1934-es tanévben a magyar tanulók száma 27%-ot tett ki, az 1934/1935-ös tanévben már csak 15,81%-ot. Huszton a cseh és ruszin osztályokban a magyar tanulók 1933/1934-

ben 8,9%-ot tettek ki, 1934/1935-ben 19,51%-ot (*Kárpáti Magyar Hírlap*, 1936. június 14.).

Szlovenszkon és Kárpátalján átlagosan 1500 magyar járt szlovák tannyelvű középiskolába. Ezzel együtt évente 15-16 ezerre tehető azoknak a száma, akik szlovák iskolába jártak (Vájlók 1939, Bagu 1996).

A prágai Állami Statisztikai Hivatal által közzétett adatok szerint 1934-ben a köztársaság 116 615 magyar nemzetiségű elemi iskolai tanulójából csak 204 203 tanuló járt magyar iskolába, tehát 12 412 fő különböző okok miatt idegen, elsősorban „csehszlovák” tannyelvű iskolát látogatott (Popély 1998, 53). Gróf Esterházy János képviselő (az Egyesült Magyar Párt ügyvezető elnöke) szerint a szóban forgó időben az iskolaköteles magyar gyermekek csaknem 20%-a idegen tanítási nyelvű iskolába járt (Popély 1998, 58).

2.9. A városok iskolahálózata

Ami Kárpátalja legfontosabb városait illeti, Ungváron a csehszlovák időben állami ukrán nyelvű óvoda működött 7 csoporttal, egy görög katolikus 3 csoporttal, egy-egy római katolikus: a Gizella-ház, illetve a Mária-ház egy-egy magyar csoporttal. Ungvár népiskolái: egy állami ukrán 23 osztállyal; egy görög katolikus ruszin egy osztállyal, a római katolikus Mária-ház 2, a Gizella-ház 3 magyar és egy ruszin osztállyal dolgozott. Ezen kívül működött egy cseh tannyelvű izraelita népiskola, valamint az 1. számú cseh tannyelvű 16, a 2. számú 13 cseh és szlovák nyelvű osztállyal. A csehszlovák időben Ungváron 3 polgári iskola működött: egy cseh tannyelvű 26, egy állami magyar–ruszin párhuzamos összesen 22 és egy görög katolikus ruszin 5 osztállyal. A csehszlovák uralom idején a nagy múltú Drugeth gimnáziumot államosították, és egy cseh, illetve ruszin tannyelvű gimnáziumot helyeztek el benne.

Munkácson 5 állami óvoda volt cseh, illetve ruszin párhuzamos csoportokkal, ezen kívül egy római katolikus magyar óvoda egy, majd később két csoporttal. Népiskolák: magyar római katolikus 5, ruszin görög katolikus 2 osztállyal, az 1. számú állami népiskola ruszin, illetve magyar, a 2. számú állami népiskola ruszin, illetve cseh párhuzamos osztályokkal. Ezen kívül az 1., illetve 2. számmal működött a cseh, a 3. számú állami ruszin, végül egy-egy német, illetve izraelita elemi iskola. Az egyik állami polgári iskola magyar és ruszin, a másik, a cseh tannyelvű 6-6 cseh és német párhuzamos osztállyal működött. A magyar állami reál-gimnáziumot a csehszlovák hatóságok már az impériumváltás idején ruszin tannyelvűvé változtatták.

Beregszászon magyar és ruszin volt az első, cseh és ruszin a 2., valamint cseh és magyar tannyelvű a 3. számú óvoda 3 ruszin, 2 magyar és 2 cseh csoporttal, összesen 7 óvónővel. Felekezeti elemi iskolák: római katolikus magyar 5 osztállyal és 5 tanítóval, görög katolikus 1 osztállyal 1 tanítóval. Állami népiskolák: 1. számú cseh és magyar párhuzamos osztályokkal 17, a 2. számú cseh és magyar párhuzamos osztályokkal 19 tanítóval, állami ruszin 6 osztállyal 9 tanítóval, cseh népiskola 11 osztállyal 12 tanítóval, állami cseh elemi iskola 2 osztállyal 2 tanítóval, végül egy izraelita népiskola 1 osztállyal és 1 tanítóval. A városban állami polgári iskola működött magyar és ukrán párhuzamos osztályokkal (11 magyar és 6 ruszin), 22 tanárral, állami cseh polgári 6 osztállyal 7 tanítóval, állami reál-gimnázium magyar és ruszin párhuzamos osztályokkal; az utóbbinak egyébként az 1936/1937-es tan-

évben 16 magyar osztálya volt 641 tanulóval és 50 tanárral. Ezen kívül Beregszászon egy magyar tannyelvű gazdasági szakiskola is működött egy osztállyal.

Nagyszőlősen a csehszlovák uralom idején egy cseh állami óvoda volt 2, és egy állami ruszin 4 csoporttal. Népiskolák: egy római katolikus magyar 4, egy református magyar 2, egy görög katolikus ruszin 1 osztállyal, valamint egy ruszin–magyar 18 ruszin és 3 magyar osztállyal.

Husztón ebben az időben egy ruszin polgári, az I. számú cseh és ruszin, illetve a II. számú népiskola 28, illetve 12 osztállyal, görög katolikus ruszin elemi 2 osztállyal, római katolikus magyar 1 és egy református magyar népiskola működött 1 osztállyal.

Aknaszlatinán egy református magyar elemi iskola oktatott 8 osztállyal, illetve 1 ruszin tannyelvű elemi.

Técsőn két magyar felekezeti népiskola volt a csehszlovák időben: 1 római katolikus 1 osztállyal és 1 tanítóval, 1 református 5 osztállyal és 5 tanítóval, valamint 1 állami ruszin tannyelvű elemi 6 osztállyal és 6 tanítóval.

Összefoglalás

Az iskolatörténeti kutatások egyik legkevésbé feltárt területe Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság idején. Ezt a hiányt kíséreltük meg pótolni dolgozatunkkal. Az adatok feltárásának tanulságai az alábbiakban összegezhetők.

A Csehszlovák Köztársaság alapítóinak egyik sürgős teendőjük tehát az volt, hogy céljaiknak és érdekeiknek, valamint a köztársasági gondolatnak megfelelő reformokat hajtsanak végre, elsősorban pedig, hogy az addigi egész tanügyi rendszert gyorsan átszervezzék. Ez egyrészt a magyar közoktatásügyi törvények megváltoztatását jelentette.

Lényeges különbség a magyar és a csehszlovák közoktatási rendszer között az, hogy míg a magyar közoktatás az iskola és az egyház együttes nevelő hatását akarta biztosítani, addig a csehszlovák közoktatási rendszer az egyház és az iskola teljes elválasztására törekedett. Ez az elv burkolt formában már az 1920. évi csehszlovák alkotmánytörvényben le van fektetve, s ezt az elvet a közoktatási kormányintézkedések fokozatosan érvényre juttatták egyrészt a felekezeti iskolák megszüntetésével, illetve államosításával, másrészt a vallásoktatás háttérbe szorításával.

A csehszlovák nemzetiségi politika negatív vonásai leginkább az iskolaügyben jelentkeztek. A csehszlovák polgári demokratikus állam közoktatásügyi politikáját jól jellemezte, hogy a tanügyi igazgatásban a minisztériumtól a járási tanfelügyelőségig nem kapott helyet magyar nemzetiségű pedagógus, egyetlen magyar állami gimnázium élén sem állt magyar igazgató – sőt az ungvári magyar gimnáziumot a csehszlovák hatóságok megszüntették. Az állami magyar elemi iskolákban, gimnáziumokban, szakiskolákban, tanítóképzőkben működő tanárok egy része nem volt magyar, viszont magyar tanerők, ugyancsak tudatos politika következményeképpen szlovák, ruszin iskolákban kaptak beosztást. A szlovákiai magyar nyelvű oktatás nagy hiányosságának tekinthető, hogy a teológián kívül nem volt magyar nyelvű felsőfokú képzés. Mindent egybevetve, a felvidéki magyarságnak, így Kárpátaljának is, 31%-kal volt kevesebb iskolája, mint amennyi a népszámlálási adatok szerint meg-

illette volna. A 189/1919. számú törvény magyar elemi iskolák létesítését mindehhez lehetővé tette, ahol legalább 40 magyar anyanyelvű tanköteles gyermek élt, ennek ellenére az 1936/1937-es tanévben 20 olyan kárpátaljai községben, ahol a magyarság száma meghaladta a kétszázat, s legalább 40 magyar tanköteles gyermek volt, magyar iskola egyáltalán nem létezett. Ezzel szemben Kárpátalján több mint ötven túlnyomóan magyar településen létesítettek úgynevezett „csehszlovák” iskolát, ahol a csehek és a szlovákok száma nem érte el a kétszázat. A magyar iskolák túlnyomó része, csaknem 90%-a felekezeti és községi jellegű volt, ezzel szemben a „csehszlovák” iskolák több mint 40%-a állami iskola volt. A polgári iskolaügy terén a magyarság helyzete még rosszabb volt. Olyan magyar településeknek, mint például Csap, nem volt magyar tannyelvű polgári iskolája, ezzel szemben a kormány szlovák tannyelvű polgári iskolát létesített a községben. A kárpátaljai magyar polgári iskolák zömét is a felekezetek és a községek tartották fent, a „csehszlovák” iskolák 90%-ánál az állam volt az iskolafenntartó. A magyar polgári iskolák többsége leányiskola volt, ez arra vall, hogy a csehszlovák kormányzat a magyar férfiak magasabb képzését nem tartotta fontosnak. A kormányzat mind a magyar szakoktatást, mind a magyar tanítóképzést tudatosan elhanyagolta. A magyar iskolákkal más vonatkozásban is mostohán bánt a csehszlovák állam. Amíg a csehszlovák tannyelvű iskolák számára új iskolák épültek, és a legmodernebb felszerelésekkel látták el őket, addig a magyar iskolák régi épületekben, egészségtelen, szűk tantermekben voltak elhelyezve. Akadtak olyan iskolák is, mint például Beregszászon, ahol 200 gyermeket egy tanteremben zsúfoltak össze.

Magyar tannyelvű középiskola csak Beregszászban működött, ugyanakkor az užhorodi (ungvári) iskolai ügyosztály már 1919 decemberében – a prágai iskolaügyi minisztérium határozata alapján – elrendelte, „hogy a magyar gimnázium mellett ruszin gimnáziumot és internátust létesítsenek Beregszászon”.

Ugyancsak szervezeti téren alapelv a koedukációs iskolák lehetőség szerinti megvalósítása.

A Csehszlovák Köztársaság öt tartománya a tanügyigazgatás szempontjából nem volt egységes: Cseh- és Morvaországban, valamint Sziléziában a legfőbb hatóságok az országos iskolatanácsok voltak, melyek egy tanügyi főreferensből, fogalmazói hivatalnokból és beosztott tanfelügyelőkől – tanárokból – és tanítókból állott. Szlovenszko és Kárpátalja esetében ezt a rendszert a pozsonyi, illetve az ungvári iskolareferátus helyettesítette. Ehhez az intézményhez Kárpátalján egy országos és 13 járási tanfelügyelő (inspector) volt beosztva. A másodfokú hatóság szerepét az ungvári országos hivatal látta el, illetve a járási hivatalok. A helyi iskolai igazgatást az állami iskolák mellett kuratóriumok, a községi és felekezeti iskolák mellett pedig iskolaszékek végezték. A kormányzót illette meg az állami népiskolák, óvodák tanerőinek kinevezési joga, ő bízta meg a népiskolák közvetlen felügyeletével a tanfelügyelői jogkörökkel bíró tanárokat és tanítókat, gyakorolta a nem állami iskolák feletti állami felügyeleti joghatóságot, kinevezte az állami középiskolák, tanítóképző intézetek és szakiskolák tanárait, tanítóit, egyéb alkalmazottait.

Jegyzetek

11. *Ismeretlen szerző tanulmánya a Csehszlovákiában élő magyar kisebbség helyzetéről.* Tisztázati másodpéldánya - K 26. 1922 - IV - 45 (1269. cs.) Közli: *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995.
12. A Csehszlovák Köztársaság területén.
13. *Holosz Zsittyja*, 1934. december 16.
14. A nem magyar tannyelvű iskolákba járó tanulókkal együtt.
15. *A Boldogság felé.* Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1975, 155. p.
16. Beregszász 1038-tól megtalálható az írott emlékekben, mint gazdag és számos kolostorral rendelkező mezőváros. Az 1370-ben alapított Pálos-rend és a már korábban működő Ferenc- és Szt. Domonkos-rend bizonyítja, hogy az oktatás terén ez a város nagy múltra tekint vissza. A reformáció elterjedése különösen kedvezett a tehetséges ifjak lehetőségeinek. Ebben a környék urai: a Perényiek, Báthoryak, Rákócziak, Bethlenek ismert kultúrpolitikáján kívül az egyházak és a városi vezetők is élen jártak pártfogoló és anyagi támogatással. A város viharos történelmi múltja, többszöri elpusztulása és újraépítése nem kedvezett az idevágó emlékek teljes körű megőrzésének, mégis számos helytörténeti feljegyzés utal a város élénk kulturális életére. Bél Mátyás Bereg megyéről és Beregszászról készült feljegyzései, ha hiányosak is, nagyon hasznos utalást szolgáltatnak. Bél Mátyás hangsúlyozza, hogy az itteni lakosság makacsul ragaszkodik régi intézményeihez, s így nagy a valószínűsége annak, hogy a többször elpusztult város iskoláit is mindig újraépítették. Korábbi adatok hiányában a beregszászi magyar gimnázium alapítéletének az 1864-ben (újra?) megnyílt négy osztályos algimnáziumot kell elfogadnunk, amely a református egyház kezelésében volt. Ebből kis töréssel, de csaknem teljes jogfolytonossággal fejlődött ki az érettségit adó középiskola (1864–1874: református felekezeti algimnázium, 1874-től államilag segélyezett községi polgári iskola, 1884-től 1890-ig állami polgári fiú iskola, 1890-től négy osztályú állami reáliskola, 1895-től gimnázium).
17. *Ismeretlen szerző tanulmánya a Csehszlovák Köztársaság közoktatásügyéről.* Tisztázati - K 28. 59 - 1930 - P - 5146 (15. cs.) Közli: *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995.
18. *Szakoktatási évkönyv 1942. Mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás.* Budapest, é. n.

Irodalom

- Bacsinszki E. 1936. *Podkarpatszka Rusz 1919–1936.* Uzshorod.
- Bagu Balázs 1996. Anyanyelvi oktatás Kárpátalján. In: Csernicskó István–Várad Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., 47–50. p.
- Benda István–dr. Orosz László 1990. *A beregszászi magyar gimnázium története 1864–1989.* Budapest, Magyarországi Kutató Intézet.
- Bonkáló Sándor 1940/1996. *A rutének.* Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Második, bővített kiadás.
- Botlik József–Dupka György 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991.* Budapest–Szeged, Mandátum–Universum.

- Cottely István 1939. Kárpátalja közigazgatás- és alkotmányjogi helyzete a Cseh-Szlovák Köztársaságban. *Közgazdaságtudomány*. 233–249. p.
- Pálesch Ervin (szerk.) 1921. *Csehszlovák Törvények és Rendeletek Tára*. Eperjes.
- Fedinec Csilla 1999. Kárpátalja Anno (közigazgatási vázlat). *Pánsíp*, VII. évf. 24. sz. 30–38. p.
- Flachbarth Ernő 1935. *A csehszlovákiai népszámlálások és a felvidéki kisebbségek nyelvi jogai*. Pécs.
- Gabóda Béla 2000. A szlovák nyelv árnyékában. *Hatodik Síp*, 2000. 3–4. sz.
- Halmosy Dénes 1983. *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Budapest, Közgazdasági és Jog Kiadó.
- Himinec, Julian 1991. *Zakarpattya – zemlja ukrajinszkoji derzsavi*. [Kárpátalja – az ukrán állam földje.] Ungvár.
- Hicsij, O. 1957. *Z isztorii skilnictva na Zakarpattyi z XVIII sz. do vozzjednannya joho z Ragyanszkoju Ukrajinoju*. [Fejezetek Kárpátontúl iskolatörténetéből a XVIII. század végétől Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülésig.] Uzshorod, Naukovi zapiszki UzsDU. T. 39. p.
- Jánki Gyula 1939. A Ruténföld statisztikája. Közoktatás. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1939. 3. sz. 226–235. p.
- Kárpátalja településének nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Budapest, KSH, 1996.
- A Kárpátaljai Tanügyi Főosztály nyilvántartási és statisztikai kötetei*. I–VII. köt.
- Kárpátaljai Magyar Hírlap*, 1936. június 14.
- Kemény Gábor 1939. *Verhovina feltámad (A ruszin sors könyve)*. Budapest.
- Kocsis Károly 1989. Kárpátalja (Magyarság – határainkon túl). *Élet és Tudomány*, 1989. 14. sz. 435–438. p.
- Moravek Endre 1937. A felvidéki magyarság iskolaügye. *Néptanítók Lapja*, 13. sz. 493–497. p.
- Móricz Kálmán 2001. *Kárpátalja sorsfordulói*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány.
- Národní školy v republice Československé dle stavu 31. prosince 1921*. Československá statistika. Svazek 6. Praha, 1923.
- Ortutay Tivadar 1941. *Cseh világ a Kárpátokban*. Ungvár.
- Popély Gyula 1998. *A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)Szlovákiában 1918–1945*. Budapest, Ister Kiadó.
- Popély Gyula 1991. *Népfogyatkozás (A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945)*. Budapest.
- Romsics Ignác (szerk.) 1995. *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Schematizmus národných škôl a učitelů na Podkarpatske Rusi podle stavu ze dne 1. I. 1935. *Školstvy na Podkarpatske Rusi*. Praha, 1938.
- Statistický lexikon obcí v republice Československe. Zeme Podkarpatskoruska*. Redny seznam mist podle zakona ze dne 14 dubna 1920. Čís. 225 Sb. Zak. Anar. Praha, 1937.
- Vájlók Sándor 1939. A magyar közművelődés helyzete a visszatért Felvidéken. In: Csatár István és Ölvedi János (szerk.): *A visszatért felvidék adattára*. Budapest. Rákóczi Könyvkiadó.
- Veres Gábor–Popovics Vladimir 1999. *Nemzetiségi iskolák Kárpátalján 1919–1991*. Beregszász, Vizhibu.

Mellékletek

1. A körzeti tanfelügyelőségek iskolaügyi statisztikája Kárpátalján 1920–1938

1.1. táblázat. A beregszászi tanfelügyelőség iskolaügyi statisztikája 1920–1938

Tanév	Iskolatípus	Felekezeti hovatartozásuk					Tannyelv		Osztályok	
		állami	gör. kat.	róm. kat.	ref.	községi	ruszin	magyar	alaposzt.	előkészítő
1920/1921	polgári	1						1	4	2
	népiskola	24	6	4	24	1	4	55	66	19
	óvoda	10						10	10	
1930/1931	polgári	1						1	10	
	népiskola	26	6	5	20	1	8	50	132	18
	óvoda	8					2	6	8	
1937/1938	polgári							1	6	14
	népiskola	36	6	5	15	1	16	47	185	21
	óvoda	12				1	5	8	13	

1.2. táblázat. A huszti tanfelügyelőség iskolaügyi statisztikája 1920–1938

Tanév	Iskolatípus	Felekezeti hovatartozásuk				Tannyelv		Osztályok	
		állami	gör. kat.	ev., ref.	kincstári	ruszin	magyar	alaposzt.	előkészítő
1920/1921	polgári	1				1		4	4
	népiskola	25	3	2	2	24	5	60	13
	óvoda	4				4		4	
1930/1931	polgári	1				1		3	4
	népiskola	33	1	2	2	26	5	89	15
	óvoda	4				4		4	
1937/1938	polgári	1				1		4	4
	népiskola	34	1	2	2	29	5	226	38

1.3. táblázat. Az ilosvai tanfelügyelőség iskolaügyi statisztikája 1920–1938

Tanév	Iskolatípus	Felekezeti hovatartozás				Tannyelv			Osztályok	
		állami	gör. kat.	ev., ref.	községi	ruszin	magyar	német	alaposzt.	előkészítő
1920/1921	polgári	5								
	népiskola	20	13	1	1	19	2	1	69	9
	óvoda	5				5			5	
1930/1931	polgári	1				1			4	
	népiskola	19	7	1	1	25	2	1	69	22
	óvoda	3				3			3	
1937/1938	polgári	1				1			3	4
	népiskola	31	1	1		31	1	1	172	32
	óvoda	8				8			8	

1.4. táblázat. A munkácsi tanfelügyelőség iskolaügyi statisztikája 1920–1938

Tanév	Iskolatípus	Felekezeti hovatartozásuk					Tannyelv			Osztályok	
		állami	gör. kat.	róm. kat.	ev., ref.	községi	ruszin	magyar	német	alaposzt.	előkészítő
1920/1921	polgári	1					1			3	6
	népiskola	34	2	5	3	1	36	8	1	143	32
	óvoda	7					7			7	
1930/1931	polgári	2				2	2			6	12
	népiskola	38	2	5	3		32	9	10	162	49
	óvoda	15		1			12	2	2	16	
1937/1938	polgári	2					2			12	18
	népiskola	49	1	4	3	1	37	11	10	239	45
	óvoda	17		1			15	2	1	18	

1.5. táblázat. *A rahói tanfelügyelőség iskolaügyi statisztikája 1920–1938*

Tanév	Iskolatípus	Felekezeti hovatartozásuk			Tannyelv				Osztályok	
		állami	gör. kat.	községi	ruszin	magyar	orosz	német	alaposzt.	előkészítő
1920/1921	polgári népiskola óvoda	10 1	7	1	17 1	1			26 1	4
1930/1931	polgári népiskola óvoda	3 23 3	3	1	3 22 3	1	3	1	12 75 3	1 15
1937/1938	polgári népiskola óvoda	3 29 4		1	3 29 4	1			9 108 4	52

1.6. táblázat. *Az oroszvégi tanfelügyelőség iskolaügyi statisztikája 1920–1938*

Tanév	Iskolatípus	Felekezeti hovatartozásuk			Tannyelv		Osztályok	
		állami	gör. kat.	ev., ref.	ruszin	magyar	alaposzt.	előkészítő
1920/1921	polgári népiskola óvoda	17 7	19	1	36 7	1	50 7	
1930/1931	polgári népiskola óvoda	26 3	14	1	40 3	1	73 16	
1937/1938	polgári népiskola óvoda	43 5	1	1	44 5	1	151 6	13

1.7. táblázat. *A nagyszőlősi tanfelügyelőség iskolaügyi statisztikája 1920–1938*

Tanév	Iskolatípus	Felekezeti hovatartozásuk				Tannyelv		Osztályok	
		állami	gör. kat.	róm. kat.	községi	ruszin	magyar	alaposzt.	előkészítő
1920/1921	polgári népiskola óvoda	1 10 3	10	4	15	1 20 2	19 1	6 80 3	2 26
1930/1931	polgári népiskola óvoda	1 18 3	10 1	4		1 28 3	19 1	7 90 11	3 30
1937/1938	polgári népiskola óvoda	2 49 15	2 1	2	12	2 46 15	21 1	15 214 16	1 121

1.8. táblázat. *A szolymai tanfelügyelőség iskolaügyi statisztikája 1920–1938*

Tanév	Iskolatípus	Felekezeti hovatartozásuk				Tannyelv		Osztályok	
		állami	gör. kat.	róm. kat.	községi	ruszin	német	alaposzt.	előkészítő
1920/1921	polgári népiskola óvoda	31 1	16			47 1		53 1	
1930/1931	polgári népiskola óvoda	1 43 8	7	2	1	1 49 8	4	4 108 8	1 28
1937/1938	polgári népiskola óvoda	3 57 10	1			3 58 10		9 199 20	4 53

1.9. táblázat. A técsői tanfelügyelőség iskolaügyi statisztikája 1920–1931

Tanév	Iskolatípus	Felekezeti hovatartozásuk				Tannyelv				Osztályok	
		állami	gör. kat.	ev..	községi	ruszin	román	német	magyar	alaposzt.	előkészítő
1920/1921	polgári népiskola óvoda	15 2	15	1	3	31 2		2	1	56 2	1
1930/1931	polgári népiskola óvoda	1 32 2	1	1	5	1 34 2	1	2	2	8 112 2	11
1937/1938	polgári népiskola óvoda	2 35 5		1	2	2 36 5			2	8 189 5	6 39

1.10. táblázat. Az ungvári körzeti tanfelügyelőség iskolaügyi statisztikája 1920–1938

Tanév	Iskolatípus	Felekezeti hovatartozásuk					Tannyelv			Osztályok	
		állami	gör. kat.	róm. kat.	ref.	héber	ruszin	magyar	héber	alaposzt.	előkészítő
1920/1921	polgári népiskola óvoda	1 19 6	1 23		8		2 7 5	20 3		12 8	8
1930/1931	polgári népiskola óvoda	1 26 6	1 17 1		10	1	2 34 6	25 3	1	14 120 9	10 14
1937/1938	polgári népiskola óvoda	2 43 7	1 3 1		8	2	3 36 7	22 3	2	19 188 21	13 37

1.11. táblázat. A nagybereznai tanfelügyelőség iskolaügyi statisztikája 1920–1938

Tanév	Iskolatípus	Felekezeti hovatartozásuk			Tannyelv	Osztályok	
		állami	gör. kat.	evangélista	ruszin	alaposztály	előkészítő
1920/1921	polgári népiskola óvoda	2 23 5	26	4	2 53 5	4 77 5	
1930/1931	polgári népiskola óvoda	2 49 2	6	1	2 56 2	7 124 2	3
1937/1938	polgári népiskola óvoda	2 64 4			2 64 4	8 210 4	5 12

1.12. táblázat. Az ökörmezői tanfelügyelőség iskolaügyi statisztikája 1920–1938

Tanév	Iskolatípus	Felekezeti hovatartozásuk			Tannyelv			Osztályok	
		állami	görög kat.	zsidó	ruszin	magyar	cseh	alaposzt.	előkészítő
1920/1921	polgári népiskola óvoda	12	24			34		34	
1930/1931	polgári népiskola óvoda	1 28	4	1	1			4 66	4
1937/1938	polgári népiskola óvoda	1 29 1	3		1 32 1			6 97 1	1

1.13. táblázat. *A csehszlovák tannyelvű iskolák tanfelügyelőségének statisztikája az 1937/1938-as tanévben*

Tanév	Iskolatípusok	Felekezeti hovatartozásuk				Tannyelv				Osztályok	
		állami	róm. kat.	zsidó	községi	cseh	német	román	zsidó	alaposzt.	előkészítő
1937/1938											
I.	polgári népiskola óvoda	12		3	1	12				53	18
		88				83	2	4	3	311	22
		21	1			21	1			22	
II.	polgári népiskola óvoda	10				10				35	33
		95	10	4	2	94	12			261	85
		29	1	1		30	1			31	

Megjegyzés: I. a csehszlovák iskolák tanfelügyelősége, központja Huszt; II. csehszlovák állami tanfelügyelő

2. Statisztikai adatok a Beregszászi Magyar Királyi Állami Gimnáziumról 1920–1938

2.1. táblázat. *A tanulólétszám alakulása (magyar osztályok)*

Tanév	Magyar osztályok								
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
1919/1920	31	24	36	36	26	14	21	13+6	201+6
1920/1921	78+10	27+6	42+5	44+3	41+6	34+2	22+5	20+11	303+48
1921/1922	83+15	71+6	36+8	46+3	39+11	35+7	34+2	26+5	370+57
1922/1923	56+8	56+15	50+10	29+12	36+6	36+6	38+1	29+3	330+51
1923/1924	58+1	54+1	60+9	45+4	36+3	34+3	31+4	35+1	353+26
1924/1925	61+5	52+3	54+1	65+3	51+9	35+2	33+2	35+2	386+27
1925/1926	57+7	54+6	42+3	56	48+2	48+2	33	30	368+20
1926/1927	51+4	42+2	68+5	37+2	47+2	46+1	54+2	32	380+18
1927/1928	74+4	48+4	41+3	72+3	39+6	45+3	49+1	54+2	422+26
1928/1929	62+2	64+3	423 2	43+3	52+3	38+4	54+1	42	388+18
1929/1930	89+3	58+2	57+2	45	53+1	39+2	34+1	40+1	415+12
1930/1931	76	70+4	47+1	48+2	34+3	43+2	333 5	29+1	380+18
1931/1932	120+2	79+1	70+1	48	38	30	32+2	37	454+6
1932/1933	88+2	97+2	80+1	69+1	39+1	31	34	31+1	469+8
1933/1934	114+1	87+1	93+4	74+1	61+1	37+1	22+1	33+1	521+11
1934/1935	87+1	121	88+1	89+2	61+3	58+1	32+2	18+3	554+13
1935/1936	93+1	92+1	106	89+3	73+2	60+2	48	33	594+ 9
1936/1937	101	86+1	92	115	84	62	30+1	71+1	641+ 3
1937/1938	110+1	108	117	95	114	72	63	58	737+1

Megjegyzés: Az oktatás koedukált osztályokban folyt. A + jel után a magántanulók száma szerepel

2.2. táblázat. *A tanulólétszám alakulása (ruszin osztályok)*

Tanév	Ruszin osztályok								
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
1919/1920	28	15	-	-	-	-	-	-	43
1920/1921	50	28	14	9	-	-	-	-	101
1921/1922	37	56	25	13	11	-	-	-	142
1922/1923	61	28+2	40+3	23	16	8	-	-	176+5
1923/1924	38+1	53	25	32+2	19	13	8	-	188+3
1924/1925	35	34	52	22+1	29	16	12	8	208+1
1925/1926	38+1	28+1	28	53	18	28+1	14	12	219+3
1926/1927	26+1	41	25	28	41	15	24	13	213+1
1927/1928	29	18	30	18	20	32	14	18	179
1928/1929	22	29	15+1	33	18	19	29	13	178+1
1929/1930	42	18	23	15	29	13	15	25	180
1930/1931	18	29	17	19	15	22	12	16	148
1931/1932	33	17	23	19+1	15	10	20+1	10	147+2
1932/1933	25	26	17	22	19	11	7	21	148
1933/1934	22	30	22	20	17	15	12	8	146
1934/1935	39	32	32	27	16	17	16	10	189
1935/1936	47	38	41	33+1	19+1	15	18	15	226+2
1936/1937	80	46	65	56	26	20	16	17	326
1937/1938	86	96	81	74	48	29+1	19	17	450+1

Megjegyzés: Az oktatás koedukált osztályokban folyt. A + jel után a magántanulók száma szerepel

2.3. táblázat. A tanulók létszáma az 1938/1939-es tanév elején (szeptember). Ruszin tagozat

Osztály	Beírt		Vallás szerint							Összesen
	Fiú	Leány	római kat.	görög kat.	református	csehszlovák	pravoszláv	izraelita	felekezet nélkül	
I. A.	18	35	3	45	1	1	1	-	2	53
I. B.	22	8	2	15	3	-	2	7	1	30
II. A.	27	14	2	39	-	-	-	-	-	41
II. B.	30	15	12	22	1	-	-	6	4	45
III. A.	38	-	5	30	-	1	2	-	-	38
III. B.	34	-	6	26	-	-	-	2	-	34
III. C.	-	47	6	33	2	1	2	2	1	47
IV. A.	28	26	10	39	1	1	1	-	2	54
IV. B.	20	12	-	19	-	1	-	12	-	32
V. A.	18	15	5	20	2	-	-	6	-	33
V. B.	26	12	6	26	1	1	1	1	2	38
VI.	28	17	6	27	2	1	4	4	1	45
VII.	15	12	6	17	1	1	-	2	-	27
VIII.	9	9	3	9	-	1	1	1	3	18

2.4. táblázat. Kimutatás a tanulók létszámáról az 1938/1939-es tanév elején (szeptember).

Magyar tagozat

Osztály	Beírt		Vallás szerint							Összesen
	fiú	leány	római kat.	görög kat.	református	ág. h. ev.	izraelita	felekezet nélküli		
I. A.	35	20	11	5	25	-	14	-	55	
I. B.	23	21	6	5	18	-	14	-	44	
II. A.	45	15	17	4	25	2	12	-	60	
II. B.	24	31	7	4	24	1	19	-	55	
III. A.	18	27	-	5	-	-	40	-	45	
III. B.	19	19	13	3	22	-	-	-	38	
III. C.	23	15	5	4	26	3	-	-	38	
IV. A.	30	24	-	-	42	-	12	-	54	
IV. B.	16	16	20	-	-	1	11	-	32	
IV. C.	15	11	-	20	-	-	6	-	26	
V. A.	28	22	8	6	-	1	35	-	50	
V. B.	35	10	6	4	35	-	-	-	45	
VI. A.	32	14	10	6	-	-	30	-	46	
VI. B.	31	16	11	4	29	2	-	1	47	
VII. A.	29	10	14	2	20	-	3	-	39	
VII. B.	28	5	-	-	11	1	21	-	33	
VIII. A.	23	7	6	6	8	-	10	-	30	
VIII. B.	11	18	5	2	4	-	17	1	29	
Összesen	465	301	139	80	289	11	245	2	766	

BÉLA GABÓDA

MINORITY EDUCATIONAL AFFAIRS DURING THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC (1919–1938) (II. PART)

After the formation of Czechoslovakia, the politics devote great care on the total re-arrangement of the educational system. On the one hand it meant the change of Hungarian laws on educational. The main difference between the Hungarian and the Czechoslovak educational system is that while Hungarian public education wanted to ensure the joint teaching effect of school and religion, the Czechoslovak public educational system wanted to divide religion and school completely. This principle was applied in the Czechoslovak constitutional law in 1920 (although in a hidden form), and the governmental provisions on public education intended to enforce this principle by terminating and nationalising religious schools and pushing religious education to the background. The negative features of the Czechoslovak nationality politics revealed primarily in educational affairs. The public education policy of the Czechoslovak civil democratic country was characterised by the fact that no pedagogue with Hungarian nationality could be in the management of educational institutions, from the Ministry to the district educational inspection, no school master with Hungarian nationality could be in the post of no state grammar-school with Hungarian teaching language. The grammar-school with Hungarian teaching language in Ungvar was even closed by the authorities. Part of the teachers in state elementary schools, grammar-schools, vocational schools, teacher-training colleges with Hungarian teaching language was no of Hungarian nationality. Nevertheless, teachers of Hungarian nationality, because of deliberate political consequences, were placed to Slovak and Ruthenian schools. One of the insufficiencies of the education in Hungarian language in Slovakia was that besides the theological teaching, there was no higher education training in Hungarian language. Therefore, the Felvidék (Up-Land) Hungarian people, including Sub-Carpathia, had by 31 per cent fewer schools than it should have according to the data from the population census. On the basis of statistical data the author introduces the situation of educational affairs of the minority in Sub-Carpathia between 1919–1938.

Az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és Németország biztonságpolitikájának összehasonlítása

RÓBERT ONDREJCSÁK

COMPARISON OF SECURITY POLICY OF THE UNITED STATES OF AMERICA,
GREAT BRITAIN, FRANCE, AND GERMANY

355.45.02(73)

355.45.02(410)

355.45.02(44)

355.45.02(430)

Security policy of the USA, Great Britain, France, and Germany. Factors of security policy: geographical abilities, geographical environment, geo-political situation and historical traditions of the country, strategy culture, self-definition and relative power of the country, global and regional security environment. Changes of security policy after 11th September 2001 in New York.

Minden állam biztonságpolitikája bizonyos állandó és kevésbé állandó tényezők függvénye. A legkevésbé változó tényező, amely befolyásolja egy-egy állam biztonságpolitikáját, a földrajzi adottság és a földrajzi környezet. A kevésbé konstans, de legalább ilyen fontos feltételek között feltétlenül meg kell említeni az adott állam geopolitikai helyzetét, történelmi hagyományait és tapasztalatait, valamint ezek értékelését a politikai elit által, a stratégiai kultúrát, az államok öndefinícióját, relatív erejét és a globális és regionális biztonsági környezetet, amelyek viszonylag gyorsan változhatnak.

Az Egyesült Államok és legfontosabb európai partnerei, szövetségesei – Nagy-Britannia, Franciaország, Németország – esetében jelentős eltérések fedezhetők fel az említett tényezők értékelésénél és ennek következtében biztonságpolitikájuk jellegében is. Ezekre az eltérésekre egyértelműen rámutattak az Irak elleni háború előzményei és következményei is.

Az említett különbségek egyik nagyon fontos oka a történelmi tapasztalatokban és a második világháború utáni eseményekben keresendő. Az USA-nak soha nem kellett szembenéznie az erős szomszédok jelentette direkt fenyegetéssel, és az ország kül- és biztonságpolitikájának sem kellett jelentős ellenféllel számolnia saját közvetlen geopolitikai környezetében, tehát a nyugati féltekén.¹ Az amerikai stratégiai kultúra ennek következtében sokkal „szabadabb” – összehasonlítva az európaiával. Az amerikai stratégiai kultúrát nagyon pontosan jellemzik Peter van Ham szavai: a „hajlandóság – tettekézség” stratégiai kultúrája („can do strategic culture”).² Amint azt Colin Gray megállapítja az USA stratégiai kultúrájáról szóló elemzésében, „az Egyesült Államok olyan társadalom, amely alacsony fokú toleranciával viseltetik a hosszú befektetések iránt, melyeknek távoli a megtérülésük. (...) Az amerikaiak nem folyamodnak gyorsan az erő használatához, de ha megteszik, mint egy kivételes társadalmi berendezkedés hordozói, lehengerlő triumfot várnak”.³

Ezzel szemben a Napóleon utáni európai rend meghatározó eleme az erőegyensúly („balance of power”) volt. Ennek következtében (is) az európaiak nemzetközi

kapcsolatokkal kapcsolatos gondolkodását átítatja az állandó egyeztetések és a kooperáció szükségessége. Az európaiak nem gondolják, hogy képesek tökéletes megoldást találni, amely minden félnek tökéletesen megfelel, illetve hogy az érdekeikből fakadó összes célt el tudják érni. Az amerikaitól eltérő európai stratégiai kultúra másik – és nem kevésbé fontos – oka a második világháború utáni európai helyzetben keresendő. Az európai integráció folyamatában a klasszikus „nemzetállamok” abszolút szuverenitásának érzése szinte minden szempontból visszaszorult, és szinte minden komoly problémával kapcsolatban előtérbe került a kompromisszumkeresés az egyes országok között. Ennek legkomolyabb következménye egy sokkal óvatosabb kül- és biztonságpolitikai kultúra, amely nagyobb mértékben hajlandó a kompromisszumra.

Az egyes államok geopolitikai helyzete szintén nagyon fontos befolyással bír a kül- és biztonságpolitikákra. A saját területen kívüli hadműveletek („out-of-area operations”) és a nagy távolságokra való haderő-átcsoportosítás („power projection”) képessége szinte természetes az Egyesült Államok – és részben Nagy-Britannia – számára, elsősorban földrajzi fekvésükből adódóan. Az USA esetében gyakorlatilag a más kontinensekre való haderő-átcsoportosításkor – ahol a legfontosabb amerikai stratégiai érdekek találhatók – automatikusan át kell hidalni az Atlanti-, illetve a Csendes-óceánt. Ennek következtében a modern amerikai fegyveres erők tipikus „out-of-area” haderőként voltak létrehozva és fejlesztve. Napjaink Európájának helyzete ebben a pontban is különbözik. Bár néhány ország – elsősorban a volt gyarmatosító nagyhatalmak, Franciaország és Nagy-Britannia – haderejének jelentős része alkalmas volt nagyobb volumenű saját területen kívül végrehajtandó hadműveletekre, a gyarmati háborúk időszakának lezárását követően (a 20. század hatvanas éveitől) ezek a képességek jelentősen csökkentek. A hidegháború realitásainak következtében a kontinens határain kívülre való haderő-átcsoportosítás képességét felváltották azok a képességek, amelyek a saját terület és Nyugat-Európa védelme szempontjából kulcsfontosságúak voltak. Nagy-Britannia valamelyest ebből a szempontból is eltérő helyzetben volt a kontinentális Európa országaitól, bár a hidegháború a britek helyzetére is domináns hatással volt. A Kelet–Nyugat szembenállás ideje alatt a britek is döntő mértékben a Szovjetunió és a Varsói Szerződés jelentette kihívásra fordították energiáik nagy részét. A brit fegyveres erők erős pozíciókkal rendelkeztek Közép-Európában, elsősorban Nyugat-Németországban és a Royal Navy is főleg az északkelet felől fenyegető szovjet haditengerészetre összpontosított.⁴ Feltétlenül meg kell említenünk azonban két olyan tényezőt, amely egyedivé tette Nagy-Britannia helyzetét. Az egyik, hogy a britek közép-európai jelenléte automatikusan feltételezte a haderő egy részének határokon túlra való átcsoportosítását. A másik a továbbra is – bár szerényebb mértékben – meglevő brit érdekek, fegyveres erők, sőt fegyveres beavatkozások az Európán kívüli régiókban (tipikus eset például a Falkland-szigetek). Franciaország geopolitikai szempontból „hibrid” hatalom. Stratégiai értelemben a kontinentális Európa része, de nagyon komoly stratégiai érdekei és elkötelezettségei vannak a mediterráneum térségében és a Közel-Keleten is. Ez a kettősség az elmúlt évszázadokban folyamatosan befolyásolta a francia biztonságpolitikát és stratégiai gondolkodást. Természetesen ennek a tényezőnek komoly hatása van a jelenlegi francia biztonságpolitikára is. Ennek a következménye a párhuzamos igény a katonai dominanciára a kontinensen és ezzel

egyidejűleg az Európán kívüli katonai akciókhoz szükséges képességekre. Németország geopolitikai szempontból tipikus kontinentális hatalom, és ennek következtében viszonylag korlátozott képességekkel rendelkezik szélesebb skálájú óceáni stratégia végrehajtására. Ez azt jelenti, hogy a német stratégiai gondolkodás első sorban kontinentális stratégiai célokat követ, amelyekkel összehasonlítva az Európán kívüli érdekek marginálisak.

A vizsgált problémával kapcsolatban nagyon fontos megemlíteni még egy összetevőt, mégpedig a tárgyalta hatalmak öndefinícióját, saját helyük értékelését a nemzetközi kapcsolatokban. Egy hatalom számára, mely döntő mértékben kontinentális hatalomként határozza meg önmagát, az Európán kívüli katonai képességek kisebb jelentőséggel bírnak. Ha viszont az „öndefiníció” lényege alapvetően a „globális érdekekkel és felelősséggel rendelkező nagyhatalmi státusz”, akkor ennek nélkülözhetetlen következményei kell, hogy legyenek az ilyen irányú nagyon komoly képességek.

A tárgyalta tényezők és az ezekben meglévő komoly különbségek következtében jelentős különbségek fedezhetők fel a vizsgált hatalmak – az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és Németország – biztonságpolitikai irányvonalában és stratégiáiban.

Franciaország

Franciaország – Nagy-Britanniával együtt – egyike a két európai katonai nagyhatalomnak; osztoznak a nukleáris fegyverekkel rendelkező hatalmak státusában, az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagjai, komoly hagyományokkal rendelkeznek a külföldi katonai akciók terén, továbbá viszonylag jelentős egységeket állomásoztatnak külföldön, és bár korlátozott mértékben, de globális a katonai jelenlétük (ezek a képességeik korlátozottak, ha az USA hasonló jellegű képességeivel hasonlítjuk össze, de európai mértékkel mérve mégis jelentősek). Franciaország nagyobb tapasztalattal rendelkezik – az elmúlt évtizedeket figyelembe véve – a tartós Európán kívüli katonai jelenlétet vizsgálva (elsősorban Afrikában), Nagy-Britannia viszont a komolyabb mértékű kontinensen kívüli haderő-átcsoportosítás terén tett szert nagyobb tapasztalatokra (például a Falkland-háború).

Franciaország saját definíciója alapján globális felelősséggel és érdekekkel rendelkező nagyhatalom. E pozíció-státusz támogatása érdekében nagyon fontosak a nukleáris erők és a francia kül- és biztonságpolitika függetlenségének permanens hangsúlyozása. Ennek egyik következménye a NATO katonai struktúráiból való kihátrálás és a független nukleáris erő, a Force de Frappe létrehozása. Az említett státusz megtartása érdekében szintén nagyon fontos a legnagyobb katonai potenciállal rendelkező kontinentális hatalom pozíciójának⁵ igénye, annak ellenére, hogy Franciaország legfontosabb európai partnerének, Németországnak a demográfiai és gazdasági ereje jelentősen meghaladja a hasonló francia mutatókat.⁶ A következő nagyon fontos tényező, hogy Franciaország – az összes európai országtól nagyobb mértékben – felhasználja az európai integráció folyamatát stratégiai céljainak elérése érdekében, tehát saját súlyát kívánja növelni a nemzetközi kapcsolatokban az Európai Unió potenciálja segítségével.⁷

A viszonylag erős Európán kívüli katonai jelenlét és érdekek (1998-ban még 25 ezer fő,⁸ elsősorban Afrikában, de Lionel Jospin kormánya csökkentette az afrikai katonai jelenlétet – ez magában foglalta a létszámcsökkentést és a közép-afrikai bázis bezárását egyaránt) ellenére a hidegháború alatt a francia biztonságpolitika elsősorban a Keletről érkező kihívásra koncentrált. Bár nem vett részt a NATO katonai struktúráinak munkájában, és fegyveres erői kizárólag francia stratégiai parancsnokság alatt voltak, Franciaország jelentős katonai erőket állomásoztatott Nyugat-Németországban (a hidegháború alatt messze a legmagasabb létszámú külföldön állomásozó francia haderő Nyugat-Németországban volt telepítve – 1985-ben 48 500 fő, 1991-ben 53 000 fő⁹), és Bonnal egy kétoldalú egyezményben is vállalta az ország védelmében való részvételt egy szovjet katonai támadás esetén. De Franciaország védelmének koncepciója mindezek ellenére multiskálájú volt, és a keleti fenyegetésen túl az összes többi potenciális fenyegetésre – minden irányból (tous azimuts) – is hangsúlyt fektetett, legalábbis elméletben. Itt is megfogalmazódott tehát a stratégiai függetlenség igénye, amely a globális felelősséggel bíró hatalom öndefiníciójából eredt. A hidegháború lezárultával Franciaországnak két olyan tényezővel kellett szembenéznie, amelyeknek meghatározó befolyásuk volt a francia biztonságpolitikára (és természetesen a globális biztonsági környezetre):

1. Átmenet a „magas fokú fenyegetettség/kockázat – magas fokú stabilitás” hidegháborús állapotból a hidegháborút követő „alacsonyabb szintű direkt fenyegetés/kockázat – alacsonyabb fokú stabilitás” állapotába. Az utóbbit a drámaian megnőtt bizonytalanság, a növekvő számú regionális konfliktusok száma jellemzi, továbbá átmenet egy olyan „posztmodern” biztonsági környezetbe, amelyben a globális biztonság szereplőinek száma jelentősen nőtt (ami bizonyos szempontból akár a multipolaritás felé tett elmozdulásként is értékelhető) – ez elsősorban az olyan nem állami szereplők számlájára írható, mint például a terrorista csoportok és hálózatok. Ennek tipikus példája az Al-Kaida terrorista hálózat, amely a világ kb. hatvan államában tevékenykedik.¹⁰ A terrorista csoportok és hálózatok aszimmetrikus stratégiákat használnak, amely a „gyengébbek” hagyományos eszközei a domináns hatalmak ellen. 2001. szeptember 11-ét követően vitán felül ezen stratégiák rendkívül magas fokú hatékonysága és ennek következtében az általuk jelentette veszély: a World Trade Center elleni támadást mindössze néhány tucat ember szervezte, és az egész akció kb. félmillió amerikai dollárba került, míg a másik oldalon a teljes okozott kár összege eléri a 640 milliárd amerikai dollárt, nem beszélve a több mint 3000 áldozatról.¹¹

2. Az Amerikai Egyesült Államok relatív hatalmának és befolyásának jelentős mértékű növekedése szinte minden releváns szférában. Az új helyzetben, amelyben az USA az egyetlen „szuperhatalom” (vagy „hiperhatalom”, ahogy Franciaországban gyakran jellemzik az amerikaiak jelenlegi pozícióját¹²), Franciaország relatív stratégiai függetlensége csökkent, legalábbis összehasonlítva a hidegháborús „mediátor” helyzetével, hiszen a globális biztonsági környezet minden szereplőjének cselekvését determinálja az USA pozíciója.

A hidegháború utáni új helyzetre reagálva a franciák 1994-ben kiadták az ún. Fehér Könyvet (Livre Blanc)¹³, a védelmi és biztonságpolitika alapvető dokumentumát Franciaországban, amely elsősorban három imperatívuszra összpontosított:

- Franciaország érdekeinek védelme – a nemzet alapvető prosperitása, jóléte és az ország nemzetközi felelősségének akceptálása. Az Európán kívüli régiók közül a Földközi-tenger térsége és a Közel-Kelet tartoznak a deklarált francia érdekszférába. Itt kell még megemlíteni a létfontosságú kőolajellátás védelmét is.
- Európa „építése” és a nemzetközi stabilitáshoz való hozzájárulás. Franciaország felhasználhatja saját nemzetközi státusát annak érdekében, hogy vezető szerepet játsszon az európai integráció további folyamatában. Franciaország Európában és Európán kívül is fel fogja használni saját befolyását a háborúk megelőzésére és a nemzetközi rend megerősítésére.
- A biztonság globális koncepciójának implementálása. Franciaország úgy határozza meg önmagát, mint globális felelősséggel rendelkező tényezőt. „A védelem globális koncepciója kombinálja a katonai védelmet a polgári és gazdasági tényezőkkel éppúgy, mint a szociális és kulturális tényezőkkel.”¹⁴ Ez arra utal, hogy a franciák a biztonság szélesebb definícióját applikálják. Ebből a szempontból Franciaország globális befolyásának feltétele a francia szellemi gazdagság és az értékek globális szerepének és jelentőségének fenntartása (ide tartozik például a francia nyelv is). Jelenleg az Egyesült Államok és Franciaország az a két ország a világon, amely „univerzális értékek” és „univerzális üzenet” hordozójának tartja magát.¹⁵

Ezekből az imperatívuszokból Franciaország fegyveres erői számára négy olyan célkitűzés következik, amelyek máig is érvényesek:¹⁶

- Elrettentés – „la Dissuasion”: A nukleáris fegyverekkel biztosított elrettentés a francia fegyveres erők egyik legalapvetőbb feladata. A gyakorlatban a legfontosabb vitális francia érdekek védelmét kell, hogy biztosítsa bármilyen lehetséges fenyegetéssel szemben. Ennek alapja világossá tenni, hogy egy olyan mértékű támadás esetén, amely képes lenne fenyegetni ezeket az alapvető vitális érdekeket, esetleg Franciaország túlélését, Franciaország hezitálás nélkül használni fogja nukleáris potenciálját ezen érdekei és függetlensége védelme érdekében.
- Prevenció/Megelőzés – „la Prevention”: A prevenció alapvető értelme, hogy csökkenteni, mérsékelni kell azokat a rizikófaktorokat és instabilitási tényezőket, amelyeknek megvan a potenciáljuk a francia érdekek fenyegetésére. A megelőzés csak abban az esetben lehet sikeres, ha az ország komoly haderő-átcsoportosítási képességekkel rendelkezik.
- Haderő-átcsoportosítás („Power-projection”) – „la Projection”: A „power projection” képességek gyakorlatilag nélkülözhetetlen feltételei Franciaország globális felelősséggel rendelkező nagyhatalmi státusának. Ha a francia haderő nem rendelkezne globális akciórádiusszal, az ország képtelen lenne megvédeni az Európán kívüli régiókban meglévő stratégiai érdekeit.
- Védelem – „la Protection”: A védelem a francia fegyveres erők jelenlegi felhasználásának feltételei között elsősorban Franciaország honi területének védelmét jelenti. A hidegháborút követő biztonságpolitikai fejlődés, az ország biztonságát fenyegető direkt veszély megszűnése lehetővé tette, hogy a francia biztonságpolitika alapvető céljai a honi terület védelmétől az Európán kívüli akciók felé orientálódjanak. Ennek következtében a honi terület védelme a Gendarmerie feladatává válik/vált.

A fentiekben felvázolt ambiciózus célok ellenére az elmúlt évtized realitásai valamelyest eltérőek voltak a kitűzött céloktól. A szigorú monetáris politika következtében a francia fegyveres erők nem rendelkeztek elegendő anyagi forrással a fent említett célok eléréséhez szükséges szint „megütéséhez”. 2001. szeptember 11-e viszont komoly hatással volt a francia biztonságpolitikai gondolkodásra is. A francia *élite* világossá tette, hogy Franciaország meg fogja tenni a szükséges lépéseket annak érdekében, hogy képes legyen reagálni a megváltozott globális biztonságpolitikai környezetre. A kitűzött célok egyike, hogy újra el kell érni azokat a katonai képességeket, amelyekkel Nagy-Britannia rendelkezik, és megerősíteni Franciaország pozícióját mint a legerősebb katonai potenciállal rendelkező kontinentális európai hatalomét.¹⁷ Az említett célok elérését követően Franciaországnak képesnek kell lennie bármilyen potenciális nemzetközi katonai koalíció élére állni – látható, hogy a gaulleista hagyományok még mindig rendkívül erősek. Mindennek feltétele természetesen az „out-of-area” hadműveletek szempontjából nélkülözhetetlen képességekre fordítandó források növelése (az ebből a szempontból kulcsfontosságú második nagy repülőgép-anyahajóról és 50 nagy hatótávolságú szállító repülőgép megépítéséről már megszületett a döntés¹⁸). Ezek a képességek rendkívüli jelentőséggel bírnak Franciaország globális katonai nagyhatalmi státusa szempontjából. Ez azt jelenti, hogy rendelkeznie kell a szükséges erőkkel ahhoz, hogy képes legyen egyidejűleg fenntartani állandó jellegű tengerentúli kötelezettségeit, és részt tudjon venni a nemzetközi katonai intervenciókban, és alapvetően befolyásolni tudja azokat. Ennek következtében kialakulóban van az egyenlőség egyik oldalon a szárazföldi hadsereg, a másik oldalon a légierő és a flotta között a létszám tekintetében (a szárazföldi hadsereg részesedése a fegyveres erők teljes létszámából az 1985-os 63%-ról 53%-ra csökkent, míg a légierőé 20%-ról 25%-ra, a flottáé 14%-ról 18%-ra emelkedett¹⁹). Ez az elmúlt években végrehajtott francia haderőreform egyik legfontosabb következménye, amely a professzionális hadsereg megteremtését eredményezte (amely sok tekintetben elsősorban az első Öböl-háború negatív tanulságainak köszönhetően realizálódott, hiszen akkor a franciák mindössze egy könnyű gépesített hadosztályt voltak képesek a térségbe küldeni, összesen 10 ezer főt, ráadásul problémák merültek fel az egységek felszereltségét illetően is – csak összehasonlításképp: Nagy-Britannia kb. 30 ezer katonával vett részt az első Öböl-háborúban²⁰).

A kulcsot jelentő haderő-átcsoportosítás terén a következő konkrét célok fogalmazódtak meg:²¹

- a szárazföldi hadsereg képes kell, hogy legyen felállítani egy kb. 50 ezer főből álló erőt (rotáció nélkül) és átcsoportosítani azt bármilyen európai válság-övezetbe;
- képesnek kell lennie átcsoportosítani egy 30 ezer főből álló haderőt (korlátozott rotációval, összesen 35 ezer fővel) egy Európán kívüli konfliktus-övezetbe, és ezzel egyidejűleg még 5 ezer főt egy másik válság kezelésére (ezt viszont teljes rotációval, ami kb. 15 ezer főt jelent);
- a légierőnek képesnek kell lennie bármikor átcsoportosítani a konfliktuszonába száz harci repülőgépet a megfelelő légi utántöltő és felderítő képességekkel, valamint a szükséges infrastruktúrával együtt;
- a flotta képes kell, hogy legyen egy repülőgép-anyahajó vezette csoportot (egy anyahajót felszíni hadihajók és nukleáris meghajtású támadó tengeralattjárók

kíséretében) a konfliktuszóna közelébe felfejleszteni. E cél elérése érdekében rendkívüli fontossággal bír a második anyahajó megépítéséről hozott döntés, elsősorban a rotáció miatt, hogy legalább egy anyahajó mindig képes legyen felfejlődni).

A francia védelmi és biztonságpolitika másik fontos háttere a független stratégiai nukleáris erő. Nagyon fontos ennek az erőnek a függetlensége, amely a francia globális nagyhatalmi státus szimbóluma. A függetlenség azt is jelenti, hogy a fejlesztés független volt, eltérően például Nagy-Britanniától, amely az Egyesült Államokkal szoros együttműködésben fejlesztette stratégiai nukleáris erejét (lásd például a Trident-fegyverrendszereket). Bár a hidegháborút követően Franciaország leszerelte a 18 darab Plateau d'Albionban állomásoztatott interkontinentális stratégiai rakétáját, továbbá 30 darab Hades osztályú szubstratégiai rakétáját²², de ennek ellenére még mindig viszonylag erős, tengeralattjárókról és repülőgépekről célba juttatható nukleáris fegyverarzenállal rendelkezik (több száz robbanófejjel).

A felhasználás-bevetés szempontjából Franciaország számára alapvető eltérés van a tengeralattjárókról és a repülőgépekről indítható nukleáris erők között. A repülőgépekről indíthatók elsősorban „taktikai” erőkként szolgálnak – a franciák értelmezésében egyfajta „utolsó figyelmeztetés” feladata hárul rájuk a potenciális ellenfél számára egy széles skálájú stratégiai méretű támadást megelőzően, amelyet viszont a tengeralattjárókon elhelyezett erőkkel indítanak. Az említett tényezők is jelzik, hogy Franciaország viszonylag széles körű nukleáris képességeket kíván magának fenntartani a jövőben is, elsősorban saját nemzetközi pozícióinak erősítése, támogatása céljából. Ez azt jelenti, hogy a franciák továbbra is hisznek a nukleáris fegyverek fontosságában és súlyában saját nemzetközi nagyhatalmi rangjuk szempontjából.

A francia biztonságpolitika legfontosabb tényezői és mozgatórugói tehát a következők:

- folytatódó erőfeszítések az erős nukleáris arzenál fenntartása érdekében, melynek elsősorban két oka van: az elrettentés biztosítása és az ország presztízsének növelése és „benntartása” az elméletileg független világhatalmak elitklubjában;
- a források átcsoportosítása: azokat a forrásokat, amelyek a csökkentett afrikai katonai jelenlét és a haderő létszámának csökkentése következtében felszabadulnak, átcsoportosítják olyan programokba, amelyek döntő fontosságúak a határoktól távoli régiókba történő haderő-átcsoportosítás és a haderő minőségének növelése szempontjából;
- az említett folyamatok és a haderő professzionalizációja következtében alapvetően megváltozott/megváltozik a francia fegyveres erők jellege: a döntő mértékben honi védelemre alkalmas haderőből a saját területen kívüli katonai beavatkozások egy viszonylag erős eszközévé válik;
- az Európai Unió „militarizálásának” egyértelmű támogatása és saját, francia kezdeményezések az integrációs folyamatok ilyen irányú befolyásolására (figyelembe kell viszont venni az EU tagállamainak eltérő, sok esetben gyökeresen ellentétes – lásd Nagy-Britannia – álláspontját) – „a stabil és békés világrend és a kredibilis európai védelem megteremtése Franciaország biztonság és védelmi politikájának két fő célja”.²³

Nagy-Britannia

Amint az már előzőleg említettük, Franciaország és Nagy-Britannia az a két európai katonai hatalom, amely osztozik a nukleáris hatalmi státusban és állandó tagsággal rendelkezik az ENSZ Biztonsági Tanácsában. Mindkét ország komoly tradíciókkal rendelkezik a külföldi katonai intervenciók végrehajtásában (bár az utolsó jelentős mértékű közös brit–francia katonai beavatkozás az 1956-os szuezi akció volt), és napjainkban az európai országok közül csak ők képesek releváns katonai akcióra a kontinensen kívül eső régiókban. Mindezen közös tulajdonságok ellenére azonban jelentős különbségek vannak Nagy-Britannia és Franciaország között a biztonságpolitika területén. Először is a britek a NATO összes struktúráinak teljes – és ráadásul egyik legaktívabb – tagjai, ezzel szemben a franciák a katonai struktúrák munkájában nem vesznek részt teljes mértékben. A másik jelentős különbség az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolataik természetéből fakad. Franciaország a nemzetközi kapcsolatok önálló, független pólusaként határozza meg önmagát – általában az USA-val szembeni alternatívaként (lásd az iraki konfliktust). Ezzel szemben az Egyesült Államokkal fennálló különleges kapcsolatok („special relationships”) a brit kül- és biztonságpolitika alfáját és ómegáját jelentik. A szuezi válságot követően – amely rámutatott arra, hogy London már nem képes a nemzetközi kapcsolatok teljesen független pólusaként szerepelni a nemzetközi porondon a „szuperhatalmak” akaratával szemben – a brit elit végleg úgy döntött, hogy Londonnal a lehető legnagyobb befolyásra kell szert tennie arra az erőközpontra, ahol a globális biztonsági környezetet érintő lényegi döntések születnek – tehát Washingtonban. Ennek természetesen meg voltak a következményei a nukleáris erőkre nézve is: a franciával ellentétben a brit nukleáris arzenál az USA-val való szoros együttműködésben volt és van fejlesztve. Franciaországgal összehasonlítva ezen a területen rá kell mutatni még egy jelentős különbségre: bár Nagy-Britannia a hidegháború végét követően még mindig a nukleáris nagyhatalmak elit csoportjába tartozik, a britek úgy döntöttek, hogy országukat korlátozott számú robbanófej rendszerben tartásával is az említett csoportban tarthatják. Ezt a fonalat követve Nagy-Britannia jelentősen csökkentette nukleáris képességét: teljesen leszerelte a repülőgépről indítható nukleáris fegyvereit, és a Vanguard osztályú atom-tengeralattjáróra telepített robbanófejek számát a felére csökkentette – 96-ról 48-ra tengeralattjáróként.²⁴ Ennek következtében Nagy-Britannia jelenleg kevesebb, mint 200 bevethető nukleáris robbanófejet tart rendszerben, és a britek nem terveznek modernizációs programokat sem nukleáris fegyvereik számára (ezzel szemben a franciák több száz robbanófej rendszerben tartásáról döntöttek, és az elkövetkező évtizedekre jelentős modernizációs folyamat kezdődik a tengeralattjáróról indítható nukleáris fegyverek számára éppúgy, mint a repülőgépekről indíthatóakéra). A britek hisznek abban, hogy nukleáris politikájuk alapvető céljait – fenntartani a minimális elrettentést és „benntartani” Nagy-Britanniát a nukleáris hatalmak presztízsjellegű csoportjában – képesek viszonylag minimális áron is elérni, természetesen az USA-val a hátuk mögött.

Franciaországhoz hasonlóan a hidegháború vége döntő hatással volt a brit biztonságpolitikára is. A hidegháború idején a brit külpolitika alapvetően a Kelet felől érkező fenyegetés által volt determinálva. Például a kelet–nyugati szembenállás idején a brit fegyveres erők teljes aktív állományának 21 százaléka Nyugat-Németor-

szágban és Nyugat-Berlinben állomásozott (ez kb. 69 ezer embert jelentett²⁵). Ennek az erőnek a legnagyobb része a Brit Rajnai Hadsereghez tartozott – Nagy-Britanniának saját vezetésű szektora volt a Nyugat-Németország északi részén. A hidegháború utáni új biztonsági környezet és annak hatásai a brit biztonságpolitikára a Strategic Defense Review²⁶ című dokumentumban kerültek elemzésre. A dokumentum szerint, amelynek értékelései 2001. szeptember 11-ét követően is érvényesek, a szó klasszikus értelmében Nagy-Britannia és Nyugat-Európa számára nincs a hidegháborúhoz hasonló direkt fenyegetés, és a helyzet hasonló a brit tengerentúli területek esetében is. A jelenlegi helyzetben a legfontosabb biztonsági kihívások, amelyekkel a briteknek szembe kell nézniük, az ún. aszimmetrikus fenyegetések, mint a terrorizmus, a nemzetközi bűnözés, az etnikai és vallási alapú konfliktusok, a nemzetközi kereskedelem veszélyeztetése vagy a partner országok destabilizálódása. Az SDR hat olyan célt sorol fel, amelyek elérése, biztosítása szükségessé tehetik a brit haderő bevetését:²⁷

- a békebeli biztonság erősítése (*Peacetime Security*) – a terrorizmussal és a szervezett bűnözéssel szemben a civil autoritásoknak nyújtandó támogatás otthon és külföldön egyaránt;
- a tengerentúli területek biztonsága – a brit erőknek képeseknek kell lenniük függetlenül is kezelni az ezzel kapcsolatban felmerülő biztonsági problémákat;
- humanitárius és békefenntartó műveletek – ezek tipikus esete például az SFOR-ban való részvétel vagy a koszovói elkötelezettség;
- a NATO területén kívüli regionális konfliktus – az ilyen típusú operációk végrehajtásához nélkülözhetetlenek a nagyobb mértékű haderő-átcsoportosítási képességek (az ezzel összefüggő régiók a Perzsa-öböl, Közel-Kelet, Észak-Afrika);
- a NATO országok területét érintő regionális konfliktus – valamely NATO-szövetséges ország katonai védelmét jelenti viszonylag korlátozottabb fenyegetés esetén;
- a NATO-ra irányuló stratégiai támadás – ez a legvalószínűtlenebb fejlemény, az erre való reagáláshoz már komolyabb szintű nukleáris képességek is szükségesek.

Amint ez az előbbiekből is kiviláglik, az Észak-atlanti Szövetség még mindig rendkívül fontos helyet foglal el a brit biztonságpolitikai gondolkodásban annak ellenére, hogy a szervezet jellege változóban van, és sokkal inkább politikai jellegűvé válik. Ugyanakkor viszont a brit fegyveres erők bevetésének legvalószínűbb célterületei Európától távolabbra esnek – a Közel-Kelet, Észak-Afrika, Közép-Ázsia és a Kelet-Mediterráneum térsége. A brit fegyveres erők legfontosabb feladata az új típusú biztonsági kihívások kezelése. Ez azt is jelentheti, hogy „fel kell mennünk készülve arra, hogy a válságövezetbe kell mennünk még azt megelőzően, mielőtt a válság érkezik el hozzánk”.²⁸ Ennek következtében nagyon erős hangsúlyt fektetnek a „power-projection” képességekre. A Strategic Defense Review válaszul az új biztonsági környezet kihívásaira, a következő konkrét intervenciók lehetőségeivel számol a brit haderő számára:²⁹

- válaszolni egy nagyobb nemzetközi konfliktus jelentette veszélyre, amely hasonló mértékű haderő-átcsoportosítást tehet szükségessé, mint az (első)

Öböl-háború alatt, amelyben egy páncélos hadosztály, 26 nagyobb hadihajó és több mint 80 harci repülőgép lett átcsoportosítva;

- megvalósítani egy kiterjedtebb, de kisebb intenzitású műveletet, miközben fenntartani a képességet egy másik alapvető hadművelet realizálására. Nem várható, hogy mindkettő háborúvá teljeseedik ki, vagy tovább tartana hat hónapnál.

Érdemes megjegyezni, hogy az iraki háború alatt Nagy-Britannia összesen csaknem 45 ezer főt és 100 harci repülőgépet vezényelt a Közel-Keletre, komoly haditengerészeti támogatással, beleértve egy kisebb repülőgép-anyahajót is. A jövőben a britek még tovább kívánják erősíteni ilyen irányú képességeiket. Ebben a folyamatban kulcsfontosságú szerepet fog játszani a 3, jelenleg rendszerben lévő kisméretű repülőgép-anyahajó két nagyobb (összesen 50 repülőgép és helikopter üzemeltetésére alkalmas) anyahajóval történő felváltása és C-17 típusú nagyméretű szállító repülőgépek vásárlása. A kb. 2012-ben rendszerbe álló nagy anyahajók újra visszaállítják a Royal Navy azon képességét, hogy képes legyen a potenciális válságövezetek közelébe küldeni egy erős harci egységet anélkül, hogy igénybe vegye más országok területét (ráadásul ez valamelyest presztízkérdés is, hiszen a brit haditengerészet újra visszanyeri helyét a nagy repülőgép-anyahajókat rendszerben tartó haditengerészetek szűk elitklubjában).³⁰ Természetesen a New Yorkot és Washingtonot ért terroristatámadásokat követően sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a terrorizmusra és az azzal összefüggő tényezőkre. Bár már az SDR is foglalkozott a terrorizmussal mint tipikus aszimmetrikus fenyegetéssel, a különbség a mai helyzettel összehasonlítva az ilyen jellegű támadások hatásainak értékelése. 2001. szeptember 11-e rámutatott, hogy az ilyen jellegű akcióknak megvan a „potenciálja, hogy stratégiai hatást érjen el”.³¹ Az új globális biztonsági környezet értékelését és következményeit a *The Strategic Defense Review: A New Chapter* című dokumentum tárgyalja (kiadva 2002 júliusában). Az említett dokumentum kulcsfontosságú következtetései Nagy-Britannia számára a következők:³²

- Nagy-Britanniának meg kell őriznie „tudásbeli felsőbbrendűségét” („knowledge superiority”) a nemzetközi terroristákkal szemben annak érdekében, hogy értesülve legyen a terveikről, és bebiztosítsa az ellenintézkedések leg-hatékonyabb kombinációját;
- a katonai erő hatékonysága képes megelőzni, elrettenteni, nyomást gyakorolni, szétzilálni vagy megsemmisíteni ellenségeinket;
- ezeket a lépéseket alkalmazni lehet nemzetközi terroristákkal szemben éppúgy, mint – ha ez szükséges – olyan rezsimekkel szemben, amelyek támogatják őket (ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy az USA Nemzetbiztonsági Stratégiája a következőképpen érinti ezt a problémát: „Nem teszünk különbséget a terroristák és azok között, akik tudatosan menedéket vagy segítséget nyújtanak nekik.”³³);
- Nagy-Britanniának felkészülnie kell lennie fellépni azokkal a terroristákkal szemben, akik vegyi, biológiai, radiológiai és esetleg nukleáris eszközök birtokába jutnak.

Az említett elemzés alapján a brit biztonságpolitika legfontosabb fejleményei a következők:

- a nukleáris arzenálra irányuló mérsékeltebb hangsúly és a robbanófejek számának jelentős csökkentése: Nagy-Britannia nukleáris képességei jelentősen kisebbek, mint az öt „hivatalos” atomhatalom klubjának akármelyik más tagjáé;
- az Egyesült Államokkal fennálló speciális kapcsolatok prioritása bármely más kapcsolattal szemben (lásd az iraki események háttérét). Nagy-Britannia a biztonságpolitikában egyértelműen a proamerikai és proatlanti irányvonalat követi a proeurópaival szemben (tehát ha választani kell valamilyen fontos kérdésben Washington és Párizs között, mindig az előbbi kap nagyobb figyelmet);
- a haderő-átcsoportosítási képességek további növelése, azon felszerelés és eszközök beszerzése és rendszerbe állítása, amelyek ilyen szempontból kulcsfontosságúak – nagy hatótávolságú szállító repülőgépek, nagyobb repülőgép-anyahajók;
- probléma lehet az SDR-ban lefektetett ambiciózus célok elérésével az ehhez szükséges források nagy volumene miatt. Nagy-Britannia már jelenleg is a GDP sokkal nagyobb százalékát fordítja a védelmi kiadások fedezésére, mint a szövetséges NATO-tagállamok döntő többsége (a britekhez hasonló arányokkal csak Franciaország, Görögország és Törökország büszkélkedhet, de az utóbbi kettő esete a köztük folyó kisebb fegyverkezési verseny miatt sajátos), ezért ezek nagyobb mértékű növelése nem járható út. A megoldás a szövetségesek közötti nagyobb fokú specializáció lehet: Nagy-Britannia átengedheti a kevésbé igényes képességek fejlesztését kontinentális szövetségeseinek, saját maga pedig a „presztízsjellegű” programokra összpontosíthat (például a repülőgép-anyahajók) – valamely másik hatalommal együttműködve. Itt elsősorban az Egyesült Államok (például a JSF-program) és Franciaország (nagyobb anyahajók?) jöhet szóba.

Németország

Németország biztonságpolitikai szempontból jelentősen eltérő helyzetben van, mint Nagy-Britannia vagy Franciaország. Ennek legfontosabb oka az ország földrajzi és geopolitikai fekvése, a különböző történelmi tapasztalatok és a nagyhatalmi/világhatalmi státus fontos attribútumainak – a nukleáris erőknél és az állandó helynek az ENSZ Biztonsági Tanácsában – a hiánya. A hidegháború alatt a nyugatnémet hadsereg tipikus „szövetséges haderőként” volt létrehozva és fejlesztve (ennek természetesen nagyrészt történelmi okai voltak). Ez azt is jelentette, hogy a Bundeswehr volt az egyetlen olyan hadsereg a NATO-n belül, amely teljesen integrálva volt a szövetség struktúrájába – még békeidőben is teljesen NATO parancsnokság alatt volt. Ha a brit és francia biztonságpolitikára érvényes volt, hogy Kelet és Nyugat antagonizmusa alatt döntő mértékben a keletről jövő veszélyre összpontosított, akkor ez a megállapítás még fokozottabban érvényes Németország esetére. Elmondható, hogy szinte az összes figyelembe vehető nyugatnémet forrás kizárólag a keleti határok biztosítására koncentrált. Ennek következtében gyakorlatilag nem maradt tér más tevékenység vagy missziók számára, mint például az Európán kívüli missziók. A hidegháború stratégiai körülményei által behatárolt biztonsági környezetben a nyugatnémet haderő fegyverzete és

bevetésének több koncepciója a szovjet fenyegetésre összpontosított, és egy széles skálájú, Közép-Európában páncélozott és gépesített egységekkel megvívandó konvencionális manőverező háború eshetőségére volt felkészítve.

A hidegháború befejezése fontos változásokat hozott a már egyesített Németország helyzetében is. Az egyesítés következtében létrejött Európa gazdaságilag és demográfiaileg legerősebb állama. A Szovjetunió széthullásával megszűnt az a domináns veszélyforrás, amely azelőtt a legnagyobb fenyegetést jelentette a (nyugat)német biztonságra nézve. Németország új stratégiai helyzetét nagyon pontosan kifejezte Klaus Naumann tábornok elemzése:³⁴

- a történelem során először fordul elő, hogy Németország csak barátokkal és szövetségeseivel legyen körülveve határai mentén;
- Németország nem frontállam többé;
- Németország nincs többé olyan állam stratégiai hatáskörében, amely stratégiai offenzívára vagy területfoglalásra lenne képes.

Ebben az új stratégiai és biztonsági környezetben szükségessé vált a német biztonságpolitika új céljainak megfogalmazása – ez viszont komoly problémát is jelent. Amint arról már a bevezetőben szó volt, egy-egy ország biztonságpolitikájára jelentős hatással van az adott ország saját öndefiníciója. Németország ebben a tényezőben is különbözik legfontosabb európai szövetségeseitől, Londontól és Párizstól. Franciaország és Nagy-Britannia állandó és világos elképzelésekkel rendelkezik saját helyéről a világban, szerepéről a nemzetközi kapcsolatokban és ennek következtében világosak a céljaik – a biztonságpolitikában is. Ezzel ellentétben Németország ezeken a területeken még nem alakította ki végleges koncepcióját és ebből kifolyólag egyértelmű válaszait sem saját szerepéről a biztonságpolitika terén. A jövőre nézve Németország számára több lehetőség, illetve választás kínálkozik ezen a területen. A legkevésbé valószínű lehetőségek egyike a „nagyhatalmi elképzeléseken” alapuló biztonságpolitika³⁵, mely az Oroszországgal való szoros kooperációval párosulna, viszont szembeállítaná Németországot jelenlegi európai szövetségeseivel. A másik, szintén kevésbé valószínű lehetőség a „Szuper-Svájc” koncepció, amely Németország „semleges” országgá való transzformációját jelentené (bár a „semleges” helyett valószínűleg helyesebb volna a „szövetségen kívüli” megnevezést használni, tekintettel arra, hogy a hidegháború lezárultával a „semlegesség” a szó hagyományos értelmében nem használható). Természetesen ezek közül egyik lehetőség sem felel meg igazán a német nemzeti érdekeknek: egy Európa szívében fekvő ország számára a „semlegesség” éppúgy elképzelhetetlen, mint a „nagyhatalmi” lehetőség, amely ismét csak a második világháború előtti „kétfrontos” veszéllyel járna. Vannak azonban sokkal valószínűbb és a nemzeti érdekek szempontjából is kedvezőbb lehetőségek: a „proatlanti”, amely a biztonságpolitikában az Egyesült Államokkal fennálló kapcsolatok prioritását és a NATO-nak az európai biztonság garantálásában játszott meghatározó szerepének elismerését jelenti. A másik a „proeurópai”, amely mint fő partnerrel, Franciaországgal számol, az európai biztonság jövője szempontjából pedig az Európai Uniót tekinti a legfontosabb szervezetnek. Az elmúlt évtizedekben a német politikai elit mindig e két lehetőség közötti egyensúly megteremtésére törekedett, azonban ha mindenképp választania kellett, az USA-val fennálló kapcsolatok jelentettek prioritást. Washington pozíciója, mint a legfontosabb partneré a biztonságpolitika területén, gyakorlatilag széles konszenzus ered-

ménye volt a német politikai eliten belül. Ez az állapot ingott meg az elmúlt évben a Schröder kancellár vezette kormány csaknem stratégiai döntése következtében, amellyel a szigorú proatlanti politikát felváltotta a sokkal inkább proeurópai (?) vagy „profrancia” (?) – a kérdőjel azért indokolt, mert elég körülményes pontosan meghatározni a jelenlegi német biztonságpolitika fő irányvonalát és céljait. Kérdéses az is, vajon az elmúlt évben végbement változások egy konkrét, nagy horderejű stratégiai döntés következményei-e, hiszen evidens a német belpolitikai folyamatok sokszor döntő mértékű befolyása a német kül- és biztonságpolitikára. Erre utal az a tény is, hogy a német jobboldal vezetője, Angela Merkel és több más jelenleg ellenzékben lévő politikus kifejezetten hangsúlyozta, hogy ha Németországban a jobboldal lett volna kormányon, az ország álláspontja az elmúlt évben gyökeresen eltérő (a német biztonságpolitika fő paradigmája proamerikai) maradt volna.³⁶

Az említett bizonytalansági tényezők ellenére a hidegháború után jelentős változások figyelhetők meg a német biztonságpolitikában és a fegyveres erők küldetésében egyaránt. A fegyveres erők bevetésének lehetősége döntő mértékben determinálva van azzal a ténnyel, hogy Németország a NATO tagja, de ennek ellenére megfigyelhető a német biztonságpolitika bizonyos fokú „militarizálódása”. Ez azt jelenti, hogy Németország fel van készülve arra – természetesen csak korlátozott mértékben –, hogy nagyobb felelősséget vállaljon saját és főleg Európa biztonságának biztosításában (a német fegyveres erők jelenleg kb. 10 ezer katonával vesznek részt a különböző békefenntartó hadműveletekben, döntő mértékben a Balkánon). Nagyon fontos azonban megjegyezni, hogy ezekben a hadműveletekben Németország szigorúan mindig csak mint nemzetközi koalíciók részeként vesz részt. A német politikai eliten belül széles konszenzus uralkodik arról, hogy az ország hosszú távú érdekeinek leginkább az felel meg, ha megőrzi a „megbízható” partner „imázsát” (a jelenleg a transzatlanti kapcsolatokban tapasztalható feszültség ellenére). Ez Németország számára sokkal fontosabb, mint a „nemzeti érdekek” hangsúlyozása, amelyek bizonyos mértékig még mindig tabunak számítanak a mindenkori német vezetés számára. Ez az álláspont azon alapul, hogy Németország leginkább akkor cselekszik hosszú távú nemzeti érdekeivel összhangban, ha továbbra is szoros együttműködésben cselekszik partnereivel, és továbbra is megőrzi velük való integrációjának magas fokát (a hidegháború alatt a teljes német haderő integrálva volt a NATO struktúrákba, és jelenleg is a hét német hadosztály közül hat a szövetséges egységekbe van integrálva³⁷). Az Európa biztonságában játszott megnövekedett német szerep ellenére egyértelmű, hogy Németország a jövőben sem tervez unilaterális katonai akciókat.

Ennek egyik következménye, hogy a német haderő legalapvetőbb feladatai sokkal korlátozottabbak, mint a francia és brit fegyveres erőké:³⁸

- megóvni a Szövetségi Köztársaságot és állampolgárait a politikai zsarolással és a külső veszéllyel szemben;
- támogatni Európa stabilitását és integrációját;
- védeni a Szövetségi Köztársaságot és szövetségeseit;
- a világbéke és a nemzetközi biztonság céljait szolgálni az ENSZ Alapokmányával összhangban;
- segíteni az életmentésben természeti katasztrófák vagy más sürgősségi helyzet esetén éppúgy, mint támogatni a humanitárius akciókat.

Nyilvánvaló, hogy a felsoroltak nem tipikus „nagyhatalmi” célok és nem is globális mértékűek. A legfontosabb cél továbbra is Németország honi területének védelme. A Bundeswehr struktúrái szintén determináltak ebből kifolyólag, és összetételében továbbra is a nehéz páncélos és gépesített egységek dominálnak. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a német fegyveres erők sok tekintetben olyan konfliktus esetére vannak felszerelve és felkészülve, amelyeknek a hidegháború körülményei között volt nagyobb valószínűségük. A másik oldalon viszont egyre inkább növekszik az „out-of-area” típusú missziókhoz szükséges képességek szerepe, elsősorban az Európa biztonságában játszott nagyobb szerep következtében. A hidegháború utáni biztonsági környezetben egyre nagyobb jelentősége van az ilyen képességeknek, amelyek fejlesztése egyértelmű prioritást kellene, hogy élvezzen. De – mint sok más esetben – itt is komoly problémát jelentenek az anyagi források. A német védelmi kiadások GDP-aránya a legalacsonyabbak közé tartozik a NATO-tagállamok közül, és a jelenlegi körülmények között – a szóbeli deklarációk ellenére – nincs igazán remény a jelentős növekedésre (a német költségvetésre komoly terhet rónak a „jóléti kiadások” és a keleti tartományokba irányuló források). A következő probléma a védelmi kiadásokra szánt összeg felhasználása és a fegyveres erők viszonylag alacsony fokú effektivitása. A Bundeswehr jelentős része még mindig sorozott katonákból áll – a haderő-reformot követően is. A német fegyveres erők sorozáson alapuló része évente kb. 1 milliárd euróba kerül, és az ezzel összefüggő kiadások (pl. kiképző és ellátó személyzet) még további 1 milliárdba.³⁹ Annak ellenére viszont, hogy ezek a pénzösszegek jelentős terheket jelentenek, azokra a sorozáson alapuló egységekre vannak elköltve, amelynek bevetése csak a legextrémebb esetekben képzelhető el – Németország honi területének védelmében. Nyilvánvaló, hogy ezek a struktúrák luxust jelentenek egy olyan haderő számára, amely a területen kívüli bevetésekhez szükséges képességek jelentős növelésére kívánja helyezni a hangsúlyt. Mindezek ellenére viszont a német politikai elit továbbra sem tervezi a részleges sorkötelezettség megszüntetését, mégpedig elsősorban ideológiai okokból – úgy értékeli a sorkötelezettséget, mint amely képes összekötő kapocsként szolgálni a polgári társadalom és a fegyveres erők között, és mint ilyen, komoly szerepet játszik a demokratizációban.⁴⁰

A leírtak alapján a német biztonságpolitika legfőbb jellemzői a következők:

- bizonytalanság a stratégiai célok és a biztonságpolitika irányultságát illetően: egyelőre nem lehet bizonyosan értékelni, hogy a jövőbeli német biztonságpolitika inkább „proatlanti” vagy „proeurópai” lesz-e;
- a német biztonságpolitika fokozatos „militarizációja” viszont a jelenlegi körülmények között limitált lehetőségekkel bír a nagyobb mértékű katonai szerepvállalásra az európai biztonságban;
- növekvő hangsúly az „out-of-area” hadműveletekre, amely folyamatban viszont komoly akadályok is találhatók: a német fegyveres erők felépítése még sokkal inkább a „hagyományos” fenyegetések kezelésére felel meg, folytatódik az új körülmények között rendkívül alacsony hatékonyságú sorozásos erők fenntartása;
- továbbra sincsenek tervek az unilaterális nemzetközi katonai fellépésre, és továbbra is a szövetségi keretben gondolkodnak a haderő külföldi bevetését illetően;
- a német biztonságpolitika jellege és céljai sokkal inkább regionális jellegűek, összehasonlítva Nagy-Britanniával és Franciaországgal.

Az Amerikai Egyesült Államok

Az USA jelenlegi biztonság- és védelempolitikájának legfőbb céljait a következő hat prioritásban lehet összefoglalni:⁴¹

- az Egyesült Államok területének, külföldön állomásozó fegyveres erejének és bázisainak, valamint barátainak és szövetségeseinek a védelme;
- a fegyveres erők átcsoportosítási képességeinek biztosítása a szükséges mennyiségben és minőségben a potenciális konfliktusövezetekbe;
- a potenciális ellenség stratégiai célpontjainak megsemmisítésére irányuló képesség és annak demonstrálása, hogy nincs olyan hely a Földön, amely biztonságban lenne az esetleges amerikai válaszcsapástól;
- az információs és kommunikációs rendszerek biztonsága;
- a legmodernebb katonai technológiák fejlesztése és ezek alkalmazása;
- a világűr és az ott található amerikai potenciál védelme.

A célok pusztá felsorolásából is egyértelműen olyan következtetésre juthatunk, hogy ezek egy olyan állam biztonságpolitikájának fő prioritásai, amely különleges helyet foglal el a nemzetközi kapcsolatokban. Először is: ilyen jellegű és ennyire széles skálájú célok csak egy olyan nagyhatalom céljai lehetnek, amelynek érdekei globálisak és dominánsak a nemzetközi kapcsolatokban. Másodszor: csak egy hegemón helyzetben lévő hatalom képes reálisan is elérni ezeket a célokat, miután rendelkeznie kell az ehhez szükséges instrumentumokkal (jelentős számú és erejű haderő-átcsoportosítási képesség a Föld bármely régiójába, a világűr ellenőrzése és az amerikai haderő technológiai és minőségi előnyének fenntartása és további növelése). Annak ellenére, hogy ezek a célok még 2001. szeptember 11-e előtt fogalmazódtak meg, továbbra is érvényesek. Csak a stratégiák módosultak, amelyek segítségével adoptálva vannak az új biztonsági környezetre – ez gyakorlatilag a terrorizmus elleni harc és az újradefiniált biztonsági fenyegetések és kihívások által megváltozott biztonsági környezetet jelenti. A 2001. szeptember 11-ét követő változások sarokkövei a 2002 szeptemberében kiadott Nemzetbiztonsági Stratégiában (National Security Strategy)⁴² és George W. Bush kiemelkedően fontos, 2002. június 1-jén a West Point-i Katonai Akadémián elhangzott beszédében találhatók meg. Amint arra John Lewis Gaddis rámutatott a *Grand Strategy of Transformation*⁴³ című tanulmányában, az Egyesült Államokat ért váratlan támadásoknak – mint 2001. szeptember 11. vagy Pearl Harbor – volt egy nagyon fontos közös tulajdonságuk: rámutattak az épp érvényben lévő stratégiák hiányosságaira, és megnyitották az utat az új „nagy stratégiák” előtt. Az érvényben lévő stratégia előtt érvényes dokumentumok döntő mértékben a potenciális ellenfelek elrettentésén („deterrence”) és feltartóztatásán („containment”) alapultak. Gyökereik a hidegháborús körülményekből eredeztethetők – amikor viszont kitűnően működtek – és azon alapultak, hogy az USA-t érő biztonsági kihívások egy konkrét ellenséges hatalomtól származnak. Ez, a jelenlegi körülmények között passzívnak is értékelhető stratégia már nem képes reagálni a biztonsági kihívásokra, ezért egy ettől aktívabb „hozzáállásra” van szükség. Ennek egyik legfontosabb és alapvető eleme annak demonstrálása, hogy az Egyesült Államok akár megelőző akciót („preemptive action”) is végrehajthat egy potenciális akció megelőzése érdekében, amely képes lehet fenyegetni az USA-t vagy annak érdekeit. Ez a koncepció az új biztonsági környezetre adott válaszként is ér-

tékelhető. A hidegháború idején az USA biztonsága de facto a kölcsönös elrettentés által volt garantálva (a híres „MAD – Mutually Assured Destruction”). A Washington és Moszkva közötti elrettentés fontos eleme volt, hogy mindkét fél bizonyos fokú racionalitással számolt. Az elmúlt évek eseményei azonban rámutattak, hogy az elrettentés és a feltartóztatás nem hatékony az új körülmények között, az új ellenfelekkel szemben. Ha az Egyesült Államokat érő biztonsági fenyegetéseket és kihívásokat elemezzük, egyértelmű, hogy már nem érvényes a hidegháborús helyzet, amelyben a fő figyelem egy konkurens, nagy katonai, gazdasági és demográfiai potenciállal rendelkező nagyhatalomra (nagyhatalmakra) irányul. A jelenlegi helyzet teljesen más, mint azt a Nemzetbiztonsági Stratégia is jelzi: „egyének nehezen felderíthető hálózata képes nagy káoszt és szenvedést előidézni kevesebbért, mint egyetlen tank ára.”⁴⁴ Jelenleg, a hidegháborúval ellentétben, amikor a tömegpusztító fegyverek az abszolút végső alternatívát jelentették, az USA mostani ellenfelei számára ezek a fegyverek (illetve bevetésük) reális alternatívát jelentenek. A Nemzetbiztonsági Stratégia ezért úgy értékeli, hogy „nem hagyhatjuk, hogy ellenségeink mérjék az első csapást”.⁴⁵ Ez azt is jelentheti, hogy ha valamelyik potenciális ellenfél különösen veszélyes fegyverekre tesz szert, ezek bevetésének lehetőségét eliminálni kell akár „preemptive actions” útján is.

Az ilyen jellegű akciók globális mértékű realizálása feltételezi az azt alkalmazó hatalom hegemon helyzetét a nemzetközi kapcsolatokban, továbbá olyan katonai képességek és eszközök birtoklását, amellyel csak egy katonai „szuperhatalom” rendelkezhet. Az Egyesült Államok képes preventív akciót végrehajtani a potenciális fenyegetés kialakulásának megelőzése érdekében, és ha a preventív lépések nem vezetnek eredményre, és a fenyegetés kialakul, olyan műveletek végrehajtására is, amelyek a már létező fenyegetés eliminálását célozzák. Ennek megfelelően a globális haderő-átcsoportosítási képességek rendkívüli fontosságot élveznek, hiszen az USA biztonságát és érdekeit fenyegető tényezőknek a Föld bármely pontján lehet a gyökerük. A globális haderő-átcsoportosítási képességek szempontjából központi jelentőségűek az interkontinentális szállító repülőgépflootta (az Egyesült Államok 250 ilyen jellegű feladat végrehajtására alkalmas repülőgéppel rendelkezik – csak összehasonlításképp, az európai országok összesen 11-el), a globális hatótávolságú csapásmérő repülőgépek, a hadiflootta, amely párhuzamosan képes ellenőrizni a tengeri szállítási útvonalakat, így garantálni a szükséges katonai potenciál biztonságos szállítását, és döntő csapást mérni a Föld csaknem minden jelentős konfliktus-övezetében. Ezzel összefüggésben nagyon fontosak a nagy repülőgép-anyahajók, amelyek képesek akár 80 repülőgép üzemeltetésére is. Mint azt már említettük, az európai országok közül csak Franciaország rendelkezik hasonló jellegű anyahajóval (az egyetlen európai nukleáris meghajtású repülőgép-anyahajó, a Charles de Gaulle), míg a U. S. Navy 12 anyahajót tart rendszerben. A teljes képhez viszont hozzátartozik, hogy Franciaországban már eldöntötték még egy nagy anyahajó beszerzését, hasonlóképpen Nagy-Britanniában is (a két nagyobb repülőgép-anyahajó beszerzésével a Royal Navy visszaszerzi presztízs jellegű helyét a nagy repülőgép-anyahajókat üzemeltető hadiflották között – jelenleg három kisebb anyahajót tart rendszerben). A globális haderő-átcsoportosítási és csapásmérő képességek garantálása szempontjából feltétlenül meg kell említeni a legmodernebb C-17 interkontinentális szállító repülőgépeket, a B-1 és B-2 interkontinentális bombázókat és a folyamatosan moder-

nizált B-52-eket. A fegyverrendszerek közül megnőtt a jelentősége a pilóta nélküli repülőgépeknek is, amelyek lehetővé teszik a rendkívül veszélyes operációk végrehajtását az emberélet veszélyeztetése nélkül (ezeket a képességeket kiválóan demonstrálta az elmúlt évben, Jemenben a terroristák ellen végrehajtott akció).

A fentebb említett tényezők egyértelműen rámutatnak a minőségi előny fontosságára, amelyet az amerikai haderők élveznek a potenciális ellenfelekkel szemben. A jelenleg is folyamatban lévő amerikai „katonai-technikai forradalom” (Revolution of Military Affairs) következtében az amerikai haderő jelenlegi képességei és a többi ország hadereje között fennálló szakadék a katonai képességekben (Capabilities Gap) egyre mélyül. Ez a folyamat tovább erősödik az egyre nagyobb – katonai költségekben észrevehető – különbségek következtében is. Az Egyesült Államok 2003. évi katonai költségvetése elérte a 379 milliárd amerikai dollárt – ez 2002-vel összehasonlítva 15 százalékos növekedést jelent –, és a jelenlegi tervek alapján 2007-re 451 milliárd dollárra kellene nőnie.⁴⁶ Nincs olyan konkurens hatalom, amely képes lenne lépést tartani az ilyen mértékű költségvetés-növekedéssel, és ha a jelenlegi folyamatok, illetve tervek nem változnak drámaian, az USA eléri a világ összes katonai kiadásainak felét (tehát az USA annyi pénzt fog katonai célokra fordítani, mint a Föld összes többi állama együttvéve). Érdeemes megjegyezni, hogy a 2003-as pénzügyi év esetében (amely 2002 októberében kezdődött) a katonai kiadásokra fordított 379 milliárd dollár a világ teljes katonai kiadásainak 42 százalékát jelentette (1986-ban, tehát a kelet–nyugati szembenállás – katonai kiadások szempontjából – csúcán ez az arány 28 százalék volt).⁴⁷ Ez a trend – amelynek következtében az amerikaiak annyit fognak katonai célokra költeni, mint az összes többi ország – még tovább növeli az USA domináns helyzetét a nemzetközi kapcsolatokban.

Az új biztonsági környezet értékelésénél szólni kell még az Egyesült Államok fegyveres erejének rediszlokációjáról is. A jelenlegi helyzet ezen a téren még mindig a hidegháborús körülmények következménye, ami azt jelenti, hogy a külföldi amerikai támaszpontok egyértelműen Európára és Kelet-Ázsiára orientáltak. Ez utóbbi régióban nem várható nagyobb mértékű átrendezés, figyelembe véve a Koreai-félszigeten kialakult állapotokat és – hosszabb távon – a kínai hadipotenciál növekedését, amelyek következtében nem valószínű nagyobb mértékű amerikai kivonulás a régióból, sőt épp ellenkezőleg. Az új globális biztonsági környezet kihívásai szükségessé teszik, hogy az amerikai fegyveres erők támaszpontjai földrajzilag is közelebb legyenek a potenciális konfliktusövezetekhez, konkrétan az Indiai-óceán partvidékéhez, a Közel-Kelethez és Közép-Ázsiához. Ebben a folyamatban szimbolikus jelentősége van a Központi Parancsnokság (Central Command) áttelepítésének Floridáról a Perzsa-öbölbe, Katarba. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az amerikai fegyveres erők kivonulnának Európából (ezt még Franciaország is ellenezné). Viszont az amerikai katonai jelenlét Európában egy bizonyos szempontból sokkal inkább szimbolikussá válik, konkrétan a NATO-n belüli amerikai „leadership” támogatására. Nagyon fontos az Európában állomásozó amerikai haderő szerepének megváltozása is. Az európai bázisok a jövőben sokkal inkább kiinduló bázisul fognak szolgálni az Európán kívüli hadműveletek számára, elsősorban délkelet és dél felé a Kelet-Mediterráneumba, a Közel-Keletre és Közép-Ázsiába (ez volt észrevehető az iraki háború során is). Ha jelentősebb amerikai haderők nem is fogják elhagyni Eu-

rópát, mindenképp megváltozik viszont az Európán belüli diszlokációjuk. Eddig az amerikai csapatok döntő mértékben két országban – Nagy-Britanniában és Németországban –, kisebb mértékben Olaszországban és más szövetségeseknél voltak telepítve. Ez azonban a földrajzi és politikai feltételek következtében megváltozik, és az amerikai csapatok egy része áttelepül az „új” szövetségesek területére. Ezzel kapcsolatban egyelőre csaknem mindegyik közép- és délkelet-európai ország neve elhangzott, valószínű azonban, hogy a legesélyesebb Lengyelország, Románia, Bulgária, esetleg Magyarország és Csehország. Ennek egyrészt földrajzi okai vannak – ezek az országok földrajzilag előnyösebb helyzetben vannak, ha figyelembe vesszük az új veszélyforrások földrajzi elhelyezkedését –, másrészt viszont figyelembe kell venni a politikai okokat is, hiszen az említett szövetségesek sokkal inkább USA-pártiaknak bizonyultak például az iraki háború során is.

További nagyon fontos tényező az egyes régiók jelentőségének növekedése az amerikai biztonságpolitika számára, amelyek 2001. szeptember 11-e előtt nem tartoztak a prioritások közé az USA stratégiai érdekeinek szempontjából. Tipikus példaként lehetne említeni Kelet-Afrikát, amelynek az amerikai stratégiai gondolkodásban nem volt megkülönböztetett szerepe – összehasonlítva például a Közel-Kelettel. Ennek legfőbb oka az új biztonsági kihívások és fenyegetések földrajzi elhelyezkedése és a potenciális konfliktusövezetek geopolitikai realitásai. Kelet-Afrika fontos a Perzsa-öbölbe és az Indiai-óceánra irányuló tengeri útvonalak szempontjából is, továbbá Szomália miatt, amely tipikus „failed state”, ahogy az amerikaiak nevezik, olyan összeomlott állam, amelyben nincs központi kormányzás, és gyakorlatilag helyi csoportok ellenőrzik, ezért egyik legfontosabb bázisa a különböző terrorista csoportoknak. A terrorista csoportok térségbeli jelenlétét megerősítette az USA védelmi minisztere, Donald Rumsfeld is a térségben tett látogatásakor az elmúlt év végén: „Tudjuk, hogy az Al-Kaida jelen van a térségben, több országban, különböző létszámokban.”⁴⁸ A régió jelentőségének növekedését bizonyítja az amerikai fegyveres erők megjelenése is a térségben. Például Dzsibutiban – ahonnan ellenőrizni lehet az Adeni-öbölt és a Bab el-Mandeb-szorost, amelyek kulcsfontosságú pontjai a Földközi-tengerről a Perzsa-öbölbe vezető tengeri útvonalaknak – a Special Operations Forces és a tengerészgyalogság több mint ezer tagja állomásozik⁴⁹ (sőt a legutóbbi hírek arról szólnak, hogy amerikai csapatok jelentek meg Szudánban is, ami gyökeres fordulatot jelent a térségben és a két ország viszonyában egyaránt).

Az új Nemzetbiztonsági Stratégiával függ össze a 2002. december 10-én elhangzott washingtoni deklaráció is, amely szerint ha az amerikai erőket vagy az amerikai szövetségeseket támadás éri, amelyben tömegpusztító fegyvereket is bevetettek, az Egyesült Államok minden lehetséges eszközzel válaszolni fog a támadásra („az Egyesült Államok továbbra is egyértelművé teszi, hogy fenntartja magának a jogot, hogy megsemmisítő erővel válaszoljon – beleértve, hogy minden lehetséges választásunkat kihasználjuk – tömegpusztító fegyverek bevetésére az Egyesült Államokkal, határain túl állomásozó fegyveres erejével vagy barátaival és szövetségeseivel szemben”⁵⁰).

Ez a deklaráció természetesen elsősorban az iraki eseményekkel volt összefüggésben, de az amerikai vezetők hasonló kijelentéseket tettek a Koreai-félszigettel kapcsolatban is. A nukleáris elrettentés demonstrálásának legfőbb célja az ameri-

kai biztonságpolitika legfőbb céljának biztosítása, tehát az amerikai „Homeland” és a külföldön állomásozó amerikai fegyveres erők védelme.

Jelentős különbségeket fedezhetünk fel akkor is, ha a jelenlegi amerikai vezetés irányvonalát összehasonlítjuk a Clinton-adminisztrációéval. A Bill Clinton vezette kormányzat a tömegpusztító fegyverek elterjedését kívánta megakadályozni, amely a gyakorlatban azt jelentette, hogy elébe kellett menni olyan helyzetnek, amikor egy „lator állam” („rogue state”) tömegpusztító fegyverhez jut. Ám ez a koncepció, amely elsősorban a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozását célzó szerződéseken alapul, viszont nem lehet hatásos abban az esetben, ha a potenciális ellenfél már rendelkezik tömegpusztító fegyverekkel. A Bush-kormányzat a clintoni „nonproliferation” helyett a „counterproliferationra” összpontosít, amelynek lényege, hogy lehetővé teszi „pre-emptív” akciók végrehajtását olyan országok ellen, amelyek rendelkeznek ilyen fegyverekkel, és lehetőségük van veszélyeztetni az Egyesült Államok biztonságát vagy alapvető érdekeit. Ennek a stratégiának nagyon fontos eleme a nemzeti rakétavédelem (National Missile Defense). Az NMD stratégiai fontosságát nagyon hatásosan emelte ki két elemző, Robert Kagan és William Kristol: „A globális amerikai elsőbbség nélkülözhetetlen feltétele... a rakétavédelmi rendszer... Csak egy jól védett Amerika lesz képes elrettenteni – és ha szükséges, közbelépni – a lator rezsimekkel szemben, ha azok veszélyeztetnék a regionális stabilitást.”⁵¹

A következő fontos különbség a fegyveres erők felhasználásának módjaiból adódik. A jelenlegi Bush-adminisztráció tagjai már a kampányidőszakban jelezték, hogy nagyobb hangsúlyt kívánnak helyezni a harcoló kapacitásokra, mondván, az amerikai haderő legfontosabb feladata harcolni az amerikai érdekekért, nem pedig békefenntartó hadműveletekben részt venni.

Az előző elemzés alapján egyet lehet érteni Carl Conettával, aki az amerikai biztonságpolitika legfőbb változásait a következő néhány pontban fogalmazta meg:⁵²

- újraéledt a figyelem az állam szerepével és a terroristák támogatásával összefüggésben (Nemzetbiztonsági Stratégia: „Nem teszünk különbséget a terroristák és azok között, akik tudatosan menedéket vagy támogatást nyújtanak nekik”);
- eltolódott a hangsúly a stabilizációs hadműveletektől a hagyományos harci feladatok felé, és megjelent egy új elem, konkrétan a „rendszerátalakítás” lehetősége a „latorállamok” esetében;
- földrajzi szempontból megnőtt Ázsia jelentősége általában, ezen belül is drámaian megnőtt az amerikai katonai jelenlét Közép- és Dél-Ázsiában;
- az európai amerikai katonai jelenlét jellegének megváltozása: bár az USA továbbra is jelentős erőket fog Európában állomásoztatni, ezek főleg politikai funkciót töltenek majd be – elsősorban az amerikai „leadership” biztosítását a NATO-n belül –, és sokkal inkább képesek lesznek Európán kívüli hadműveletek végrehajtására;
- nagyobb hajlam az unilaterális akciók végrehajtására és rövidebb távú, ad hoc koalíciók és partnerségek létrehozására;
- sokkal flexibilisebb katonai segítségnyújtás más államok részére;
- megnövekedett hangsúly a katonai modernizációra.

Következtetések

Az Egyesült Államok biztonságpolitikájának új irányvonalát úgy is lehet értékelni, mint az egyetlen szuperhatalom reakcióját a megváltozott biztonsági környezetre és az új biztonsági kihívásokra. Az USA, mint az egyetlen szuperhatalom, tulajdonképpen elkezdte használni lehetőségeinek és képességeinek széles skáláját a lehető legmagasabb szintű biztonság elérése érdekében. A biztonság, amely a legfontosabb nemzeti érdek, minden egyéb célt és érdeket determinál. Evidens, hogy ha az USA a jövőben feltétlenül szükségesnek fog ítélni akármilyen operációt saját biztonsága szempontjából, nem fog habozni megkerülni akár nemzetközi kötelezettségeit vagy az ENSZ-et sem, ha azok gátolnák a szükségesnek ítélt lépések megtételében. Ez annak ellenére realitás, hogy Washington számára továbbra is fontos lesz a nemzetközi koalíciók létrehozása – „Az Egyesült Államok továbbra is próbálkozni fog a nemzetközi közösség támogatását megszerezni”.⁵³ De ha erre nem lesz lehetőség, az USA önállóan is fel fogja használni saját lehetőségeit, potenciálját és pozícióját, tehát „nem fogunk hezitálni önállóan fellépni, ha szükséges, önvédelmünkhöz való jogunk érvényesítésére pre-emptív akciókat is végrehajtunk”.⁵⁴

Mint azt Peter van Ham megjegyezte: „az Amerikai Gulliver felhasználta szeptember 11-ét, hogy elvágja azokat a multilaterális kötelekeket, amelyek korlátozták hatalmát, és a liliputi szemlélődők tehetnek bármit – may huff and puff –, de kénytelenek akceptálni ezt a realitást mint fait accompli.”⁵⁵

Nagy-Britannia számára egyértelmű előnyei vannak az Egyesült Államokkal fennálló „speciális kapcsolatoknak”. Ide tartozik például az ország nemzetközi kapcsolatokban játszott szerepének nagyobb súlya, mivel nagy befolyása van a washingtoni döntéshozatali folyamatokra. A katonai fejlesztések és a brit erők konfliktus-övezetekben való bevetései szintén fontosak Nagy-Britannia relatív ereje és befolyása szempontjából. Az ország súlya jóval nagyobb az USA-val fennálló kapcsolatoknak köszönhetően, viszont ennek is vannak potenciális veszélyei. Ezek közül a legkomolyabb a saját, brit identitás elvesztésének veszélye a biztonságpolitika terén. Természetesen ez extrém lehetőség, de az efelé irányuló tendenciák nyilvánvalóak. Ennek következtében a brit biztonságpolitika számára a legnagyobb jövőbeli kihívás saját brit identitásának megővése. Franciaország továbbra is a nemzetközi kapcsolatok egyik független szereplőjeként igyekszik meghatározni magát, amely viszont az amerikai szuperhatalom által van jelentős mértékben determinálva. Ez a legfontosabb oka az erős nukleáris arzenálra helyezett komoly hangsúlynak is, amely a haderő-átcsoportosítási képességekkel együtt a francia befolyás legfontosabb instrumentuma. Ennek a koncepciónak is megvannak viszont a veszélyei: vajon Franciaország forrásai, lehetőségei és képességei elégségesek-e a felvázolt súlyos szerep eljátszásához – főleg ha a potenciális francia pólust az Egyesült Államokkal szembeni alternatívaként próbálják meghatározni? Franciaország és az USA gazdasági és demográfiai potenciáljában jelentős különbségek vannak (60 millió lakos 280 millióval szemben, és az amerikai GDP kb. hatszorosa a franciának), és ennek következtében Párizs soha nem fog az amerikaival összehasonlítható katonai potenciállal rendelkezni – és ezeken kívül figyelembe kell még venni a „hatalom és befolyás” más összetevőit is, mint például a nyelv és a kultúra elterjedését stb., amelyek esetében szintén komoly amerikai fölény/előny tapasztalható. Ez természetesen a fran-

cia elit számára is egyértelmű, ezért megpróbálják az egész Európai Uniót felhasználni a francia érdekek védelme érdekében és áttranszformálni az EU-t egy komoly tényezővé a biztonságpolitika terén. Természetesen ezen az úton számtalan nagyon jelentős – sokszor áthidalhatatlannak tűnő – akadályt kell leküzdeni, hiszen Franciaország európai partnereinek egy része nem osztja a francia elképzeléseket Európa jövőjével és szerepével kapcsolatban – ide sorolható például Nagy-Britannia vagy a közép-európai országok, amelyek kifejezetten ellenzik az Európai Unió olyan irányú „építését”, hogy az a jövőben a biztonságpolitikai terén a transzatlanti kapcsolatok alternatívája legyen. Franciaország tehát nagyon fontos hatalom szerepét játszhatja Európában és a vele határos régiókban, mint például Afrika, a Földközi-tenger térsége vagy a Közel-Kelet, de a jelenlegi feltételek mellett több mint kérdéses, válhat-e Franciaország az USA-val összehasonlítható hatalommá.

A német biztonságpolitika számára a legnagyobb kihívás a tiszta orientáció definiálása. Németország nem rendelkezik egy széles skálájú nemzeti elképzeléssel saját jövőjéről, mint Franciaország vagy Nagy-Britannia. A történelmi tapasztalatok és a geopolitikai realitások következtében nem igazán van esélye egy tisztán csak „német elképzelésnek”: a németeknek választaniuk kell két orientáció között – természetesen anélkül, hogy a másikat egyértelműen a háttérbe szorítanák. Európa biztonságának és az „out-of-Europe” típusú missziókban vállalt nagyobb német felelősségvállalásnak is vannak problémás területei, részben a német társadalom jelenlegi prioritásai miatt – amely egyértelműen a magas szociális kiadásokat preferálja, és alacsony szintű megértéssel viseltetik a katonai kiadások iránt –, részben földrajzi-geopolitikai okok következtében, amelyek tipikusan kontinentális pozícióként determinálják a német lehetőségeket.

Implikációk a szlovákiai magyar kisebbség számára

Az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország biztonságpolitikai elképzelései globálisak, és mint ilyenek, hatással vannak a Föld bármelyik régiójának helyzetére. Németország helyzete ettől némileg eltérő, azonban az idevágó német koncepciók is kontinentális-európai hatásúak, ezért – mivel jelentős mértékben befolyásolják a globális és a számunkra releváns regionális biztonsági környezetet – nem vonható ki a hatásuk alól a szlovákiai magyar kisebbség sem. Ugyanakkor a tárgyalt koncepciók objektumai általában egész térségek vagy országok, ezért a szlovákiai magyar kisebbségre ezeknek a tényezőknek a közvetítésével, illetve a rájuk kifejtett hatáson keresztül van befolyásuk.

Általában minden közép-európai kisebbségre érvényes, hogy helyzetük döntő mértékben az olyan tényezők függvénye, mint az adott térség stabilitása, az általuk lakott ország helyzete, illetve az emberi jogok betartásának és a demokrácia alapelveinek a szintje, valamint – speciális helyzetekben, mint például a szlovákiai magyarság is – az általuk lakott ország és az anyaország kapcsolata. A kisebbség szempontjából tehát ezek az elképzelések, koncepciók és stratégiák annak alapján értékelendők, milyen – közvetett vagy közvetlen – hatással vannak az említett tényezőkre. A szlovákiai magyar kisebbség számára tehát a legfontosabb, illetve legjobb, ha a tárgyalt koncepciók a lehető legmagasabb fokú stabilitást és biztonságot garantálják a kulcsfontosságú közép-európai térségben, hiszen az ezekben meglévő

helyzettől döntő mértékben függ egy adott kisebbség helyzete. A adott régióban a feszültség és az instabilitás szintjének esetleges növekedése ugyanis szinte automatikusan negatív hatással van a kisebbség helyzetére.

Ebből a szempontból a leghelyesebb azon országok idevágó elképzeléseihez pozitív módon viszonyulni, amelyek elképzelései, illetve azok realizálása a lehető legkevesebb kockázattal járhatnak a régió stabilitására (tisztában kell azonban lenni azzal a ténnyel is, hogy a lehetőségek egy kisebbség számára csak igen korlátozottak ezek bármilyen irányú befolyásolására). Jelenleg Európa – és ezen belül Közép-Európa – biztonságának legfontosabb garántálója a NATO és a kontinensen lévő amerikai katonai – és politikai – jelenlét. Ezen kívül nem igazán létezik bármilyen alternatív – pusztán csak „európai” – rendszer, amely képes lenne hatékonyan átvenni ezt a stabilizáló szerepet. Ebből az következik, hogy mindaddig nem lenne igazán jó, ha az USA és a NATO szerepét megpróbálná átvenni egy „európai” biztonsági rendszer (amelynek az USA nem lenne aktív szereplője), amíg annak hatékonysága nem egyértelmű, és képessége a jelenlegi szintű stabilitás garantálására nem teremődött meg (természetesen az is kérdés, létrejöhet-e egy ilyen hatékonyan működő rendszer, de ez a probléma már annyira összetett, hogy mélyebb elemzést nem enged meg e tanulmány terjedelme).

Jegyzetek

1. Részletesen lásd Kissinger, Henry: *Diplomacy*. New York, Simon and Schuster, 1994.
2. Van Ham, Peter–Kugler, Richard L.: Western Unity and the Transatlantic Security Challenge. *The Marshall Center Papers*, No. 4, June 2002, 24. p.
3. Gray, Colin S.: Strategy in the Nuclear Age: The United States 1945–1991. In: Murray, Williamson–Knox, MacGregor–Bernstein, Alvin (eds.): *The Making Strategy: Rulers, States and War*. Cambridge. University Press, 1994, 593–597. p.
4. Elsősorban a létfontosságú Skócia–Izland–Grönland–Norvégia „tengeri négyyszögben”.
5. Rearming. *The Economist*, 19th October 2002.
6. Lakosság: Franciaország – kb. 60 millió, Németország – kb. 82 millió, GDP: Franciaország – kb. 1400 milliárd USD, Németország – 2200 milliárd USD.
7. Részletesen lásd Szemér Tamás: Franciaország: Az Európa-politika a nemzeti érdekek szolgálatában In: Kiss J. László (szerk.): *A tizenötök Európái*. Budapest, Osiris, 2000.
8. Unterseher, Lutz: *Europe's Armed Forces at the Millenium: A Case Study of Change in France, the United Kingdom and Germany*. Cambridge, MA, Commonwealth Institute, Project on Defense Alternatives, November 1999, 7. p.
9. Uo. November 1999, 8. p.
10. Šedivý, Jiří: Obecná proměna strategického prostředí po 11. září 2001. In: *Nové bezpečnostní prostředí po 11. září a Evropská unie*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů, 2002, 5. p.
11. Uo. 8. p.
12. Védrine, Hubert: *Rozhovor s Dominiquem Moisiem: Karty Francúzska v hodine globalizácie*. Bratislava, Slovenský inštitút mezinárodných štúdií, 2002, 15. p.
13. *Livre Blanc sur la Défense*. Paris, 1994.
14. Uo.
15. Védrine, Hubert: i. m. 53. p.
16. Unterseher, Lutz: i. m. November 1999, 7. p. és The France Force Commitment Concept Contents, www.defense.gouv.fr, 4–6. p.
17. Rearming. *The Economist*, 19th October 2002.

18. Uo.
19. Unterseher, Lutz: i. m. November 1999, 8. p.
20. Uo. 11. p.
21. Unterseher, Lutz: i. m. November 1999, 11–12. p. és The French Force Commitment Concept Contents, www.defense.gouv.fr, 14. p.
22. Unterseher, Lutz: i. m. November 1999, 11. p.
23. The French Force Commitment Concept Contents, www.defense.gouv.fr, 3. p.
24. The Strategic Defence Review, Ministry of Defence, 1998 és Unterseher, Lutz: i. m. November 1999, 21. p.
25. Unterseher, Lutz: i. m. November 1999, 17. p.
26. The Strategic Defence Review, Ministry of Defence, 1998.
27. Uo.
28. Uo.
29. Uo. és Unterseher, Lutz: i. m. November 1999, 21. p.
30. A nagyobb anyahajók beszerzése körüli vitában a támogató érvek között olyanok is elhangzottak, hogy „már csak nem fogjuk a védelmünket a franciákra bízni!”
31. The Strategic Defence Review: A New Chapter, Ministry of Defence, July 2002, 7. p.
32. The Strategic Defence Review: A New Chapter, Ministry of Defence, July 2002, 9. p.
33. The National Security Strategy of the United States of America. September 2002, www.whitehouse.org.
34. Klaus Naumann tábornok beszéde a Bundeswehr lipcsei értekeztetén, 1992. május 12. In: Brill, Heinz: *Geopolitik Heute, Deutschlands Chana*. Berlin, Ullstein, 1994.
35. Lásd például Zanker, Alfred: *The Age of Decesions. Germany, Eurasia and the World in the Future*. Asendorf, 1992.
36. Turanský, Michal: L'Europe, c'est moi. *euroREPORT*, marec 2003.
37. Unterseher, Lutz: i. m. November 1999, 26. p.
38. Uo. 25. p.
39. Kríž, Zdeněk: Reforma Bundeswehru – součást nemecké bezpečnostní politiky. *Mezinárodní politika*, 2003/1, 30–32. p.
40. Uo.
41. Ondrejcsák, Róbert: Bezpečnostná politika Spojených štátov amerických po 11. septembri 2001. *Listy SPPA*, Január–február 2003.
42. The National Security Strategy of the United States of America, September 2002, www.whitehouse.org.
43. Gaddis, John Lewis: A Grand Strategy of Transformation. *Foreign Policy*, November–December 2002.
44. The National Security Strategy of the United States of America, September 2002, www.whitehouse.org, idézve szintén: John Lewis Gaddis: A Grand Strategy of Transformation. *Foreign Policy*, November–December 2002, 2. p.
45. Uo.
46. Cornetta, Carl: The Pentagon's NewBudget, New Strategy, and New War. Project on Defence Alternatives, June 2002, 2. p.
47. Uo. 3. p.
48. Lacey, Marc: Rumsfeld Seeking New Allies to Oppose Al Qaeda and Iraq. *The New York Times*, 10th December 2002.
49. Uo.
50. Sangler, David E.: Bush Warns Foes to Use Weapons of Mass Destruction on U.S. Troops. *The New York Times*, 10th December 2002.
51. Kagan, Robert– Kristol, William: *The Present Danger. The National Interests*. Spring, 2000.
52. Cornetta, Carl: The Pentagon's NewBudget, New Strategy, and New War. Project on Defence Alternatives, June 2002, 1. p.

53. The National Security Strategy of the United States of America, September 2002, www.whitehouse.org.
54. The National Security Strategy of the United States of America, September 2002, www.whitehouse.org.
55. Ham, Peter van-Kugler, Richard L.: Western Unity and the Transatlantic Security Challenge. *The Marshall Center Papers*, No. 4, June 2002, 11. p.

RÓBERT ONDREJCSÁK

COMPARISON OF SECURITY POLICY OF THE UNITED STATES OF AMERICA, GREAT BRITAIN, FRANCE, AND GERMANY

The author after examining the security policy of the USA, Great Britain, France, and Germany states that there are considerable differences in the security policy of the USA and their European partners, allies that evidently showed up during the war against Iraq.

One of the very important reasons of the differences can be found in historical experience and in the events after the Second World War. The USA neither had to face direct threat from the side of strong neighbours, nor the country's domestic and security policy had to count with considerable enemy in its direct geo-political environment. Consequently, the American strategy culture is much more "free" – comparing it with the European.

The new direction of the USA's security policy after the terrorist attack on 11th September 2001 in New York and later after the Iraq war can be viewed as the reaction of the only super-power on the changed security environment and on the new security challenges. In the future the USA in order to protect its safety will not hesitate to elude even international obligations or UN, if they would hinder the USA in taking steps that were judged to be unnecessary.

Great Britain has evident advantages of the "special relations" with the United States. The country's weight is much higher thanks to the relationships with the USA, although consequently the potential loss of the British identity is a threat in the field of security policy. France strives to remain one of the independent participants of international relations. Although, it is questionable if France's sources are sufficient for gaining this independence – mainly if they try to define their situation as an alternative towards the USA.

For the German security policy the biggest challenge is the definition of a clear orientation. Germany does not have a wide-scale of national conception about its future, as France or Great Britain. In consequence of historical experience and geo-political realities it has almost no chance to have a clear "German conception"; the Germans have to choose from the two orientations.

Vadkerty Katalin köszöntése

Fazekas József

Vadkerty Katalin 75 éves

Vadkerty Katalin 1928. április 21-én született Érsekújvárott. A kisvárdai gimnáziumban érettségizett 1946-ban, majd a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem–magyar szakos oklevelet 1955-ben. 1953–1958 között a pozsonyi Pedagógiai Főiskola oktatója, 1959-ben a *Dolgozó Nő* című lap kulturális rovatának szerkesztője. 1960-tól nyugdíjazásáig (1987) a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa. Kandidátusi értekezését 1966-ban védte meg, s ugyanabban az évben szerezte meg doktori címét is.

Csaknem három évtizeden át gazdaságtörténeti kutatásokat folytatott: az 1848–1918 közötti időszak mezőgazdasági és ipari termeléséről számos tudományos publikációt jelentetett meg szlovák nyelven, az 1972-ben megjelent monográfiájában pedig a cukoripar és a cukorrépa-termesztés 1800–1918 közötti történetét dolgozta fel a mai Szlovákia területén.

Az 1989-es rendszerváltást követően munkásságának középpontjába a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történelme került. Levéltári kutatásokra alapozva sorra jelenteti meg a jogfosztottság éveiről szóló könyveit: 1993-ban *A reszlovakizáció*, 1996-ban *A deportálások*, 1999-ben *A belső telepítések és a lakosságcsere* címűt, majd 2001-ben ezeket egy kötetbe foglalva *A kitelepítésektől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történelméből* címmel. Ez utóbbi 2002-ben szlovák nyelven is megjelent *Maďarská otázka v Československu 1945–1948. Dekréty prezidenta Beneša a ich dôsledky na deportácie a reslovakizáciu* címmel.

Vadkerty Katalin munkásságának elismeréseként 1996-ban Fábry-díjat, 2000-ben Jedlik Ányos-díjat, 2003-ban pedig Dominik Tatarka-díjat kapott, 2001-ben pedig a Szlovák Köztársaság Ezüstplakettjét vehette át.

A közelmúltban 75 születésnapját betöltött Vadkerty Katalint a következő történelmi tematikájú tanulmánycsokorral köszöntjük.

Vadkerty Katalin művei

Könyvek

- Dejiny cukrovarníckeho priemyslu a pestovania cukrovej repy na Slovensku (1800–1918).* Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1972.
- A reszlovakizáció.* Pozsony, Kalligram, 1993.
- A deportálások.* Pozsony, Kalligram, 1996.
- A belső telepítések és a lakosságcsere.* Pozsony, Kalligram, 1999.
- A kitelepítésetől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történelméből.* Pozsony, Kalligram, 2001.
- Maďarská otázka v Československu 1945–1948. Dekréty prezidenta Beneša a ich dôsledky na deportácie a reslovakizáciu.* Bratislava, Kalligram, 2002.

Főbb tanulmányok

- Vývoj technizácie a technológie v cukrovarníckom priemysle na Slovensku do konca 19. storočia. In: Ján Tibenský (szerk.): *Z dejín vied a techniky na Slovensku*. V. köt. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1969, 321–337. p.
- Technická výroba liehu na Slovensku v rokoch 1848–1918. In: Ján Tibenský (szerk.): *Z dejín vied a techniky na Slovensku*. IX. köt. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1979, 315–351. p.
- Mlynský priemysel na východnom Slovensku v rokoch 1848–1918. In: *Nové obzory*. 22. köt. Prešov, Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1980, 45–72. p.
- Dejiny cukrovarníckeho priemyslu a pestovanie cukrovej repy na Slovensku v rokoch 1800–1918. In: *Sto padesát let cukrovarníckeho průmyslu na území ČSSR*. Praha, 1981, 181–206. p.
- Potravinársky priemysel na Slovensku v 19. storočí. *Príroda a spoločnosť*, 30. évf. (1981) 16. sz.
- A műtrágyázás kezdetei Szlovákia területén. In: *Új Mindenes Gyűjtemény*. 1. köt. Bratislava, Madách, 1980, 66–84. p.
- Rozvoj hlavných odvetví poľnohospodárskeho priemyslu na Slovensku v rokoch 1848–1918. In: *Hospodářské dějiny*. Praha, 1982, 65–134. p.
- Historicko-technické pamiatky potravinárskeho priemyslu v Bratislave v období priemyselnej revolúcie do roku 1918. In: Milan Moncol (szerk.): *Technické pamiatky Bratislavy*. Zborník Mestskej správy pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave. 8. köt. Bratislava, 1985, 65–82. p.
- Poľnohospodárstvo. In: Samuel Cambel (szerk.): *Dejiny Slovenska (1890–1918)*. IV. köt. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1986, 127–174. p.
- Rozvoj poľnohospodárskeho a potravinárskeho priemyslu na Slovensku v rokoch 1848–1918. In: *Hospodářské dějiny*. Praha, 1989, 169–213. p.
- Mezőgazdasági termelés az Andrássyak krasznahorkai uradalmában az 1848–1867-es években. In: *Új Mindenes Gyűjtemény*. 8. köt. Bratislava, Madách, 1989, 83–118. p.
- A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete (1918–1938). In: *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Pozsony, Kalligram, 1993, 175–215. p.
- A csehszlovák–magyar lakosságcsere hivatalos szlovák értékelése. *Regió*, 1993. 3. sz. 120–139. p.
- Utószó Machnyik Andor: Csallóköz c. könyvéhez. In: *Machnyik Andor: Csallóköz*. Pozsony, Kalligram, 1993, 203–213. p.
- A telepítéspolitik a magyarkérdés megoldásában Csehszlovákiában (1945–1948). *Agrártörténeti Szemle*, 37. évf. (1995) 183–189. p.
- Magyarok Csehszlovákiában. In: Hanák Péter (szerk.): *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs, 1997, 475–485. p.

- A belső telepítés Szlovákiában (1945–1949). *Irodalmi Szemle*, 39. évf. (1996), 7–8. sz. 63–72. p.
- Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között és a történeti források. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Források és stratégiák*. Csíkszereda, 1999, 422–431. p.
- A belső telepítések 1945 után. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1. évf. (1999) 1. sz. 35–44. p.
- Nógrád mezőgazdasága 1848–1918 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. évf. (2000) 2. sz. 85–108. p.

Vadkerty Katalin

A DEPORTÁLÁSOK

A szlovákiai magyarok
csehországi kényszerközmunkája
1945–1948 között

Kalypso

Vadkerty Katalin

A BELSŐ TELEPÍTÉSEK ÉS A LAKOSSÁGCSERE

Kalypso

A kolonizáció területi vonatkozásai és etnikai következményei

 ÁRPÁD POPÉLY

TERRITORIAL RELATIONS AND ETHNICAL CONSEQUENCES OF COLONISATION

325.3(437)“1919“

323.15(437.6=945.11)“1919/1930“

943.7

Development of the number of Hungarians in Czechoslovakia between the two World Wars. Colonisation of Slovaks and Czechs on Slovak territories lived by Hungarians within the framework of the land reform in 1919. Slovak and Czech colonies set up within the framework of official and private colonisation. Percentage of Hungarian and Slovak population in colonised villages that lost their absolute Hungarian majority and in colonised villages that became of mixed character.

A második világháború utáni – akkor már a helyi magyar lakosság részleges eltávolításával, kitelepítésével is együtt járó – csehszlovák telepítési politika gyökerei a két világháború közötti korszakba nyúlnak vissza, a csehszlovák hatóságok ugyanis a dél-szlovákiai magyar területsáv etnikai jellegének megváltoztatásában már akkor jelentős szerepet szántak a térség szlávokkal (szlovákokkal és cseh-morvákkal) való betelepítésének, vagyis kolonizálásának.

Mivel a kolonizáció csupán egyik összetevőjét képezte az első Csehszlovák Köztársaság fennállása alatt bekövetkezett nagyméretű etnikai arányeltolódásnak, s mivel az etnikai arányok módosulása esetenként a kolonizált településeken is több tényező kölcsönhatásának tudható be, tanulmányunk elején szükségesnek érezzük e változások, ill. az azokat befolyásoló további tényezők vázlatos áttekintését.

A legutolsó, 1910-es magyar népszámlálás Szlovákia 1921. évi területén 2 926 824 lakost talált, akik közül 896 271 vallotta magát magyar, 1 686 712 pedig szlovák anyanyelvűnek. Az első, 1921. évi csehszlovák népszámlálás szerint ezzel szemben Szlovákia 3 000 870 lakosa közül 650 597 volt a magyar, s 1 952 368 a szlovák nemzetiségűek száma, az 1930. évi népszámlálás pedig – Szlovákia időközben némileg módosult területén¹ – 592 337 magyar és 2 251 358 szlovák nemzetiségű személyt talált, miközben az országrész összlakossága 3 329 793 volt. A magyarság részaránya tehát az 1910. évi 30,6%-ról előbb 21,7%-ra, majd 17,8%-ra süllyedt, miközben a szlovákoké 57,6%-ról előbb 65,1%-ra, majd 67,6%-ra emelkedett.

A csehszlovák állampolgársággal rendelkező személyek nemzetiségi megoszlása még ennél is kedvezőtlenebb volt a magyarság számára. 1921-ben Szlovákia 2 958 557 rendezett csehszlovák állampolgárságú lakosából 637 183 (21,5%) vallotta magát magyar s 1 942 059 (65,6%) szlovák nemzetiségűnek; 1930-ban pedig a 3 254 189 állampolgárból 571 988 (17,6%) volt magyar, 2 224 983 (68,4%) szlovák nemzetiségű.²

A csehszlovák népszámlálások tehát a magyar elem nagyarányú csökkenéséről tanúskodnak. Miközben 1910 és 1921 között a magyarokénál kisebb mértékben, de a többi nemzetiség létszáma és számaránya is csökkent, 1930-ra számban már csupán a magyarság fogyott tovább. A szlovákiai magyarság embervesztesége 1910 és 1930 között összességében meghaladta a 300 000 főt, azaz 1910. évi összlétszámának egyharmadát.

A magyarság számának és arányának ily nagyméretű visszaeséséhez már magában a népszámlálások módszertanában bekövetkezett változások is hozzájárultak. Amíg ugyanis a magyar népszámlálások a lakosság anyanyelvét, a csehszlovákok az államalkotó nemzet számára kedvezőbb eredménnyel biztató nemzetiséget tudakolták.³ Hátrányosan érintette a magyarságot, s számos visszaélésre adott lehetőséget az is, hogy a népszámlálás részben számlálóívekkel, részben pedig összeírási ívekkel történt: a cseh országrészekben alkalmazott számlálóíveket maguk a megszámláltak tölthették ki, a volt magyarországi területeken, vagyis Szlovákiában és Kárpátalján használt összeírási ívek kitöltését azonban már a számlálóbiztosok végezték, akiket ráadásul feljogosítottak a bevallott nemzetiségi adatok felülvizsgálatának jogával is.⁴

A csehszlovák népszámlálások jelentőségét mindeközben növelte az a tény, hogy a csehszlovák Nemzetgyűlés által 1920. február 29-én elfogadott 122/1920. sz. alkotmánytörvény, az ún. nyelvtörvény a kisebbségek számára csupán azokban a bírósági járásokban, ill. községekben biztosította nyelvük hivatalos érintkezésben való használatának jogát, ahol a csehszlovák állampolgársággal rendelkező kisebbségi lakosság aránya elérte az összlakosság 20%-át, tehát a kisebbségek nyelvhasználati joga járási és helyi szinten is a mindenkorai népszámlálások során megállapított részarányuktól vált függővé.⁵

Erősen, közel 100 000 fővel csökkentette a magyarok számát a zsidó nemzetiség kategóriájának bevezetése. Amíg 1910-ben a későbbi Szlovákia területén 106 552 izraelita vallású személy vallotta magát magyar anyanyelvűnek, addig 1921-ben Szlovákiában csak 21 584 izraelita vallású, de magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárt írtak össze, 1930-ban pedig a magukat magyarnak valló izraelita vallásúak száma már csupán 9728 volt.⁶

A magyar nyelvterületen belül a zsidó lakosság külön nemzetiségként való regisztrálása a színtiszta magyar Csallóköz központjának számító Dunaszerdahelyen, valamint a mátyusföldi Galántán idézte elő a magyarság legszembetűnőbb fogyását. Dunaszerdahelyen 1930-ban az izraelita vallásúak 82,4%-a, a város csehszlovák állampolgárságú lakosságának 34,8%-a, Galántán pedig az izraelita vallásúak 68,9%-a, a csehszlovák állampolgárságú lakosság 20,1%-a vallotta magát zsidó nemzetiségűnek, ami Dunaszerdahelyen a magyarok arányának az 1910. évi 98,3%-ról 46,9%-ra, Galántán pedig 89,6%-ról 38,4%-ra süllyedését eredményezte.⁷

További több mint 100 000 fővel csökkentette a magyarság számát a csehszlovák államra való hűségeskü letételét megtagadó magyar közhivatalnokok, állami alkalmazottak önkéntes vagy kényszerű áttelepülése a trianoni Magyarország területére. A magyar Országos Menekültügyi Hivatal nyilvántartása szerint 1918 novembere és 1920. december 31-e között 101 782 magyar hagyta el a Csehszlovákiához került volt magyarországi területeket, tehát Szlovákiát és Kárpátalját, s költö-

zött át Magyarországra.⁸ A magyarság kivándorlása a húszas években tovább folytatódott: 1922 és 1930 között további 15 287 magyar költözött el Csehszlovákiából.⁹

Mivel a csehszlovák hatóságok különféle ürügyek alatt a felvidéki magyarság ezreinek nem voltak hajlandók megadni a csehszlovák állampolgárságot, ez tovább módosította az etnikai arányokat, s gyakorlatilag minden településen a magyarság számának és arányának csökkenését idézte elő a rendezetlen állampolgárságú személyeknek a „külföldiek” kategóriájába sorolása. A legkirívóbb az 1926-ig közigazgatásilag Rimaszombathoz tartozó Bakti esete, ahol 1930-ban kiemelkedően magas (45,9%) volt a „külföldiek” aránya, ami a magyarságnak a nyelvhasználatához szükséges 20% alá csökkenését eredményezte (12,2%).¹⁰

Amíg az 1921. évi népszámlálás Szlovákiában 13 414 rendezetlen állampolgárságú magyart sorolt a „külföldiek” kategóriájába, addig 1930-ra, annak ellenére, hogy a hatóságok az 1926. július 1-jén kelt 152/1926. sz. törvény, az ún. Lex Dérer–Szent Ivány alapján megkezdték a rendezetlen állampolgársági ügyek rendezését, a rendezetlen állampolgárságú s így a „külföldi” szlovákiai magyarok száma 20 349-re emelkedett. A statisztikai számok arról tanúskodnak, hogy a „külföldiek” között aránytalanul magas volt a magyarok részaránya: miközben 1930-ban Szlovákia jelenlévő népességének csupán 17,8%-a volt magyar nemzetiségű, a 75 604 „külföldinek” már 26,9%-a.¹¹

Becslések szerint több mint 100 000 fővel csökkentette a szlovákiai magyarok, s növelte az új államalkotó nemzet, a „csehszlovák” számát azoknak a bizonytalan identitású, kétnyelvű, kettős kötődésű személyeknek a nemzetiségváltása, akik 1910-ben még magyar anyanyelvűnek vallották magukat, a megváltozott politikai helyzet hatására azonban később már „csehszlováknak” jelentkeztek.¹² Különösen gyors volt a magyarság térvésztese a szlovák nyelvterület egykor erősen magyarosodó városaiban, amelyek magyar lakossága általában már 1921-re, de még inkább 1930-ra a legtöbb esetben pár százalékos kisebbségbe szorult vissza.¹³

A magukat magyarnak vallók száma és aránya azonban nem csupán a szlovák etnikai terület városaiban csökkent, hanem erősen vegyes lakosságúvá, sőt gyakran szlovák többségűvé váltak a nyelvhatár korábban 80–90%-os magyar többséggel rendelkező városai is. A legnagyobb változás a korábban német jellegű Pozsonyban, valamint Kassán játszódott le, ahol a magyar elem részaránya az 1910. évi 40,5, ill. 75,4%-ról 1930-ra 15,2, ill. 16,4%-ra süllyedt, s így nyelvhasználati jogát is elveszítette. Szlovák többségűvé vált Losonc (magyar lakosságának aránya 1910-ben 82,2% – 1930-ban 25,9% volt) és Vágsellye (91,5% – 27,4%), relatív szlovák többségűvé Léva (90,5% – 39,6%), ugyanakkor megőrizte legalább relatív magyar többségét Érsekújvár (91,4% – 45,4%), Galánta (89,6% – 38,4%), Rimaszombat (89,7% – 43,6%) és Rozsnyó (89,6% – 48,2%). A nyelvhatáron fekvő városok közül abszolút magyar többségét csupán Szenc (93,4% – 56,4%) és Szepsi (98,5% – 69,8%) tartotta meg.

A magyar nyelvterület korábban színtiszta magyar városai – a már említett Dunaszerdahely kivételével – magyar többségűek maradtak ugyan, a magyarság visszaszorulása azonban ezekben is jelentős volt. Komáromban pl. az 1910. évi 89,2%-ról 1930-ra 59,7%-ra, Párkányban 98,0%-ról 56,6%-ra, Ipolyságon 95,2%-ról 54,9%-ra, Füleken 96,7%-ról 59,5%-ra, Tornalján 98,1%-ról 51,1%-ra, Királyhelme-

cen 99,8%-ról 59,3%-ra, Nagykaposon pedig 98,8%-ról 65,2%-ra csökkent a magyar elem részaránya.

A városokéhoz hasonló, gyakran még azt is meghaladó volt a magukat 1910-ben még magyarnak vallók nemzetiségváltása a 18. századi szlovák telepítésű vagy nyelvhatár menti kétnyelvű községekben. E kettős kötődésű, bizonytalan etnikai identitású, a magyar népszámlálások során magát egyre nagyobb arányban magyarnak valló lakosság nemzetiségcseréje különösen a Nyitra–Érsekújvár–Léva közötti térségben, Kassa környékén, valamint Töketerébéstől délre alakította át gyökereken nemcsak egyes falvak, hanem egész régiók etnikai arculatát.

A csehszlovák népszámlálások községsoros kimutatásai arról tanúskodnak, hogy 1910 és 1930 között összességében 123 szlovákiai község veszítette el abszolút magyar többségét, közülük 85 az 1910 és 1921, 38 pedig az 1921 és 1930 közötti időszakban. Ráadásul e 123 községből a magyarság 1930-ra csupán 51-ben tudta megtartani 20% fölötti arányát, a többi 72 községben számaránya 20% alá süllyedt, tehát nyelvhasználati jogát is elveszítette.¹⁴

Egyes kétnyelvű, de 1910-ben szlovák többségű községekben 1910 és 1921 között egy ezzel ellentétes folyamat játszódott le: lakosságuk 1921-ben többségében magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Abaszéplakon 1910 és 1921 között 20,0%-ról 56,1%-ra, Jászómindszenten 44,2%-ról 60,0%-ra, Rudnokon 35,5%-ról 54,4%-ra, Komáromcsehiben 18,0%-ról 63,2%-ra, Ényben 41,3%-ról 73,3%-ra, Zsitvamártonfalván pedig 43,7%-ról 51,8%-ra emelkedett a magyarság részaránya; e községek azonban 1930-ra ismét szlovák többségűvé váltak, magyar lakosságuk részaránya pedig Komáromcsehi (24,0%), Ény (33,2%) és Zsitvamártonfalva (29,2%) kivételével 20% alá csökkent. Az előzőkhöz hasonló, ám értelmezhetetlenebb etnikai fordulatot jeleznek az Ipoly menti Gyürki adatsorai, ahol 1910-ben 89,8%-os magyar, 1921-ben 59,4%-os szlovák, 1930-ban pedig ismét 75,3%-os magyar többséget mutattak ki.¹⁵

Szlovák statisztikusok és demográfusok az 1930-as népszámlálás eredményeit értékelve gyakran hangsúlyozzák az 1880. és az 1930. évi népszámlálások, ill. az 1880-as és az 1930-as népszámlálások alapján meghúzható szlovák–magyar nyelvhatár közötti állítólagos hasonlóságot, ezzel igyekezve bizonyítani a 19–20. század fordulóján, különösen pedig az 1910. évi magyar népszámlálás során alkalmazott ún. statisztikai magyarosítást.¹⁶

Az 1880. és 1930. évi népszámlálás etnikai adatainak összevetése ugyanakkor azt mutatja, hogy a Szenc melletti Dunasáp kivételével, ahol 1880-ban a lakosság 27,8%-a, 1910-ben 79,9%-a, 1930-ban pedig még mindig 58,1%-a vallotta magát magyarnak, nemcsak az 1880 és 1910 között magyar többségűvé vált községek mindegyike, azaz 66 község veszítette el ismét magyar többségét, hanem kisebbségbe szorult a magyarság további 57 olyan településen is, amelyek 1880-ban is magyar többségűek voltak.

A szlovák–magyar nyelvhatár délebbre tolódása két helyen is az addig összefüggő magyar nyelvterület megszakadását eredményezte. Az Ipoly menti Bátorfalu szlovákká válásával Nagykürtöstől délre, a Kassa környéki, különösen az Ósva-völgyi, valamint a Töketerebes és Sátoraljaújhely közötti vegyes lakosságú falvak magyar jellegének megszűntével pedig Kassa és Töketerebes alatt szakadt meg a magyar etnikai sáv.

A három részre szakadt nyelvterület közül a nyugati – egyben a legnagyobb – a Pozsony melletti Vereckénél kezdődött s a Nagykürtös alatti Lukanényénél végződött; a közeli Zsély községnél kezdődő középső szakasz a Kassa alatti Kenyhecnél ért véget; a Kistoronyánál kezdődő keleti szakasz pedig a Szlovákia és Kárpátalja közötti közigazgatási határon is átnyúlva egészen Kárpátalja közepéig húzódtott.

A nagysurányi szlovák etnikai félsziget terjeszkedése, valamint Verebely és több környező magyar többségű település elszlovákosodása révén ráadásul a nagysurányi félsziget észak felől is közvetlen érintkezésbe került a szlovák etnikai területtel, leszakítva a magyar nyelvterületről, ill. nyelvszigetté változtatva a Verebelyből kiágazó zoborálji és nyitrai nagykeri magyar etnikai félszigetet.¹⁷

Mivel a kétnyelvűségből adódó asszimiláció (ill. disszimiláció) elsősorban a szlovák etnikai területen és a nyelvhatáron fekvő városokat, a szórványokat, valamint a török háborúk pusztításait követően a 18. században részben szlovákokkal benépesített, időközben azonban visszamagyarosodott, de továbbra is vegyes etnikumú településeket érintette, a csehszlovák hatóságok a zárt magyar etnikai terület fellazításában, feldarabolásában jelentős szerepet szántak az 1919-ben meghirdetett földreformnak és az annak keretében zajló kolonizációnak.

A földreformot a prágai Nemzetgyűlés által 1919. április 16-án elfogadott 215/1919. sz. ún. lefoglalási törvény indította útjára, amely a köztársaság egész területén elrendelte a nagybirtokok kisajátítását. A törvény értelmében nagybirtoknak számított minden 150 hektárt meghaladó mezőgazdasági jellegű földterület (szántó, rét, kert, szőlők és komlóskertek), ill. minden 250 hektárt meghaladó egyes művelésű egyéb jellegű földterület.¹⁸

A meghirdetett földreformmal a csehszlovák kormányzatnak kettős célja volt. A magyarlakta területeken élő szlovákok gazdasági súlyának növelésével párhuzamosan egyrészt gazdaságilag igyekezett meggyengíteni a magyarságot: földbirtokainak kisajátításával a magyar birtokos réteget, a földek elosztása során pedig a magyar parasztságot, mivel földjuttatásban a magyarlakta területeken is elsősorban szlovák és cseh-morva telepesek részesültek.

Machnyik Andor gazdasági szakíró számításai szerint Csehszlovákia 14 048 619 hektárt kitevő területéből a földreform céljaira összesen 4 057 158 hektárt foglaltak le, az ország összterületének 28,62%-át. Mivel azonban a földreform elsősorban a szántóföldek lefoglalására és szétosztására irányult, Szlovákia és Kárpátalja magyarlakta déli területeit fokozottabban érintette. Csehszlovákia magyarlakta területének nagysága 939 007 hektár volt, ebből 325 852 hektár került lefoglalásra, vagyis a terület 34,72%-a.¹⁹

A legnagyobb sérelem a helyi magyar lakosságot mindezek ellenére nem is a lefoglalással, hanem a lefoglalt földek szétosztásával érte. A földreform első évtizedében új birtokosok kezére juttatott 130 280 hektárból ugyanis 103 417 hektárt, a kiosztott földek 79,37%-át juttatták szlovák, cseh vagy morva telepeseknek, s mindössze 26 863 hektárt, a földek 20,63%-át a helybeli magyarságnak. Ráadásul ebből is csupán 20 127 hektár jutott vissza a magyar kisebbség tulajdonába, mivel a fennmaradó 6736 hektárt csak bérletképpen kapta meg.²⁰

Az 1928-ban nyilvánosságra hozott adatok szerint Szlovákiában a földreform keretében 1927. október 1-jéig földjuttatásban részesült 1078 telepese család közül 804 (74,6%) volt szlovák, 245 (22,7%) cseh, 18 (1,7%) ruszin, 7 (0,6%) német s

csupán 4 (0,4%) a magyar nemzetiségű. Ennél is részrehajlóbb volt a földreform lebonyolítása Kárpátalján, ahol a 109 telepes család közül 108 (99,1%) volt cseh, 1 (0,9%) pedig szlovák; magyar, német vagy ruszin család egy sem akadt közöttük.²¹

A telepes családok nemzetiségi összetétele egyben rávilágít a földreform másik céljára: Szlovákia és Kárpátalja magyarlakta területeinek szláv kolonizálására. A magyar etnikai területen létrehozott szláv kolóniáknak jutott ugyanis az a szerep, hogy az addig meglehetősen homogén magyar településszerkezetet feldarabolják, az ottani szlovák nyelvterületeket és szórványokat megerősítsék, a magyar–szlovák nyelvhatárt délebbre szorítsák, s így lehetőleg végérvényesen megváltoztassák Dél-Szlovákia etnikai arculatát.

Noha a földreformmal kapcsolatos törvények meghozatalakor szigorúan ügyeltek arra, hogy azokból ne tűnjön ki a reform nacionalista jellege, s a jogszabályok egyike sem tartalmazott nemzetiségi korlátozásokat, cseh és szlovák politikusok mégis gyakran hangot adtak annak a nézetüknek, hogy itt lényegében egyfajta „történelmi igazságszolgáltatásról” van szó.

Maga Karel Viškovský, a földreform lebonyolításával megbízott Állami Földhivatal első elnöke jelentette ki 1923. november 15-én a csehszlovák Nemzetgyűlés Költségvetési Bizottsága előtt, hogy „én sem a magam, sem a hivatalom nevében nem állítottam, hogy a földreformot nem nemzeti alapon fogjuk végrehajtani, és hogy annak nem lenne nemzeti jellege”.²²

Az Állami Földhivatal 1926-ban kinevezett következő elnöke, Jan Voženilek agrármérnök már egyik 1919-ben megjelent tanulmányában leszögezte, hogy a cseh népnek nyomós oka van e történelmi igazságtételre, s „teljes joggal kívánja, hogy a nemzet visszakapja a fehérhegyi csata utáni korszakban tőle erőszakkal elvett földet, hogy ezzel jótételesen a nemzeten az elnyomói által elkövetett évszázados sérelem”.²³

Hasonlóan fogalmazott Edvard Beneš külügyminiszter is, aki 1925-ben egy posztonyi előadása során kijelentette: „A földbirtokreform révén a fehérhegyi csatáért, népünk idegenbe történő kivándorlásáért, a cseh és szlovák területek germanizálásáért, illetőleg magyarosításáért, egyszóval visszafizetése mindannak, amit velünk tettek.”²⁴

Milan Hodža szlovák agrárpolitikus, a Csehszlovák Agrárpárt alelnöke 1921-ben szintén a történelmi sérelmek jóvátétele céljából szorgalmazta a szlovákság déli irányú terjeszkedését. Hodža szerint a földreform Szlovákiában „nemzeti és állampolitikai probléma”, mivel a szlovák nép hazáját néhány évszázaddal ezelőtt nem csupán a terméketlen hegyvidéki tájak alkották, hanem az egészen a Dunáig terjedt. A magyarok betörése és a kolonizáció azonban azt idézte elő, hogy a szlovákok a Duna partján fekvő termékeny területeiket elveszítették, melynek következtében területüket ma 20–40 kilométer széles sáv választja el a Dunától. „Ha ez a történelmi sérelem a szlovákokat a hegyek közé szorította – fejezte be fejtegetését Hodža –, akkor a szlovák népnek a földreform révén ismét vissza kell szereznie elvesztett településeit, mindenütt, ahol azoktól a magyar nemesség megfosztotta. Ez a csehszlovák állam történelmi feladata és a mi nemzeti jogunk.”²⁵

Hasonló szellemben érvelt már az első világháború utáni párizsi békekonferencián a csehszlovák területi követeléseket indokló Edvard Beneš is, aki a tárgyalások jegyzőkönyve szerint 1919. február 5-i felszólalásában a következőket jelentet-

te ki: „A magyarok bejövetelekor a szlovákok uralták egész Pannóniát. A magyarok felűzték őket a hegyekbe, s miután a Duna jobb partját megtisztították a szlovákoktól, közvetlen érintkezésbe kerültek a németekkel. A Duna bal partján élő szláv népességet nem tudták kipusztítani. Ezek a szlávok földjükön maradtak, noha többé-kevésbé elmagyarosodtak.” Beneš a csehszlovák államhoz kerülő magyarok számát csökkentve, a Magyarországon maradó szlovákokét pedig növelve, a Csehszlovákia által igényelt területen csupán 650 000 magyar elismerésére volt hajlandó, miközben szerinte továbbra is 450 000 „csehszlovák” maradna Magyarországhatárain belül.²⁶

A magyar etnikai terület fokozatos elszlovákosításával a földreform szinte valamennyi közreműködője számolt. Ivan Daxner, a Szlovenszkói Telepítési Szövetkezet elnöke 1924-ben egy tudományos alapossággal megírt terjedelmes dolgozatban ismertette a magyarság gazdasági meggyengítésére, a telepés falvak hálózatának kiépítésére és a magyar etnikai sáv feldarabolására kidolgozott elképzeléseit.

Daxner már tanulmánya bevezetőjében leszögezi, hogy a magyar földterület szlovák kézre juttatása állami és nemzeti szempontból egyaránt elengedhetetlen, mivel Szlovákia területének 80%-a idegen kézen van (különösen Dél-Szlovákia termékeny rónái), s ezért szerinte mindenki számára világos, aki ismeri a szlovákiai viszonyokat, hogy ha nem állomásozna Szlovákiában katonaság, állami és közigazgatási hatalom, „két éven belül ismét azok uralnák Szlovákiát, akik ezelőtt is uralkodtak”. A kolonizáció és a parcellázás – vonja le a következtetést – „államunk létezésének egyik legfontosabb feltételei”.

Az addigi telepítési akciókkal elégedetlen Daxner szerint a magyarok közé telepített szláv lakosságot – a kolonizáció hatékonyabbá tétele érdekében – lehetőleg önálló telepés falvakba kell tömöríteni, vagy ha ez nem lehetséges, ügyelni kell arra, hogy a már fennálló magyar községekbe telepített szláv kolonisták száma meghaladja az őshonos magyarságét. A telepés községekben azonnal gondoskodni kell az iskola, a községháza, a tanító- és jegyzőlakás, a kisdédóvó, a szegényház, a temető és a templom felépítéséről, miközben az „iskolának és a községházának a kolónia szellemi központját kell képezniük”.

A magyar területre telepített kolonisták nemzeti öntudatának megőrzése érdekében különösen fontosnak tartotta a templom és a kisdédóvó megépítését, mivel templom hiányában a telepések a környező magyar falvak templomaiba járnának, ami „hozzájárulna elmagyarosodásukhoz”. A szlovák kisdédóvók létrehozásának Daxner szerint azért lenne nagy szerepe, mivel ezekbe a magyar családok is beíratnák gyermekeiket, s így „egy generáció alatt bármilyen erőszak nélkül el lehet majd szlovákosítani a magyar falut és megbízható bástyává változtatni államunk határain”.

A kolónia helyének kiválasztásánál ügyelni kell többek között arra is, hogy a telepés község megfelelő nagyságú határral, kiváló termőtalajjal, bőséges és jó ivóvízkészlettel rendelkezzen, s ezáltal minél több életképes gazdaságot tudjon eltartani, közúton és vasúton egyaránt könnyen meg lehessen közelíteni, s ne okozzon gondot a piacok távolsága és elérhetősége sem.

Mivel azonban az egyedülálló telepés falvak életképtelenek lennének, s lakosságuk hamarosan beolvadna a környező magyarságba, állami, nemzeti és nemzetgazdasági szempontból egyaránt elengedhetetlen, hogy a kolóniák ne ötlétszerűen, ha-

nem lehetőleg 5-6 fős csoportokban és egy időben jöjjenek létre, miáltal a szlovák elem a kolonizált területen ha nem is többséget, de számottevő kisebbséget fog alkotni. Példaként Komárom környékét hozta fel, ahol szerinte ezt a programot különösebb anyagi ráfordítás nélkül egy év alatt végre lehetne hajtani; véghezvitele után pedig a város közvetlen környékén 18 szlovák és cseh mellett már csupán 8 magyar falu maradna.

Természetesen arra is ügyelni kell – szögezte le Daxner –, hogy a kolóniák gazdaságilag önállóak legyenek, vagyis semmilyen módon ne függjenek a környező magyar falvaktól. Ezzel kapcsolatban megfogalmazta a telepes községek önállósításának szükségességét is. Végül azt is hangsúlyozta, hogy a telepesek kiválasztásánál ügyelni kell arra, hogy Szlovákia azonos régióiból származzanak, azonos vallásúak legyenek, s azonos szokásokkal és kultúrával rendelkezzenek.²⁷

A földreform és az azzal kapcsolatos kolonizáció Szlovákiában a várakozásokkal ellentétben meglehetősen lassúsággal haladt. Karel Viškovský az Állami Földhivatal közlönyében 1925 januárjában szintén elismerte, hogy a földreform lebonyolítása során a munka zömét eddig a cseh országrészekben végezték, de ígéretet tett rá, hogy a Földhivatal munkája a továbbiakban elsősorban Szlovákiára és Kárpátaljára fog irányulni, ahol a földreformot a következő 2 év során lehetőleg le is szeretnék bonyolítani.²⁸

A szlovákiai kolonizációt az Állami Földhivatal 1925-ben alapított pozsonyi székhelyű Telepítési Szakosztálya irányította. Feladatai közé nemcsak a telepítés levelezénylése tartozott, hanem a telepesek gazdasági támogatása is. A telepeseknek nyújtott segítség részét képezte többek között adójuk elengedése, a felmondhatatlan, 33 évre szóló építési hitelek, az építési tervek ingyenes kidolgozása, széles körű szubvenciók gépek, tenyészállatok, vetőmag és gyümölcsfák vásárlására, földjutatás új utak építésére. Az 1934-es katasztrofális szárazság idején a telepesek jelentős mennyiségű ingyenes takarmányt és vetőmagot kaptak, a nagy világgazdasági válság idején pedig az állam nemcsak haladékot adott a telepeseknek adósságaik törlesztésére, hanem azok egy részét el is engedte.²⁹

A magyarlakta területekre érkező telepesek általában Szlovákia és Morvaország északi részeiről származtak, akik otthon eladták kevésbé termékeny földjeiket, de voltak közöttük amerikai, jugoszláviai, magyarországi, volhíniai, ill. oroszországi szlovák és cseh reemigránsok is, valamint jelentős számban egykori legionáriusok, akik külön pénzügyi támogatásban is részesültek. A kolonisták sajátos csoportját alkották azok a szlovák telepesek, akik Árva és Szepesség Lengyelországhoz csatolt falvaiból érkeztek.³⁰

Mivel megfelelő gazdálkodási kultúrával elsősorban a cseh és morva telepesek, esetleg a jugoszláviai szlovákok rendelkeztek, az Állami Földhivatal közlönye a kolóniák életképességének megőrzése érdekében leszögezte, hogy azokat lehetőleg úgy kell megalkotni, hogy a cseh-morvák mindenütt többségben legyenek, vagyis 60 cseh-morva telepes mellé helyezzenek 40 szlovákot, s így a szlovákok magasabb gazdasági tudást szerezhessenek.³¹

A gyakran több község határába telepített kolóniák pontos számának megállapítása a források ellentmondásossága miatt nehézségekbe ütközik. Összegezésüket nehezíti, hogy több alapformájuk létezett: a telepesek vagy teljesen önálló telepes községekbe szerveződtek, vagy a már meglévő községek mellett építettek ki külön

negyedeket, utcákat, majorságokat, esetleg ún. szórványtelepüléseket hoztak létre. Nyilvántartásuk sem volt egységes, a különböző források a szomszédos kolóniákat hol önálló kolóniákként, hol közösként említik. Végül pedig a hivatalos, állami kolóniákon kívül szövetkezeti, ill. magánkolóniák is létesültek, amelyek létrehozásában többek között a pozsonyi székhelyű Szlovenszkói Telepítési Szövetkezet, az első világháború idején az antant oldalán harcoló csehszlovák légiök veterán tagjait tömörítő Legionárius Közösség és a Szlovák Liga vett részt.

A magánkolóniák alapításában különösen a Szlovák Liga³² nevű társadalmi, ám az állam által is bőkezűen támogatott szervezet, ill. annak elnöke, Ignác Gessay járt az élen. A Szlovák Liga hivatalosan megfogalmazott célkitűzése az volt, hogy a Szlovákia magyarlakta területein élő szlovákok gyermekeit szlovák iskolák létesítésével és fenntartásával megóvja az elnemzetlenítés veszélyétől, a gyakorlatban ugyanakkor tevékeny szerepet vállalt Dél-Szlovákia elszlovákosításában, ezen belül pedig részt vett a szlovák kolóniák létesítésében is. A Szlovák Liga által alapított két legjelentősebb kolónia az Éberhárd határában kialakított Gessayov, valamint az Ógyalla határában létrehozott Zelený Háj (Zöldállás) volt.³³

A kolonizáció 1929 végéig elért eredményeit tartalmazó hivatalos adatokat Jan Voženilek, az Állami Földhivatal elnöke 1932-ben tette közzé. Ezek szerint Szlovákiában a hivatalos kolonizáció keretében 51, a magánkolonizáció keretében 29 kolóniát alapítottak; Kárpátalján pedig 11 hivatalos kolónia létesült.³⁴ A csehszlovák Állami Statisztikai Hivatal évkönyve 1934-ben, valamint az Állami Földhivatal közlönye 1938 januárjában egyaránt 55 hivatalos szlovákiai kolóniáról tesz említést³⁵, a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete által szerkesztett 1938. évi tájékoztató kötet pedig ráadásul úgy tudja, hogy a volt magyarországi területeken 1937 végéig összesen 107 kolóniát hoztak létre, amelyeket 6 kivétellel Szlovákia és Kárpátalja magyarlakta déli területein helyeztek el.³⁶

Vadkerty Katalin levéltári forrásokra támaszkodó számításai szerint a szlovákiai telepes falvak és szórványtelepülések együttes száma meghaladta a 120-at, a telepes családok száma több mint 2000 volt, birtokuk pedig elérte a 37 000 hektárt.³⁷ Hasonló eredményre jutott Varga Kálmán is: becslése szerint 1919 és 1938 között a kolonizáció keretében mintegy 2000 telepes család, azaz 8–10 ezer személy települt le Szlovákia magyarlakta területein.³⁸

Mivel a hivatalos és magánkolóniák legrészletesebb kimutatását az 1932-ben kiadott hivatalos publikáció tartalmazza, tanulmányunkban és a közölt táblázatokban is elsősorban erre támaszkodunk. A Szlovákiában létrehozott 51 hivatalos kolónia összesen 1319 gazdasággal (telepes birtokkal) rendelkezett, az egyénileg juttatott földek nagysága 21 642 hektár, a közös vagy községi tulajdonban lévőké 2848 hektár volt. A hivatalos kolonizáció keretében alapított kolóniák jegyzékét, alapításuk évét, a telepes birtokok számát, valamint a kolóniák lakosságának nemzetiségi adatait a következő táblázat tartalmazza.³⁹

1. táblázat. A hivatalos kolonizáció keretében alapított kolóniák

A kolónia hivatalos neve	Anyaközsége	Alap. éve	Telepes birtokok száma*	A kolónián élő személyek száma**						
				össz.	szlov.	cseh	magy.	rusz.	egy.	külf.
Agota	Nagypeszek	1926	11	74	42	-	20	-	-	12
Aradpraedium	Kisújfalu	1926	27	135	98	17	17	-	-	3
Bátorové Kesy	Bátorkeszi	1929	28	106	81	-	25	-	-	-
Bellova Ves	Tonkháza	1923	61	262	109	104	43	-	-	6
Biel	Bély	1927	13	48	19	12	-	-	-	17
Bimbola	Kissalló	1929	27	93	93	-	-	-	-	-
Bíňa	Bény	1926	28	163	35	125	3	-	-	-
Blahova Dedina	Előpatony	1925	53	386	204	26	152	-	-	4
Blažov	Balázsfá	1927	12	65	40	14	11	-	-	-
Boľany	Battyán	1929	18	28	-	27	1	-	-	-
Bottovo	Dobóca	1921	57	384	373	-	-	-	-	11
Bozita	Perse	1924	32	405	333	-	61	1	1	9
Čata	Csata	1925	18	293	46	95	152	-	-	-
Damašd	Garamdamásd	1927	10	30	1	-	29	-	-	-
Dögös	Komját	1928	48	1109	1059	-	12	-	-	38
Etreove Korčany	Etrekarcsa	1929	5	5	-	-	5	-	-	-
Fakov	Úszor	1926	15	189	68	71	49	-	1	-
Galanta	Galánta	1926	12	78	43	25	1	-	-	9
Hadovce	Örsújfalu	1926	25	158	116	23	17	-	1	1
Hajmás	Nagyfödemes	1927	43	307	120	106	80	-	2	1
Halič	Gács	1925	8	50	49	1	-	-	-	-
Harcáspuszta	Izsa	1924	4	89	67	20	2	-	-	-
Hodejov	Várgede	1925	14	117	117	-	-	-	-	-
Hurbanova Ves	Nagy magyar	1923	24	182	79	33	66	-	-	4
Hviezdoslavov	Csütörtök	1921	40	333	222	-	80	-	1	31
Jesenské	Barsbese	1921	18	114	114	-	-	-	-	-
Jozefmajer	Ürmény	1924	9	372	280	-	5	-	-	87
Köbölkút	Köbölkút	1928	32	158	40	102	11	2	2	1
Košúty	Nemeskosút	1925	6	nincs adat						
Lučenec	Losonc	1927	1	13	13	-	-	-	-	-
Macov	Macháza	1924	22	299	140	-	150	-	5	4
Malý Fajkurt	Fajkurt	1921	45	380	366	-	10	-	4	-
Miloslava	Csütörtök	1921	60	487	367	-	62	1	2	55
Mudroňovo	Madár	1921	34	229	222	-	7	-	-	-
Nová Ďala	Újgyalla	1922	8	37	37	-	-	-	-	-
Nový Svet	Szenc	1927	9	149	121	6	20	-	2	-
Okánikovo	Nemesócsa	1926	19	142	121	15	6	-	-	-
Pofný Kesov	Ürmény	1927	37	548	533	10	1	-	2	2
Pustatina Toňská	Tőnye	1925	9	94	-	53	40	-	1	-
Senec	Szenc	1923	50	335	166	138	25	2	1	3
Slávikovo	Rimaszécs	1921	48	269	244	-	11	-	-	14
Stráž	Tizsasalamon	1923	21	128	79	-	3	44	-	2
Súľ	Súľ	1925	16	170	27	37	106	-	-	-
Svätý Michal	Szentmihályfa	1926	24	141	27	86	25	-	3	-
Šrobárová	Marcelháza	1921	79	581	571	2	7	-	-	1
Štefánikov	Taksonyfalva	1925	44	325	322	-	3	-	-	-
Štúrovo	Ekel	1922	38	186	88	91	7	-	-	-
Trenč	Tőrincs	1925	4	35	16	19	-	-	-	-
Trnovec nad Váhom	Tornóc	1927	20	151	146	1	4	-	-	-
Vefké Kapušany	Nagykapos	1922	17	144	141	-	-	-	-	3
Vefký Lég	Nagylég	1926	16	80	13	62	4	1	-	-

*1929. december 31-én

**az 1930. évi népszámlálás szerint

Az 1930-as évek elején kibontakozó világgazdasági válság új kolóniák alapítását gyakorlatilag lehetetlenné tette, későbbi források mégis 55 hivatalos szlovákiai kolóniáról tesznek említést. Ez azzal magyarázható, hogy önálló kolóniaként szerepeltek a már 1927-ben létrehozott, azonban kezdetben Pólny Kesovval együtt kimutatott Velká Dolinát; a hivatalos kolóniákhoz sorolják az eredetileg a magánkolóniáknál nyilvántartott 1921-ben alapított Hodžovót; s tartalmazzák a Csilizpatas határában 1925-ben alapított Millenium, valamint az 1929-ben létesített bodrogszerdahelyi telep kimutatásait is. Az 1930-as népszámlálás szerint Velká Dolina 593 lakosa közül 587 volt szlovák, 2 magyar nemzetiségű; Hodžovo 565 lakosa közül 550 „csehszlovák”, 5 magyar; Millenium 225 lakosa közül 190 cseh, 5 szlovák, 25 magyar volt; a bodrogszerdahelyi kolónia 118 lakosa közül pedig 109-en vallották magukat szlovák s 9-en magyar nemzetiségűnek.

Az ún. magánkolonizáció keretében alapított 29 kolónia az 1932-es publikáció szerint 689 gazdasággal rendelkezett, az egyénileg juttatott földterület 9735 hektár, a közös vagy községi tulajdonban lévőké 818 hektár volt. A magánkolóniák jegyzékét és a telepes birtokok számát a következő táblázat tartalmazza:⁴⁰

2. táblázat. A magánkolonizáció keretében alapított kolóniák

A kolónia hivatalos neve	Anyaközsége	Telepes birtokok száma
Bohdanovce nad Trnavou	Bogdány	19
Dolná Strehová	Alsósztrégova	27
Dolné Žemberovce	Alsózsember	32
Dúžava	Dúsa	19
Fíľakovo	Csákányháza	18
Gessayov	Éberhárd	37
Hodejov	Várgede	14
Hodžovo	Tany	71
Jánošovce	Jánosi	11
Kamenný Chotár	Kálnaborfő	14
Kráľová	Királyfa	7
Kulantov	Barsbese	17
Lontov	Lontó	6
Nádszeg	Nádszeg	5
Nemce	Hontnémeti/Fülekpilis	28/29 ⁴¹
Panské Pole	Tallós	29
Raďovce	Ragyolc	51
Rárošská Muľad	Rárósmúlyad	45
Seleška	Csécs	14
Slovenské Kľačany	Tótkelecsény	9
Sušany	Susány	10
Széplak	Bakostörék	34
Šiatorská Pustatina	Ragyolc	10
Tekovská Nová Ves	Garamújfalú	9
Tomašov	Fél	23
Vátovce	Csalányos	18
Vrbina	Csilizradvány	43
Vrbovce	Verbóc	10
Zelený Háj	Ógyalla	30

A kolóniák lakosságának etnikai hovatartozásáról jobbra csupán a hivatalos kolóniákra vonatkozóan rendelkezünk részletes adatokkal, bár ezek is hiányosak, mivel az 1930-as népszámlálás nemzetiségi bevallására támaszkodó forrás – amint az a táblázatból is kitűnik – több kolónia esetében is csupán az ún. csehszlovák nemze-

tiségi kategóriát tünteti fel, „összemosva” ezzel a csehek és a szlovákok számát. Ezek etnikai viszonyait egy korábbi, 1929. január 1-jei állapotot tükröző összeírás alapján rekonstruálhatjuk, amely szerint Bottovo és Hviezdoslavov szlovák és cseh, Stráž cseh és ruszin vegyes telepítésű, Dögös és Miloslava túlnyomóan szlovák, Bozita, Jozefmajer és Macov cseh többségű volt, Malý Fajkurt, Jesenské és Slávikovo lakosságát pedig gyakorlatilag kizárólag szlovákok alkották.

Az 1930-as népszámlálásra támaszkodó forrás tanúsága szerint Bellova Ves, Biel, Fakov, Galanta, Hajmáš, Senec, Süly, Štúrovo és Trenč vegyes telepítésű; Aradpraedium, Blahova Dedina, Blažov, Hadovce, Harcsáspusztá, Hurbanova Ves, Okánikovo szlovák; Biňa, Čata, Köbölkút, Svätý Michal és Veľký Lég cseh többségű; Agota, Bátorové Kesy, Bimbola, Damašd, Halič, Hodejov, Lučenec, Mudroňovo, Nová Ďala, Nový Svet, Poľný Kesov, Šrobárová, Štefánikov, Trnovec nad Váhom, Veľké Kapušany, Veľká Dolina és Streda nad Bodrogom kizárólag vagy csaknem kizárólag szlovák; Boťany, Pustatina Toňská és Millenium pedig cseh telepítésű volt. A csehekkel és szlovákokkal ellentétben a kolóniákon élő magyarok – ritka kivételtől eltekintve – általában nem a kolonisták, hanem a felparcellázott uradalom volt alkalmazottai közül kerültek ki.⁴²

Az 1929 végéig alapított 80 kolóniából csupán hármat, a bogdányit, a verbócit és a hontnémetit helyezték el a zárt szlovák etnikai terület belsejében, távol a magyaroktól. A többit a magyar etnikai terület vagy a szlovák–magyar nyelvhatár stratégiaiilag legfontosabbnak ítélt pontjain telepítették oly módon, hogy ezáltal minél inkább fellazítsák, ill. több részre darabolják a magyar etnikai sávot, egyes magyar városokat, pl. Szencet, Galántát, Komáromot, Losoncot és Rimaszombatot pedig telepes községek valóságos gyűrűjével vették körül.

A legkompaktabb, Pozsony és Ipolság közötti magyar etnikai tömböt a telepítések segítségével két helyen próbálták meg átvágni: a Pozsonytól keletre tervezett mátyusföldi és felső-csallóközi hídfő révén, valamint az Érsekújvár és Komárom közötti térségben. A Pozsony alatt kiépülő hídfő kettős vonalban igyekezett elvágni a várost a magyar etnikai területtől: egyrészt a Szenc és Somorja közötti térségben, ahol a mátyusföldi Szenc és Királyfa, valamint a csallóközi Nagymagyar, Éberhárd, Fél, Csütörtök és Úszor határában folyt telepítés; másrészt pedig Galánta és a magyar határon fekvő Süly között, ahol a mátyusföldi Galánta, Taksonyfalva, Nemeskosút és Nagyödemes, ill. a csallóközi Tonkháza, Előpatony, Nagylég, Szentmihályfa, Macháza és Süly határában telepítettek.⁴³

A telepítések másik nagy délnyugat-szlovákiai gócpontja Komárom környékén volt, ahol a város és az Érsekújvár közötti 18. századi szlovák telepítésű, ám időközben visszamagyarosodott községekben (Bagota, Ógyalla, Újgyalla, Kurtakeszi) létrehozott kolóniák a nagysurányi szlovák etnikai félsziget déli irányú meghosszabbításával a magyar nyelvterület kettévágását, a Komáromtól nyugatra (Örsújfalú, Ekel, Nemesócsa, Tany, Apácaszakállas, Ekecs és Megyerics⁴⁴ határában), ill. keletre (Izsa, Marcelháza, Madar és Dunaradvány határában) alapítottak pedig a város teljes „bekerítését” célozták.⁴⁵

A színmagyar Csallóközben tehát a kolonizáció két nagy tömbje: a pozsonyi hídfő kiépítését szolgáló felső-csallóközi, valamint a Komáromot nyugat felől elzáró alsó-csallóközi figyelhető meg. E két nagy tömb között, kisebb mértékben bár, de a Csallóköz központi részén fekvő Etrekarcsa, Balázsfa, Tőnye, Csilizradvány és Csilizpatas határába is folyt telepítés.⁴⁶

Az Ivan Daxner által is megfogalmazott elvekkel összhangban a kolonizáció során kiemelten kezelték a stratégiai fontosságúnak ítélt közlekedési útvonalakat, amelyek mentén szintén számos telepés község létesült. A legjellemzőbb példája ennek a magyar–szlovák nyelvhatár közelében húzódó, de általában annak magyar falvait, kisvárosait átszelő Pozsony– Érsekújvár vasútvonal, amely mentén szintén telepés falvak egész sorát hozták létre: a Szenc, Királyfa, Galánta, Taksonyfalva, Tornóc és Tardoskedd, valamint a már szlovák Komját és Ürmény községek határában létesített, a nagysurányi szlovák etnikai félszigetet a szlovák nyelvterülettel összekötő „ürményi szoros” megerősítését, ill. kibővítését is szolgáló kolóniákat. A vasútvonalnak az Érsekújvártól a magyar határon fekvő Párkányig folytatódó szakaszán Kisújfalu, Köbölkút és Bátorkeszi határában telepítettek.⁴⁷

A Garam mente, ha nem is olyan mértékben, mint a Csallóköz vagy a Mátyusföld, de szintén a nyugati magyar etnikai tömb sűrűn kolonizált régiói közé tartozott. Az itt létrehozott kolóniák közül a bényi, a barti, a csatai, a garamdamásdi, a nagypeszeki és a lontói a magyar etnikai terület fellazítását, a kissallói, a fajkúrti, valamint a két barsbesei a nagysurányi szlovák félsziget keleti kibővítését, a Lévától észak–északkeletre fekvő szlovák falvakban (Alsózsember, Kálnaborfő, Garamújfalú) alapítottak pedig a nyelvhatár megerősítését szolgálták.⁴⁸

Bár a kolonizáció elsősorban a szlovákiai magyar etnikai terület nyugati, legkompaktabb régióit sújtotta, középső szakaszán: Nógrádban és Gömörben, valamint keleti peremén, a Bodroghöz és az Ung-vidéken is jelentős telepítés zajlott.

Különösen említésre méltóak a Losonc környéki telepek, ahol a város és a magyar határ közötti meglehetősen keskeny nyelvterületsávon feltűnően sok kolónia létesült. Losontól délnyugatra a magyar Törinc és Rárósmúlyad, valamint a velük szomszédos, de már szlovák lakosságú Alsósztrégova, Tötkelecsény és Csalányos határában telepítettek; e telepítések a Törinc és Rárósmúlyad térségében mindössze egy településnyi szélességű magyar etnikai sáv kettévágását célozták. Losonc közvetlen közelében még Gácson, ill. magában a város határában, Losontól keletre Perse, délre és délkeletre pedig Fülek és a magyar határ között fekvő Fülekpilis, Csákányháza és Ragyolc határában folyt telepítés.⁴⁹

A nógrádihoz hasonló jellegű telepítés zajlott Gömörben is, ahol a cél szintén a régió központjának számító Rimaszombat „körbetelepítése”, ill. a magyar nyelvterület kettévágása volt. Rimaszombatot nyugat és északnyugat felől a nyelvhatáron fekvő magyar Osgyán, valamint a szlovák Susány és Bakostörék határában létrehozott, délnyugat felől a Dúsa és Várgede⁵⁰ határában alapított kolóniákkal övezték; délkeleti irányban pedig a város és a magyar határ közé valóságos szlovák településláncot húztak: Rimaszécs határában jött létre Slávikovo, Dobóca határában Bottovo kolónia, de ezen kívül telepítettek Jánosi, az 1926-ban önálló községgé szervezett Bakti, valamint Bellény határába is.⁵¹

A felvidéki magyar nyelvterület keleti részén elsősorban a Tiszaháton telepítettek, de néhány kolóniát elhelyeztek a közigazgatásilag Szlovákiához tartozó Bodroghöz: Bodrogszerdahely, Bély, Battyán és Tisasalamon határában, valamint az Ung-vidéken Nagykapos határában is. Amint azt a tisasalamoni Stráž kolónia megnevezése is jelezte, ezek elsődleges feladata a magyar határ őrzése volt.⁵²

A kolóniák tehát gyakorlatilag az egész magyar nyelvterületet behálózták, a telepítések azonban a világgazdasági válság következtében az 1930-as évek első felé-

ben kifulladás, miáltal méretei is messze elmaradtak az eredeti elképzelésektől. A kolonizációnak így végeredményben sokkal kisebb szerepe lett az etnikai arányok módosulásában, mint a mintegy 100 000 magyar közhivatalnok és állami alkalmazott Magyarország területére való áttelepülésének, valamint a kétnyelvű, kettős kötődésű, bizonytalan etnikai hovatartozású személyek, ill. a városi polgárság, ezen belül pedig nem utolsósorban az izraelita vallásúak identitásváltásának.

Mindezek ellenére a telepítések révén több településen sikerült mégis oly nagy mértékben megváltoztatni az etnikai arányokat, hogy a korábban színmagyar községek sorában, amelyekben nemcsak az 1910. évi magyar, hanem még az 1921. évi csehszlovák népszámlálás szerint is csak elenyésző számban és arányban éltek szlovákok, az 1930. évi népszámlálás már számottevő szlovák, ill. „csehszlovák” lakosságot talált, némelyek pedig korábbi magyar többségüket is elveszítették.

Az 1910 és 1930 között abszolút magyar többségét elveszítő 123 szlovákiai község közül a kolonizáció idézte elő a magyarság kisebbségbe szorulását a szlovák („csehszlovák”) többségűvé vált csallóközi Előpatonyban, a kisalföldi Kurtakesziben, a mátyusföldi Tornócon, a nógrádi Fülekpilisén és Persén, valamint a gömöri Dúsán és Bellényben; részben pedig Galántán, Felsőfegyverneken és Osgyánban, ahol szintén kisebbségbe szorult a magyar elem, relatív többségét azonban meg tudta őrizni. A 18. században szlovákokkal betelepített Kurtakeszi, Osgyán és Dúsa etnikai átrendeződésében a kolonizáció mellett szerepet játszott a lakosság megváltozott nemzetiségi bevallása, Galántán pedig – amint arra már utaltunk – az abszolút magyar többség elvesztésében a zsidó nemzetiségi kategória bevezetésének volt döntő szerepe.

A kolonizált községek közül szlovák többségűvé vált Újgyalla, Fajkürt, Gács és Losonc is, ezek etnikai arculatváltása azonban már egyértelműen a magát 1910-ben még magyarnak valló, de részben szlovák származású kétnyelvű lakosság, Losonc esetében pedig a városi polgárság nemzetiségcseréjével és a hivatalnokrétteg kicserélődésével magyarázható.

3. táblázat. A magyar és szlovák lakosság százalékos aránya az abszolút magyar többségüket elveszített kolonizált községekben

Község	1910		1921		1930		1941	
	magyar	szlovák	magyar	szlovák*	magyar	szlovák*	magyar	szlovák
Előpatony	100,0	-	97,3	0,4	47,7	50,8	98,9	0,9
Kurtakeszi**	99,7	0,2	98,5	0,6	46,4	51,2	99,3	0,6
Tornóc	91,0	8,1	64,2	33,7	40,9	55,7	71,4	27,8
Fülekpilis	95,5	3,9	84,0	13,9	44,7	54,0	48,6	50,9
Perse	93,3	6,4	68,0	29,9	46,4	53,2	90,9	3,4
Dúsa	86,4	12,5	66,5	33,5	29,4	70,6	31,2	68,4
Bellény	100,0	-	100,0	-	33,5	66,5	29,9	70,1
Galánta	89,6	6,2	80,7	12,9	38,4	33,6	95,1	2,8
Felsőfegyvernek	98,0	1,5	79,2	19,2	49,2	47,4	73,5	26,5
Osgyán	95,0	4,5	72,5	23,5	48,0	41,4	70,9	18,5
Újgyalla	88,7	8,0	70,7	29,0	3,7	94,8	63,7	36,3
Fajkürt	86,4	12,4	17,3	80,1	7,1	90,7	86,9	6,9
Gács	50,9	44,8	18,3	76,7	3,5	87,4	65,4	33,5
Losonc	82,2	12,9	42,3	45,2	25,9	56,4	88,3	8,3

* A szlovák kategória 1921-ben és 1930-ban magában foglalja a cseheket is

** Kurtakeszit 1942-ben Marcelházával egyesítették Marcelkeszi néven; az 1941-es adatok az egyesített községre vonatkoznak

Az erőteljes betelepítés ellenére továbbra is megőrizte magyar többségét, de vegyes jellegűvé vált többek között a csallóközi Éberhárd, Csütörtök, Tonkháza, Macháza, Nagylég, Úszor, Balázsfá, Megyerics, Csilizpatas és Csilizradvány, a mátyusföldi Szenc, Taksonyfalva és Tardoskedd, az Érsekújvár és Komárom közötti Bagota és Ógyalla, a Komáromtól keletre fekvő Dunaradvány, a Garam menti Barsbese, a nóg-rádi Rárósmúlyad, Csákányháza és Ragyolc, a gömöri Várgede, az abaúji Csécs, valamint a bodrogi Bodrogszerdahely. A 18. századi szlovák telepítésű Ógyallán és Bagotán, valamint Csécsen a szlovákság arányának növekedéséhez a telepítések mellett hozzájárult a részben szlovák eredetű, Szencen pedig a városi lakosság nemzetiségváltása is.

4. táblázat. A magyar és szlovák lakosság százalékos aránya a vegyes jellegűvé vált kolonizált községekben

Község	1910		1921		1930		1941	
	magyar	szlovák	magyar	szlovák*	magyar	szlovák*	magyar	szlovák
Éberhárd	94,4	2,1	97,2	1,6	57,2	40,0	99,3	0,2
Csütörtök	97,5	0,9	96,5	2,0	59,4	34,7	98,9	0,5
Tonkháza	100,0	-	93,5	5,5	61,8	36,7	98,7	0,5
Macháza	100,0	-	87,4	6,3	50,2	46,8	99,2	0,4
Nagylég**	97,1	1,1	95,4	2,2	63,7	33,4	99,0	0,8
Úszor	100,0	-	96,6	0,6	65,8	32,9	97,3	0,5
Balázsfá	86,4	8,3	74,8	23,4	66,7	28,3	97,5	0,7
Megyerics	99,9	-	71,2	28,2	71,7	27,8	99,6	0,4
Csilizpatas	99,9	-	98,2	0,1	77,3	22,5	99,7	-
Csilizradvány	100,0	-	92,6	6,1	77,3	21,5	99,8	-
Szenc	93,4	4,6	75,0	16,2	56,4	34,5	93,2	5,0
Taksonyfalva	98,1	1,8	98,0	1,4	76,0	21,6	87,5	12,5
Tardoskedd	94,3	4,4	86,4	12,0	75,4	22,7	95,4	4,6
Bagota	99,4	0,6	67,5	30,3	62,4	34,1	92,6	7,3
Ógyalla	98,1	0,3	67,5	25,3	50,4	42,6	92,7	5,6
Dunaradvány	99,4	0,2	95,7	2,7	71,6	25,0	99,8	0,1
Barsbese	95,6	2,8	94,1	3,0	58,1	37,8	92,1	7,7
Rárósmúlyad	99,3	0,7	75,6	21,2	60,8	39,2	94,4	5,3
Csákányháza	99,9	-	70,1	21,9	76,9	20,9	75,8	24,2
Ragyolc	95,7	1,8	73,1	16,0	52,0	41,4	78,8	20,5
Várgede	97,6	2,2	94,0	2,7	56,1	31,3	62,3	23,8
Csécs	92,9	6,5	63,6	23,9	52,5	39,4	93,3	0,1
Bodrogszerdahely	98,3	0,6	91,1	3,4	59,2	20,6	94,6	0,3

* A szlovák kategória 1921-ben és 1930-ban magában foglalja a cseheket is

** Nagyléget 1940-ben Kisléggel és Száásszal egyesítették Lég néven; az 1941-es adatok az egyesített községre vonatkoznak

Az 1930-as népszámlálás során a telepítések következtében a magyar nyelvterület belsejében létrejött szláv nyelvterületek számát gyarapították azok a kolóniák is, amelyeket időközben önálló községekké szerveztek: a Csallóközben Hodžovo (97,3% „csehszlovák” lakossal), Komáromtól északkeletre Šrobárová (98,6%) és Mudroňovo (96,9%), a Garam mentén Jesenské (100%), Gömörben pedig Bottovo (97,1%) és Slávikovo (90,7%).

A kolóniák önállósítását a földreformban résztvevő szinte valamennyi szakember kíváncsúnak tartotta, s a földreformot irányító szervek ezt folyamatosan kérték is az illetékes hatóságoktól. A prágai Földművelésügyi Minisztérium szlovákiai kirendeltsége a Pozsonyi Megyei Hivatalhoz intézett 1925. február 7-i levelében pl. arra

való hivatkozással sürgette önálló községgé szervezésüket, hogy mivel a kolóniák többségét, különösen a Csallóközben, magyar községek határában hozták létre, a községek vezetősége a kolóniákról „távolsági, valamint nemzetiségi és politikai okokból nem gondoskodik”, pedig a kolóniáknak „nagy gazdasági, szociális és politikai jelentőségük van, s ezért szükséges, hogy a közigazgatási hivatalok szintén hozzájáruljanak kiépítésükhöz”.⁵³

Csehszlovákia 1938–1939. évi felbomlásáig több szlovákiai kolóniát is önállósítottak, mégpedig két szakaszban. A kolóniák önállósításának első hullámára az 1920-as évek második felében került sor, amikor 1926-ban a már említett Hodžovo, Mudroňovo, Šrobárová, Bottovo, és Slávikovo, 1927-ben pedig Jesenské kolóniát szervezték önálló községgé; második hulláma az 1930-as évek második felében zajlott, amikor 1935 és 1937 között Jozefmajer (Taráň néven; 75,3% „csehszlovák” lakossal), Miloslava (Miloslavov néven; 96,6%), Hviezdoslavov (66,7%), Gessayov (92,1%), Dögöš (Degeš néven; 95,5%), Bozita (82,2%), Hajmáš (Švehlovo néven; 73,6%), Štefánikov (99,1%), Malý Fajkurt (96,3%) és Stráž (61,7% „csehszlovák” és 34,4% ruszin lakossal) kolóniákat önállósították.⁵⁴

1938 elején további kolóniák önálló községgé szervezése, ill. ez irányú kérelmük elbírálása is folyamatban volt⁵⁵, Csehszlovákia felbomlása következtében azonban erre, csakúgy, mint a telepítések folytatására, már csupán a második világháború után kerülhetett sor.

Az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel Magyarországhoz csatolt területekről a cseh és szlovák telepések túlnyomó többsége részben kényszerűségből, de nagyjából önként, csehszlovák, majd szlovák állami segítséggel visszaköltözött eredeti lakóhelyére⁵⁶, a kolonizált falvak nagy része így visszanyerte korábbi magyar többségét. A nógrádi Fülekpilisen és a gömöri Bellényben azonban a csehszlovák telepítések oly nagy mértékben megváltoztatták az etnikai arányokat, hogy még az 1941. évi magyar népszámlálás is szlovák többséget talált bennük. A telepítések által érintett községek közül a szlovákok aránya 1941-ben még Ragyolcon, Csákányházán, Gácson, Várgedén, Tornócon, Felsőfegyverneken és Újgyallán haladta meg a 20%-ot. Gács és Újgyalla, valamint a szlovák többségét ugyancsak megőrzött Dúsa esetében a szlovákság meglehetősen magas részaránya arra vezethető vissza, hogy kétnyelvű lakosságuk vallotta magát továbbra is szlováknak.

A csehszlovák uralom alatt önálló községgé szervezett kolóniákat a magyar hatóságok a Zsemlékes nevet kapott Hodžovo, valamint a Szilasháza nevet kapott Šrobárová kivételével visszacsatolták korábbi anyaközségükhöz. Lakosságuk kicserélődése következtében a magyar népszámlálás mindkét településen magyar többséget mutatott ki: Zsemlékesen 1941-ben a helyi lakosság 98,8%-a, Szilasházán 91,0%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek.⁵⁷

A második világháborút követően ismét a csehszlovák állam részévé váló magyarországnak már nem csupán a magyar nyelvterület feldarabolása tekintetében a vártnál csekélyebb eredményt hozó kolonizáció folytatásával, az ún. belső telepítéssel⁵⁸ kellett szembenéznie, hanem tervezett, de a nyugati nagyhatalmak ellenállása miatt elmaradt egyoldalú kitelepítése, a lakosságcsere keretében Magyarországra való áttelepítése, csehországi deportálása s a mindezekkel párhuzamosan zajló reszlovakizáció révén egyenesen fennmaradása forgott veszélyben.

Jegyzetek

1. A két népszámlálás közötti időszakban némileg megváltozott a csehszlovák–magyar és a csehszlovák–lengyel államhatár, valamint módosult a Szlovákia és Kárpátalja közötti tartományi határ is.
2. Forrás: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. Díl I. Československá statistika. Svazek 9. Praha, 1924; *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. Díl I. Československá statistika. Svazek 98. Praha, 1934. A két világháború közötti csehszlovák népszámlálási statisztikák sajátossága, hogy a nemzetiségek számát többféle módon részletezték. Megkülönböztették egyrészt a jelenlévő összes népesség, másrészt pedig a csehszlovák állampolgárok nemzetiségi struktúráját, miközben a községsoros adatokat tartalmazó publikációk ráadásul a település összlakosságának száma mellett csupán a csehszlovák állampolgárok nemzetiség szerinti megoszlását közölték, az érvényben lévő csehszlovák nemzetkoncepcióval összhangban pedig járási és községi szinten csupán ún. csehszlovák nemzetiséget mutattak ki.
3. „A nemzetiségi bevallás alapján történő identitásrögzítés bizonyos mértékben politikai deklarációnak is felfogható, s inkább az egyénnek az államhoz való lojalitását, viszonyulását méri, fejezi ki, mint valódi identitását, míg az anyanyelv szerinti adatfelvétel hitelesebben tükrözi a tényleges nemzeti identitást.” (Gyurgyík László: A [cseh]szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918–1998. In: Tóth László–Filep Tamás Gusztáv [szerk.]: A [cseh]szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. I. köt. Budapest, Ister, 1998, 82. p.)
4. A népszámlálások alkalmával elkövetett visszaélésekre: Popély Gyula: *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945*. Budapest, Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely–Regio, 1991, 55–58., 93–102. p.
5. *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*, Ročník 1920, částka XXVI., 268–269. p.
6. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. I. m. 75. p.; *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. I. m. 106. p.
7. Hasonló módon, bár a zsidóságnál jóval kisebb mértékben csökkentette a szlovákiai magyarok lélekszámát a magukat cigány nemzetiségűnek vallók számának közel négyeszeres növekedése. Amíg 1921-ben csupán 7967, addig 1930-ban már 30 626 volt a rendezett csehszlovák állampolgársággal rendelkező cigány nemzetiségűek száma. (*Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. I. m. 66. p.; *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. I. m. 35. p.) A magyarlakta településeken 1930-ban a legnagyobb arányban a Garam menti Nemesoroszi (24,2%) és Nagysáró (22,0%), a nógrádi Fülekkelecsény (22,0%), valamint a gömöri Gortvakisfalud (22,5%) és Szűtor (20,8%) lakossága vallotta magát cigány nemzetiségűnek, ami Fülekkelecsényben egyben a magyar többség elvesztését is jelentette (a község magyar lakosságának aránya az 1910. évi 100%-ról 39,4%-ra süllyedt). A tanulmányban tárgyalt egyes népszámlálások községsoros etnikai adatainak forrásai: *A Magyar Korona Országában 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve*. II. köt. Budapest, Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1882; *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 42. kötet. Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912; *Štatistický lexikon obcí v republice Československé III. Slovensko*. Praha, Orbis, 1927; *Štatistický lexikon obcí v republice Československé III. Krajina Slovenská*. Praha, Orbis, 1936.
8. Petrichevich Horváth Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyévi működéséről*. Budapest, 1924, 37. p.; Dávid Zoltán becslése szerint 85%-uk származhatott

- Szlovákia területéről (Dávid Zoltán: *A szomszédos államokban élő magyarok demográfiai helyzete*. Kézirat. 1974, 4. p.).
9. *Statistická príručka republiky Československé*. IV. Praha, Státní úřad statistický, 1932, 42. p.
 10. Vö. Keményfi Róbert: *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. A vegyes etnicitás és az etnikai határ kérdése*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, 1998, 121. p.
 11. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. i. m. 67. p.; *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. i. m. 69., 80. p.
 12. Vö. Dávid: i. m. 5. p.; Popély: i. m. 62. p.
 13. 1910 és 1930 között a magyar lakosság részaránya pl. Jolsván 80,4%-ról 7,3%-ra, Aranyosmaróton 65,9%-ról 6,5%-ra, Nagymihályban 62,0%-ról 4,0%-ra, Nyitrán 59,4%-ról 4,5%-ra, Zólyomban 56,5%-ról 2,4%-ra, Töketerebesén 49,3%-ról 2,2%-ra, Eperjesen 48,9%-ról 4,3%-ra, Besztercebányán 48,8%-ról 3,8%-ra, Selmecbányán 41,7%-ról 2,3%-ra, Trencsénben 34,8%-ról 1,8%-ra zuhant.
 14. A 123 községből – amelyek közé beleértendő Balassagyarmat és Sátoraljaújhely Csehszlovákiához csatolt városrésze is – 27 volt található az egykori Abaúj-Torna, 21 Zemplén, 13 Bars, 12 Gömör és Kishont, ill. Hont, 11 Nógrád, 10 Pozsony, 8 Nyitra, 6 Komárom, 1-1 pedig Turóc, Zólyom, ill. Ung vármegyében.
 15. Révay István Gyürki 1921. évi adatait téves adatfelvétélként értékeli (vö. Révay István: *A belvederi magyar–szlovák határ*. Budapest, 1941, 52. p.).
 16. Pl. Varsík, Branislav: *Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach*. Bratislava, SUS, 1940, 18., 22. p.; Svetoň, Ján: *Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie*. Bratislava, Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1942, 123. p.; Mazúr, Emil: *Národnostné zloženie*. In: *Slovensko. Lud.* I. časť. Bratislava, Obzor, 1974, 446–448. p.
 17. A magyar nyelvterület északi határának leírására: Gyönyör József: *Terhes örökség. A magyarság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában*. Pozsony/Bratislava, Madách–Posonium, 1994, 70–77. p.
 18. *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*. Ročník 1919. Částka XLIII. 289–290. p.
 19. Machnyik Andor: *Csalókköz. Tanulmány a honismeret, az agrár- és a szociálpolitika köréből*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993, 16. p. „Ez a földtulajdonfoglalás nem jelentett itt egyebet, mint a meglévő gazdasági élet teljes megbénítását. [...] Földbirtokos és bérilőcsaládok, gazdatisztek, alkalmazottak, cselédek, napszámosok, szakmányosok, aratók, asszonyok és gyermekek serege, mesteremberek és iparosok roppantak össze máról holnapra bizonytalan jövőjük feletti elkeseredésükben” (uo. 17. p.).
 20. Uo. 22–23. p.
 21. Surányi Géza–Várad Aladár: *Magyar múlt és jelen. Különös tekintettel a magyar kisebbség helyzetére a Csehszlovák Köztársaságban*. Bratislava, Pocisk J., 1928, 200. p.
 22. Idézi: Polyánszky Zoltán: *A felvidéki magyarság gazdasági helyzete*. In: Csátár István és Ölvedi János (szerk.): *A visszatért Felvidék adattára*. Budapest, Mahr Ottó és tsa „Rákóczi” Könyvkiadóvállalat, 1939, 152. p.
 23. Voženilek, Jan: *O rozdělení vlny kolonizace k účelu vnitřní kolonizace v Československé republice*. Praha, Česká Agrární Společnost, 1919, 34. p.
 24. Idézi: Polyánszky: i. m. 152. p.
 25. *Venkov*, 1921. szeptember 13.
 26. Beneš felszólalását közli: Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések*. Budapest, Göncöl Kiadó, [é. n.], 134–139. p.
 27. Daxner, Ivan: *Vnútná kolonizácia na Slovensku*. Bratislava, 1924.
 28. *Pozemková reforma*, 1925. január, 3. p.
 29. Faltus, Jozef – Průcha, Václav: *Prehľad hospodárskeho rozvoja na Slovensku v rokoch 1918–1945*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry, 1967, 149–150. p.

30. Uo. 148–149., 153. p.
31. *Pozemková reforma*, 1926. augusztus, 102. p.
32. A Szlovák Liga tevékenységére: Letz, Robert: *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920–1948)*. Martin, Matica slovenská, 2000.
33. Slovenský národný archív, Bratislava [Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony; a továbbiakban: SNA], Kolonizációs referát Státného pozemkového úradu [Állami Földhivatal Teleptési Szakosztálya; a továbbiakban: KR ŠPU], 135., 136. doboz.
34. Voženílek, Jan: *Předbežné výsledky československé pozemkové reformy. Země Slovenská a Podkarpatoruská*. Praha, Novina, 1932, 29–34. p.
35. *Statistická ročenka republiky Československé 1934*. Praha, Státní úřad statistický, 1934, 57. p.; *Pozemková reforma*, 1938. január, 6. p.
36. *A felvidéki magyarság húsz éve 1918–1938*. Szerkesztette a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete. Budapest, 1938, 128. p.
37. Vadkerty Katalin: Utószó. In: Machnyik Andor: *Csallóköz. Tanulmány a honismeret, az agrár- és a szociálpolitika köréből*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993, 209. p.
38. Varga Kálmán: Telepesfalvak, kolóniák Komárom környékén (1919–1950). *Regio*, 1992 (3. évf.) 2. sz. 73. p.
39. Forrás: Voženílek: *Předbežné výsledky...* i. m. 29–31. p.; SNA, KR ŠPU, 8. doboz, Seznam kolónií a kolonistů na Slovensku a Podkarpatské Rusi; SNA, Slovenská liga [Szlovák Liga; a továbbiakban: SL], 72. doboz, Národnostné pomery v kolóniách na území postúpenom Maďarsku, podľa sčítania ľudu roku 1930.
40. Forrás: Voženílek: *Předbežné výsledky...* i. m. 33–34. p.
41. A kimutatás a 28 telepes birtokkal rendelkező honnémeti Nemce kolóniához sorolja a Fülekpilishez tartozó Kisromhány pusztán létrehozott kolónia 29 telepes birtokát is.
42. Az 1930-as kimutatásból hiányzó nemeskosúti kolóniát 1929-ben 12 szlovák mellett 3 cseh telepes család lakta, az etrekarcsai kolónián pedig, ahol az 1930-as népszámlálás 5 magyar nemzetiségű személyt talált, 1929-ben az ott élő 5 család mindegyike szlovák volt. SNA, SL, 72. doboz, Národnostné pomery v kolóniách na území postúpenom Maďarsku, podľa sčítania ľudu roku 1930; SNA, KR ŠPU, 8. doboz, Seznam kolónií. Stav ku 1. 1. 1929 (vö. Vadkerty: i. m. 223. p.).
43. SNA, KR ŠPU, 7., 8., 135. doboz.
44. SNA, KR ŠPU, 135. doboz. A Megyericshez tartozó Violin-, korábbi nevén Hegedűs-pusztára már a dualizmus korában folyt szlovák betelepülés.
45. SNA, KR ŠPU, 8., 135., 136. doboz. A Komárom környéki kolóniákra lásd: Varga: i. m. 59–75. p.
46. A csallóközi kolóniákra: Vrabcová, Eva: Az első földreform és a belső kolonizáció a Csallóközben. In: Novák Veronika (szerk.): *Migráció*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2001, 169–188. p.
47. SNA, KR ŠPU, 8. doboz.
48. SNA, KR ŠPU, 7., 8., 135. doboz. Révay István szerint a felsoroltakon kívül Felsőfegyverneken is folyt telepítés; vö.: Révay István: A demográfia tükrében. In: Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Budapest, Az Ország Útja, 1938, 34. p.
49. SNA, KR ŠPU, 7., 8. doboz.
50. Várgede határában állami (Durendapuszta) és magánkolónia (Kaparópuszta) is létesült.
51. SNA, KR ŠPU, 7., 8., 136. doboz. A gömöri kolonizációra lásd: Keményfi: i. m. 118–121. p.
52. SNA, KR ŠPU, 8. doboz. Tiszasalamont több kelet-szlovákiai magyar községhez hasonlóan a második világháború után Kárpátaljával együtt a Szovjetunióhoz csatolták.
53. SNA, KR ŠPU, 9. doboz. Osamostatnění kolónií.
54. Vö. *Štatistický lexikon obcí v republike Československej. III. Krajina slovenská*. i. m. 171–182. p.; Majtán, Milan: *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997)*. Bratislava, Veda, 1998.

55. *Pozemková reforma*, 1938. január, 6. p.
56. A telepesek minden ingóságukat magukkal vihették, s elszállításukhoz vagonokat is igényelhettek (vö. Varga: i. m. 66. p.).
57. *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1947. Az 1941. évi magyar népszámlálás során első ízben tudakolták a megszálláltak anyanyelve mellett azok nemzetiségét is. Noha – amint arra már utaltunk – az anyanyelvi bevallás a nemzetiséginél hitelesebben utal a lakosság etnikai hovatartozására, s kedvezőbb képet nyújt a kisebbségi lakosság számáról, a csehszlovák népszámlálásokkal való jobb összehasonlíthatóság érdekében mi mégis az 1941. évi népszámlálás nemzetiségi adataival dolgozunk.
58. A belső telepítés területi és etnikai vonatkozásaira lásd: Popély Árpád: A második világháború utáni belső telepítések Dél-Szlovákiában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2002 (IV. évf.) 3. sz. 29–50. p.

ÁRPÁD POPÉLY

TERRITORIAL RELATIONS AND ETHNICAL CONSEQUENCES OF COLONISATION

While the Hungarian population census in 1910 recorded on Slovakia's territory 896 271, the Czechoslovak population census in Slovakia in 1930 recorded only 592 337 Hungarians. Thus, the decrease in the number of population exceeded 300 000, that is one-third of the number recorded in 1910, the number of lost villages was 123.

This immense change in the number of ethnical rate – of which reasons can be traced back beside the moving of 100 000 Hungarians to the territories of Hungary also to introducing the Jewish national category and to the changing of nationalities of the bilingual population – was present mainly on Slovak ethnical territories and towns lying on the language boundary, and after the Turkish wars in the 18th C partially the territories with mixed ethnicity resettled with Slovaks. Thus, the Czechoslovak authorities accredited to the Land reform in 1919 a major role in slovakisation and colonization of closed territories with Hungarian ethnicity, during which Slav (Slovak and Czech) settlers, so-called colonists settled on the territories of Southern Slovakia lived by Hungarians. The number of these settlers exceeded 2000, 8-10 thousand with family members, and the number of colonies created for them was over hundred.

The colonies were situated by the organizations who directed colonization at such places that were strategically considered to be the most important points of Slovak-Hungarian language boundaries in such a way that it divided the Hungarian ethnical line and they moved the language boundary to south. Some towns with Hungarian population, e.g. Szenc, Galanta, Komárom, Lósonc (Lučenec), and Rimaszombat (Rimavská Sobota), were surrounded with a real circle of settlement villages.

Practically, the colonies covered all the Hungarian language territory, although in consequence of the crisis of world economy the settlements got out of breath to the beginning of the 1930s, since their extent lacked behind the original conceptions. In spite of this, in many places the ethnical rate was changed in such extent that the population census in 1930 in villages that were completely lived by Hungarians – in which not only by the Hungarian population census in 1930, but also in the Czechoslovak population census in 1921 found just a few Slovaks - recorded numerous Slovaks (and Czechs), and even some of the villages lost their Hungarian majority.

Elképzelések és tervek Dél-Szlovákia szláv betelepítésére az első köztársaságban lezajlott földreform keretén belül

ATTILA SIMON

CONCEPTIONS AND PLANS FOR POPULATING SOUTHERN SLOVAKIA BY THE SLAVS
WITHIN THE FRAMEWORK OF THE LAND REFORM IN THE FIRST REPUBLIC

943.7:332.021.8"1919"
325.3(437)"1918/1938

Landed property reform in Czechoslovakia in 1919. Colonisation, i.e. taking over agricultural land (mainly in the property of Hungarian nationality people) in Southern Slovakia by the Slavs according to the land reform. State Land Administration as the major tool of colonisation. Milan Hodža announces the colonisation plan of Southern Slovakia by the Slavs. Colonisation conceptions of Ján Voženílek and Ivan Daxner.

Az első világháborút követő új rend egyik jellemző sajátossága a 22 európai országban lezajlott földbirtokreform volt. A szinte azonos időben lezajlott reformok fő céljai közé a háború utáni szociális feszültségek csökkentését és az önellátó parasztgazdaságok létrehozását sorolhatjuk mint olyan intézkedéseket, amelyek alapjául szolgálhattak a mezőgazdaság megreformálásának. A csehszlovák földbirtokreform a hasonló európai folyamatokkal összehasonlítva – noha a reform eredményei végül elmaradtak az elvárásoktól – a legcéltudatosabb és legradikálisabb reformok közé tartozott.

A kelet-közép-európai államokban (Lengyelország, Románia, Szerb-Horvát-Szlóven Királyság) a földreform keretén belül nagyarányú telepítési mozgalmak kezdődtek, amelyek titkolt vagy nyíltan vállalt célja az adott országban található etnikai kisebbségi területek nemzeti szempontú fellazítása volt. Ezt szolgálta többek között a dobrovoljácok letelepítése a délszláv állam magyar vidékein és nagyszámú lengyel telepesnek az ukrán és fehérorosz területekre való költöztetése. Hasonló folyamat tal Csehszlovákiában is találkozunk, ahol a földreform egyik fontos elemét képezte az ún. belső kolonizáció.¹

A csehszlovák földreformmal foglalkozó igen terjedelmes, de hullámzó színvonalú szakirodalom mindeddig keveset foglalkozott a kolonizációval. Az 1920-as és 30-as években, tehát a reform folyamatával párhuzamosan megjelenő ismertető jellegű írások, tanulmányok inkább sorolhatók a propaganda eszköztárába, mint a komoly történetírás körébe. A korabeli kiadványok döntő többsége ugyanis párt- vagy osztályszempontok alapján támadja vagy éppen védi a magát a földreformot, ill. annak végrehajtását, miközben a telepítésekkel keveset foglalkozik. Jelentősége leginkább azoknak a munkáknak van, amelyek a reformot levezénylő Állami Földhivatal berkeiben készültek, ám – érintettségük ellenére is – értékes adatokat szolgáltatnak a mai kutatók számára.² A hivatalos kisebbségi politikával összhangban azonban ezek az írások igyekeznek elfeledkezni a telepítések etnikai motívumairól, s csupán szociális és migrációs jelenségként kezelik azt.³ Ennek szellemében Bohu-

mil Pour a harmincas évek közepén például ekképpen határozta meg a kolonizáció fogalmát: „A belső telepítés (kolonizáció) új mezőgazdasági üzemek szervezett létrehozását jelenti...”⁴

Az 1960-as évektől kezdődően több komolyabb tanulmány foglalkozik a földreform és kolonizáció kérdésével, amelyek jelentős része ugyan a marxista történetírás sémáihoz alkalmazkodva a reform osztályszempontú elemzésére szorítkozik leginkább, de így is értékes adalékokat tartalmaznak.⁵ Ezek a munkák azonban csupán a földreform egyik szegmenseként foglalkoznak a kolonizációval, így a telepítési folyamat komplex feldolgozására egyikük sem vállalkozik. Érdekes módon a magyar szakirodalom sem szentelt kellő figyelmet a vizsgált jelenségnek, s kivételnek csupán a kitűnő gazdaságtörténész, Vadkerty Katalin tekinthető, aki Machnyik Andor *Csallóköz (Tanulmány a honismeret, az agrár- és a szociálpolitika köréből)* című könyvéhez írt a kolonizációval foglalkozó utószót.⁶ A Csallóköz mezőgazdaságának alapos és kitűnő feldolgozását nyújtó könyv külön értékét képezi ez az utószó, amely saját levéltári kutatásokra alapozva próbálja meg értékelni a kolonizációt.

A kolonizáció eddigi feldolgozásai (kivételem Vadkerty idézett utószava) a telepítések céljaival és végrehajtásával, a kolonisták életével keveset foglalkoztak, leginkább megelégedtek a folyamat eredményeinek ismertetésével, noha a konkrét számok ma is vita tárgyát képezik. Jelen tanulmányunk ugyan nem kíván a telepítések számszerű eredményeinek kérdésével foglalkozni, azt azonban szükségesnek tartjuk, hogy az eddigi szakirodalomra támaszkodva rövid áttekintést adjunk ezekről. A jelenleg ismert adatok szerint az 1921-ben elkezdődött kolonizáció során több mint 80 telepés falu jött létre, amelyekbe egyaránt beletartoznak a földhivatal által alapított állami és a magánkolóniák, a több száz lakossal bíró önállóvá vált községek és a csak néhány család által kolonizált majorságok is. Ami a letelepedett családok számát illeti, egy 1931-es állapotot rögzítő hivatalos kimutatás 2008 családról tud, amely a közös használatra kapott telkekkel együtt 35 053 hektár föld tulajdonosai lettek.⁷ A valós számokat azonban nagyobbak kell tartanunk, hiszen a levéltári kutatások arra mutatnak, hogy számos olyan település maradt ki a hivatalos listából, ahová csupán néhány kolonista család érkezett.⁸ Ezt erősíti meg Keményfi Róbert is, aki korábbi kutatások alapján csupán Gömörben egy tucat olyan falut említ, ahová a húszas években telepesek érkeztek, s amely az eddig ismert listákon nem szerepel.⁹ A telepés falvak térbeli elhelyezkedését megvizsgálva kiderül, hogy a számon tartott több mint 80 kolónia döntő többsége a magyar nyelvterületen feküdt, miközben egy 1927-es kimutatás szerint a kolonistáknak mindössze 0,3%-a volt magyar.¹⁰ S habár a húszas évek végétől magyar családok is nagyobb számban jutottak földhöz, mint korábban, ez az arány lényegesen nem változott.

A kolonizáció hatásának megítélését jelentősen befolyásolja az a tény, hogy az eddigi szakirodalom figyelmen kívül hagyta a maradékbirtokokat. Mivel azonban a körülbelül 550 új birtokosnak juttatott több mint 70 ezer hektár – többségében szántóföld – nagy része a magyarok által lakott déli járásokban feküdt, ezt a területet is figyelembe kell vennünk, hiszen – mint ahogy talán a korszak legjobb gazdaságtörténeti összefoglalása megjegyzi – „a maradékbirtokok a kolonizációval együtt az elmagyarosodott járások reszlovakizációjának egyik eszköze voltak”.¹¹ Ha tehát a kiosztott maradékbirtokokat és az állami kezelésben hagyott, ill. bérbe adott ma-

radékbirtokokat is számításba vesszük, mindez további több tízezer hektárral növeli a Dél-Szlovákiában szláv kézbe került mezőgazdasági területek nagyságát.

A fenti adatsorból is nyilvánvaló, hogy a kolonizáció jelentős hatást gyakorolt Szlovákia magyarok által lakott területeinek etnikai arculatára. Amellett tehát, hogy a csehszlovák földreformnak elsősorban szociális motivációi voltak, s a földbirtokok újraosztásának jogos igényét testesítette meg, a szociális és gazdasági megfontolások mellett kezdettől fogva megjelentek nemzeti célok is, s különösen érvényes ez a kolonizációval kapcsolatban. A telepítéseket több szempontból is lehet vizsgálni, gazdasági, szociális, népesedési és más megközelítések is érvényesülhetnek. Jelen tanulmányomban ennek az óriási témának csupán egy szegmensével, a kolonizációval kapcsolatos elképzelésekkel kívánok foglalkozni, s arra keresem a választ, vajon tetten érhetőek-e etnikai célkitűzések az elemzett tervezetekben, elképzelésekben. A kolonizáció egyéb aspektusainak – törvénykezés, szervezeti háttér, a telepítések gyakorlati megvalósítása, a kolonisták élete és együttélése a helyi lakossággal stb. – vizsgálata nem tárgya jelen munkámnak, s amúgy is meghaladja e szűkre szabott keretek lehetőségeit.

Az ismertetett elképzeléseket két csoportra osztottam, amely közé Csehszlovákia megalakulása von éles cezúrát. Az első csoportba azok a megfogalmazások tartoznak, amelyek ugyan még nem konkrét kolonizációs elképzelések, de azok előképeinek tarthatók. Olyan tervekről van ugyanis szó, amelyek a földkérdés nemzeti szempontú megoldását vázolják fel. Ezek rövid ismertetését követően kívánok foglalkozni a második csoportba tartozó tervezetekkel, amelyek a köztársaság létrejötte után egy teljesen más politikai és hatalmi közegben születtek meg, s a lezajlott „nemzeti-demokratikus átalakulás” részét képezték, s amelyek már a Dél-Szlovákia szláv kolonizációjának konkrétan megfogalmazott elképzelései voltak.

Ha a csehszlovák földreform és kolonizáció nemzeti céljainak első megfogalmazását keressük, a 20. század elején a cseh közéletben kibontakozó agrárizmus hatását kell megemlítenünk. A falusi burzsoázia pártjaként is definiált Agrárpárt által megfogalmazott korabeli program mindenekelőtt olyan legiszlatív változásokat követelt a Monarchia osztrák részében, amely lehetővé tette volna a mezőgazdaság kapitalizálódását, melynek útjában elsősorban a nagybirtok szabad adásvételét akadályozó hitbizomány állt. A mozgalom jelszava a „Venkov jedna rodina” („A vidék egy család”) már, ha homályosan is, de magában foglalta a cseh társadalom minden rétegének összefogását az idegen birtokos réteggel szemben. Az első világháború idején a reform szükségességének az érzése még inkább felerősödött, hiszen a háborús konjunktúra növelte az igényt a föld birtoklása után, s ennek nyomán a hazai és külföldi ellenállás is felfedezte, hogy a földkérdés a nemzeti célokért folytatott harc egyik mozgatórugója lehet. A földreform követelésének az előtérbe kerülését kétségkívül segítették az oroszországi forradalom eseményei is. 1917 decemberében a Birodalmi Gyűlésben lévő cseh képviselők egy csoportja a latifundiumok felosztásáról nyújtott be törvényjavaslatot, s mint az egyik kezdeményező, az agrárpárti František Udržal egy későbbi visszaemlékezése során elismerte, a fő motivációt az jelentette, hogy a csehországi nagybirtokosok rétege teljesen nemzetidegen volt a csehektől.¹²

A cseh agrárizmus a kezdetektől fogva jelentős szlovák kapcsolatokkal rendelkezett a szlovák agrármozgalom két meghatározó alakja, Pavol Blaho és Milan Hodža

személyében, akik a két nemzet közös programját egyengető Csehszláv Egység jelentős személyiségei voltak egyben. Ez a szervezet főleg a cseh és szlovák gazdasági együttműködés terén hozott új elemet a két nemzet kapcsolatába, s szorgalmazta azt, hogy a cseh bankok a várható haszon mellett nemzeti célokat is szem előtt tartva vállaljanak szerepet a szlovák régió életében. A Csehszláv Egység nemzetgazdasági bizottságának megalapítását javasló Rudolf Pilát már 1905-ben Szlovákia (sic!) paraszti és kézműves kolonizációjára szólította fel a cseheket, s nagyjából ugyanebben az időben javasolta ugyanezt az ismert publicista és szlovakofil Karel Kálal is. A nemzetgazdasági, majd az 1912-ben megalakult mezőgazdasági bizottság többek között azt is javasolta, hogy cseh tőke vásárolja fel a Felvidéken eladásra kerülő nagybirtokokat, ám ez az akció sikertelenül végződött.¹³ Valószínű, hogy ennek kapcsán figyelt fel a cseh agrárizmus arra, hogy a felső-magyarországi területek alkalmasak lehetnek cseh betelepítésre. Az Agrárpárt *Venkov* című lapja többször is foglalkozik ezzel: „Itt, Szlovákiában a nagybirtokok a pénzügyi válság következtében olcsón eladhatók, és felparcellázásuk nemcsak biztos és garantált nyereséget hozna a bankoknak, de egy cseh kolonizáció kezdetét is jelenthetné, amely által a csehek nemzeti szempontból is segítenének a szlovákoknak. (...) Alapos kolonizációs politikával igazán érdemleges tetteket lehetne véghez vinni Szlovákiában.”¹⁴

A csehek civilizációs küldetésének a toposza a későbbiekben is gyakran felbukkan a kolonizációval foglalkozó írásokban¹⁵, többek között annak a már említett Milan Hodžának az érvrendszerében, aki a földreform és a kolonizáció célkitűzésének egyik első megfogalmazójának tekinthető. Hodža a *Slovenský Týždenník* című lapban megjelentetett írásaiban a szlovák nemzeti mozgalom újszerű programját fejtette ki, amelyben a nemzeti követeléseket összekapcsolta a gazdasági célokkal. Cikkeiben rendszeresen foglalkozott a mezőgazdasági kérdéssel, a parasztság földéhségével, a hitbizományi és egyházi birtokok problémájával, az önsegélyező szövetkezetek alapításával, de a földkérdés és a nemzetiségi kérdés összekapcsolásával is. Felfigyelt a 19. század első éveinek poroszországi gyakorlatára, ahol törvényi segédlettel veszik el a földet a lengyelektől, és játsszák át azt német kézre. Ekkoriban ezt a jelenséget olyan veszélyforrásként értelmezte, amely a magyar államhatalom részéről a szlovákokat is fenyegeti. Ha figyelembe vesszük az 1894. évi – hangzatos, ám pénz és kellő számú telepítésre alkalmas jelentkező hiányában teljesen eredménytelen – telepítési törvényt¹⁶, akkor ezt a félelmet akár jogosnak is tarthatjuk.

Az első világháború előestéjén azonban már a szlovák nemzeti terjeszkedés esz-közét látta a földkérdésben. Írásaiban többször felbukkan a gondolat, miszerint a szlovák nemzet fundamentuma a szlovák földműves, ezért minél több földet kell a kezébe juttatni. Követendő példaként a románok tevékenységét hozza fel, akik Erdélyben bankjaik segítségével vásárolják fel a magyar birtokosoktól a földet, s színte erre a szlovákoknak is törekedniük kell, hiszen – mint kifejti – Pozsonytól Kassáig a déli völgyekben még mindig nem került ki a föld az idegen földesúri kezekből.¹⁷ Ezt a gondolatmenetet folytatva 1918-ban, de még a fordulat előtt a következőképpen fogalmazta meg a programját: „A szlovák föld több mint harmadát kell kiszabadítani az arra nem hivatottak kezéből és átadni az elragadóan dolgozó szlovák

földműveseknek, akiknek a szakmai fejlődéséről az elkövetkezendő időkben minden bizonnyal gondoskodni fogunk.”¹⁸

A Csehszlovákia megalakulása előtt keletkezett elképzelések, vagy inkább homályos célkitűzések természetesen nem vádolhatók azzal, hogy a későbbi Dél-Szlovákia magyarok által lakott területeinek szláv kolonizációját irányozzák elő – hiszen még meg sem fogalmazódtak a jövőbeli csehszlovák állam létrehozásának tervei –, az ismertetett elképzelések csupán a szláv gazdasági befolyást szeretnék erősíteni Magyarország északi megyéiben, megfelelő gazdasági háttérrel teremtve így a szlovák politikai erők eredményesebb fellépéséhez. Ezeket a szándékokat leginkább a grünwaldi értelemben vett Felvidék kialakulásának a félelme éllette, amely félelmet a demográfiai statisztikák is alátámasztották. Az érintett térség gazdasági fejletlenségéből származó nagyfokú kivándorlás, a más országrészekbe irányuló belső migráció, az urbanizáció és a magyarosító iskolapolitika által felgyorsult asszimiláció ugyanis a szlovákok számára kedvezőtlen demográfiai fejlődést eredményezett.¹⁹ Ez pedig nemcsak a felső-magyarországi megyékben – elsősorban a városokban – lakó szlovákság etnikai erejének meggyengüléséhez, hanem a gazdasági és politikai életben betöltött pozícióvesztéséhez is vezetett. Amikor tehát a fenti elképzeléseket vizsgáljuk, ezeket a tényeket sem szabad figyelmen kívül hagynunk.

1918. október 28-án a prágai Csehszlovák Nemzeti Bizottság bejelentette a Csehszlovák Köztársaság megalakulását. Az új állam vezetése, noha nem olyan nyílt diszkriminatív módszerek alkalmazásával, mint Románia vagy a délszláv királyság, de mégis a szláv nemzetállam megteremtésére törekedett, s ennek egyik eszközét a gazdasági hatalom megszerzésében látta, s ebbe a folyamatba éppúgy beletartozott az ipar, a bankszektor, mint a mezőgazdaság nacionalizációja. Ezt a szándékot fejezte ki tömören a húszas években több ízben pénzügyminiszterként tevékenykedő Karol Engliš: „A Csehszlovák Köztársaság valójában csak akkor válik csehszlovákká, ha az erdők, a földbirtokok, a bányák és vasutak igazi birtokosaivá válunk.”²⁰

A földreform végrehajtásának célkitűzése már a Masaryk által 1918 nyarán megfogalmazott washingtoni nyilatkozatba is bekerült.²¹ A téma ennek ellenére is meglepően gyorsan a Nemzetgyűlés elé került, hiszen a Csehszlovák Nemzeti Bizottság már november 9-én törvényt fogadott el a nagybirtokok zárolásáról, s nem egész öt hónappal később pedig megszületett a földreform kerettörvényének számító lefoglalási törvény (zákon záborový). Ez a sietség azért is feltűnő, mivel az ekkoriban a párizsi békekonferencián tartózkodó Beneš üzeneteiben arra intette a hazai politikusokat, hogy tartózkodjanak minden olyan intézkedéstől, amelyet a frissen megalakult és a nemzetközi közvélemény előtt a demokrácia közép-európai szigetként reklámozott államban a hagyományos polgári értékrend elleni támadásként lehetne értelmezni, és szociális ellentétekhez vezethet. Másrészt viszont az orosz forradalom eseményei hatására és a cseh nemzeti propaganda által a „nemzetidegen arisztokrácia” ellen feltűzelt tömegek a földkérdés gyors megoldását követelték.

A köztársaság megalakulása után a földkérdés rendezése az Ideiglenes Nemzetgyűlés kezébe került. Az eredetileg 256 tagú parlamentbe a cseh politikai pártok az 1911-es parlamenti választások eredményei alapján kooptálhattak képviselőket, míg Szlovákia képviselőit az ideiglenes szlovák kormány tagja, Vavro Šrobár nevezte ki. A Szlovákiát képviselő 54 személy között meghatározó szerepe volt a

cseh–szlovák együttműködést már régebbtől szorgalmazó evangélikus értelmiségnek, viszont tényleges súlyuknál kisebb szerepet töltöttek be benne a Szlovák Néppárt autonómiapárti képviselői. A köztük meglévő ellentétek ellenére a szlovák képviselők egyetlen parlamenti klubot alkottak. Nem voltak képviselve viszont ebben a forradalminak is nevezett nemzetgyűlésben az etnikai kisebbségek, noha a németek képviselete komolyabban felmerült, s Masaryk elnök is hajlott volna rá. Kihagyásukat a cseh politika egyik képviselője ekképp indokolta: „Elképzelhetetlen és elfogadhatatlan, hogy azokat is meghívjuk az éppen megkezdett forradalom végbeviteléhez, vagyis az alkotmány létrehozásához, akik ellen ez a forradalom irányul.”²² Ennek ellenére azonban az Ideiglenes Nemzetgyűlés működésének nem egész 2 éve alatt számos olyan törvényt (köztük az alkotmányt) alkotott, amely hozzájárult ahhoz, hogy az első Csehszlovák Köztársaság a polgári demokrácia – noha nemzeti elfogultságtól korántsem mentes – szigetévé vált Közép-Európában.

A Nemzetgyűlés munkájának prioritásait egy új állam kiépítésének szükségletei határozták meg, de nyilvánvalóan hatást gyakoroltak rá az államfordulat eseményei is. A magyar közigazgatás és rendfenntartás összeomlását a szlovák régióban számtalan helyen kísérték a hatalom meggyengülését kihasználó zavargások. Az antiszemita felhangoktól sem mentes fosztogatások, gyűjtogatások egyik célpontját a nagybirtokok jelentették, s ezek felosztását követelő jelszavak is felbukkantak.²³ Ez az alulról jött nyomás és az, hogy a föld birtoklásának kérdése az államfordulat idején hangoztatott legfontosabb nemzeti célkitűzések egyike volt, okozta azt, hogy a földreform kérdésköre a kezdetektől fogva a törvényalkotás legfontosabb feladatai közé tartozott.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlésben ugyan különböző politikai érdekek fogalmazódtak meg, de a képviselők a nemzeti célokban egyetértettek, s ezt törvényhozó munkájukban érvényre is jutatták. Erre a földreformmal kapcsolatos törvények elfogadása nyújt jó példát, hiszen mind a lefoglalási törvényt, mind pedig a kiutalási törvényt vita nélkül fogadta el a forradalmi nemzetgyűlés.²⁴ Természetesen a háttérben, a klubok között és a földreform kapcsán létrehozott két bizottságban, az 1918. december 10-én létrehozott Belső Kolonizáció Bizottságában és az 1919. március 26–27-én megalakult Földreform Bizottságban heves egyeztetés folyt, amely leginkább négy fontos területet érintett: milyen nagyság fölött kerüljenek kisajátításra a birtokok, kik részesüljenek a reform hatásköre alá került birtokokból, járjon-e kárpótlás az elvett birtokokért és végül milyen gyors legyen a reform végrehajtása. A két nagy párt, a Szociáldemokrata Párt és a Csehszlovák Vidék Köztársasági Pártja (Agrárpárt) elképzelése leginkább abban tért el egymástól, hogy az előbbieket a nagybirtok megőrzése és szövetkezetesítése, míg az utóbbiak a föld felparcellázása mellett foglaltak állást. A vitában az agrárpártiak ügyesen használták fel a parasztság föld utáni éhségét, különböző akciókkal mozgósították is a tömegeket, így a reform törvényeinek megalkotása során leginkább az ő akarata érvényesült.²⁵

A kolonizációval külön törvények nem foglalkoznak, így a telepítési folyamat szempontjából a lefoglalási, a kiutalási, a kárpótlási és a hiteltörvény gyakorolta a legnagyobb hatást.²⁶ A földreform alaptörvényének az 1919. április 16-án elfogadott 215/1919. sz. ún. lefoglalási törvény bizonyult.²⁷ A törvény filozófiáját legjobban a CSK Legfelsőbb Bíróságának 1921-es végzése magyarázza meg, amely szerint „a nagybirtokoknak a lefoglalási törvény által végrehajtott lefoglalása semmiképpen

sem jelent kisajátítást. A lefoglalás által az eddigi tulajdonosok nem veszítik el tulajdonjogukat, s az nem száll át az Állami Földhivatal által képviselt államra, s a lefoglalás után is az eredeti személy marad a tulajdonos. A lefoglalás csupán valamiféle közjogi korlátozás alá helyezi az érintett tulajdonost, aki ezek után már nem rendelkezhet szabadon a lefoglalás alá eső birtok fölött”.²⁸ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az eredeti tulajdonos az Állami Földhivatal éves terveitől függően a lefoglalás gyakorlati megtörténtéig még tovább gazdálkodhatott birtokán, igaz, hogy már csak az Állami Földhivatal felügyelte alatt és korlátozott jogok mellett. A törvény a személyi tulajdonban hagyható birtok határát mezőgazdasági jellegű birtok esetében 150 hektárban, vegyes jellegű birtok esetén (szántó, legelő, erdő) pedig 250 hektárban állapította meg.²⁹ Ha tehát egy adott birtok ezt a nagyságot meghaladta, akkor nemcsak az ezt a nagyságot meghaladó birtokrész, hanem az egész birtok lefoglalásra került, a tulajdonosnak mindössze ahhoz volt joga, hogy a törvény 11. paragrafusa alapján a maximálisan engedélyezett nagyságú birtokrészt visszakaphassa.

Az állam a lefoglalt területet vagy saját kezelésében hagyta, vagy pedig az arra jogosult igénylők között oszthatta ki. A kolonizáció szempontjából a legfontosabbnak a 81/1920., ún. kiutalási törvény bizonyult, amely a kiutalások formáját és az igényjogosultak kategóriáit határozta meg. A törvény rendelkezése szerint az Állami Földhivatal a földet elsősorban „kisbirtokosok, zsellérek, kisiparosok, mezőgazdasági és erdőmunkások, föld nélküli nincstelenek, különösképpen a csehszlovák fegyveres erők tagjai vagy azok leszármazottai, akik a hazáért veszítették életüket a háborúban” kapják.³⁰ A törvény elsősorban a magántulajdonba való kiutalást támogatta, de az Állami Földhivatal döntése alapján lehetővé tette a bérletbe való kiutalást is. A törvény a kiutalás alapvető formájaként az önellátó parasztgazdaságok létrehozását nevezi meg, amelynek nagyságát a föld minőségétől függően 6 és 15 hektár között határozta meg.³¹ Az így kialakított parasztgazdaságok ugyan az új tulajdonosok birtokába kerültek, akik azonban tulajdonjogukban korlátozva voltak, eladni, örökíteni csupán az Állami Földhivatal engedélyével tudták birtokukat. A kolonizáció során kiutalt birtokok kivétel nélkül a törvénynek ez alá a rendelkezése alá tartoztak. A kiutalási törvény a kisparashti gazdaságok létrehozása mellett ún. maradékbirtokok létrehozását is lehetővé tette, amelyek a lefoglalt nagybirtokok gazdasági udvarai köré voltak szervezhetők, s a legjobb minőségű termőföldeket foglalták magukban. Kiterjedésük 30 és 100 hektár közé esett, létrehozásuk és kiutalásuk pedig teljes mértékben az Állami Földhivatal szándékától függött. A kiutalás, főként a kolonizáció szempontjából jelentősnek számít még a 117/1922. sz. kormányrendelet, amely a 81/1920. sz. törvényt pontosítva kimondta, hogy „a föld kolonizációja során elsőbbséget élveznek a légionáriusok és hadirokkantak, valamint ezen személyek társulásai, ha megfelelnek a kiutalási törvény feltételeinek”.³²

A földreform további törvényei közül az egymást kölcsönösen kiegészítő kárpótlási (329/1920.) és hiteltörvény (166/1920.) tartható meghatározónak. A kolonizációra is jelentős kihatással volt az 1919/330. sz. törvény, amely a földreformot végrehajtó Állami Földhivatal létrehozásáról és jogköréről rendelkezett. A törvény a kormánynak alárendelt hivatalt szinte korlátlan jogkörrel ruházta fel, hiszen annak nemcsak a földbirtokreform végrehajtása volt a feladata, de kivételeket is adhatott, belátása szerint növelhette a birtokosnak meghagyott birtok nagyságát, de rendel-

kezhetett a teljes birtok lefoglalásáról is. A földhivatal ellenőrzése egy, a parlament által 3 évre választott 12 tagú felügyelő-bizottság kezébe került.³³ Ezt a bizottságot, amelybe természetesen az agrárpártiak szereztek meghatározó szerepet, azonban sohasem választották újjá, tagjai a földhivatal megszűnéséig gyakorolták feladatukat. Az Állami Földhivatal szerepét a kolonizáció folyamatában leginkább az növelte meg, hogy vezetői a telepítési célok megfogalmazói és erőteljes szorgalmazói közé tartoztak, miközben szinte ellenőrizhetetlen jogkörüket gyakran állították a nemzeti célok érdekébe.

A törvényekkel kapcsolatos nemzetgyűlési vita és maguk törvények is mentesek voltak a nacionalista megnyilvánulásoktól, a törvényekbe a kisebbségeket diszkrimináló vagy a „csehszlovák” nemzetet előnyben részesítő passzusok nem kerültek bele. A törvények bizonyos elemei azonban hátrányosan érintették a magyar lakosságot, így a kiutalási törvény azon rendelkezése is, hogy földet csupán a csehszlovák állampolgársággal rendelkező személyek igényelhetnek, hiszen ezzel több ezer magyar igénylőt fosztottak meg a földhöz jutás lehetőségétől.

Miközben a törvények szövege és a nemzetgyűlési felszólalások nem árulkodnak róla, a reform megfogalmazása során természetesen fontos szerepet kaptak a nemzeti célok is. Erről leginkább a sajtóból és a bizottsági anyagokból következtethetünk, ahol a politikusok és szakértők kendőzetlenebbül fogalmazták meg elképzeléseiket. A Belső Telepítések Bizottságában az 1919. február 27–28-i ülésen foglalkoztak a föld felparcellázásának kérdésével. A vitában a szlovák klub véleményét Milan Hodža tolmácsolta, aki azt fejtette, hogy a szlovák parasztság a rajta esett sérelmek megtorlását várja el a csehszlovák államtól. Ezt pedig csak úgy lehet megoldani, ha Duna menti hatalmas grófi birtokok felosztásra kerülnek, s ebből nemcsak az ott lakó magyarok részesülnek, hanem a szlovák parasztság, a legionáriusok, a repatriánsok is.³⁴ Hodža felvetését a bizottság cseh tagjai is támogatták, s az itt megfogalmazott elképzelések beépültek a majdani törvények és rendeletek szövegeibe is. Mint ahogy beépült a legionáriusok megjutalmazásának a terve is, amely már ekkor is a kolonizációs tervek prioritásai közé tartozott, s később is így maradt, noha a köztársaság első pénzügyminisztere, Alois Rašín azóta sokszor idézett véleménye szerint a legionáriusokat nem kell megjutalmazni, hiszen a hazáért tett szolgálatért nem jár jutalom. Valószínű azonban, hogy a többség másként gondolta, s maguk a legionáriusok is, akik különböző szervezeteiken keresztül próbáltak nyomást gyakorolni a törvényhozásra, hogy törvényileg is rögzítsék érdemeiket s megjutalmazásuk formáit. Ebben volt érdekelt többek között a Nemzetvédelmi Minisztérium is, amely a legionáriusok dél-szlovákiai földhöz juttatása és letelepítése által kívánta megerősíteni az ország déli határait.

A Nemzetgyűlés által elfogadott törvények a telepítésekkel részletesen ugyan nem foglalkoztak, de megteremtették azt a törvényi hátteret, amely lehetőséget nyújtott konkrét kolonizációs elképzelések kidolgozására. Ilyen tervezetekkel leginkább a reform előkészítésében résztvevő szakemberek és politikusok megnyilatkozásaiban találkozhatunk. A legtöbb ilyen tervezet az Állami Földhivatal munkatársainak írásztalán született, de külön kell foglalkoznunk két befolyásos szlovák politikus, a mezőgazdasági miniszteri tárcát két ízben is betöltő Milan Hodža és a reform végrehajtásában szintén érintett Ivan Daxner elképzeléseivel is.

A földreform céljainak prezentálása során a cseh szempont kiindulópontját szinte minden esetben a fehérhegyi csata után bekövetkezett birtokelkobzások jóvátétele jelentette. Ez a történelmi érv, mely szerint a földbirtokreform a cseh nemzetnek a múltban átélt sérelmekért járó erkölcsi jóvátétel részét képezi, vezető politikusok, agrárszakemberek és a publicisztika szintjén egyaránt megjelent.³⁵ Szlovákia esetében a fehérhegyi csata természetesen nem szolgálhatott érvként, de a történelmi okokra való hivatkozás ebben az esetben sem maradt el, amelynek legtisztább formáját a már többször idézett Milan Hodžánál lelhetjük meg, aki a cseh agráriusok lapjában, a *Venkovban* a reform elindításának időszakában megjelentetett írásában abból indult ki, hogy Szlovákia földterületének egyharmada idegen, ellenséges kezekben van, ezért „ez az egyharmadnyi eltulajdonított szlovák föld képezi szociális és nemzeti szempontból is a szlovák agrárkérdés lényegét”.³⁶ Ezért a feladatot ennek a földnek a megszerzésében, ennek eszközét pedig a földreformban látja, amely a jóvátésti a régi sérelmeket: „Amit a királyi despotizmus és önkényuralom népünktől elvett, azt most a demokrácia és köztársaság visszaadja. A földművelő szlovákságnak, amelyet az Árpádok, az Anjouk és Habsburgok emberöltőn keresztül a Kárpátok bércei közé űztek, ez a Duna menti, arisztokrata kézben lévő föld lesz az új hazája. A hegyvidéki észak az állattenyésztés és az ipar központja lesz, míg a mezőgazdasági termelés súlypontja Szlovákia déli részére a Duna partjára helyeződik át. Egyetlen lendülettel mezőgazdasági és nemzeti problémáinkat is megoldjuk.” Majd így folytatja: „A szlovák föld ez idáig elidegenített és legtermékenyebb harmadán paraszti birtokok ezrei és állami mintabirtokok sora virágzik majd ki. Ez lesz a szlovák paradicsom. Ott nyújtunk legionáriusainknak, katonáinknak, hadirokkantainknak legalább részbeni anyagi kárpótlást mindazért, amelyre mindannyiuknak erkölcsi joguk van. Oda hívjuk a Magyarországon rekedt szlovákokat, ha vissza szeretnének térni felszabadított hazájukba.”³⁷ A Hodža által megfogalmazott hegyekbe szorított szlovák földművesek mítosza a következő években gyakran visszaköszönt a szlovák sajtóból, jó ideológiai háttérrel jelentetve az agrárpárti politikusok számára, akik a földreform felkarolásával igyekeztek a szlovák falvak lakosságát saját szavazótáborukba terelni. Ennek érdekében alapította meg Hodža és Blaho a Slovenská Roľnícka Jednota majd a Slovenská Domovina nevű szervezeteket, melyek közül az első a saját gazdasággal rendelkező parasztságot, a második pedig inkább a zselléreket és mezőgazdasági munkásokat igyekezett megszervezni. Az előbbi 1919. január 26-án Turócszentmártonban tartotta alakuló gyűlését, ahol a fő szónokként fellépő Hodža lényegében a fentebb idézett gondolatmenetet fejtette ki, kiegészítve azzal, hogy a Slovenská Roľnícka Jednotának fontos szerepet kell játszania a föld felparcellázásában, javaslatokat kell tennie arra, hogy kinek a kezébe kerüljenek a birtokok.³⁸ A központi propaganda ellenére a helyi szervezetek alakuló gyűlésein a szlovák földművesek által megfogalmazott petíciókban a déli területek kolonizációjának szorgalmazása csak elvétve jelentkezett, mivel a szlovák parasztság a lakóhelyén lévő birtokok felparcellázásától remélte, hogy földhöz jut, s nehezen tudta elképzelni, hogy otthonát elhagyva új, számára ismeretlen vidékre, esetleg más nemzetiségű lakosság közé telepedjen. A szlovákságnak erre a jellemvonására a kolonizáció lebonyolítói is figyeltek, így például a Szlovák Liga prominense, a több telepés falu alapításában részt vett Ignác Gessay, aki az amerikai szlovákokhoz címzett egyik írásában azt panaszolta, hogy a szlovák-

ság (beleértve az Amerikából hazatérőket is) saját szülőfalujában szeretne földhöz jutni, pedig ott nincs elegendő kiosztásra váró föld, miközben a magyarok által lakott délen elegendő föld lenne mindenkinek.³⁹

Milan Hodža 1922 és 1926 között a mezőgazdasági miniszter posztját töltötte be, s talán nem véletlen, hogy minisztersége idején gyorsult fel nemcsak a földreformnak, hanem a kolonizációnak a végrehajtása is, s ekkor hozták létre az Állami Földhivatal Telepítési Referátusát Pozsonyban, amelynek – mint neve is mutatja – a kolonizáció lebonyolítása volt a fő célja. Minisztersége idején adott nyilatkozataiban Hodža többször kitért a telepítések problémájára, így híres České Budějovice-i beszédében is, amelyben a korábbiaktól is nyíltabban fejt ki telepítési elképzeléseit, nem hagyva kétséget afelől, hogy a kolonizáció fő motivációját nem szociális, hanem nemzeti okok adják: „Arra kell törekednünk, hogy a Dunát gazdasági és kulturális politikánk minden erejével köztársaságunk szerves részévé változtassuk. Szlovákiában a Duna mentén van a legtöbb nagybirtok... Szlovákia ezen övezetébe már jóval a háború előtt, sőt már évszázadok óta behatolt a magyar kultúra és a folyamatos magyarosítás. Amikor tehát mi ezeket a nagybirtokokat betelepítjük saját embereinkkel (értsd: csehekkkel, morvákkal, szlovákokkal – S. A.), akkor nem csinálunk semmi egyebet, mint visszahódítjuk azt a földet, amelyről erőszakkal ki voltunk szorítva, s ezért cselekedeteink jogosságának teljes tudatában tovább fogjuk ezt az erőfeszítésünket folytatni.”⁴⁰ Hodža gondolata, miszerint a Duna menti területeken élő lakosság eredetileg szlovák volt, de a magyarosítás áldozatául esett, igazából a második világháború utáni időszakban válik a szláv térhódítás egyik vezéreszméjévé, de mint látjuk, már ebben az időben is felbukkan, mégpedig a Csehszlovák Köztársaság egyik miniszterének a megfogalmazásában.⁴¹

Hodža mellett a kolonizáció másik teoretikusának Ivan Daxner számít, aki a több telepés falut is létrehozó Szlovákiai Telepítési Szövetkezet elnöke volt, és így nagyon jól ismerte a kolonizáció során felmerülő gondokat. A telepítés során felmerülő konkrét problémák s a várt sikerek elmaradása vezette arra, hogy 1924 folyamán egy hosszabb tanulmányban fejtsse ki a kolonizációval kapcsolatos véleményét és konkrét elképzeléseit. Daxner azonban Hodžától eltérően nem állt meg a telepítési politika motívumainak megfogalmazásánál, hanem komplex tervezetet tett le az asztalra.

Daxner Hodžát túllicitálva abból indul ki, hogy a szlovák föld 80%-a idegen kezekben van, és mivel a földkérdés egyben hatalmi kérdés is, a szlovák mezőgazdasági proletariátus kezébe földet kell adni. A földreformot forradalomként értékeli, s kifejti, hogy „a politikai felszabadulás által ugyan nemzetünk (a szlovákság – S. A.) hatalmi pozícióba került államunkban, de a gazdasági hatalmat is meg kell szerezni, mert máskülönben nem tarthatjuk meg a politikai szabadságot sem”.⁴² A továbbiakban Daxner arra alapozza következtetéseit, hogy a kisajátítási törvény alá eső területből kb. 2 millió kataszteri hold, vagyis több mint 1,15 millió hektár terület el a kolonizációra alkalmas Dél-Szlovákiában, ahová átlagosan 15–25 hold nagyságú telepés birtokok esetén 100 000 szláv családot lehetne letelepíteni, vagyis 500–800 ezer személyt.⁴³ A tanulmány további részeiben Daxner a telepés falvak létrehozásának gyakorlati kérdéseivel, a telepítések irányításával, az állam és a kolonizációs szövetkezetek szerepével, az eredményes kolonizáció feltételeivel foglalkozik. Az eredményes kolonizáció szempontjából szisztematikus, átgondolt telepítési politikát

követel, amely során „5-6 kolóniából álló telepese falu-csoportokat kell létrehozni, amely által a magyar vidékekre rövid idő alatt jelentős számú szlovák kerülne, akik a kolonizált területen ha nem is többséget, de jelentős kisebbséget alkotnának”.⁴⁴ A szerző sokat foglalkozik a telepítések gazdasági hátterével, de itt sem hagyja szem előtt a nemzeti célkitűzéseket, s azt javasolja, hogy egy-egy szlovák telepese 12–15 hold birtokhoz jusson, mivel csak így válhat a nemzeti expanzió eszközévé, hiszen a gazdaságilag erős szlovák telepese „arra fog törekedni, hogy a körülötte élő magyaroktól felvásárolja a földet saját gyerekei számára, és így majd kiszorítja a magyarságot, amely kevésbé kitartó és kevésbé szapora”.⁴⁵

Daxner tervezetét – amely a továbbiakban még kitér a templomok, iskolák, sőt óvodák szerepére, amelyeknek nagy jelentőséget tulajdonít a magyar falvak elszlovákosításában – a szláv kolonizációs elképzelések legaprólékosabban kidolgozott tanulmányának tarthatjuk. E nagyszabású – már-már megalomániás – tervezet azonban, főként a kolonizálható terület nagyságának kiszámítása esetén, hibás számításokra épült, amire már a kortársak is felfigyeltek.

A daxneri terveket túlzónak tartó írások közül leginkább a mezőgazdasági minisztérium pozsonyi expozitúrájának tanácsosa, Ján Brandejs által jegyzett tanulmány figyelemre méltó. A tárgyalt tanulmány három kérdéskörre összpontosítva vizsgálja a témát: mennyi a kolonizációra alkalmas terület; hol találhatóak ezek a területek; hány kolonistát lehet letelepíteni.

Az első kérdést megvizsgálva Brandejs Daxnernél jóval szerényebb választ ad, s csupán 115 105 hektárban adja meg a telepítésre számba jöhető földterület nagyságát.⁴⁶ A második kérdéssel kapcsolatban a szerző szerint két szempontot, a gazdaságit és a nemzetpolitikait szem előtt tartva kell kijelölni a telepítésre alkalmas területeket. Eszerint csak azok a járások jöhetnek számításba, amelyekben a szántók aránya meghaladja az összes mezőgazdasági terület legalább 50%-át, s egyben az adott járást jelentős számú kisebbség lakja. Brandejs 16 ilyen járást sorol fel, s ezeket a „vitathatatlan kolonizációs terület” megnevezéssel illeti.⁴⁷ Brandejs további 16 járást sorol az ún. „kétséges kolonizációs területbe”, amelyet csupán részben tart alkalmasnak a telepítésekre, mivel vagy a jó minőségű, telepítésre alkalmas szántóföld kevés, vagy az adott járás nemzetiségi összetétele nem felel meg a feltételeknek. Ezek közül azonban néhányat mégis kiemel, s ajánlja kolonizálásukat, mivel általuk lehetne összekötni a nyugat-szlovákiai és a kelet-szlovákiai „vitathatatlan kolonizációs területeket”.⁴⁸ Hogy a kolonizációs terület kijelölésénél a nemzeti szempontok voltak a meghatározóak, azt a Galgóci és Nagyszombati járás be nem sorolása is bizonyítja, ahol a szántóföldek aránya ugyan meghaladta a hetven százalékot, de az 1921. évi népszámlálás szerint a Galgóci járást 93,4, a Nagyszombati járást pedig 90,9%-ban csehszlovák nemzetiségű lakosok lakták.⁴⁹

Brandejs a telepítésre alkalmas terület kiszámításánál csupán az elsőként említett 16 járást vette figyelembe, s számolta ki, hogy a közhasznú építkezésekre szánt kb. 13 ezer hektár leszámítása után mintegy 100 ezer hektár nagyságú területet lehet a jelentkezők között szétosztani, mégpedig a körülményektől függően 5–25 hektár nagyságú gazdaságokra osztva. Ez a szerző számításai szerint legkevesebb 4 ezer, optimális esetben pedig 20 ezer telepese családnak elég, vagyis 6 személyt számítva egy családra, 24 ezer és 120 ezer közé tehető a tervezett letelepítettek száma.⁵⁰ Ez a szám nagyságrendekkel kisebb, mint a Daxner által felvá-

zolt tervezetben található, s az eredmények utólagos ismeretében elmondható, hogy a realitásokhoz is sokkal közelebb áll, noha a végső eredmények a Brandejs által megadott alsó értékeket sem érték el.

Az Állami Földhivatal második elnöke, Jan Voženílek⁵¹ számos ismeretterjesztő brosúra és tanulmány készítője. Munkái közül szempontunkból a dél-szlovákiai cukorgyári birtokok reformjáról írott tanulmánya a legérdekesebb.⁵² A szerző az Állami Földhivatal hivatalos közlönyében folytatásokban közzétett írásában ugyan mindössze néhány konkrét dél-szlovákiai cukorgyárhoz tartozó nagybirtok esetét vizsgálta, de konklúziói általános érvényűek, s közben a szlovákiai kolonizációs politika néhány fontos szempontját is megfogalmazta. Voženílek hét cukorgyár vonzáskörzetét vizsgálja, melyből három magyar, három szlovák, egy pedig vegyes lakosságú vidéken található, s az itt található birtokokon elvégzendő reform céljaként a kisparaszti igénylők kielégítése mellett a cukorgyárak gazdaságos működésének megőrzését jelöli meg. Emellett azonban fontos nemzeti és politikai szempontokról is említést tesz: „A déli határok bebiztosítása szükségessé teszi a föld tulajdonának – s nemcsak a felparcellázásra szánt föld, hanem lehetőleg az összes földterület – átruházását nemzeti és állami szempontból megbízható tulajdonosok kezébe. És ez nem csak a határok katonai biztonsága szempontjából fontos, amint állampolitikai szempontból a reformot szokás indokolni. Fontos ez azoknak a szlovákoknak a tízezrei szempontjából, akik nemzetiségi szigeteket és szigetekcskéket alkotnak (legyenek akár a nagybirtokok alkalmazottai vagy kistermelők, kézművesek Dél-Szlovákia tanyáin vagy városkaiban), s akik mint az államhoz hű elem, biztonságot igényelnek. Az ő gazdasági és szociális biztonságuknak a megteremtése elképzelhetetlen a dél-szlovákiai nagybirtokok átruházása nélkül...”⁵³

Voženílek a cukorgyári birtokokat három különböző jellegű térségre osztja. A szlovák vidéken – a viszonylag kevés föld és sok igénylő miatt – nem tartja szükségesnek a kolonizációt, a vegyes lakosságú vidéken a szlovák kolonisták igényeit kívánná kielégíteni, míg a magyar igénylőknek csupán minimális nagyságú földet, azt is inkább csak bérletbe adna, mégpedig úgy, hogy szlovák maradékbirtokostól béreljék, akik gazdasági ellenőrzést gyakorolnának a kiscgazdaságok fölött. A magyar vidékeken a helyi lakosság csupán minimális mértékben kapna földet – a szerző szerint a helyi lakosság jómódú, s így nem jöhet számításba –, ezzel szemben sok maradékbirtokot kell létrehozni, amelyek egy részét az állam tartaná meg, mintegy tartalékot képezve a későbbi parcellázáshoz. A kolonizáció célját itt a szlovák nyelv-szigetek összekapcsolásában nevezi meg.⁵⁴

Voženílek a dél-szlovákiai cukorgyáraknak nemcsak gazdasági szerepet, hanem olyan hatalmat tulajdonít, amely ezeket tart egzisztenciális s ezáltal politikai függésben is, s mint tanulmánya záró részében kiemeli, a cukorgyári birtokokat érintő reform „nem annyira a kisparasztnak támogatását szolgálja, hanem egész sor nagy jelentőségű nemzeti és állami probléma megoldását jelenti”.⁵⁵

Dél-Szlovákia szláv betelepítése szempontjából az utolsó általunk említésre érdemesnek tartott elaborátum az Állami Földhivatal Trencsényi Körzeti Hivatalából kerül ki, és a körzeti hivatal felügyelete alá tartozó délnyugat-szlovákiai járások⁵⁶ betelepítésének a lehetőségeit vizsgálja. A vizsgált anyag a Duna menti területek ellenőrzésének legfontosabb eszközét látja a földreform kapcsán végrehajtandó telepítésekben, amelyet elsőrendű állami feladatnak nevez. A leirat szerint a kolonizá-

ciós területen kb. 170 ezer hold szántót lehet felparcellázni, amelyből kb. 30 ezer holdat kapnának a helyi igénylők, a maradék 140 holdat pedig a szláv telepesek, ahová 8 ezer családot, mintegy 40-48 ezer embert lehetne letelepíteni. Így – folytatja tovább a szerző – a már ott élő csehekkel és az elmagyarosodott, de visszaszlovákosítható szlovákokkal együtt kb. 100 ezer szláv lakos állna szemben 286 ezer magyarral, ami sokkal jobb helyzetet teremtené, mint a korábbi állapot.⁵⁷

A tanulmányunkban leírtakat összegezve tehát leszögezhető, hogy noha a földreform törvényei direkt módon nem vádolhatók azzal, hogy a Csehszlovákiában élő nemzetiségek ellen irányulnak, s nem irányozzák elő a kisebbségek által lakott területek (például Dél-Szlovákia) szláv kolonizációját, a földbirtoktulajdon nemzetiségi és térbeli eloszlása miatt mégis lehetőséget adnak erre. Csupán megfelelő szándék kellett hozzá. Ezt a szándékot viszont egyértelműen ki lehet olvasni a kolonizációval foglalkozó szakemberek és politikusok nyilatkozataiból és tervezeteiből, amelyekben a szociális és gazdasági célkitűzések alárendelődnek a nemzeti szándékoknak. Ennek szellemében a betelepítési területet kizárólag a magyarok által lakott járásokban jelölték ki, miközben e térségek „visszahódításáról” és „visszaszlovákosításáról” beszéltek, vagyis a kolonizáció célját a határ menti magyarok által lakott területek etnikai struktúrájának megváltoztatásában, nemzeti birtokbavételében jelölték meg. S mivel az érintett tervezetek szerzői magas rangú kormánytisztviselők vagy a földreformot lebonyolító Állami Földhivatal munkatársai, elképzeléseiket a hivatalos csehszlovák politika eszköztárába sorolhatjuk.

A kolonizáció végső eredményei azonban a megfelelő törvényi háttér és a reform gyakorlati lebonyolításában mutatkozó következtelenségek hatására meg sem közelítették a kitűzött célokat, s eredményeikben messze elmaradtak a Daxner, de még a Brandejs által felvázolt tervektől is.

Jegyzetek

1. A cseh és szlovák nyelvű irodalom a belső kolonizáció kifejezést két értelemben is használja. A Pavel a belső kolonizáció feladatairól szóló ismertető írásában a nagybirtokok felparcellázása következtében bekövetkező minden földkiutalást a belső kolonizáció fogalma alá sorol. Általában azonban csupán az új parasztgazdaságok alapítását soroljuk a kolonizáció fogalma alá, amelyek a kiutalási törvény értelmében bizonyos tulajdonjogi korlátozások alá vannak vetve.
2. Lásd többek között az alábbi munkákat: Voženílek, Jan: *Pozemková Reforma v Československé Republice*. Praha, 1924; Uő: *O naší pozemkové reformě*. Praha, 1931; Pavel, Antonín: *Československá pozemková reforma. Pozemková reforma*, XIX. évf. 1938. 3. sz.; Voženílek, J. (szerk.): *Predbežní výsledky Československej Pozemkovej Reformy*. Praha, 1932.
3. Érdemes összevetni ezeket a megfogalmazásokat a második világháború utáni született 27/1945. számú rendelettel, amely már nyíltan kimondja a telepítések célját: „belső kolonizáció alatt mindazon intézkedések összessége értendő, amelyek által a különleges előírások alapján az eredeti szláv lakosság visszaszerzi Csehszlovákia összes területét.” Vö. Slezák, Lubomír: *Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno, 1978, 21. p.
4. Pour, Bohumil: *Vnitřní zemědělské osídlování. Pozemková reforma*, XVIII. évf. (1937) 5. sz.
5. Figyelemre méltó munkák a következők: Faltus, Jozef – Průcha, Václav: *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945*, Bratislava, 1967; Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvis-*

- losti*. Uherské Hradiště, 1994; valamint Rychlík, J., Lacina, V., Slezák L., Krajčovičová N. és Vrabcová E. tanulmányai.
6. Machnyik Andor: *Csallóköz. Tanulmány a honismeret, az agrár- és a szociálpolitika köréből*. Pozsony, 1993, 203–223. p.
 7. Voženílek, J. (szerk.): *Predbežní výsledky...* i. m. 29–34. p.
 8. Például Abafalva, Felsővály, Sajószentkirály, Téskipusztá stb. Lásd Szlovák Nemzeti Levéltár, Kolonizációs Referát, 38. 1., 7. doboz.
 9. Vö. Keményfi Róbert: *A gömöri etnikai térmozaik*. Komárom–Dunaszerdahely, 2002.
 10. Közli Vrabcová, Eva: Kolonizácia južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v Československej pozemkovej reforme. *Slovenská Archivistika*, XXXVII. évf. (2002) 1. sz. 24. p.
 11. Faltus, J. – Průcha, V.: *Prehľad hospodárskeho...* i. m. 154. p.
 12. *Slovenský Denník*, V. évf. (1922. márc. 25.) 70. sz. 7. p.
 13. Vö. Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika*. Pozsony, 1995, 95. p.
 14. Idézi Holec, Roman: Agrárne hnutie na Slovensku v kontexte česko-slovenských vzťahov do vzniku ČSR. *ČSHR*, IV. évf. (1999) 76. p.
 15. A cseh közvélemény kezdettől fogva a szegény rokon szerepét szánta a szlovák országrésznek, s sokszor nem titkolt felsőbbrendűséggel viszonyult az itteni viszonyokhoz. Erre utalnak a következő sorok is: „Sőt a szlovákok határozott érdekeit szolgálja az is, hogy Szlovákiába jelentősebb számú haladó cseh földműves telepedjen, akik példát és irányít mutatnának környezetük számára, s így nagymértékben hozzájárulnának a földművelés modern módszereinek elterjedéséhez.” – *Venkov*, XIV. évf. 43. sz. (1919. febr. 19.)
 16. A főleg az erdélyi viszonyokra szabott törvény alapfilozófiája szerint állami telepítéssel igyekeztek megerősíteni a középparaszti réteget, mégpedig úgy, hogy a tervek szerint a nemzetiségi lakossághoz tartozókat magyar vidéken, a magyarokat pedig vegyesen lakott vidékeken jutatták földhöz. A törvényjavaslat vitájában felszólalók nem is takargatták, Bethlen István eredeti javaslatának szövegét idézve, hogy olyan törvényjavaslatról van szó, „amely a telepítés és parcellázás kérdéseit nemzeti szempontból behatóan szabályozza”. Feilitzsch Artúr a havasi román lakossággal kapcsolatban ekképp határozta meg a telepítések célját: A telepítés... három fő szempontból indokolt, és pedig először a gyér lakosságú vidék benépesítése és ezzel szoros összefüggésben a túlnépes vidékek lakosságának apasztása, másodszer a parlagon heverő vagy nem kellően művelt földrészeket művelése és belterjesebb gazdálkodás vonása, harmadszor a nemzetiségi vidékeken, tehát nemzeti érdekből az uralkodó nemzetnek, vagyis nálunk a magyar fajnak megerősítése szempontjából.” Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a Dualizmus korában*. III. köt. 1900–1903. Budapest, 1964, 342–343. p.
 17. *Slovenský Týždenník*, VII. évf. 37. sz. (1909. aug. 20.) 430–441. p.
 18. Hodža, Milan: *Články, reči, štúdie*. Zv. III. Praha, 1931, 415. p.
 19. A szlovák régió korabeli fejlődéséhez lásd Szarka: i. m.
 20. Idézi Hahn, Fred: *Bylo Československo 1918–1938 národní alebo národnostní stát. Střední Evropa*, X. évf. (1994) 37. sz. 30. p.
 21. „...a nagybirtokok a belső kolonizáció céljából ki lesznek sajátítva, a nemesi kiváltságok el lesznek törölve.” Peroutka, Ferdinand: *Budovány státu*. Praha, 1991, 47. p.
 22. Uo.
 23. Az egyes településeken lezajlott zavargásokról Medvecký, K. A.: *Slovenský prevrat*. Zv. I–IV. Trnava, 1931 nyújt jó összefoglalást. Lásd például az alábbi részletet: „A »szabadság« jelszava alatt Turalukán mindenki vandalizmust értett. Egész tömegek vártak felkészülve a rablásra. A nép megtámadta a zsidó lakásokat, és pusztította, amit tudott. Sok zsidó az életét is csak alig tudta megmenteni. Az emberek megtámadták a szeszőzsdét, és kb. 70 hektó alkoholt elvittek. A kocsmák pincéiben kiengedték a hordókból a bort. A szomszédos Bukovecről is jöttek segíteni, de már későn, hiszen az alkoholt már elvették, a bor már kifolyt. Az ittás turalúkaik és bukoveciak az evangélikus lelkész és a ka-

- tolikus papot is meg akarták támadni. Azt ordította a faluban, hogy »a zsidókkal már rendet tettünk, most a papok következnek«.” – II. köt. 67. p.
24. Vö. *Národní zhromáždění Československé 1918–1920. Poslanecká sněmovna – steno-protokoly 46. a 113. schůze.*
 25. A földreform kapcsán kibontakozó politikai vitáról részletesen ír Lacina, Vlastislav: Boj o uzákonění pozemkové reformy v letech 1918 a 1919. In: *Sborník k dějinám 19. a 20. Století.* 1978, 123–144. p.
 26. Lásd Zákon ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. (Zákon záborový), Zákon ze dne 30. ledna 1920, č. 81 Sb. (Zákon přídelový), Zákon ze dne 8. dubna 1920, č. 329 Sb. (Zákon náhradový), Zákon ze dne 11. března 1920, č. 116. Sb. (Zákon úverový).
 27. A magyar nyelvű szakirodalom eddig eléggé következtelen volt a törvény magyar nyelvű megnevezését illetően. Vadkerty Katalin a Machnyik-kötethez írt utószavában kerüli a törvény pontos megnevezését, s a földbirtokok „zárolását” említi. Popély Gyula (*Ellenszélben*. Pozsony, 1995) viszont a „kisajátítási törvény” kifejezést használja, noha ez el-
lentmond a törvény szellemének.
 28. Idézi: Slezák, Lubomír: Pozemková reforma v Československu 1919–1935. In: Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti.* Uherské Hradiště, 1994, 6. p.
 29. *Sbírka zákonů a nařízení a pozemkové reformě.* Praha, 1920, 43. p.
 30. *Sbírka zákonu a nařízení státu Československého.* Ročník 1920, 135. p.
 31. Uo. 138. p.
 32. *Sbírka zákonu a nařízení státu Československého.* Ročník 1922, 557. p.
 33. A 12 tagú testületben a szlovák klubot 3 személy, Ferdinand Juríga, Ivan Dérer és Milan Hodža képviselte. A bizottság működésének 17 éve alatt 182 alkalommal ült össze, ebből több mint 100 alkalommal az első hat évben. Vö. Závěrečná správa správního výboru Státního pozemkového úřadu. *Pozemková reforma*, XVI. évf. (1935) 3. sz.
 34. Vö. *Slovenský Týždenník*, XVII. évf. (1919) 3., 7., 9. sz.
 35. Lásd például a lefoglalási törvény bizottsági előterjesztőjének, a szocialista párti Modráček képviselőnek a szavait: „Azt mondják, hogy fehérhegyi csata utáni konfiskációktól már közel 300 esztendő eltelt, s ennyi idő alatt minden sebnek be kellett gyógyulnia. Ám az egész nemzeten elkövetett vétkek és jogtalanságok sohasem évülnek el. Ilyen esetben nem a polgári törvények érvényesek, hanem egy magasabb erkölcsi parancs, amely a nemzeten esett sérelmek megtorlását követeli tőlünk. A történelemnek is megvan a maga igazsága, és a cseh nép a földreformban, amelyet most hajtunk végre, ezt a történelmi igazságtételt látja.”
In: *Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly*, 46. schůze, 16. 4. 1920.
 36. *Venkov*, XIV. évf. (1919. márc. 2.) 53. sz.
 37. Uo.
 38. Vö. *Slovenský Týždenník*, XVII. évf. (1919. jan. 31.) 5. sz.
 39. Vö. *Americký Slovák*, II. évf. (1921) 3–5. sz. 11–12. p.
 40. *Slovenský Denník*, VI. évf. (1923. dec.13.) 284. sz. 4. p.
 41. Jelen tanulmányunknak ugyan nem célja a kolonizációs politika kapcsán kirobbant magyar–szlovák vitát ismertetni, meg kell azonban jegyeznünk, hogy Hodža miniszter ezen nyilatkozatára éles hangú írásokban reagáltak a szlovákiai magyar politikusok is, például ifj. Koczor Gyula, a kisgazdák szakértője, aki a *Barázda* című lapban fordul nyílt levélben Hodžához, s kéri rajta számon a Budweisben kifejtetteket. *Barázda*, V. évf. 1924. febr. 30.
 42. Daxner, Ivan: *Vnúťorná kolonizácia na Slovensku.* Bratislava, 1924. 7. p.
 43. Uo. 8. p.
 44. Uo. 32. p.
 45. Uo. 18. p.
 46. Brandejs, Jiří: Kolonizační problém Slovenska. *Československý zemědělec*, VI. évf. 1924. 2. sz.

47. Uo. 14. sz. Az említett 16 járás a következő: Galántai, Somorjai, Lévai, Vágsellyei, Párkányi, Ógyallai, Érsekújvári, Verebélyi, Nyitrai, Dunaszerdahelyi, Gálszécsi, Komáromi, Királyhelmeci, Nagymihályi, Ipolysági és Nagykaposi.
48. Uo. Ilyen járasok például a Losonci, Feledi, Tornaljai, Rozsnyói, Szepsi és Kassai.
49. Vö. *Československá statistika. Sv. 9. Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 15. února 1921.* I. díl. Praha, 1924.
50. Uo. 15. p.
51. Jan Voženílek az Agrárpárt politikusa volt, aki már a földreform törvényeinek elfogadása előtt több írásában foglalkozott a témával. Nagy szerepe volt a reform törvényeinek megalkotásában, majd az Állami Földhivatal kiépítésében. Az Állami Földhivatal elnöki tisztét, K. Viškovský lemondása után 1926-tól töltötte be.
52. Voženílek, Jan: Studie k pozemkové reformě na cukrovarských statcích na jižním Slovensku. *Pozemková reforma*, VI. évf. 1925. 10–11–12. sz.
53. Voženílek, Jan: *Studie k pozemkové ...* i. m. 10. sz. 131. p.
54. Uo. 11. sz. 145–146. p.
55. Uo. 12. sz. 219. p.
56. Az Állami Földhivatal Trencsényi Körzeti Hivatalához a következő dél-szlovákiai járasok tartoztak: Dunaszerdahelyi, Somorjai, Párkányi, Ógyallai, Érsekújvári, Szenci, Galántai, Pozsonyi, Komáromi, Vágsellyei.
57. SNA, ŠPU Praha, 3216. doboz.

ATTILA SIMON

CONCEPTIONS AND PLANS FOR POPULATING SOUTHERN SLOVAKIA BY THE SLAVS WITHIN THE FRAMEWORK OF THE LAND REFORM IN THE FIRST REPUBLIC

The study examines the Slav colonisation plans made within the Land reform during the first Czechoslovak Republic (1918–1938). The study states that the Land reform announced after the formation of the Czechoslovak Republic served together with the nationalisation of trades, for taking economic power to the hands of Czechs and Slovaks.

In his study the author follows the birth of colonisation conceptions and its first definitions. In his historical review he shows that the Land reform, as the tool for expanding the Slav nationality was present before 1918. The Czechoslovak acts on land property reform created in 1919–1920 did not include any discriminative elements, although the State Land Administration who was to provide the reform, received so un-controllable power that enabled attitude oriented on nation. The designers of colonisation plans were primarily from the Land Administration or they were high-position officials. Milan Hodža, who was the member of the controlling committee of the Land Administration, and was the Ministry of Economy for a period of time, announced the plan of Slav colonisation of Southern Slovakia with referring to historical harm. According to his officially accepted complaints during the colonisation the Slovaks only re-settle the land, from where the Hungarians “pushed them out with force”.

The plan of settling Slavs on Hungarian territories of Southern Slovakia was defined by Ivan Daxner in detail, who planned to settle more than a half a million of people.

The author with introducing the colonisation plans makes it clear that the colonisation did not have only national, but also economic and social goals. And since these plans came from the leaders of the state and land administration, the author considers the settlement plans to be part of the official Czechoslovak policy.

A magyar–magyar kapcsolatokról

(Vita Hunčík Péter: *Etnikai immundeficites szindróma*
című tanulmányáról)

MÉSZÁROS ANDRÁS

Széljegyzetek Hunčík Péter dolgozatához

Rövid írásom a fent jelzett dolgozat bizonyos passzusaihoz fűzött jegyzetekből áll. Vagyis nem értékelés, hanem néhány megfogalmazás továbbgondolása – lehet – más irányban is, mint ahogy azt a szerző elgondolta.

Mégis egy értékelő megállapítással kezdem: Hunčík Péter dolgozata a magyar–magyar kapcsolatokat elemző, eddig hiányzó, őszinte tényfeltárás egyik első és követendő példája. Komolyságát és megalapozottságát a mögöttes és megelőző kutatások eredményei támasztják alá. Növum hazai magyar berkeinkben abban a tekintetben is, hogy nem mítoszt akar teremteni vagy felújítani, nem ideológiát terjeszt, nem is valamilyen metafizikai vágyat vetít vissza a konstruált történelemre, hanem az általa is elvégzett kutatások fényében interpretál kemény szociológiai és szociálpszichológiai tényeket. Számomra az volt a megdöbbentő a dolgozat olvasásakor, hogy az, amit 1990-ben a *Regio* című folyóiratban deduktíve kifejtettem a kisebbségi „*mintha-lét*”-ről, most a szociálpszichológia terminológiájában is megfogalmazódott.

A dolgozat felsorol néhány, a „*mintha-lét*”-re jellemző tulajdonságot. A legalapvetőbb talán az *esetlegesség*, a valódi kontinuitás hiánya. Ez a tudományban az iskolák, tudományos műhelyek, intézmények institucionalizált folyamatosságot biztosító hiányában mutatkozik meg, minek okán sok értékes részkutatás és eredmény szinte a semmibe hull. Ami mögött, persze, ott van a kritikai befogadás nemléte is. Azt már említeni sem kell, hogy a teljesítményeken alapuló szakmai-tudományos hierarchiát nálunk elfedi az éppen aktuális és ennél fogva nem teljesítményvonzatú közéleti-funkcionális hierarchia. A politikában ez az esetlegesség az eufemisztikusan pragmatizmusnak nevezett, valójában azonban stratégiai elképzelések nélküli taktikázásban – rosszabb esetben: voluntarizmusban – merül ki. Még kiábrándítóbb az, hogy ahol viszont megjelenik valamiféle stratégia, ott a mítoszba burkolózik. Az ilyesfajta mítoszokat mindig a *patetizmus* árnyalja. A pátosznak megvan a maga idő-

ben, térben és kulturálisan is meghatározható szerepe, de ahogyan az őszinteség stílusán problematizálódott kb. a 18. századtól kezdődően, a pátosz is elvesztette kommunikációs funkcióit, és a modernitásban már ironikus felhangot kapott. A patetizmus már nem a fennkölt érzelem, hanem a felszínes érzelgősség szinonimája. Vagyis nem empátia, hanem érzelmi erőszakoltság; nem érzelem, hanem önsajnálát; nem patriotizmus, hanem agresszív és mitikus nemzettudat. A mitológiákról a romantika óta tudjuk, hogy azok az idősíkok egybemosásával érik el „örökkévaló” jelentésüket. Ott pedig, ahol múlt, jelen és jövő egyazon szinten mutatkozik, szó sem lehet optimálisan működő modern társadalomról. A „mintha-lét” ismétlődő sémai közé tartozik a magyarság mint „*egységes csoportosulás*” szemlélete is. E nézet megcáfolásához a mindennapi politikai tapasztalat, de a kultúrtörténet és főként a nyelvészet már elegendő érvet szolgáltatott. A probléma abban is áll, hogy a hazai (vagy akár magyarországi) politikusaink nem vesznek tudomást a társadalomtudományok megállapításairól, hanem az önmaguk előítéleteit *visszaigazoló* publicisztikára támaszkodnak. (És ebben az esetben még a gadameri hermeneutika mintájára az előítéleteket a megértés pozitív előjelű feltételének vettem.) Csakhogy a visszaigazolás – főként ha a történelem dolgairól van szó – nem mindig jelent igazolást. Felmentést pedig már végképp nem. Én magam az *infantilizációt* is a „mintha-lét” tartozékának tekintem. Ennek alátámasztására talán elegendő a húsz évvel ezelőtti Hankiss-féle *Diagnózisokra* utalni, amely dolgozat a nem pszichiátriai vagy szociálpszichológiai érdeklődésű és képzettségű olvasókat is rádöbbsentette az infantilizmus bomlasztó erejére. És még valami: a „visszaigazoló” publicisztika tartalmában és stílusában is ezt az infantilizációt terjeszti, vagyis nem kommunikál az olvasóval, hanem csacsog, dédelget, ajnároztat vagy pedig, ellenkező esetben, ijesztget és elrémiszt. Ezért volna az, hogy politikusaink is csak végletekben – azt nem akarom mondani, hogy leegyszerűsítésekben – képesek gondolkodni?

Hunčík a kisebbségeknek Magyarországhoz fűződő kapcsolatát nemcsak az infantilizáció, hanem a *csapdahelyzet* fogalmával is jellemzi. Mondandóján nem változtatva és a fogalmat is elfogadva csupán néhány gondolatot fűznék ehhez a témához, tudva ugyanakkor, hogy az általam felvázolt „ontológiai” csapda-értelmezés nem mindig egyezik a szociálfilozófiából és a szociálpszichológiából egyaránt ismert játékelmélet csapda-felfogásával, persze, nem is ellentétes vele.

Mi is a csapda? Ontológiai értelemben a csapda az összefüggő, saját ellenőrzésünk alatt tartott és átlátható világ összeomlása. Más szóval: a szabadság elvesztése. A csapda ebben az értelemben azt jelenti, hogy a cselekvés ezután már nem öntörvényű, hanem külső – gyakran nem ismert – szükségszerűség által meghatározott. Viszont a csapda nem véletlenszerű, nem valamilyen hiba vagy (teológiai értelemben vett) bűn, hanem a lét szerves része. A mindennapiság összetevője, s ebből kifolyólag a szokásainkban meglevő és a szokások által szentesített rutin. Ezt pedig, állandó ismétlődése és a cselekvésbe való beépültsége révén, nem vesszük észre. Láthatatlan. Mintha nem is létezne, pontosabban: látunk valamit, de az *másnak látszik*. Ha nagyon belefeledkezünk köznapiságunkba, és nem tudunk felülemelkedni rajta, akkor gondolatainkat, döntéseinket, cselekvéseinket a látszat fogja vezérelni. Magyarán: alkalmazkodunk a csapda logikájához, mert a csapda maga is szinte eggyé vált velünk. Hiszen a csapda élősködőként is működik: ha mi nem volnánk, a csapda megokoltsága is megszűnne (lásd pl. a *Mátrix* című filmet, amely

éppen a „mintha-lét” ezen lehetőségeivel játszadozik). De utalhatunk akár a legklasszikusabb példára, arra az újszövetségi jelenetre, amikor Krisztus keresztre feszítésekor kijelenti: „Atyám, bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekesznek.” A transzcendáló képesség hiányáról van szó. Ezt a képességet nem kérhetjük számon a köznapi emberektől, sőt a politikusoktól sem, mert az ő szerepük a köznapiság újratermelése. De van olyan társadalmi réteg, amelynek az alapvető funkciója a köznapi látszatok felderítése, felmutatása és kritikája. Ez az értelmiségi.

Hunčík az értelmiségi, kutatói csapdahelyzetre élezi ki dolgozata gondolatmenetét. Pontosabban: ő az *autonóm kisebbségi elit*ről szól, amikor a tudományos elitet említi. Biztos vagyok benne, hogy csupán a dolgozat rövidre fogása miatt követte el ezt a fogalmi összevonást. Mindenesetre érdemes tisztázni, miről van szó, még ha közben közhelyeket mondunk is. Az utóbbi évtized ugyanis arról győződött meg, hogy az értelmiségi által közhelynek és magától értetődőnek tartott összefüggés hazai berkekben sok esetben szokatlannak és provokatívnak tűnt. Beszélhetünk ugyanis az *elit*ről mint *olyanról* (még akkor is, ha ez a kifejezés metafizikai jelentéseket evokál). Ez az elit egy adott társadalom (vagy csoportosulás) autonóm vezető rétege a létezés minden szegmentumában: gazdaságban, jogban, politikában, kultúrában, tudományban. Beszélhetünk *értelmiségi elit*ről, amely a legegységértelműbben képviseli és valószínűsíti meg az értelmiségi funkciót, azaz az értékek megőrzését, kultiválását és létrehozását. Az értékek létezési módja a transzcendentalitás, és az értelmiségi éppen ezért hivatott arra, hogy ennek képviselésével kritikát gyakoroljon a köznapok látszatvilága felett. Az értelmiségi működteti a transzcendencia világát, amely egyrészt mindenfajta kontinuitás alapzata, másrészt pedig a *kívülállás* lehetősége. Kívülállás nélkül nem láthatjuk át a másnak látszó csapdákat. Mégis a kisebbségi értelmiség csapdahelyzetéhez tartozik, hogy ez a kívülállás válik nagyon gyakran gyanússá a mindennapok és a politikum szemszögéből. Ennek megvannak a történelmi okai. Egyrészt Kelet-Közép-Európa csak megkésve jutott el a modernitás azon szintjére, ahol megtörtént a fő társadalmi szegmentumok funkcionális szétválása és autonomizációja, másrészt a kommunizmus kísérlete infantilizálta az értelmiségit, harmadszorban pedig a kisebbségi lét szorítása a kritikai funkcióval szemben a megtartást helyezte előtérbe. Mára azonban eljutottunk odáig, hogy a kisebbségi lét politikai szinten is artikulálódik, vagyis a funkcionális szétválás beindult, a kommunizmus pedig (legalábbis állampolitikai szinten) a múlté. A kisebbségi értelmiséginek is vissza kell találnia az „an sich” értelmiségi (itt kérek bocsánatot Kanttól!) alapfunkciójához, a kritikai szemlélethez. Csakis így kerülheti el személyre szabott csapdját.

Ezt a csapdát ugyanis a *politikai elit* újra és újra felállítja. Azt már ugyan megtanulta (és sikeresen alkalmazza), hogy az ő szférája a történelmi „itt és most”. Csak azt nem akarja (nem merem feltételezni, hogy nem tudja) elismerni, hogy a történelem jelene nem a történelem egésze, vagyis hogy az „itt és most”-ról lehetnek más szempontú nézetek is. Ugyanakkor nagy előszeretettel kényszeríti rá az őt is infantilizáló paternalizmust az értelmiségire. Abból kiindulva, hogy Magyarország a kisebbségi politikai elitel tart kiemelt szintű kapcsolatokat, a kisebbségi politikusok arra a következtetésre juthattak, hogy ők azok, akik meghúzzhatják a kisebbségi értelmiségi tevékenységének a határvonalait. Ez fatális tévedés! Addig, amíg nem válik autonómmá az értelmiségi, nem lesz autonóm kisebbségi politika sem. Aki még

nem olvasta Diderot *Fatalista Jakabját*, annak a figyelmébe ajánlom Jakab és ura párbeszédét az úr és a szolga viszonyáról. Ebből – nyelvezetünkre lefordítva – kiderülhet, hogy a politikus nem lehet meg az értelmiségi nélkül, és fordítva: a politikus az értelmiségi nélkül nem tudja, mit tesz, az értelmiségi a politikus nélkül lehet, hogy tudja, de nem tehet semmit. A kisebbség pedig se nem tudja, se nem teheti. Autonóm kisebbségi elitről akkor beszélhetünk majd, ha mind az értelmiségi, mind a politikai elit kivívja és megtartja saját autonómiáját, és ezt a két autonómiát egyenrangúan kezeli.

Nincs egyéb hozzáfűznivalóm Hunčík Péter dolgozatához, amely persze sokkal többről szól, mint ezek a széljegyzetek.

GRENDÉL LAJOS

Szlovákiai magyarok az EU kapujában (Hozzászólás Hunčík Péter tanulmányához)

2004. május 1-jén előreláthatólag lezárul az a hosszúra nyúlt átmeneti időszak, amelyben a közép-európai kis államok eljutnak a szovjet megszállással súlyosbított totalitárius diktatúrától az Európai Unió tagságához. Ebben a majdnem másfél évtizedre nyúló időszakban térségünknek mind a politikai, mind a civil szerveződéseit a demokratikus jogállami intézményrendszer kiépítésének és konszolidációjának roppant feladata kötötte le, nem kevés lemondást és áldozatot követelve a társadalomtól. Nyilvánvaló, hogy az Európai Unió tagság meg fogja változtatni mind a magyarországi, mind a szlovákiai politikai diskurzus jellegét. Ezeknek a magyar–magyar kapcsolatok is része voltak, s föltehetőleg ezután is még jó ideig a része lesznek. Hunčík Péter tanulmányának nagy érdeme, hogy a diskurzusváltozásra időben és körültekintéssel figyelmeztet. Kényesnek tűnő kérdéseket feszeget annak reményében, hogy amit mond, az nem marad pusztába kiáltott szó.

A demokratikus jogállam alapjainak lerakását Szlovákiában a visegrádi szomszédságnál jóval kiélezettebb belpolitikai küzdelem kísérte, amelynek tétje 1998-ig az volt, hogy az új állam autokratikus-nacionalista vagy polgári-demokratikus alapokon fog-e felépülni. Ez a késhegyig menő, drámai harc anomáliákat is szült, amelyeknek egy része makacsul tartja magát ma is, amikor az állam jellegéért vívott harc kimenetele már eldőlt. Szlovákia jövőjét, belátható horizonton belül, nem fenyegeti autokratikus-nacionalista fordulat veszélye. Unió belépésünk a polgári-demokratikus fejlődés egyik legmegbízhatóbb garanciája lehet. A legutóbbi évek bel- és külpolitikai fejleményei kedvező feltételeket teremthetnek a szlovákiai magyarság civil önszerveződéséhez is, amelynek fontosságáról, ha jól értettem, Hunčík Péter is beszél. Amikor a szlovákiai magyarok infantilizálódását kárhoztatja vagy a politikai platformok és az autonóm viselkedés hiányát emlegeti, közéletünknek azokra az anomáliákra mutat rá, amelyekről a legsürgősebben meg kellene szabadulnunk. Anomáliákra, amelyek fölött a szlovákiai magyarság elsöprő többségének bizalmát élvező, legitimitását demokratikus választásokon újra meg újra megerősítő politikai párt, a Magyar Koalíció Pártja (MKP) sem hunyhat szemet. Hunčík Péter tanulmányát így akár az MKP vezetéséhez intézett üzenetként is olvashatjuk. Az én olvasatomban ez az üzenet politikai stratégiaváltást szorgalmaz, de legalábbis az eddigi stratégián belül a hangsúlyok áthelyezését olyan irányban, hogy azok a szlovákiai magyarság civil önszerveződését, intézményrendszere kiszélesítését a mainál átgondoltabban és eredményesebben segítse elő.

Gondolhatnánk, mindez magától értetődik, Hunčík Péter nyitott kapukat dönget. Ezzel szemben én úgy vélem, mindez csöppet sem magától értetődő dolog. Az MKP-t kényszer, a mečiari nemzeti-populista államraison megerősödésétől való félelem szülte, amely a szlovákiai magyarokat arra bírta, hogy egy emberként sorakozzanak föl új pártkoalíciójuk és annak vezetői mögé. Így keletkezett az a paradoxon, hogy a többpártrendszerű állam legnagyobb nemzeti kisebbsége visszatért az egypártrendszerhez. Igaz, ennek az egypártrendszernek semmi köze a totalitárius államok egy-

pártrendszeréhez. De azt sem állíthatjuk, hogy az ilyesmi „normális” dolog lenne pluralista társadalmakban. Az MKP ma monopolhelyzetet élvez a szlovákiai magyarok közösségében, s ez a monopolhelyzete föltehetőleg mindaddig megmarad, amíg valamelyik demokratikus szlovák párt át nem veszi és magáévá nem teszi az MKP agendáját. Ez pedig talán még középtávon sem valószínű. Márpedig a történelmi tapasztalatok azt sugallják, hogy ha egy párt a monopolhelyzetét hosszabb távon is megrendíthetetlennek tartja, kísértést érezhet arra, hogy előbb a pártot, majd annak választóit is homogenizálja. Kísértésbe eshet, hogy akaratát független, civil szervezetekben is érvényesítse, hogy kilépve a politikai érdekérvényesítés parlamenti kereteiből, a civil szférában és a szellemi életben is klientúrája révén valami féle iránymutató, vezető szerepet vindikáljon magának. Azt nem állítom, hogy itt tartanánk, de az ilyen tendenciának, tisztán pártszempontú klientúraépítésnek a jeleit lehetetlen nem észrevenni. Az pedig köztudott, hogy a pártéval nem egyező nézetekkel és véleményekkel szemben az MKP vezetőinek igen alacsony a toleranciaküszöbe.

Vagyis: amiként a Hunčík Péter által megfogalmazott problémák kezelésének és megoldásának az MKP motorja és végrehajtója lehet, ugyanúgy lehet a kerékkötője is. Egyáltalán nem mindegy, hogy a Hunčík Péter tanulmányában lefektetett célok az MKP közreműködésével vagy az MKP ellenére valósulnak-e meg. Egyáltalán: megvalósíthatók-e az MKP közreműködése nélkül? Érdekében állhat-e az MKP-nak különféle politikai platformok párbeszéde és versenye? Szüksége van-e az MKP-nak autonóm személyiségekre a szlovákiai magyar közéletben? Szüksége van-e autonóm szellemi műhelyekre? Ezekre a kérdésekre talán már rövid időn belül választ kapunk.

HUSHEGYI GÁBOR

Kisebbségi Mátrix

„Lehetséges, hogy mindnyájan a Mátrix kellős közepén élünk.
Bárhova nézünk, a kitalált valóság politikumát láthatjuk...”
(Timothy Garton Ash, 2003)

Hunčík Péter ismét idejében szólalt meg, mint már többször az elmúlt években. Jelen esetben remélhetően a gondolatok iránt fogékonyabb közegben. Európa jeles értelmiségei ugyanis félretéve minden köztük kialakult feszültséget és konfliktust, csatlakoztak azon amerikai gondolkodókhoz és politológusokhoz, akik immár két éve a jelenlegi amerikai adminisztrációban rejlő plutokrácia-veszélyt hangoztatják. Vita zajlik mindenütt a világ jövőjéről, a jövő Európájáról, de a hazai magyar közegben, értelmiségi körökben, a politikai elit megnyilatkozásaiban sajnos nem érzékelem, hogy ezt tudatosítanánk. Csak elvétve szólal meg egy-két ember lényegre törő elemzéssel, ám az is elsősorban a kisebbségi lét reflexiója. Végig kell végre gondolni ezeknek a megnyilvánulásoknak az okozóját, hogy végre továbbléphessünk már. Ilyen szempontból jelentősnek tartom Hunčík *Etnikai immunodeficit szindróma* című tanulmányát, mert elgondolkodhatunk az örömtelinek cseppet sem nevezhető helyzet néhány meghatározó tényezőjéről. Nem feltétlenül szükséges, hogy értékelésünk egybecsengő legyen, ám a vita és a további szempontok eljuttathatnak bennünket a kisebbségi lét egyre elviselhetetlenebb Mátrixának mezsgyéjére, hogy a politikusok, az őket szolgáló médiák, a mindent meghatározó gazdasági csoportérdekek tudatos infantilizálási stratégiáját tudatosítva a világ és Európa valós, jövőnket meghatározó kérdéseivel foglakozzunk. Mivel a lélektan területén nem vagyok jártas, ezért több, a tanulmányban alkalmazott jelzót képletesen értelmezek, s így további kérdések és összefüggések keresésére teszek kísérletet, elsősorban a kiszolgáltatottságot eredményező nyilvánosság- és a médiamanipulálás szempontjából. Közvetlen indíttatással Hunčík tanulmánya mellett a politológus Timothy Garton Ash *Legyenek üdvözlve az életre kelt Mátrixban* (Ash 2003, 12) című esszéje szolgált, amelyben találón a politikum teremtette virtuális létre hívja fel a figyelmet, melynek egyetlen ellenszere a tények tisztelete és medializálása, azaz a nyilvánosság. Tehát a Mátrix-lét meghaladásának feltétele a nyilvánosság felvállalása. S harmadikként Jean Baudrillard számomra inspiráló gondolatát említem meg az értékek és a világ mondializálódásáról, melyet a pozitív és negatív értékek közötti feszültség megszűnéseként, azaz „az erkölcs legalacsonyabb fokának” (Baudrillard 2000, 9) definiál.

Először a viták reményéről, veszélyeiről és az elhallgatatásról kívánok szólni Hunčík közlése kapcsán, ugyanis a kedvezőtlen körülmények ellenére optimizmusra ad okot, hogy új helyzet alakult ki, és új minőség jelent meg a hazai magyar közgondolkodásban az elmúlt két esztendőben. Egyre határozottabb igényként fogalmazódik meg a nem pártértelmiség és a nem pártfeladatot ellátó újságírók véleménynyilvánítása sarkalatos társadalmi kérdésekben. Hunčík Péter írásai mellett elég Jarábik Balázs elemzéseire, valamint Holop Zsolt, Molnár Norbert és Tóth Mihály

kommentárjaira, tárcáira hivatkozni, akik közírói tevékenységükkel a politikai elit célpontjává és ezzel együtt a kötelező kollektív megvetés tárgyává váltak. Tárgyszerű párbeszédre vagy kultivált vitáról a politikai elit arrogáns magatartása és tévedhetetlenségébe vetett hite, valamint felkészületlensége miatt szó sem lehet. Az, hogy most a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* helyet adott Hunčík Péter tanulmányának, remélhetően válasz a kialakult helyzet tarthatatlanságára, hogy a közbeszédet ideológiai és gazdasági eszközökkel irányító, egyben egyneműsítő szlovákiai magyar politikai elit minden értelmiségi megnyilvánulást marginalizál vagy idejében elhallgattat, főképpen a párt szürke eminenciásai révén, akik értelmiségi pózt öltve a pártérdekek kiszolgálását garantálják a hazai magyar médiában. 2002-re ugyanis kamatostul visszavágott az a bumeráng, amely több mint egy évtizede lett szabadjára engedve: sorozatban maradtak visszhang nélkül az értelmiségellenes megnyilvánulások, a más véleményt megfogalmazók elhallgattatása, lebunkóztatása, politikai „kivégzése”, melyekre az *Új Szó* és a *Vasárnap* hasábjain (1992: Soóky László, 1993: Kőszegi Finta László, 1996: Soóky László, Tóth Mihály, 1998: Holop Zsolt) került sor. Közben a szemünk láttára stratégiaváltás ment végbe: az ezredfordulón már nem a politikusok írásos válaszai vagy a politikusokkal készített tendenciózus beszélgetések jelentették a kritikai értelmiségi megnyilvánulás ellentételezését, hanem a sajtó kézi vezérlése, a lap vagy folyóirat szerkesztési politikája vette át a pártkorrekció szerepét. Egy-egy bírálat megjelenését nagy csend követte, avagy tudatos, cáfolattal felérő további írások, elemzések, beszélgetések követték a reakciók kiváltó okának mély elhallgatásával. E folyamat közvetlen következménye volt, hogy a 2002-es magyarországi parlamenti választások előtt mérvadó kérdésekben (státustörvény, az Orbán-kormány túlkapásai) már csak nehézségek árán lehetett a helyreigazító másik oldal nélkül megszólalni a hazai magyar és magyar érdekeltségű szlovák nyelvű sajtóban (az egyetlen kivétel az *Új Szó Gondolat* című melléklete volt ideig-óráig). Ősszel pedig a közelgő szlovákiai parlamenti választások, majd a választások utáni koalíciókötés miatt lett szilencium hirdetve, így a magyarországi és a magyar érdekeltségtől független szlovákiai szlovák nyelvű médiák maradtak a szlovákiai magyar kritikai értelmiség számára a nyilvánosság alternatívájaként. Talán nem véletlen, hogy Hunčík szóban forgó írásának első változata sem hazai magyar sajtótermékben lett először közölve, 2003 elején a budapesti *Beszélő*ben Hódi Sándor és Balla D. Károly reakciói kíséretében jelent meg. A *Fórum Társadalomtudományi Szemlé*ben való vitaindító közlésnek egyik közvetett eredménye, hogy ez a szöveg a magyar megjelenést követően szlovákul is megjelent abban a pozsonyi magyar szerkesztésű OS című havi folyóiratban, amely tavaly ősszel „mellőzte” pl. a nemzetiségi felsőoktatást tárgyaló írásokat. A szlovákiai magyar politika érdekszférájába tartozó médiák (a szlovák nyelvűek is!) tudatos irányítását mindennél jobban jelzi Hunčík 2001-es *Kisebbségek és az iszlám* című írásának sorsa, amelyben több nemzetstratégiai szempontot felvetve jelezte, hogy 2001. szeptember 11-e után megváltozott a világ az emberi és kisebbségi jogok érvényesítése területén. Az ignorálás oly mértékű volt, hogy szóra sem méltatták a nemzet ügyéért harcoló magyar politikai elit tagjai. A végkifejlet még döbbenetesebb, hiszen a nép által választott magyar képviselők immár a harmadik háborút „bekkelték ki” úgy, hogy senki sem nyilatkozott érdemben a világ további menetét meghatározó, a nemzetközi jog átírására irányuló hadi történetésekről. Az új helyzet tehát egyértelmű: politikai és

gazdasági eszközök együttes összjátékával mára a magyar politikai elit magánosította a véleménynyilvánítás jogát. Az új minőség pedig abban fedezhető fel, hogy a szlovákiai magyar független értelmiségi, ha arra nem kap teret a hazai magyar médiákban, vállalja az országos és nemzetközi fórumot is, hogy véleményét közzétegye, de ezzel együtt kiharcolja magának az áruló megbélyegzést is. Vége annak a köldöknéző, komplexusoktól terhelt cinkos magatartásnak, amely „a saját fészünkbe ne...” elvet vallotta és gyakorolta.

Hunčík Péter tanulmányában a lényegre kérdez rá, arra, hogy *miként is működik az intraetnikus magyar–magyar kapcsolat*, ezért észrevételeim másik csoportja erre a témára koncentrál. Valóban naponta tapasztalhatjuk, hogy a határon túli magyar nemzeti közösségek kapcsán az érték, politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális, vallási homogenitás képzete dominál a mindenkori magyar kormány, a magyarországi közszolgálati médiák és a kisebbségi politikai elit cselekvésében. Ugyanerről a töről fakad, főképpen a Magyarországra települt határon túli értelmiségiek azon elvárása, hogy ezek a népcsoportok „*nemcsak politikai, hanem az élet valamennyi területén*” (Szentgáli Anikó–Szarka László 2001, 17) saját sorsát megfogalmazó és irányító közösségekké váljanak. Mindkét prekonceptió irreális képzeten nyugszik, ill. megvalósíthatatlan célt tűz ki maga és a nemzeti közösségek elé. Helyénvaló tehát Hunčík kérdése, hogy ez a feltételezés tudatlanságból ered-e, de ezzel párhuzamosan legitimnek tartom Hódi Sándor felvetését, aki egy „*jól körülhatárolható politikai törekvés*”-t, Budapest-centralizmust vél meghúzódní a látszatra szimplifikációként értékelhető jelenség mögött. S ha már Hódi reflexióját hoztam szóba, érdemes rámutatni arra, hogy míg Hunčík a magyar–magyar viszony infantilításának bűnbakját a határon túli közösség magatartásában és politikai elitjében véli megtalálni, addig Hódi ezt a budapesti mindenkori kormányban és a magyarországi politikai elitben nevezi meg. Mindenképpen érdemes ezt a két eltérő megközelítést egy továbbival bővíteni. A pszichiáter immundeficités diagnózisához nem tudok hozzászólni, de érzem, hogy rendellenesség van a határon túli politikai elit és a magyarországi establishment viszonyában. Ugyanakkor rendellenességet vélek felfedezni a határon túli magyar politikai elit és a határon túli magyar nemzeti közösség viszonyában is. Az első viszonyrendszer valódi moztatóerejére Hunčík is rámutatott, amikor a magyarországi támogatási rendszer újragondolását, stratégiai átrendezését sürgette az intézményépítések prioritása javára. Ám éppen ezért nem biztos, hogy a budapesti és a határon túli politikusok között infantil viszony alakult volna ki, hiszen a mindenkori magyar kormánnyal való együttműködés nem plátói, nem anya–gyermek kapcsolatból ered, hanem kemény anyagi kérdésekről szól. A magyarországi közpénzek határon túli leosztása a tét, amikor a mindenkori magyar kormány körül sündörög a határon túli magyar politikus. Ez nem koldulás, hanem az állampolgárság szerinti államkassza után egy másik államkassza merítésének kísérlete milliós tételekben. Ez semmiképpen sem az anya–gyermek dependens kapcsolata, hanem anyagi jellegű, szervilis függőségi viszony. Infantilnak, ill. infantilizálónak azonban a határon túli magyar politikai elit és választóbázisának viszonyát lehet nevezni. Ez tudatos politikai stratégia a választóbázissal szemben! Éppen ezért az 1989 előtti négy évtizedben lezajlott infantilizációt én sem látom lezárt folyamatnak, mivel az prolongáltatott az azóta eltelt közel másfél évtizedre is.

Beszélni kellene végre egy mára evidensé vált tényről, mégpedig arról, hogy a határon túli magyar politika is csak politika, elsősorban egy konkrét párt konkrét személyeinek érdekeit, a gazdasági lobby érdekeltségeit szolgálja, s minden más háttérbe szorul. A kérdés mindössze az, hogy a politikai párt ezt miként tudja eladni, ill. hogyan tudja „megetetni” választóival. Eddig sokan áttették magukat, hogy az ún. kisebbségi politizálásnak különleges küldetése van, ethoszt tulajdonítottak a főképpen szimbolikus célokért küzdő politikusi magatartásnak, erkölcsi szolgálattal azonosították a politikai elit cselekvését. Mára kiderült, hogy ez nem így van, a valódi gazdasági pártérdekeket egy-két közösségi téma napirenden tartásával leplezik, melynek elengedhetetlen rituális része a permanens küzdelem, ill. harc verbalizálása, legyen az a kétnyelvű bizonyítvány vagy a magyar egyetem kérdése. Az infantilizáció folyamatában éppen a nyilvánosság grundolását látom stratégiai fontosságúnak, s ennek leghatékonyabb eszközei:

- *A SZLOVÁKIAI MAGYAR POLITIKAI ELIT KETTŐS BESZÉDMÓDJA* (egy-egy téma medializálásában ellentétes retorika érvényesül az országos szlovák nyelvű és a magyar médiák felé, ami a cinkos egymásra kacsintást, a „mi tudjuk, miről van szó, de ők ezt nem értik” játék révén az összetartozást erősíti);
- *A MÉDIÁK GAZDASÁGI PÁRTELLENŐRZÉSE* (a szlovákiai magyar média politikafüggősége, a kézi irányítás a szerkesztők öncenzúrájával társul, ill. a szerkesztők párt iránti szervilitása érvényesül; külön fejezetet képez a magyarországi közszolgálati média következetes negatív Szlovákia-képe, főképpen az MTV-ben és a Duna Televízióban);
- *A PÁRTKARRIERBEN REJLŐ KIVÁLTSÁGOK ÚJFENT MEGJELENÉSE* (ez nem generációs kérdés, már a legifjabb diplomás nemzedék tagjai közt is találunk pártkarrieristákat);
- *A CIVIL TÁRSADALOM POLITIKUSOK ÁLTAL TÖRTÉNŐ ELLENŐRZÉSE* (parlamentari képviselők, prominens párttagok vezette alapítványok és közpénzeket leosztó kuratóriumok révén összemosódik a civil és a politikai struktúra).

A nyilvánosság vállalása: konfliktus. Komoly politikai, társadalmi és főképpen gazdasági pozíciók védelme a tét a szlovákiai magyar közösség nyilvánosságának ellenőrzése esetében. A magyar választóbázis manipulálása, „megfelelő” tájékoztatása, a valódi ügyek elhallgatása ugyanis záloga annak, hogy ez a politikai reprezentáció továbbra is a közvetítő szerepet játszhatja az „elnyomott, kisemmizett” magyar választópolgár és a „nekünk csak rosszat akaró” szlovákok között. Éppen ezért attól tartok, hogy vágyálom Hunčík elvárása, hogy a „*magyar politikai elitnek (...) hozzá kell látnia ahhoz, hogy ezt a függő viselkedésmódot a maga részéről megszüntesse*” (Hunčík 2003, 166). Ez kéréssel, felszólítással sohasem érhető el! Miért dolgozna maga ellen egy központi kormányzat, ill. egy politikai párt, hiszen azonos társadalmi kontraszelekció szülöttei. Inkább tudatosítani kell, hogy egy ön maga számára gazdasági és társadalmi privilégiumokat szerzett réteggel állunk szemben, amely foggal-körömmel, többé-kevésbé felvilágosult módon ragaszkodni fog kiváltságaihoz.

Abban azonban teljes mértékben egyetértek a tanulmány szerzőjével, hogy *autonóm kisebbségi elit* szükséges. Ezt azonban nem csak magyarországi közpénzekből finanszírozott kutatóintézet felállításával érhetjük el, ez csak az egyik bázisa lehet a hazai magyar autonóm értelmiségnek. Éppen ezért tartom kissé limitáltnak azt a

kijelentést, hogy a *„jelenlegi körülmények között a kisebbségi magyar értelmiségi igazi tudományos karriert szülőföldjén nem tud befutni, erre csak Magyarországon (ill. szülőföldjén, ám nem magyar intézetben) van lehetősége”* (Hunčík 2003, 167). Ez véleményem szerint szimplifikáció, a Hunčík által javasolt megoldás ugyanis nem veszi figyelembe azt a kritikai értelmiségi potenciált, amely országos (szlovák) vagy külföldi kutatóműhelyekben, egyetemeken, akadémiákon tevékenykedik. Mindenki nem lehet a kisebbségi témakör kutatója vagy a magyar egyetem oktatója, a szlovákiai magyar értelmiségi lét palettája ennél sokkal tágabb, s annak bármiféle redukciója éppen az autonóm és kritikai gondolkodás gyengüléséhez vezetne. Éppen ezért nem tartom tragikusnak, inkább természetes jelenséggént kezelem azt a víziót, hogy *„2004 után még több kisebbségi magyar kutató keres majd teljes körű érvényesülési lehetőséget magának nemcsak Magyarországon, hanem az EU más országaiban is”* (Hunčík 2003, 168). Ezzel meg kell tanulnunk együtt élni, hogy a szlovákiai magyar értelmiségi szlovákiai magyar maradhat Dunaszerdahelyen, Kassán, Budapesten, de Pozsonyban, Prágában, Berlinben, Párizsban és az USA-ban is függetlenül attól, hogy milyen nyelven gyakorolja tudományterületét. Ez az a jelenség, amit Csepeli György a nemzeti identitás átalakulásának nevez az új európai mobilitás következményeként (Csepeli 2002, 10). Abba is bele kell nyugodnunk nekünk, értelmiségieknek, hogy a kisebbség vezető rétege nem mi vagyunk, hanem a politikai elit. Ha jól megfigyeltük az elmúlt másfél év hazai történéseit, akkor talán szemet szűrt, hogy a politikai elitet már végképp nem érdekli, hogy politikusként lehet-e értelmiségi. Ők ezt a kérdést gyorsabban és pragmatikusabban rendezték magukban, mint az értelmiség. A megegyezés csaknem lehetetlen, az egyik a politika, a másik a nyilvánosság, a civil társadalom része. A kritikai értelmiség részéről minden félmegoldás a választóvonal kérdésessé tételét jelenti. Ha valódi nyilvánosságban gondolkodunk, akkor valóban el kell különülnie a politikának és civil társadalomnak, a pártértelmiségnek és az autonóm, kritikai értelmiségnek. Az első csoport döntése legitim, de ne tőlük várjuk el, hogy pártsemleges nézetekkel gazdagítsák a civil társadalmat, vagy ők legyenek a nyilvánosság szavatolói.

Két évvel ezelőtt magam is szkeptikus voltam az értelmiség szerepvállalását illetően, mivel a posztmodern korszak révén meghaladottnak véltem azt a korábbi társadalomformáló szerepet, melyet a modernista értelmiségi alapállás magáénak tekintett. Két évvel 2001. szeptember 11-e után, az azóta történeteket figyelembe véve attól tartok, hogy a posztmodern szimbolikusan is véget ért, de nem a multikulturalizmus és pluralitás olyan territóriumára értünk, amely még elmélyítené a 20. század utolsó harmadában kivívott emberi, szabadság- és kisebbségi jogokat, hanem ezek korlátozásának lehetünk tanúi. A múlt század emberjogi vívmányait ma az amerikai establishment plutokráciája sokkal inkább veszélyezteti, mint Magyarország irányunkban megnyilvánuló paternalizmusa és a hazai politikai rendszerünk partokráciája. Éppen ezért vélem megkerülhetetlennek, hogy a szlovákiai magyar értelmiség párttól függetlenül vívja ki magának a nyilvánosságot. Amennyiben kritikai értelmiségről van szó, akkor ezt megteszi akkor is, ha a szlovákiai magyar médiák visszautasítják, van más, országos és nemzetközi fórum is. A civil szféra és a kritikai értelmiség – Jürgen Habermassal és Jaques Derridával egyetértve – képes ennek elvégzésére akár saját politikai elitjével szemben is. A mai politika „újjorwellianizmusa”, a tények önkényes manipulálása (lásd az iraki háború eredeti indoklása)

csakis a nyilvánosság, a sajtó, a televízió révén ellentételezhető. T. G. Ash ezen állítása érvényes a szlovákiai és határon túli magyarok létére is, hiszen ma az ideológia, a párt által manipulált média az, amely meghatározza, hogy rosszul vagy boldogan érezze magát pl. a szlovákiai magyar. Egy virtuális nemzeti létbe vagyunk vetve – tudunk nélkül. Ha a párt érdekei úgy kívánják, akkor nemzeti háttérű kormányválságot kreál, nemzeti töltetű ügyet tematizál, a nemzetet veszélyeztető cselekvés lehetőségét lebegteti, közben a mindennapi életet lényegesen befolyásoló tényezőkről hallgat. Együtt kell lélegezni a párttal, ezért még az sem adatik meg, hogy legalább a határhelyzet egzisztencialista szabadságát tudatosíthassuk. De milyen következménnyel jár ez? Kritikai reflexió hiányában a „negatív feszültségtől megfosztott értékek... ekvivalenssé, egymással behelyettesíthetővé válnak. Az egyik átsejlik a másikon: a jó átsejlik a rosszon, a hamis az igazon, csúnya a szépen...” (Baudrillard 2000, 9), tehát a politikai kudarc és a szakmai rátermettség hiánya sikerként és szakértelemként, az egyéni gazdasági érdek a nemzeti közösség érdekében, a béke háborúként, a háború békeként jelenhet meg büntetlenül. Ash és Habermas aktív értelmiségi magatartásra szólít fel, csatlakozva ezzel Baudrillard 1997-ben megfogalmazott erkölcsi felháborodásához, mely szerint a hatalom kisa-játítja és ezzel együtt önkényesen rehabilitálja a történelmet, a tegnapot. Az értelmiségiek, az emberek, „akik a történelem cselekvő alanyai voltak”, ha megengedik ezt „a cinikus luxust... az botrány” (uo. 30–31). Ezért tartom lényegesnek, hogy saját érdekünkben lépünk már túl a szlovákiai magyar értelmiség és politikai elit kötelező házasságán, a reformálhatatlan viszony reformálásán az értelmiség és civil társadalom kontra politikai elit tágabb horizontú értelmezése érdekében. Ellenkező esetben önként és dalolva vállaljuk az értelmiség alárendeltségét a politikai elittel szemben.

Irodalom

- Ash, Timothy Garton: Vitajte v oživenom Matrice! *Sme*, 11. évf. (2003) 130. sz. (június 7.) 12. p. (A lap Fórum c. melléklete, 2003. 2. sz. 22. p.)
- Balla D. Károly: *Egy önmaga ellen dolgozó kisebbség*. <http://beszelo.c3.hu/030102/12ballad.htm>.
- Baudrillard, Jean: *Az utolsó előtti pillanat*. Budapest, Magvető, 2000.
- Csepeli György: Átalakuló nemzeti identitás. *Kritika*, 31. évf. (2002) 9. sz. 9–11. p.
- Habermas, Jürgen–Derrida, Jacques: Európa sa zrodí z novej verejnosti. *Sme*, 11. évf. (2003) 130. sz. (június 7.) 14. p. (A lap Fórum c. melléklete, 2003. 2. sz. 22. p.)
- Hódi Sándor: *Magyar–magyar viszonyok. Pszichológiai sajátosságok vagy politikai játszmák?* <http://beszelo.c3.hu/030102/11hodi.htm>.
- Hunčík Péter: Kisebbségek és az iszlám. *Élet és Irodalom*, 45. évf. (2001) 41. sz. 13–14. p.
- Hunčík Péter: Etnikai immundeficit szindróma. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 5. évf. (2003) 1. sz. 159–170. p.
- Szentgáli Anikó: Nem segédfogalom a szlovákiai magyarság. (Beszélgetés Szarka Lászlóval.) *Új Szó*, 54. évf. 2001. 212. sz. (december 20.) 17. p.

POMOGÁTS BÉLA

Kulturális és politikai nemzet – Budapestről nézve

Hunčík Péter Pozsonyból, tehát a szlovákiai magyarság (vagy általánosságban a kisebbségi létbe kényszerített magyarság) nézőpontjából és különlegesen a pszichológus, a szociálpszichológus nézőpontjából helyezi mérlegre azt a valóban széles körben ható jelenséget, amelyet ő „etnikai immundeficit szindrómá”-nak nevez. Magam más nézőpontot szeretnék választani, méghozzá nem is elsősorban szakmából: az irodalomtörténet-írásból következő nézőpontot, hanem, mondjuk így, a közéletben szerzett tapasztalataim által meghatározott nézőpontot. Az (állam)polgár nézőpontját, amely köznapi és természetesen kritikai, de nincs köze ahhoz a mostanában divatos és (szerintem) meglehetősen fellengzős nézőponthoz, amely az úgynevezett politológia „tudományából” következik. (Ez a „tudomány” ugyanis, legalábbis az én tapasztalataim szerint, egyelőre és a kelet-közép-európai régióban erősen ideológia- és pártfüggő diszciplína, következésképp aligha lehet tudomány.)

A kisebbségi helyzetben élő magyarság mentális (vagyis „lelki”) elhelyezkedése és önazonosságának természete, ennek az (állam)polgári és ezért „köznapi” nézőponthoz a látószögéből értelmezve mindenekelőtt a *nemzet* fogalmi körének újólagos és korszerű átgondolását helyezi előtérbe. A magyar nemzet ugyanis Trianon óta nem „egységes” nemzet (jóllehet az egység illúzióját vagy óhaját sohasem adta fel, erre utaltak a minap az úgynevezett „kedvezménytörvény” módosításával kapcsolatos eszmecserék is). A sohasem kívánt, mégis bekövetkezett széttagoltságnak a kényszere folytán viszont a magyar nemzeti tudat szerkezetének is át kellett alakulnia.

Európában hagyományosan kétféle nemzetfogalom jött létre, az egyik a francia felvilágosodás, a másik a német romantika szellemi műhelyében. A felvilágosodás filozófusai az „államnemzet”, illetve a „politikai nemzet” ideológiáját hirdették, az az állampolgárság kritériumaival határozták meg a nemzeti identitást, és egy erős központi hatalom által akartak a nyelvileg és etnikailag heterogén államalakulatokból egységes „nemzetállamot” és „politikai nemzetet” létrehozni. Terveiket „klasszikus” formában az erőteljesen, esetenként könyörtelenül központosító francia politika hajtotta végre: az a francia állam, amely a 18. század elején még lakosságának közel felében nem franciául beszélő etnikai csoportokból állt (bretonokból, okcitánokból, provanszálókból), a 19. század végén már szinte csak a francia etnikumot ismerte (és ismerte el).

Ugyanezt a politikai gondolkodást érvényesítette a legtöbb közép- és kelet-európai állam, így korábban a dualista korszak magyar kormánya, amelyek tragikus következményekkel járó szűklátókörűséggel próbálták ráerőltetni az ország nem magyar népeire a „magyar politikai nemzet” eszméjét, később pedig, Trianon után, az úgynevezett „utódállamok”, amelyek maguk is többnyire a „politikai nemzet” kategóriájában gondolkodtak. Közöttük is leginkább Románia: nemcsak az 1989 telén elsodort sztálinista-fasiszta rezsimben és nemcsak a kilencvenes évek posztkommunista kormányzása alatt, hanem a két világháború közötti polgári korszakban is. Hasonló törekvések figyelhetők meg a függetlenné vált második Szlovák Köztársaságban, amely a maga törvényhozatalával, így nyelvtörvényével a szlovák nyelvnek

kíván uralkodó pozíciót adni, politikai gyakorlatában pedig időnként még azokat a határokat is túllépte, amelyeket az „államnemzeti” és „nemzetállami” ideológia megjelöl. Ezek az államnemzeti ideológiák és „nemzetépítő” nacionalizmusok voltak a kisebbségellenes román, szlovák és jugoszláv kormánypolitika ideológiai forrásai, ezek álltak a kisebbségi jogok korlátozása mögött. (A „politikai nemzetnek” ez az ideológiája jelenik meg a pozsonyi kormánynak a magyar kedvezménytörvényt elutasító állásfoglalásai mögött is!)

A „politikai nemzet” koncepciójával szemben állt a német romantikus bölcselek, mindenekelőtt Herder és a Schlegel fivérek „kultúrnemzet” fogalma. Ez – már a német széttagoltság következtében is – azt hirdette, hogy valamely nemzet összefogó ereje nem a közös állam, hanem a közös nyelv, a közös etnikai és történelmi tudat, a közös kultúra és hagyomány. Ez a felfogás érvényesült több közép-európai ország vagy nemzet esetében, így a 19. század lengyel gondolkodóinál, akik a háromfelé szakított lengyel nemzet közös identitását a lengyel kultúrában találták meg. A 19. században máskülönbben is általános jelenségnek számított, hogy a nemzet fogalmát nem a körülhatárolt államterület vagy intézményes állami szuverenitás, hanem a közös nyelv és kultúra határozta meg. Ebben az értelemben alkottak nemzetet az olaszok és a finnek is.

Hasonló gondolkodást kíván a magyarság jelen helyzete: a magyar kultúrát nem azonosíthatjuk Magyarországgal, és a magyar nemzetet sem határozhatjuk meg a magyar állampolgárok közösségeként. Már azért sem, mert abba a közösségbe más nemzetek – szerbek, horvátok, szlovákok, németek és románok – gyermekei is beletartoznak, ha viszonylag kis számban is. A magyar kultúrát éppen ezért úgy kell definiálnunk, mint a magyar kultúrközösség szellemi értékeinek és intézményeinek rendszerét. Ez a kultúrközösség és ez a szellemi rendszer egy nem politikai, hanem „lelki köztársaságot” alkot, és minden magyar író, művész és tudós ennek a „lelki köztársaságnak” a teljes jogú polgára lehet. Valójában ez a felismerés határozza meg az ezredfordulón kialakulóban lévő magyar kulturális identitást.

Az emberi személyi identitása ugyanis mindig történelmi, kulturális és erkölcsi vonzások erőterében alakul ki, a nemzeti önazonosság is erősen összetett fogalom, és a kisebbségi magyarok kulturális identitásának szerkezetében is egyszerre van jelen a regionális kötődés: ragaszkodás a szülőföld, a helyi történelmi múlt értékeihez, hagyományaihoz, lelki tényezőihez, és ragaszkodás a nemzeti nyelvhez, kultúrához, történelemhez. Ez a kisebbségi identitás olykor személyes drámákat is okoz, például a szülőföldjüket elhagyó erdélyi, felvidéki és vajdasági magyarok esetében, minthogy nekik nemcsak saját kötődéseikkel kell állandóan számot vetniük, hanem a befogadó közegben, akár a magyarországi közegben időnként tapasztalt idegenséggel, értetlenséggel is.

A kisebbségi identitás mindazonáltal igen termékeny kulturális ösztönzések elindítója lehet, és éppen az irodalom, a művészet ad számtalan bizonyosságot arra, hogy ezek az ösztönzések magasrendű kulturális értékek születésében játszhatnak szerepet. Ezek a kulturális értékek nemcsak az egyetemes magyar kultúra részei, hozzátartoznak a közép-európai és az európai kultúrához is, még akkor is, ha az európai kulturális közvélemény nem tud róluk, nem veszi figyelembe őket, és nem érdeklődik irántuk. Abban természetesen a magyarországi intézményeknek is szerepe le-

het, hogy a kisebbségi magyar kultúrák nagy értékei miként jutnak el, eljutnak-e egyáltalán az európai kulturális nyilvánosság fórumaira.

A kisebbségi magyar kultúrák az elmúlt nyolc évtizedben mindig következetesen az európai kultúra részeinek tudták magukat. Így például az erdélyi magyar kultúra, az erdélyi magyar irodalom, amely a mostoha és szűkös kisebbségi helyzetet általában az európaiság jegyében kívánta meghaladni. A két világháború közötti transzilvánisták például őszintén hittek a sajátos erdélyi fejlődés és a sajátos erdélyi kultúra eszméjében, ám korántsem hirdettek elzárkózást és nemzeti öncélúságot, mint a német „Heimatdichtung” hívei. Ellenkezőleg, az önként vállalt regionális elkötelezettséget magasrendű európai igényességgel kötötték egybe, a szűkösebb erdélyi láthatárt az egyetemes emberi horizont felé kívánták tágítani. Az európai tájékozódás is a történelmi Erdély nemes örökségéhez tartozott. A regionalizmusnak azzal a progresszív változatával tartottak rokonságot, amelyet Charles Ferdinand Ramuz, a Vaud kantonbeli svájci francia író képviselt, aki a „vidéket” és a „világegyetemet” szerette volna kibékíteni, szülőföldjén keresett biztos támaszt, egyszersmind túl akarta haladni a tájirodalom szűk körét.

Hasonló gondolkodást követett és képviselt a szlovákiai magyar irodalom, általában a szlovákiai magyar kultúra is. A „kisebbségi humánumnak” azok az eszményei, amelyeket Fábry Zoltán képviselt (és mellette mások: Győry Dezső, sőt Mécs László is), az európai eszmények hatását mutatták, és persze az európai szolidaritásra is számítottak (sajnos, valljuk be utólag: nagyrészt eredménytelenül). Úgy gondolom, hogy a politikai és a kulturális nemzet fogalmi rendjének egymáshoz való viszonya, illetve a nemzeti kultúra (ezen belül a kisebbségi kultúrák) és az európai kultúra egymást kiegészítő rendszere a közép-európai térség uniós integrációja után egészen új értelmet fog kapni, és talán azoknak a kollektív sérelmeknek, frusztrációknak az orvoslására is több lehetőség lesz, amelyek a 20. század folyamán oly kíméletlenül kínozták meg a közép-európai régió magyarjait.

Vadkerty Katalin

A KITELEPÍTÉSTŐL
A RESZLOVAKIZÁCIÓIG

Trilógia
a csehszlovákiai magyarság
1945–1948 közötti történetéről

Kalligram

Dokumentumok a szlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történelméből

1.

Pozsony, 1945. október 26. A Szlovák Telepítési Hivatal elnöke, Ján Čech által jegyzett körlevél. Utasítást tartalmaz Dél-Szlovákia magyarlakta körzeteibe „állami-politikai és nemzeti szempontból megbízható értelmiségiek” és hivatalnokok betelepítésére és a nekik nyújtandó kedvezményekre. A telepítés célja, hogy „a szlovák telepeseket, mindenekelőtt Szlovákia déli határai mentén, hathatósan támogassa az értelmiségiek zöme is”.

Az összes megbízotti hivatalnak és az Állami Terv- és Statisztikai hivatalnak
Pozsony

A belső telepítés feladata, hogy a szláv elemeknek visszaadja azokat a területeket, amelyeket – Szlovákia esetében – a múltban a szándékos elnemzetietlenítés politikája során elmagyarosítottak, illetve a német telepések révén jogtalanul elhódítottak.

Az állam fejlődése szempontjából ez rendkívül fontos feladat, s ezt nem tudnánk az elvárt mértékben megvalósítani, ha tevékenységünket csak a mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi körökből származó személyek betelepítésére korlátoznánk. Arra is kellő figyelmet kell fordítanunk, hogy a szlovák telepeseket, mindenekelőtt Szlovákia déli határai mentén, hathatósan támogassa az értelmiségiek zöme is.

Soha többé vissza nem térő alkalom, hogy a szláv elemektől elhódított területeket visszaszerezzük. Ha ezt most 100%-osan nem használjuk ki, helyrehozhatatlan bűnt követünk el a nemzet ellen, mi több, a társadalmi felemelkedés és haladás lehetőségei ellen is.

Az egyik jó lehetősége annak, hogy Szlovákia déli területei számára állami-politikai és nemzeti szempontból megbízható értelmiségieket nyerjünk meg, az, hogy az állami és közhivatalok káderpolitikáját a betelepítés szükségleteinek megfelelően alakítsuk.

Az említett keretek között szükséges, hogy minden állami és közhivatal káderpolitikája lehetővé tegye:

1. az alkalmazottak hivatalos áthelyezését a szlovák területekről a déli járásokba,
2. hogy az alkalmazottak önkéntes áthelyezési kérvényét a hivatalok minősítsék hivatalból való áthelyezésnek, hogy a kérvényezőnek megmaradjon a joga az átköltöztetés kiadásainak a megtérítéséhez,
3. hogy a betelepítési övezetbe – ahogy az időszerűvé válik – a szlovák iskolákba a legjobb tanerőket rendeljék ki,
4. hogy a déli területek plébániáit megbízható lelképásztorok foglalják el,
5. hogy szabadfoglalkozású személyeket is irányítsanak a betelepítési övezetbe.

A fenti elvek alapján végrehajtott káderpolitikának nem szabad megtorpannia még az előtt az esetleges tény előtt sem, hogy a megbízható értelmiségiek eláramlása következtében a szlovák területeken erősen érezhető lesz az értelmiségiek átlományának a csökkenése, s még kevésbé szabad ezt az a folyamatot olyan okokból kifolyólag megállítani, hogy a betelepített vagy a betelepítésre kijelölt területeken az értelmiségiek száma fölöslegesen magas lesz.

A Szlovák Telepítési Hivatal² az említett káderpolitika végrehajtásának megkönnyítése érdekében olyan utasítást ad ki, hogy a lehetőségek keretein belül minden áthelyezett alkalmazottnak vagy a betelepítendő területre átirányított értelmiséginek különlegesen kedvező körülmények között utaljanak ki házat, illetve földet. Erre a lehetőségre külön is figyelemztetni kell az alkalmazottakat.

A fent említett hivatalok tájékoztatására közlöm, hogy a körzetek, amelyekbe a betelepítettek említett csoportjai költöznek, a következők: Kassa, Somorja, Duna-szerdahely, Érsekújvár, Komárom, Léva, Zseliz, Párkány, Ipolyság, Losonc, Rimaszombat, Feled, Tornalja, Királyhelmec, Nagykapos, Szepsi és Galánta.

A célkitűzésben szereplő, a Szlovák Telepítési Hivatal elgondolásai szerint megvalósított káderpolitika összehangolásáig az áthelyezésre vonatkozó, kedvező elintézésel bíztató kérvényeket, valamint a hivatalból kiadott áthelyezési határozatokat, amelyek végrehajtása ezen eljárás keretein belül történik, jóváhagyás végett a Szlovák Telepítési Hivatalba kell küldeni.

Dr. Čech³ s. k.
elnök

Slovenský národný archív (SNA) Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony), *Fond: Povereníctvo školstva a kultúry (Iskolaügyi és Kulturális Megbízotti Hivatal)*, doboz 260, iratszám: 9771/45.

Jegyzetek:

1. Belső telepítés (belső kolonizáció): a köztársasági elnök 27/1945. sz. dekrétuma szerint az egész államot érintő, a nemzetállam megteremtését szolgáló folyamat, amely lehetővé teszi a nemzetiségük alapján – esetünkben a magyaroktól – elkobzott ingatlanok kiutalását az északi, szlovák etnikai területről áttelepítésre jelentkezőknek. A belső telepítés célja a magyarok gyors elszlovákosítása volt.
2. A Szlovák Telepítési Hivatal (1945–1950) a csehszlovák nemzetállam megteremtését elősegítő Csehszlovák Telepítési Hivatal Szlovákiában tevékenykedő, önálló határozati joggal

- felruházott hivatala. Feladatai közé tartozott a szlovákiai magyarok kitoloncolása, kitelepítése, a lakosságcsere és a külföldről repatriálásra jelentkező szlovákok átszállítása.
3. Čech, Ján (1915–1997) jogász. 1945-ben a Szlovák Nemzeti Tanács alelnöke, képviselő. A Szlovák Telepítési Hivatal elnöke.

2.

Pozsony, 1945. december 3. A Szlovák telepítési Hivatal szigorúan bizalmas elnökségi jegyzőkönyve, amely intézkedik 250 magyar családfenntartó személy és családja áttelepítéséről Tornaljáról és környékéről a Most környéki szénvidékre felszíni munkák végzésére.

Belügyi Megbízotti Hivatal
Közlekedés- és Munkaügyi Megbízotti Hivatal
IV. katonai körzet parancsnoksága
Nemzetbiztonsági Testület Főparancsnoksága
Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala
Pozsony

Tárgy: Betelepítés – magyarok kitelepítése Tornaljáról Csehországba munkaszolgálatra¹

SZIGORÚAN BIZALMAS!

A Szlovák Telepítési Hivatal a mai nappal megkezdi Tornalja és környéke 250 magyar családfenntartójának a szervezett munkaerő-toborzását azzal a céllal, hogy őket – családtagjaikkal együtt – tartósan a Most környéki szénvidékre telepítsék felszíni munkák végzésére.

A munkaerő-toborzás szempontjából csak a 40-45 év alatti egészséges, munkaképes, a mezőgazdaságban vagy egyéb foglalkozásban dolgozó személyek jöhetnek számításba. Egy munkaképes családfőre átlagosan ne jusson több három, munkára nem alkalmas családtagnál. Ezek közé nem tartoznak a család már felnőtt, munkaképes gyermekei.

Ebbe a transzportba elsősorban olyan személyeket kell besorolni, akik előre láthatóan nem rendelkeznek azokkal a feltételekkel, hogy megtarthassák vagy elnyerhessék a csehszlovák állampolgárságot. Közülük is elsősorban a politikailag nem kívánatos elemeket, tehát olyan személyeket kell ide sorolni, akik az állam szempontjából veszélyt jelentenek vagy a jövőben veszélyt jelenthetnek.

A munkatranszportba nem sorolhatók be azok a személyek, akiket népbíróság elé akarnak állítani, sem az aszociális elemek (cigányok) vagy olyan személyek, akik fontos helyreállítási munkálatokban vesznek részt.

Figyelembe kell venni azt, ha az illető személy rendesen megműveli földjét, és termékölőslégét a közellátás céljaira beszolgáltatja.

A fenti elvek szerint a 250 családból álló transzport összeállításához 300 ilyen család jegyzékét kell elkészíteni, mivel tapasztalataink szerint ezek egy részét egészségügyi-közbiztonsági okok miatt ki kell majd zárni a kitelepítendő soraiból.

Személyes tárgyaikat, ingóságait és egy hónapra való élelmiszert a kitelepített személyek magukkal vihetnek.

Kérem,

a) hogy a Belügyi Megbízotti Hivatal és a Nemzetbiztonsági Testület Főparancsnoksága megfelelő utasításokat adjon ki az illetékes szerveinek, amelyekben kapjon helyet a Szlovák Telepítési Hivatalnak a kitelepítés szervezésére és irányítására Tornaljára és környékére kiküldött szerveivel való együttműködés is. A toborzást a Szlovák Telepítési Hivatal kiadott irányelvei és a közzétett névsor szerint kell végrehajtani. A nemzetbiztonsági szervek által elkészített névsorokat hozzánk legkésőbb 1945. december 7-ig kell elküldeni.

Figyelembe kell venni azt is, hogy eddigi tapasztalataink szerint a helyi közbiztonsági szervek a munkaerő-toborzás szempontjából csaknem alkalmatlanok, tehát szükséges, hogy őket az akció során a Nemzetbiztonsági Testület illetékes szervei irányítsák;

b) hogy a Közlekedés- és Munkaügyi Megbízotti Hivatal

1. Tornaljára időben küldjön ki egy vonatszerelvényt. Feltételezéseink szerint a transzport indulására 1945. december 12-én a későbbiekben meghatározandó órában kerül majd sor,

2. A Szlovák Telepítési Hivatalnak a fenti eljárás időtartamára 5 személyautó és 8 tehergépkocsi áll rendelkezésére sofőrökkel és üzemanyaggal együtt;

c) hogy a IV. katonai körzet parancsnoksága a Nemzetbiztonsági Testülettel és a Szlovák Telepítési Hivatallal együttműködve biztosítsa az eljárás zavartalan lefolyását, hogy a katonai segédletet megfelelő vezénylő tisztek irányítsák, akiket erre kellően felkészítenek, továbbá hogy a katonai segédletet biztosító egység, beleszámítva azt a részét is, amely a transzportot Mostig fogja kísélni, megfelelő ellátásban részesüljön;

d) hogy a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala 1945. december 10-re és 11-re Tornaljára küldje ki a Munkavédelmi Hivatal 2 orvosát, akik sem Tornaljáról, sem a környékről nem lehetnek.

A kitelepítésre kijelölt személyek összpontosítása Tornaljára 1945. december 10-én reggel kezdődik. A Nemzetbiztonsági Testület járási parancsnokságának parancsba kell adni, hogy az összpontosítás céljaira megfelelő épületet találjon.

Dr. Čech (saját kezű aláírás)
elnök

SNA, Bratislava (SZNL, Pozsony), *Fond: Úrad predsedníctva zboru povereníkov* (Megbízottak Testületének Elnöki Hivatala), doboz 4.

Jegyzet:

1. A szlovákiai magyarok 1945-ös őszi kényszerközmunkáját az 1945. október 17-i 88/1945. sz. elnöki dekrétumra hivatkozva rendelték el, hogy enyhítsék a németek kitoloncolását követő munkaerőhiányt.

3.

Pozsony, 1946. április 5. Tárcaközi megbeszélés jegyzőkönyve, amely a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatalában, Pozsonyban készült a politikailag közömbös magyar nemzetiségű mezőgazdasági munkások és családtagjaik kitelepítéséről Csehszországba a megüresedett határ menti területekre. A kitelepítést toborzás útján, önkéntes jelentkezés alapján kívánják lebonyolítani. Hangsúlyozzák, hogy a megkötendő munkaszerződések meghosszabbíthatók lesznek, s így elősegítik a kitelepített magyarok asszimilációját.

Jegyzőkönyv

Készült Pozsonyban a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatalában 1946. április 5-én. Jelenlevők az alábbi felsorolás szerint. Az ülés tárgya az állampolgárságuktól megfosztott vagy hontalan magyar nemzetiségű, mezőgazdaságban dolgozó családok (béresek) kitelepítése Szlovákiából Csehszországba.

Jelenlevők:

1. a pozsonyi Szociális Ügyek Megbízotti Hivatalának képviselőiként dr. Ivan Hatala miniszteri tanácsos, dr. Alojz Grom szaktanácsadó és Jozef Kubíček igazgató,
2. a Munkaügyi és Szociális Ügyek Minisztériuma képviselőiként dr. Jozef Kotek miniszteri tanácsos és Václav Jakouš igazgató,
3. a Földművelésügyi Minisztérium képviselőjeként dr. Jozef Rodra,
4. a brünni Területi Nemzeti Bizottság képviselőjeként Ján Šmerda,
5. a pozsonyi Szlovák Telepítési Hivatal képviselőiként dr. Krotký és dr. Stanek,
6. a Közlekedésügyi Megbízotti Hivatal képviselőjeként Pavlačka felügyelő,
7. a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal képviselőjeként dr. Slávik,
8. az Országos Munkavédelmi Hivatal képviselőiként Ludovít Ličko, a Kerületi Munkavédelmi Hivatal vezetője, valamint Štefan Dvořák főtitkár,
9. a Szlovák Szakszervezetek Központjának képviselőiként Grünwald és Hanula.

Dr. Ivan Hatala üdvözölte a jelenlevőket, és bevezetőjében elmondta, hogy mivel Csehszországban a mezőgazdaság óriási munkaerőhiánnyal küzd, feltétlenül szükséges, hogy lehetőségeink keretein belül Csehszágnak segítséget nyújtsunk. A Munkaügyi Minisztérium a munkaerőhiány részleges enyhítése érdekében kész befogadni a szlovákiai magyar családokat Szlovákiából, mivel ezek a személyek politikai szempontból nem jelentenének gondot.

A jelenlevőkkel ismertette a Szlovák Telepítési Hivatal álláspontját, amelyet az 1946. március 19-én kelt 1754/el.1946-os, a Munkaügyi Minisztériumnak címzett leirat is tartalmaz, s amely szerint a Szlovák Telepítési Hivatal a politikai szempontból indifferens¹ magyarok Csehszországba és Morvaországba történő kitelepítésével kapcsolatban az alábbi négy feltételt támasztja:

1. A magyar nemzetiségű, politikai szempontból feddhetetlen személyeket az úgynevezett reszlovakizációs sávból nem fogják munkára küldeni, ha azok nemzeti öntudata a reszlovakizálás elfogadása felé fejlődik.

2. Az érintett hivatalok ide vonatkozó ígérete értelmében a magyarok munkaerő-toborzását az önkéntesség elve alapján kell megvalósítani, mindeneke előtt azon munkások, béresek és alkalmazottak köréből, akiket nem telepítenek ki sem a politikai diszkrimináció miatt megvalósított lakosságcsere, sem az ezen felül meghatározott cserék keretein belül.
3. Ezeknek a munkaerőknek a toborzása általában ne történjen a munkaszolgálatot előíró szabályok szerint, hanem a Munkaügyi Minisztérium, a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala, illetve ezen intézmények szervei (munkavédelmi hivatalok) által megkötött rendes munkaszerződések alapján.
4. A kitelepített magyarok egyenjogúságát mind a munkafeltételek, mind a bérek esetében betartják.

Tekintettel arra, hogy a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatalával nem közölték a pozsonyi Szlovák Telepítési Hivatal által meghatározott feltételekkel kapcsolatban a Munkaügyi Minisztérium álláspontját, dr. Ivan Hatala megkérte a Munkaügyi Minisztérium jelenlévő képviselőjét, hogy ismertesse a minisztériumnak az üggyel kapcsolatos álláspontját.

Dr. Kotek miniszteri tanácsos úr közölte, hogy a Munkaügyi és a Szociálisügyi Minisztérium teljes mértékben elfogadja a pozsonyi Szlovák Telepítési Hivatal által az 1946. március 19-én kelt leiratban meghatározott feltételeket. Ezt követően részletes tájékoztatást adott a csehországi mezőgazdasági munkaerőhiányról. Említést tett az Olaszországban és Bulgáriában megvalósított munkaerő-toborzásról, és ezzel kapcsolatban hivatkozott a jelenlévőkre, hogy a közömbös magatartást mutató magyarokat a lehető leghamarabb át kell telepíteni Csehszországba, mert ez a cseheknek éppúgy érdeke, mint a szlovákoknak, ugyanakkor népgazdasági érdek is, mivel az érintett körök arra törekednek, hogy a mezőgazdaságban mutatkozó munkaerőhiányt felszámolják, s ezáltal biztosítsák a köztársaság polgárainak a termést és az élelmezést.

Ha ez a munkaerő nem állna Csehszország rendelkezésére, más intézkedéseket kellene foganatosítani, olyanokat, amelyek biztosítanák a mezőgazdasági munkák maradéktalan elvégzését.

Javasolta, hogy ezen a tanácskozáson elsősorban a magyar munkaerők kitelepítésének az általános elveit beszéljék meg, s csak ezt követően térjenek ki részletesen a feltételek végleges meghatározására.

A Szlovák Telepítési Hivatal képviselőjében dr. Krotký úr hangsúlyozta, hogy a Szlovák Telepítési Hivatal és a Munkaügyi Minisztérium álláspontja lényegében azonos, kéri azonban, hogy a kitelepítést a járási munkavédelmi hivatalok révén az önkéntesség alapján hajtsák végre, nem pedig úgy, ahogyan azt 1945 őszén tették, amikor a kitelepítés teljes kudarccal végződött, és minden további hasonló intézkedés elrettentő példájává vált. A munkaerő-toborzást megfelelő propagációs eszközökkel kell támogatni. Mindezek mellett kijelenti, hogy a Telepítési Hivatalnak nincs kifogása az ellen, hogy az említett munkaerők munkaszerződéseit automatikusan meghosszabbítsák, én nem fog gondot okozni, ha az áttelepített családok tartósan Csehszországban maradnak, ahol majd asszimilálódnak.

Felhívja azonban a figyelmet arra, hogy legyenek tekintettel a kitelepített magyar családok családtagjaira is (nagyapa, nagymama, esetleg lány- vagy fiútestvér), s ez által lehetőség nyílna közös kitelepítésükre.

Nyitott marad azonban a kérdés, ki viselje az említett családok kitelepítésével járó költségeket.

A Földművelésügyi Minisztérium képviselője, dr. Rodra úr a magyar munkaerők 1945-ös munkaerő-toborzásával kapcsolatban felmerülő gondokról szólt, a sikertelenség okait magyarázta, majd ismertette a jelenlevőkkel a Földművelésügyi Minisztérium állásfoglalását a tervezett újabb munkaerő-toborzással kapcsolatban, és a jelenlevőket biztosította arról, hogy a Földművelésügyi Minisztérium segítségképpen mintegy 10, gyakorlattal rendelkező hivatalnokot küld ki azokba a járási munkavédelmi hivatalokba, amelyek majd a toborzást fogják végezni. Ugyanakkor a Földművelésügyi Minisztérium egy gépkocsit bocsát a rendelkezésre, és kéri a jelenlevőket, hogy megközelítőleg határozzák meg, körülbelül hány családot telepíthetnének ki Csehországba.

Tolmácsolta a földművelésügyi miniszter úr személyes jókívánságait és abba vetett reményét, hogy a munkaerő biztosítása önkéntes alapon történik, s az elsősorban a szegényebb rétegeket érinti, hogy a meggyőzés baráti, demokratikus légkörben történjen, hogy az érintetteknek magyarázzák meg azokat az előnyöket, amelyeket a Csehországban vállalt munka során élvezhetnek, majd hozzátette, hogy ezeket a személyeket ugyanúgy fogják fizetni, mint a helyi alkalmazottakat, és velük minden szempontból úgy fognak bánni, mint a saját dolgozóikkal. Kérte, hogy a toborzást minél hamarább valósítsák meg, mivel a földművelésügyi tárca nem akarja megtartani a mezőgazdaságban alkalmazott németeket, s nem akarja vállalni az intézkedés következményeivel járó kellemetlenségeket.

A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal képviselője, dr. Slávik a kitelepítés szempontjából számításba jövő családok számát mintegy 20 000-re becsüli, de ezek között nem szerepelnek az egyéb mezőgazdasági alkalmazottak, mint a cselédség, a szezonmunkások vagy a mezőgazdaságban dolgozó alkalmi munkások.

Olyan példát említett, amikor a magyar béresek nem akartak a lakásokból kiköltözni, mert nem volt lehetőségük arra, hogy máshol helyezkedjenek el, s ez a körülmény érzékenyen érintette a szlovákok tervezett betelepítését, akik a szabad lakások hiánya miatt kénytelenek visszaköltözni eredeti lakóhelyeikre, ahogy az már több esetben is előfordult.

Kíváncsi, hogy az ilyen magyar családokat minél előbb kitelepítsék Csehországba, hogy ezáltal lehetővé váljon a szlovák lakosság betelepítése.

Azt javasolja, hogy a toborzást megfelelő propagandával valósítsák meg, azt hangtassák, hogy az emberek szabad döntéséről van szó, s hogy a kitelepítettek a bérek, a munkafeltételek és az állampolgári jogok szempontjából a cseh alkalmazottakkal azonos elbánásban részesülnek, és javasolja, hogy az illetékes állami szervek legfőbb képviselői tegyenek ígéretet arra, hogy egész családokat telepítenek ki, s ha komencióba kapott földdel rendelkeznek, azt az eredeti föld nagyságának megfelelően Csehországban is megkapják használatra. Ha pedig házuk van, ezt tőlük nem kobozzák el, hanem eladhatják, vagy csere útján értük Csehországban más házat kapnak.

Elmondja továbbá, hogy az Országos Munkavédelmi Hivatal elkészíti a mintegy 2000 komenciós cseléd névsorát, akiket önkéntes alapon Csehországba költöztetnének.

Dr. Kotek válaszában hangsúlyozta, hogy a magyar munkaerőknek a munkafeltételek biztosítása terén ugyanolyan jogokat biztosítanak, mint a cseh nemzetiségű alkalmazottaknak.

A vita után a jelenlevők az alábbiakban egyeztek meg:

1. A szlovák félnek nincs kifogás az ellen, hogy a magyar munkaerőket Szlovákiából munkavállalás céljából Csehországba mihamarább kitelepítsék.
2. A kitelepítést önkéntességi alapon valósítják meg.
3. Az alkalmazottakat elsősorban a mezőgazdasági dolgozók azon csoportjai közül fogják kiválogatni, akiket sem a lakosságcsere keretén belül, sem politikai diszkrimináció céljából nem fognak Magyarországra telepíteni. A toborzást mindenekelőtt a legszegényebb rétegekben fogják folytatni.
4. A kitelepítendő családok tagjainak száma átlagosan 5 családtag (gyermek) lehet. Az 5 családtagnál nagyobb családok kitelepítése is szóba jöhet akkor, ha a gyermekek között már olyan is van, aki önállóan képes gondoskodni a háztartásról és a fiatalabb testvérek neveléséről.
5. A kitelepített családok munkafeltételei és bérezése ugyanolyan lesz, mint az azonos ágazatban dolgozó cseh munkaerőké.
6. A magyar családok kitelepítése Szlovákiából nem érinti a Munkaügyi Minisztérium és a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala közötti, a szlovák munkaerőknek a Csehországba való toborzásáról kötött megállapodást.
7. Szlovákiában a munkaerő-toborzást a járási munkavédelmi hivatalok hajtják végre, s ebben a személyi és műszaki feltételek biztosításához a prágai Földművelésügyi Minisztérium is hozzájárul. Elsősorban a hivatalnokok, az orvosi személyzet, írógépek és személygépkocsik biztosításáról van szó.
8. Megegyezés történt, hogy a munkaerő-toborzásból kizárják a cigány családokat.
9. Cseh- és Morvaország legfelsőbb illetékes közlekedési szervei kötelesek a családtagok és azok ingóságainak az elszállításához a szükséges vonatszerelvények 2/3-át biztosítani.
Nem zárják ki azt sem, hogy a családtagok és azok ingóságainak az elszállítását egyénileg, a munkáltató eszközeivel (gépkocsijaival, kocsijaival) valósítják meg.
10. A kitelepített családok és ingóságaik elszállításának költségei lakóhelyükről a legközelebbi vasútállomásig a szlovák szerveket terhelik.
11. A Munkaügyi és a Szociálisügyi Minisztérium Brünn és Česká Třebová vasútállomáson frissítőállomásokat létesít, ahol a kitelepített családok megfelelő frissítőt, a gyermekek tejet is kapnak. Ezeknek az állomásoknak a felügyeletét orvosi szolgálat biztosítja.

A Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala költségén hasonló frissítőállomást létesítenek Pozsonyban is.

A jegyzőkönyv megírását követően azt felolvasták, majd egyetértésük jeléül a Munkaügyi és Szociálisügyi Minisztérium, a Földművelésügyi Minisztérium, valamint a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatalának a képviselője aláírta.

Kelt mint fent.

A Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala nevében
Dr. Hatala s. k.

A Munkaügyi és Szociális Minisztérium nevében
Dr. Kotek s. k.

A Földművelésügyi Minisztérium nevében
Dr. Josef Rodra s. k.

A jegyzőkönyvet vezette:
Rusnáková s. k.

Státní ústřední archiv, Praha (Állami Központi Levéltár, Prága), *Fond: Ministerstvo sociálnej péčlivosti (Szociális Ügyek Minisztériuma), doboz 382, iratszám: II-219-23/5.*

Jegyzet:

1. Politikailag indifferens volt az a magyar személy, aki nem szerepelt sem a kitoloncolandók, sem a lakosságcsere keretében Magyarországra áttelepítendőek listáján. Esetünkben zömmel vagyontalan mezőgazdasági munkásokról van szó.

4.

Pozsony, 1946. augusztus 23. A Szlovák Telepítési Hivatal körlevele a hivatal összes területi (járási és kerületi) irodájához, amelyben a Belügyi Megbízotti Hivatal által kiadott intézkedéseket adja tudtukra. Ezek arról szólnak, hogy 1946. augusztus végéig kézbesítsék ki a dél-szlovákiai határvidéken élő személyeknek a csehországi mezőgazdasági munkákra szóló végzéseket. A magyarokkal közölni kell, hogy a munkaerő-átcsoportosítással lehetőséget kapnak lojalitásuk bizonyítására. Az engedetlen személyekkel szemben pedig akár „kíméletlen végrehajtással kell elrettentő példát statuálni”.

A Szlovák Telepítési Hivatal összes területi hivatalának

A Belügyi Megbízotti Hivatal 1946. augusztus 15-én 22062/1-III/4-1946 számmal a következő körlevelet adta ki, amelynek címzettje Szlovákia összes járási nemzeti bizottsága, járási közigazgatási bizottsága, járási bizottsága, valamint a pozsonyi és a kassai nemzeti bizottságok, a pozsonyi és a kassai I. kerületi nemzetbiztonsági testületek:

- „1. A Belügyi Megbízotti Hivatal az 1946. augusztus 7-én a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatalában, Pozsony, Beneš u. 5. szám alatt tartott értekezlete határozatainak értelmében a következő intézkedéseket hozza:
2. Az Országos Munkavédelmi Hivatal utasította a járási munkavédelmi hivatalokat, hogy augusztus végéig kézbesítsék ki több, a dél-szlovákiai határvidéken élő

szlovák és magyar személynek azokat a végzéseket, amelyek értelmében a 88/1945. sz. elnöki dekrétum 4. és 6. paragrafusa alapján őket Csehszlovákia mezőgazdasági-állattenyésztési munkára rendelik.

3. A kézbesített végzéseket azonnali hatállyal végre kell hajtani, ha kell, adminisztratív módszerek (kényszer) igénybevételével is. Az adminisztratív végrehajtó szervek a járási nemzeti bizottságok (járási közigazgatási bizottságok és járási bizottságok). A végrehajtási határozatot a járási munkavédelmi hivatalok adják ki, s ugyancsak ők tesznek feljelentést a határozat végrehajtását megtagadó személyek ellen. A járási munkavédelmi hivatalok gondoskodnak a kijelölt személyek összegyűjtéséről és – esetenként családtagjaikkal együtt – a munkahelyre történő elszállításukról.
4. Az ország újjáépítése érdekében elrendelt nagy jelentőségű szociális és gazdasági intézkedésről van szó, a szlovákiai munkaerő átcsoportosításáról a cseh országrészekbe, ahol nagy szükség van a munkájukra. A magyarok esetében hangsúlyozni kell, hogy jogi és társadalmi helyzetük javításáról van szó. Lehetőséget kapnak lojalitásuk bizonyítására, s ezért az új munkahelyükön a többi munkással egyenlő munkabért, szállást kapnak, s velük egyenlő bánásmódban is részesülnek. Hangsúlyozni kell, hogy ez a toborzás nem vonatkozik azokra a magyarokra, akiket mint árulókat és kollaboránsokat a 33/1945. sz. elnöki dekrétum és az 57/1945. sz. törvény alapján elítéltek, de azokra sem, akiket a lakosságcsere-egyezmény keretében kitelepítésre jelöltek. Az intézkedés csak a többi magyart érinti (a Szlovák Nemzeti Tanács 37/1946. sz. rendeletének 2. paragrafusa). Az intézkedést a fentiek figyelembevételével kell végrehajtani, azt támogatni, és gondoskodni kell arról, hogy mindez gyors ütemben, kellő alapossággal és zavartalanul valósuljon meg.
5. A Szlovák Nemzeti Tanács 142/1945. sz. rendelete értelmében a nemzeti bizottságok és nemzetbiztonsági szervek kötelesek együttműködni a járási munkavédelmi hivatalokkal és az Országos Munkavédelmi Hivatallal. Az együttműködés érdekében ezen rendeletet a járási nemzeti bizottságok (járási közigazgatási bizottságok) szociális és nemzetbiztonsági bizottságainak haladéktalanul meg kell tárgyalniuk, hogy ezt követően ezen rendelkezés 6. bekezdése alapján haladéktalanul tegyék meg a kellő intézkedéseket.
6. A körlevelet ismertetni kell a helyi nemzeti bizottságok tagjaival, a községek komisszáraival, valamint a rendőrörsök legénységével, s fel kell készíteni őket arra, hogy a nemzeti bizottságok és a rendőrörsök ébersége, tekintélye és ellenőrző hatalma már a végzések kézbesítésekor is érvényesüljön (2. bekezdés). Biztosítani kell a végzések problémamentes kézbesítését, valamint azt, hogy ezeket a címzettek át is vegyék és végre is hajtsák. Eleve lehetetlenné kell tenni az ellenállás minden formáját. El kell érni, hogy a járási munkavédelmi hivatalokat közbenjárásért vagy más jogtalan befolyásolásért senki ne zaklassa, s támogatni kell az említett hivatalok munkáját. Az elutasító állást foglaló személyeket a törvény adta eszközökkel kényszeríteni kell a munkaszolgálatra, illetve vétség elkövetése miatt felelősségre kell őket vonni. A járási munkavédelmi hivataloknak szétküldték azokat az utasításokat, mely szerint az egyes községekben a rendőrörsökkel tudatni kell a kézbesítés küldésének a napját, hogy időben felkészülhessenek az ellenőrzésre. Különösen a rendőrörsök állomáshelyével való együtt-

működésnek kell példásnak és nagyon hatásosnak lennie. Nagyon fontos, hogy a járási munkavédelmi hivatalok megkeresésére a rendőrörsök pontosan és azonnal jelezzék, kik ellen emeltek vádat árulás, kollaborálás vagy más címen a Szlovák Nemzeti Tanács 33/1945. sz. rendelete, illetve a Szlovák Nemzeti Tanács 57/1946. sz. rendelete alapján. A felmerülő problémákat a lehető legrövidebb úton, főleg az adminisztráció nélkül kell rendezni. A felelőtlen, engedetlen személyekkel szemben kíméletlen végrehajtással kell elrettentő példát statuálni. Ha az érvényes előírások nem védik kellő mértékben a közérdeket, a járási nemzeti bizottságoknak lehetőségük van a szükséges tiltások vagy parancsok kiadására, ezeket azonban utólagos jóváhagyás végett fel kell terjeszteni a felettes hatóságnak (a 190/1939. sz. törvény 2. paragrafusának 3. bekezdése). Ennek értelmében például korlátozni lehet a vendéglők és a söntések nyitvatartási idejét, a sör és a bor kivételével a szeszes italok kimérését, de egy meghátározott óra után korlátozhatják a lakosság szabad mozgását is a közterületeken. A nemzeti bizottságok és a rendőrörsök arra törekedjenek, hogy a járási munkavédelmi hivatalok intézkedései a lehető legeredményesebbek legyenek.

7. A parancsot megtagadók, a szökésben levők, a menekülők elfogása esetén mint veszedelmes munkakerülők ellen munkafegyelmi vétség jogcímén eljárást kell indítani, és minden esetben – akár büntetésként, akár adminisztratív intézkedésként – munkatáborokba¹ kell őket küldeni (lásd a Szlovák Nemzeti Tanács 105/1945. és 106/1945. sz. rendeletét). Minden nemzeti bizottság és rendőrőrs feladata – tehát azoké is, akik területén nem toboroznak –, hogy a lehető legszigorúbban ellenőrizzék a kézbesített végzések teljesítését, és a munkakerülőkkel szemben ezen kiadott körlevél utasításai alapján járjanak el.
8. A Belügyi Megbízotti Hivatal kéri Önöket, hogy megfigyeléseiket és az elért eredményeket 1946. szeptember 30-ig jelentsék.

Dr. Viktory s. k.
belügyi megbízott”

Kérem a Szlovák Telepítési Hivatal minden területi hivatalát, hogy hatékonyan működjön együtt a körlevélben jelzett hivatalokkal, s mindenekelőtt arra ügyeljenek, hogy az intézkedések végrehajtóinak sorába ne kerüljenek olyan magyar nemzetiségű személyek, akiket a lakosságcsere-egyezmény V. és VIII. cikkelye alapján Szlovákiából kitelepítésre jelöltek.²

A hitelességért felel:
(olvashatatlan aláírás)

Dr. Čech s. k.
a Szlovák Telepítési Hivatal elnöke

Štátny oblastný archív, Nitra (Állami Területi Levéltár, Nyitra), Fond: Obvodny osídlovací úrad, Komárno (Területi Telepítési Hivatal, Komárom), doboz 1, iratszám: 624/46.

Jegyzetek:

1. A Szlovák Nemzeti Tanács 105/1945. és 106/1945. sz. rendelete alapján létesített munkatáborokban töltötték le büntetésüket a népbíróság által a magyarok kollektív bűnösségére hivatkozva elítélt – általában vagyonelkobzással is sújtott – vádlottak.
2. A csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény (1946. február 27.) szerint annyi, a csehszlovák hivatalok által kijelölt magyar köteles elhagyni a szülőföldjét, s áttelepülni Magyarországra, ahány magyarországi szlovák kéri önként a Csehszlovákiába való áttelepítését.

5.

Pozsony, 1946. október 13. Daniel Okálinak, a csehszlovák–magyar lakosságcsere lebonyolításával megbízott teljhatalmú, Budapesten székelő csehszlovák kormánybiztosnak személyes levélbe foglalt jelentése Vladimír Clementis külügyi államtitkár részére a lakosságcsere gyakorlati megvalósításának előkészületeiről. Ennek során Gustáv Husákkal, a Megbízottak Testületének elnökével és Ján Čechel, a Szlovák Telepítési Hivatal elnökével egyeztetett Pozsonyban. A megbeszélések során többször felvetődött a dél-szlovákiai magyarok globális áttelepítése Csehországba, beleértve a reszlovakizáltakat is. Egyetértettek abban is, hogy ez az utolsó lehetőség a magyarkérdés teljes körű megoldására, valamint Dél-Szlovákiának szlovákokkal történő betelepítésére. Okáli többször elmarasztaló megjegyzéssel illeti a magyar kormányt annak halogató magatartása miatt, amellyel a lakosságcserét próbálja elodázní.

Tisztelt
Dr. Clementis
államtitkár

BIZALMAS ÉS TITKOS!

Mellékelve küldöm a miniszterelnöknek címzett, a magyarkérdés megoldásával kapcsolatos kormányintézkedések javaslatát.

A javaslat a Megbízottak Testületének elnöke, dr. Husák¹ és dr. Okáli² megbeszéléseinek is a tárgyát képezte.

A javaslattal és az intézkedésekkel mindkét említett egyetértett.

Abban az esetben, ha a magyarok továbbra is halogató politikát folytatnának, egyhangúlag jóváhagyjuk a radikálisabb intézkedéseket is, azokat, amelyeket dr. Okáli foglalt össze, s amelyeket mellékelve küldök.

(Dr. Čech saját kezű aláírása)
BIZALMAS, TITKOS!

Tisztelt
Dr. Vlado Clementis³ államtitkár, Prága

Kedves Vlado!

Tegnap jelentésemben értesítettelek a dr. Jócsik⁴ államtitkárral folytatott tárgyalásaimról. A magyar kormány határozatát holnap, folyó hó 14-én kapom meg, s azt táviratilag azonnal megküldöm Neked.

Tegnap Pozsonyba utaztam, hogy megtárgyaljam és dr. Čechhel előkészítsem a dolgokat, valamint azért is, hogy az alapvető kérdésekben dr. Husákkal is meg egyezzek. A dr. Husákkal folytatott megbeszélésen dr. Čech is jelen volt.

Nézeteink alapos elemzése után megállapítottuk, hogy két lehetőségünk van:

- a) a magyar kormány elfogadja az első, e hó 11-én dr. Jócsik államtitkárral ismertetett minimális tervemet;
- b) a magyar kormány az említett minimális tervet a lényegét illetően sem fogadja el.

Az a) ponthoz:

A minimális terv, vagyis a 4500 család áttelepítése 1946 végéig – amit a tegnapi jelentésemben már megindokoltam – nagy erőfeszítéssel ugyan, de a kijelölt határidőig megvalósítható.

Dr. Husák azonban azt javasolja, hogy az Egyezményre való tekintet nélkül a kitelepítéssel párhuzamosan kezdjük meg a magyarok rendszeres átcsoportosítását Csehországba. Olyan magyarokról van szó, akikre a lakosságcsere-egyezmény nem vonatkozik.

Javaslatát a következőképpen indokolja:

- a kétéves terv megvalósítása és a Csehországban tapasztalható magasabb bérszint jelentős számú szlovák munkaerőt szív el Szlovákiából,
- az említett munkaerő-csökkenés Szlovákiában veszélyezteti a kétéves terv eredményes megvalósítását,
- a magyarok módszeres kitelepítése Csehországba rákényszeríti Magyarországot arra, hogy a békeszerződés értelmében kétoldalú, területi követelés nélküli szerződést kössön velünk,
- a jelenlegi nemzetközi helyzetben ez az utolsó lehetőségünk arra, hogy a magyarkérdést alapvetően rendezzük,
- a magyarok módszeresen végrehajtott kitelepítésével Magyarországot rákényszerítjük arra, hogy az Egyezményt a lehető leggyorsabban megvalósítsák,
- ezzel az áttelepítéssel végre rendeződik a siralmas állapotban levő belső kolonizáció is.

A b) ponthoz:

Amennyiben a magyar kormány nem fogadja el minimális megoldási javaslatom lényegét, a megtorló intézkedések formái a következők lehetnek:

1. az Egyezmény VIII. cikkelye szerint kitelepítjük a népbíróságokról szóló rendelet V. paragrafusa alapján elítélt 1000 magyar családot,
2. az Egyezmény VIII. cikkelye alapján kitelepítjük a népbíróságokról szóló rendelet 1. és 4. paragrafusa által érintett összes magyart,
3. az Egyezmény V. cikkelye alapján annyi magyart telepítünk ki, ahány szlovákot egyoldalúan Magyarországról Szlovákiába telepítettek,

4. a magyarok módszeres, tömeges kitelepítése Csehországba (dr. Husák javaslata szerint).

Az 1. és 2. ponthoz:

Az említett intézkedések megvalósításának a joga az Egyezmény alapján történne. Megkérdőjelezhetők:

- a) az 1. és 4. paragrafus alapján elítéltek száma,
- b) kitelepítsünk-e minden elítéltet, tekintet nélkül büntetésük nagyságára, vagy csak azokat, akiket mérsékeltebb büntetéssel (egy-két éves börtönbüntetéssel) sújtottak.

A 4. ponthoz:

Dr. Husák véleménye szerint – amellyel én is száz százalékban egyetértek – utolsó lehetőség kínálkozik arra, hogy megoldjuk a magyarkérdést, ugyanakkor a belső kolonizációt, esetleg a szlovákok hazatelepítését Jugoszláviából és Romániából. E szerint a javaslat szerint, tekintet nélkül a reszlovakizáció⁵ végeredményére és a lakosságcserére kidolgozott tervre, a magyarokat globálisan Csehországba kell telepíteni.

Megegyeztünk abban, hogy a globális kitelepítést és a belső kolonizációt a Párkányi járásban kezdjük megvalósítani. Ezt a járást egyrészt azért választottuk, mert határ menti terület, másrészt azért, mert a járásban kevés az „érintett”, azaz olyan község, ahová magyarországi szlovákokat tervezünk betelepíteni.

A magyarok globális kitelepítését és a belső kolonizációt a Duna mentén nyugat felé haladva folytatnánk úgy, hogy végül minden magyart Csehországba telepítenénk át. A globális kitelepítés a reszlovakizáltakra is vonatkozna. Köztük és a többi magyar között csak az lenne a különbség, hogy a reszlovakizáltak anyagilag nem károsodhatnának.

Dr. Husák véleménye szerint – és saját szerény véleményem szerint is – Magyarországgal nem sikerül megkötni a szlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítéséről⁶ szóló kétoldalú szerződést, s a jelenlegi helyzetben szabotálni fogják az Egyezményt (a vegyes bizottság tárgyalásait e hó 11-én kénytelen voltam félbeszakítani, mivel a magyarok szemmel láthatóan semmilyen szándékot nem mutattak a tárgyalások folytatására, s minden igyekezetük csak arra irányul, hogy időt nyerjenek, és így lehetetlenné tegyék a lakosságcserét). Dr. Husák nyilatkozataiból ítélve kategorikus álláspontja az – amit Juľo Ďuriš,⁷ Slánský főtitkár és több más jelentős cseh politikus is helyesel –, hogy a területcsere szóba sem jöhet!

Az adott helyzetben elemezni kell:

- a) Magyarország várható reagálását a szlovákiai magyarok globális áttelepítésének a tervére, mert Magyarországnak most mérlegelnie kell, hogy előnyös feltételek mellett átveszi-e honfitársait, vagy eltűri, hogy kitelepítsék őket Csehországba, s Magyarországon maradjanak a napjainkban már jelentős nemzettudattal rendelkező szlovák földművesek. Ezzel kapcsolatban ki kell emelni Beljanov és Kondratyev tábornokoknak a magyarországi kisebbségekkel kapcsolatos politikai koncepcióját, valamint azt a tényt, hogy a Magyarországról kitelepítésre tervezett szlovák földművesek már „tömörültek”, azaz Szlovákiában már kiválasztották azokat a gazdaságokat, ahová majd betelepülnek. A magyarországi gazdaságoknál nagyobb terjedelmű

birtokokat választottak maguknak, s bizalmi embereiken keresztül tájékoztattak Csehszlovákia gazdasági és társadalmi helyzetéről, a legnagyobb elégedettséggel távoztak, és a lakosságcsere elmaradása esetén körükben jelentős szociális elégedetlenség kialakulása következne be,

b) meg kell vizsgálni, milyen nemzetközi hatása lenne a globális kitelepítésnek, azt, hogy a jelenlegi nemzetközi politikai helyzetben következetesen megvalósítható lenne-e a globális kitelepítés,

c) milyen hatása lehet a globális kitelepítésnek az Egyezmény alapján megvalósított lakosságcsereére. Dr. Husák véleménye szerint számolni kell azzal a legszélsőségesebb esettel is, hogy a magyarok felmondják az Egyezményt,

d) milyen következményekkel jár a globális kitelepítés népgazdasági szempontból (Csehszlovák mezőgazdaságában 400 000 dolgozó hiányzik),

e) milyen hatása lesz a globális kitelepítésnek a belső kolonizációra,

f) milyen következménye lesz a magyarok globális kitelepítésének a jugoszláviai és a romániai szlovákok hazatelepítésére,

g) milyen következménye lesz a magyarok globális kitelepítésének a reszlovakizálásra,

h) milyen politikai következménye lesz a magyarok globális kitelepítésének (az áttelepítés társadalmi és politikai vonatkozásainak felhasználása a belső kolonizációban). Dr. Husák megjegyezte, hogy a kitelepítés csődjét a „kommunisták” és az orosz orientáció számlájára írják, s a Demokrata Párt a reszlovakizáltak körében megkísérli befolyásának megszilárdítását.

Mindezeket a lehetőségeket józanul, de annak tudatában kell mérlegelni, hogy itt a legfőbb ideje a magyarkérdés teljes megoldásának, és azt, hogy az angolszázok által támogatott magyarok a tisztességes megegyezéssel szemben kemény ellenállást fognak tanúsítani, majd kitérnek a megegyezés becsületes betartása elől.

Örülök, hogy Párizsban lehetőség nyílt megismerni a magyarok álnokságát, aljas terveit és koncepciójukat.

Légy szíves, küldd el nekem a kormányhatározat szövegét, s amennyiben szükséges személyem jelenléte, küldj Budapestre rádiógramot.

Szívélyes üdvözléttel

(Dr. Okáli sajtát kezű aláírása)

Archív Ministerstva zahraničních věcí, Praha (Külgügyminisztérium Levéltára, Prága), Kabinetiroda, Főtitkár. Rendezetlen iratok, doboz 168, jelzet nélkül.

Jegyzetek:

1. Husák, Gustáv (1913–1990) jogász, kommunista politikus. A Kassai Kormányprogram megfogalmazóinak egyike, 1945 áprilisától Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának tagja, 1946 júniusától 1950-ig a Megbízottak Testületének elnöke (szlovákiai miniszterelnök). Jelentős szerepe volt a Demokrata Párt üldözésében és felszámolásában. 1950-ben letartóztatták, és elítélték. Az 1968-at követő posztstálinista visszarendező és meghatározó politikusa. 1971-től Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtitkára, 1975–1989 között Csehszlovákia köztársasági elnöke.

2. Okáli, Daniel (1903–1987) jogász, irodalomkritikus, kommunista politikus. 1945-ben belügyi megbízott. 1946–1948 között a csehszlovák–magyar lakosságcsere teljhatalmú kormánybiztosa. 1948–1950 között ismét belügyi megbízott (szlovákiai belügyminiszter). 1951-ben letartóztatták és elítélték.
3. Clementis, Vladimír (1902–1952) jogász, publicista, kommunista politikus, 1938 előtt a szlovákiai magyar kommunisták védőügyvédje. A háború alatt Londonban több politikai elemzést készített, melyben többek között foglalkozott a magyarok és a szlovákok kapcsolatával. 1945–1948 között külügyi államtitkár, 1948–1950 között külügyminiszter, a CSKP KB tagja, képviselő, Károlyi Mihály szerint „vörös gentleman”. 1951-ben letartóztatták és kivégezték.
4. Jócsik Lajos (1910–1980) szociológus, publicista, író. A bécsi döntés után Budapestre költözött. A Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője, országgyűlési képviselője, államtitkár. Kilenc hónapon keresztül a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény végrehajtására szervezett Áttelepülési Hivatal kormánybiztosa.
5. A reszlovakizáció (visszaszlovakosítás) a Belügyi Megbízotti Hivatalnak az a rendelete (20.000/I-IV/1-1946), amely lehetővé tette a szlovák felmenőkkel bíró, de magukat magyarnak vallók számára azt, hogy önként kérjék a szlovák nemzetiség megadását.
6. A csehszlovák kormány a magyarok kollektív bűnösségére hivatkozva legalább 400 000 Szlovákia déli határhoz tartozó élő magyar egyoldalú és vagyontalan kitoloncolásához kérte a győztes nagyhatalmak jóváhagyását, de azt azok elvetették.
7. Ďuriš, Július (1904–1986) közigazdász, kommunista politikus. 1945–1951 között földművelésügyi miniszter. 1945–1946-ban a Szlovák Nemzeti Tanács képviselője. 1945–1954 között a CSKP KB Elnökségének tagja.

6.

Pozsony, 1946. október 31. A Szociális Ügyek Megbízotti Hivatalában négyoldalú tárcaközi egyeztetésről készült jegyzőkönyv, melynek tárgya a magyar nemzetiségű kommenciós cselédek toborzása csehországi munkákra. A kommenciós cselédek (számukat mintegy 2000 főre becsülik) jelentős része reszlovakizált, ezért meg kell oldani vagyonuk sorsát is. Mivel eddig három ízben szerveztek sikertelenül végződött toborzást körükben, azt javasolják, hogy a csehországi munkaerőhiányt átfogóbban, a magyaroknak Csehországba való áttelepítésével kell megoldani. Erre vonatkozólag intézkedési tervet dolgoztak ki.

Jegyzőkönyv

Készült Pozsonyban a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatalában 1946. október 31-én. Jelenlevők a jelenléti íven feltüntetett hivatalok képviselői.

Az ülés *tárgya* a magyar nemzetiségű kommenciós cselédek¹ toborzása Csehországba.

A prágai Munkaügyi és Szociális Minisztériumnak, valamint a prágai Földművelésügyi Minisztériumnak a képviselői a jelenlevők elé terjesztették tárcájuk utasítását, miszerint a Földművelésügyi Minisztérium, Široký² kormányelnök-helyettes, valamint dr. Clementis államtitkár között a szociálisügyi megbízott beleegyezésével megkötött megállapodás értelmében a lehető leghamarabb kezdjék meg a magyar nemzetiségű kommenciós cselédek és családtagjaik toborzását Csehországba, hogy ott mezőgazdasági munkát végezzenek. Az áttelepített személyeket bútoraik-

kal együtt kell a munkahelyükre szállítani. A mai telefonutasítás értelmében az első transzportot november 6-ra kell összeállítani.

A Földművelésügyi Minisztérium, a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala és a Szlovák Telepítési Hivatal képviselői a következőket terjesztették elő:

Csehországba mezőgazdasági munkákra magyar nemzetiségű kommenciós cselédek és családjaik kitelepítése jöhet számításba, akik Szlovákiában a földreform következtében elvesztették állásukat. Az ilyen családok számát legfeljebb 2000-re becsülik. Ezek a családok a kis értékű ingóságokon kívül kisebb földterülettel s az ahhoz tartozó élő és holt leltárral is rendelkeznek. Ebből következik, hogy a családoknak a mezőgazdasági munkák végzésére Csehországba való kitelepítésén kívül meg kell oldani annak a vagyonnak a sorsát is, amelyet ezek magyar kommenciós cselédek Szlovákiában hagynak. A magyar kommenciós cselédek nagy része reszlovakizált, ezért követelik a részüket a felparcellázott nagybirtokokból.

Eddig három esetben szerveztek önkéntes munkaerő-toborzást a magyar kommenciós cselédek körében. A toborzás mindhárom esetben sikertelen volt. Ebből következik, hogy mind a magyarkérdés megoldása érdekében Szlovákiában, mind a magyar munkaerő Csehországba történő átcsoportosítása szempontjából a kérdést nagyvonalúbban, a magyarok Csehországba való kitelepítésével kell megoldani.

A tanácskozók egyhangú véleménye az, hogy a jelenlegi jogi helyzet mindaddig nem teszi lehetővé a magyarok, ezen belül a magyar kommenciós cselédek áttelepítését, amíg rájuk a köztársasági elnök 88/1945. sz. dekrétuma³ vonatkozik, mivel ez a dekrétum csak a férfi munkaerő átirányítását teszi lehetővé, a nők a dekrétumban foglalt elvek szerint nem kötelezhetők munkára, s ennek következtében a férfi munkaerő családja Szlovákiában maradna.

Tekintettel a fenti jogi és tényleges helyzetre, a tanácskozók az alábbi határozatot fogadják el:

1. Javasolni kell a kormánynak, hogy a magyaroknak Csehországba való kitelepítésével kapcsolatban olyan határozatot hozzon, amely figyelembe veszi a Magyarországgal megkötött érvényes nemzetközi szerződést, ugyanakkor azonban ezeknek a családoknak megfelelő feltételeket biztosítson a tartós letelepedéshez, illetve betelepítéshez.
2. Javasolni kell a kormánynak, hogy a kisparasztkok és mezőgazdasági munkások (magyar kommenciós cselédek) köréből a Cseh- vagy Morvaországba érkezők kisebb, 5 holdig terjedő földterületet kaphassanak.
3. Javasolni kell a kormánynak, adja feladatul a Földművelésügyi Minisztériumnak, a Szociális Minisztériumnak, a prágai és a pozsonyi Telepítési Hivatalnak, valamint a Földművelésügyi Megbízotti Hivatalnak és a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatalának, hogy a terjesszenek a kormány elé egy közös tervet, amely tartalmazza:
 - a) a magyarok, illetve a reszlovakizáltak áttelepítésének szervezési tervét és a megvalósítás feltételeit,
 - b) a szükséges jogszabály-módosításra tett javaslatot.

Ugyanakkor az említett hivataloknak, valamint a többi, az ügyben érdekelt ágazatnak is feladatul adják, hogy az áttelepítés mihamarabbi és gyors megvalósítása érdekében tegyék meg a szükséges szervezési lépéseket.

Mivel a tanácskozás résztvevői az ügyet nagyon sürgősnek tekintik, már a jelenlegi helyzetben is úgy döntöttek, hogy Szlovákiában az intézkedések megvalósítása

a Szlovák Telepítési Hivatal feladata lesz, s ebben az érdekelt megbízotti hivatalok a Telepítési Hivatallal együtt fognak működni, továbbá hogy a pozsonyi Szlovák Telepítési Hivatal mellett egy csehországi összekötő szervet hoznak létre. A tanácskozás résztvevői ragaszkodnak ahhoz, hogy cseh részről az ügy egyetlen partnerhez tartozzon. A költségeket a Szociálisügyi Minisztérium fedezi. Az intézkedés teljes végrehajtása után az elszámolást a pozsonyi Szlovák Telepítési Hivatal végzi el.

A Szlovák Telepítési Hivatal azonnal megkezdí a munkát, az érintett megbízotti hivatalok lehetőség szerint azonnal kiküldik szerveiket a Szlovák Telepítési Hivatalhoz. A konkrét munkát a Párkányi járásban kezdik el.

A Szociális Ügyek Minisztériuma általában a közlekedéssel kapcsolatos kiadásokat téríti meg.

Ami a többi költség térítését illeti, arról egy későbbi tanácskozáson döntenek.

A közlekedési eszközöket a Közlekedési Minisztérium biztosítja, s azzal számolnak, hogy a közlekedéssel kapcsolatos feladatokat ez a minisztérium látja el.

A jegyzőkönyv írása befejezve, a jegyzőkönyv aláírva.

(4 olvashatatlan aláírás)

A másolat hitelességeért felel:

Lučenická s. k.

SNA, Bratislava (SZNL Pozsony), *Fond: Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, B sekcia (Földművelésügyi Megbízotti Hivatal, B szekció), doboz 466, iratszám: 7052/46.*

Jegyzetek:

1. A kommenciós cselédek olyan szerződéses mezőgazdasági munkások, akik bérük egy hányadát természetben (szállás, étkezés, termény, ruházat stb.) kapták meg.
2. Šíroký, Viliam (1902–1971) kommunista politikus. 1940–1941-ben a CSKP KB moszkvai vezetésének tagja. 1945–1954 között az SZLKP KB elnöke. 1945-ben miniszterelnök-helyettes, 1953–1963 között miniszterelnök.
3. A 88/1945. sz. elnöki dekrétum az általános érvényű kötelező munkaszolgálatról szól. Nincs nemzeti jellege. Magyarellenességét a Szlovák Nemzeti Tanács jóváhagyásával kapta, amikor a magyarokat családjukkal együtt törvényellenesen, karhatalommal kényszerítették csehországi kényszerközmunkára.

7.

Pozsony, 1947. március 20. A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal elnökének körlevele az alacsonyabb közigazgatási egységekhez, amelyben a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala által kiadott, a gabonafelvásárlásra vonatkozó irányelveket tartalmazza azon személyekre vonatkoztatva, akiket csehországi áttelepítésre jelöltek ki.

Tárgy: Gabonafelvásárlás a 88/45. sz. elnöki dekrétum alapján munkára kirendelt személyektől

Az V/„B” Főosztálynak, helyben!
A bazini, galántai, komáromi, érsekújvári, lévai, zólyomi,
losonci, kassai, nagymihályi és nyitrai munkacsoportoknak.

Állami Birtokok Kezelőségének
Pozsony

A Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala a 88/1945. sz. elnöki dekrétum alapján munkára kirendelt személyektől történő gabonafelvásárlással kapcsolatban 1947. március 10-én az alábbi, III/300-529/1-1947. számú irányelveket adta ki:

„A gabonafelvásárlást hatáskörükön belül a Szlovákiai Gabona Társaság a bizománysok és felvásárlók révén valósítja meg attól függetlenül, hogyan folyik a külön utasítások alapján megvalósított munkaerő-toborzás. Amennyiben a gabona felvásárlásának ideje egybeesne a munkaerő-toborzás idejével, a járási méretekben illetékes szervezeteknek, azaz a Szlovákiai Gabona Társaságnak és a helyi toborzó bizottságnak kell megegyezniük abban, milyen sorrendben fogják teljesíteni feladataikat. A megegyezés során a gabonafelvásárlás végrehajtása előnyt élvez a toborzással szemben.

Ezen kívül a Szlovákiai Gabona Társaság a fő bizománysokai, azaz a Gazdasági Szövetkezetek Szövetsége, a Szlovákiai Molnárok Szövetkezete, valamint a Szlovákiai Gabona Részvénytársaság számára 1947. március 3-án kiadta a 215-17/VIII.-Hr/Bm számú körlevelét, amely a 88/1945. sz. elnöki dekrétum alapján munkára kirendelt személyektől történő gabonafelvásárlásra vonatkozik.

A helyi toborzó bizottság arra a napra, amikor az egyes községekbe kiszáll, gabonafelvásárlás céljából a Szlovákiai Gabona Társaságon keresztül a helyszínre hívja a kinevezett bizománysokat és felvásárlókat. Erre a célra a Szlovákiai Gabona Társaság rendelkezésére bocsátja a dél-szlovákiai járások felvásárlóinak és bizománysainak teljes névsorát.

A bizománysok és a felvásárlók minden olyan gabonamennyiséget felvásárolnak, amely túllépi azt a mennyiséget, amelyet a toborzásról kiadott „Irányelvek” szerint egy családra a családtagok számától függően kiszámítottak, s amelyet a család magával vihet. A felvásárolt gabona ellenértékét a felvásárló szervezet abban a pénzügyintézetben helyezik el, amelyet a helyi toborzási bizottság jelöl ki. Az ellenértéket annak a tulajdonosnak a javára helyezik el, akinek folyószámlát nyitottak azzal a céllal, hogy azon az eladott vágóállatok árát is elhelyezzék.

A felvásárolt gabona ellenértéke a tulajdon kezelőjének a rendelkezésére áll azért, hogy biztosíthassa a gazdálkodás folyamatosságát, s ez az összeg a hiányzó vetőmag, a takarmány és a természetben kifizetett járandóságok felvásárlására szolgál.

Amennyiben a volt tulajdonos neve nem állapítható meg, a pénz annak a községnek a számláján kell elhelyezni, ahonnan a gabona származik.

Minden folyószámlát úgy kell zárolni, hogy a számlán elhelyezett pénzzel csakis a helyi toborzó bizottság elnökének, valamint a helyi nemzeti bizottság (helyi szociális bizottság) elnökének az utasítására lehessen felhasználni.

A bizománysok és a felvásárlók a felvásárlást a helyi toborzó bizottság valamelyik tagjának és a nemzetbiztonsági testület tagjának a jelenlétében végzik, akik a

felvásárlónak a termelő helyett aláírják a kizárólagos átvételi bizonylatot, de az átvételről szóló igazoláson annak a termelőnek a nevét kell feltüntetni, akitől a gabonát felvásárolták.

A kizárólagos átvételi bizonylat eredetijét a bizományos köteles a helyi toborzó bizottságnak átadni, aki a községenként összegyűjtött kizárólagos átvételi bizonylatokat a községek névsorával együtt a Szlovákiai Gabona Társaság monopóliumért felelős osztályának továbbítja.

A gabona felvásárlásával, annak mozgatásával és szállításával kapcsolatos állandó jellegű kiadások leszámíthatók abból a bevételből, amelyet a bizományos a felvásárolt gabonáért kifizetett.”

A fentieket az illetékesek tájékoztatása végett közöljük.

A megbízott nevében:

Dr. Škotta s. k.

A hitelességért az elnökségi iroda vezetője

felel

(olvashatatlan aláírás)

SNA, Bratislava (SZNL, Pozsony), *Fond: Správa majetkov pre pozemkovú reformu (Állami Birtokok Kezelősége), doboz 64, iratszám: 1695/47-S/el.*

8.

Pozsony, 1947. szeptember 13. A Szociális Ügyek Megbízotti Hivatalának pontokba foglalt intézkedési javaslata a Megbízottak Testülete Elnöksége részére. Ebben megállapítja, hogy a déli határvidéken gyakran a magyar nemzetiségűek kerülnek előnybe, ezért minden állami hivatalban csak megbízható személyeket kell alkalmazni. A szlovák nemzeti érdekeket szem előtt nem tartó beosztottakat pedig rövid időn belül el kell helyezni máshová. Sürgeti továbbá a magyarok vagyongyűjtésének végrehajtását és a szlovák betelepülők segélyezését.

Tárgy: Szlovákia déli határövezetének problémái – megoldási javaslat

A Megbízottak Testülete Elnökségének
Pozsony

A Megbízottak Testülete Hivatalában 1947. szeptember 10-én megtartott értekezlet határozatainak értelmében beterveztem a déli határövezetben élő, mindegyiknek a bizalmi helyzetének a megszilárdítására irányuló javaslatomat.

A Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala a csehországi munkára rendelt személyek hátrahagyott vagyonával való gazdálkodás céljából 1630 bizalmi nevezett ki. A munkára rendelt hátrahagyott birtoka 18 339 kataszteri hold. Ebből 13 544 kataszteri holdat a bizalmi művelnek. A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal a Szlovák Nemzeti Tanács 53/1947. számú rendelete értelmében 4795 kataszteri holdat a

helyi nemzeti bizottságok a helyi kérelmezőknek utaltak ki. Egy bizalmira mintegy 8 kataszteri hold föld jut. A bizalmiak helyzete jogilag nincs rendezve. A vagyoni jogi bizonytalanság és a katasztrófális rossz termés meghatározza a bizalmiak gazdasági helyzetét is, s napjainkban már egyetlen fillérjük sincs. Gazdaságaikban nincs meg a szükséges élő és holt felszerelés. A szociális helyzetük jobb megértése érdekében még azt is meg kell jegyezni, hogy a bizalmiakat a szociálisan gyengébb rétegekből választották ki, s a háború által leginkább sújtott területekről származnak. Mivel a katasztrófális szárazság következtében a bizalmiaknak sem lesz jövedelmük, fizikai létük megmaradása érdekében a kormány által a földműveseknek tervezett segítyen felül további segítyt kell számukra kiutalni.

A déli határövezetekben a szlovák elem létét még az állami hivatalok munkatársai is megnehezítik, mert ezen a vidéken nemzeti szempontból sok megbízhatatlan tisztviselő dolgozik, s a déli járásokban gyakran a magyar nemzetiségűek kerülnek előnybe. Ezért el kell érni, hogy Szlovákia déli jáásaiban az összes tárca politikáját a felsőbb állami és nemzeti érdekeknek megfelelően irányítsák. A Szociális Ügyek Megbízotti Hivatalának részéről megállapíthatjuk, hogy Dél-Szlovákiában a járási munkavédelmi hivatalok vezető munkatársai etnikai szempontból kivétel nélkül tisztaszlovák járásokból származnak.

A lakáshiányt nemcsak a 163/46. számú törvény nem eléggé következetes érvényesítése okozza, hanem az a körülmény is, hogy ezen a területen egyáltalán nem folyik a háború során tönkrement és megrongálódott házak és gazdaságok helyreállítása.

A Romániából és Jugoszláviából¹ hazatelepült szlovákok révén Szlovákia déli részén megnő a szlovákok száma. Az akció eredményes befejezése azonban megköveteli, hogy haladéktalanul hozzákezdjünk a konkrét betelepítési terv kidolgozásához. A felsorolt problémák megszüntetésére a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala azt javasolja, hogy a Megbízottak Testülete hagyja jóvá a következő határozatot:

1. A köztársasági elnök 88/1945. számú dekrétuma értelmében a cseh ország-részekbe munkára rendelt magyarok vagyonát konfiskálják el, s ezeket a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal javaslatára a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala utalja át az adott vagyonban élő bizalmiak tulajdonába.

2. A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal javaslatára a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala utalja ki az elkönfiskált, de eddig ki nem utalt gazdaságokat a bizalmiaknak, tekintet nélkül arra, hogy ezeken a volt tulajdonosok vagy a munkára kirendelt személyek családtagjai gazdálkodnak-e. Ilyen esetekben a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala a Belügyi Megbízotti Hivatallal együttműködve kilakoltatja azokat a személyeket, akik az adott időben a konfiskált gazdaságokat lakják és művelik.

3. Amennyiben a bizalmiakat nem tudják kielégíteni az 1., illetve a 2. pontban jelzett módon, akkor az elkönfiskált nagybirtokokból kapjanak legalább 8 hektárnyi területet.

4. Ha a bizalmiak olyan településen élnek, ahol nincsenek konfiskált birtokok, illetve ha az nem elég az összes bizalmi igényeinek a kielégítésére, kapjon az adott, esetleg a szomszéd járás elkobzott földjeiből.

5. A konfiskációs bizottságok gyorsított eljárással kobozzák el azoknak a magyar nemzetiségű személyeknek a vagyonát, akik tisztséget töltöttek be a fasiszta szervezetekben és irredentista pártokban, vagy azoknak a földjeit, akik a Csehszlovák

Köztársaság felszabadítása után azzal szabotálták a gazdaság megújulását, hogy nem művelték meg földjeiket, esetleg egyéb módon hátráltatták a fejlődést.

6. A Megbízottak Testületének Elnöksége felkéri a kormányt, hogy a 250/1946. számú törvény 7. paragrafusának alapján 1947. május 1-jéig hosszabbítsa meg a 250/46. számú törvény 2. paragrafusában megadott határidőt. Ugyanakkor rendelettel úgy módosítsa a 250/46. számú törvény 4. paragrafusának 2. bekezdésében megszabott határidőt, hogy a betelepülési járulék kérvényezésének határidejét 1947. november végéig hosszabbítsa meg.

7. A pénzügyi megbízottnak feladatul adja, hogy a 21. fejezet 6. bekezdése 2. paragrafusának 124. tételéből (az elhunyt után járó gondoskodási illetmények) engedélyezze 30 millió korona átutalását a 21. fejezet 8. bekezdése 2. paragrafusának 193/1-es tételébe (gondoskodási támogatás, mindenekelőtt a szélesebb körű területi vagy kereskedelmi elvekre épülő támogatás).

8. A Megbízottak Testületének Elnöksége felkéri a kormányt, hogy a katasztrofális szárazságra való tekintettel a bizalmiak esetében halassza el az ún. földműveshitelek törlesztését.

9. A déli határövezetben állami szolgálatba helyezett olyan alkalmazottakat, akikről feltételezhető, hogy magatartásuk, származásuk vagy társadalmi kapcsolataik révén akadályozzák a déli határvidék konszolidációját és elszlovákosítását, legkésőbb két hónapon belül el kell helyezni erről a vidékről.

10. A belügyi megbízott elrendeli, hogy Dél-Szlovákia valamennyi nemzeti bizottsága mondja ki, hogy településük a 163/1946. számú törvény 30. paragrafusa értelmében megfelel a 163/1946. számú törvénynek.

11. A Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala gondoskodik arról, hogy Dél-Szlovákiában mindenütt, ahol arra szükség van, alkalmazzák a 163/1946. számú törvény 17. és 18. paragrafusát. A belügyi megbízottnak feladatul adják, hogy az említett paragrafusok érvényesítésének halogatása esetén a vonatkozó rendeletek alapján megbüntesse a nemzeti bizottságok tisztségviselőit és hivatalnokait.

12. Az építésügyi megbízott az állami építkezési hivataloknak elrendeli, hogy a lehető leggyorsabban mérjék fel a bizalmiak, kolonisták és áttelepültek által használt épületeken keletkezett háborús károkat, s azokba a községekbe, ahol ilyen betelepültek élnek, újjáépítési meghatalmazottat küldjön ki.

13. A Szlovák Tervbizottság mellett működő Betelepítési Bizottság a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala, a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal és a Szlovákiai Telepítési Hivatal megbízottainak közreműködésével 1947. október 1-jéig elkészíti a Romániából és Jugoszláviából betelepített szlovákok elhelyezésének pontos és konkrét tervét.

14. Amennyiben a magyar nemzetiségű lakosság akadályozná a mezőgazdasági munkákat, a földművelésügyi megbízott feladatul kapja, hogy a kormány 1945. november 25-i határozata értelmében konfiskálja el ezeknek a személyeknek a birtokát. A Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala a 41/1947. számú törvény alapján biztosítsa a bizalmiak, a kolonisták és az áttelepültek részére szükséges lakások építési költségeit. Ajánljuk, hogy az építetők az építőanyag hiányára való tekintettel előre gyártott elemekből építkezzenek.

Dr. Šoltész s. k.
megbízott

A másolat a Megbízottak Testülete Elnökségének Hivatalában készült.

A másolat helyességéért felel:

Šutková (saját kezű aláírás)

SNA Bratislava (SZNL Pozsony), *Fond: Štátny plánovací a štatistický úrad (Állami Terv- és Statisztikai Hivatal), doboz 40, iratszám: XVIII/1-III/300-1505/1-1947.*

Jegyzet:

1. A reemigrációt – visszatérést – a Szlovák Nemzeti Tanács 1945. május 25-i határozata alapján a Szlovák Telepítési Hivatal kezdeményezte. A romániai szlovákokat Szlovákia magyarlakta övezetébe telepítették be.

9.

Pozsony, 1947. szeptember 15. Ján Čech, a Szlovák Telepítési Hivatal elnöke táviratban tájékoztatja a prágai Szociálisügyi Minisztériumot, hogy a Csehszországba munkára kirendelt személyek tömegesen térnek vissza Szlovákiába, s egyúttal kéri, hogy ezt a cseh hatóságok ne engedélyezzék.

TÁVIRAT

Feladó:

+ 614 Pozsony /2 1891 64 15 1630

1947. szeptember 15-én

Címzett:

Szociálisügyi Minisztérium

Prága

Dr. Obrusnik részére

A KOZTARSASAGI ELNOK 88/1945 SZAMU DEKRETUMA ALAPJAN A CSEHORSZAGBA MUNKARA KIRENDALT SZEMELYEK TOMEGESEN TERNEK VISSZA SZLOVAKIABA AZOKBA A LAKASOKBA ES HELYEKRE, AMELYEKET A BIZALMIK FOGALTAK EL CSEH- ES MORVAORSZAGBAN A MUNKAHIVATALOK EZEKET A SZEMELYEKET ELBOCSIJTJAK NYOMATEKOSAN KEREM HOGY AZ ELBOCSATASOKAT AZONNAL SZUNTESSEK MEG ES AKADALYOZZAK MEG HOGY EZEK A SZEMELYEK SZLOVAKIABA VISSZATERJENEN

= DR CECH +

Štátní ústřední archiv, Praha (Állami Központi Levéltár, Prága), *Fond: Ministerstvo sociálnej péčlivosti (Szociálisügyi Minisztérium), doboz 382, jelzet nélkül.*

10.

Pozsony, 1948. március 15. A Megbízottak Testületének elnökségi ülésén előterjesztett jelentés a Dél-Szlovákiába betelepülő szlovák bizalmiak nehézségeiről. Áttekintést nyújt a magyarokkal szemben 1945-től hozott intézkedésekről, valamint újabb intézkedéseket javasol annak érdekében, hogy sikerüljön Dél-Szlovákiából a magyarokat eltávolítani.

Indoklás

Jelentés a bizalmiakról

Annak következtében, hogy a németeket tömegesen kitelepítették a megszállt zónába, 1946 júliusában Csehszországban munkaerőhiány lépett fel a mezőgazdaságban. Ennek lehető leghamarabbi pótlásának érdekében Dél-Szlovákiában mezőgazdasági munkaerőket kellett toboroznunk. A cél az volt, hogy Csehszország mezőgazdasága számára mintegy 40-50 ezer magyar mezőgazdasági munkást szerezzünk. A toborzás a kormány beleegyezésével történt (a Kormányelnöki Hivatal nyilatkozata az 1946. július 16-án megtartott határozati üléséről), és az „A szlovák földművesek baráti segítsége a cseh földműveseknek” jelszó alatt 1946. július 22-től augusztus 15-ig tartott. Ez a kezdeményezés azonban nem hozta meg a várt eredményt (mindössze 1919 munkaerőt sikerült toboroznunk). Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a mi kezdeményezésünkkel párhuzamosan folyt a Magyarország és a Csehszlovák Köztársaság közötti lakosságcseréről tárgyaló párizsi konferencia, valamint az, hogy a Magyarország által folytatott propaganda következtében Dél-Szlovákia magyar nemzetiségű lakossága várakozó álláspontra helyezkedett. Pozsonyban a szlovák féllel és egyes csehszlovák tárcák képviselőinek a jelenlétében 1946. augusztus 6-án és 7-én folytatott tanácskozás ezért úgy döntött, hogy Dél-Szlovákiában a szükséges számú munkaerő megszerzésére a köztársasági elnök 88/45. számú dekrétumának a kényszerítő eszközeit használják fel.

A munkaerő-toborzást a fentebb említett, a kormány által 1946 októberében jóváhagyott dekrétum alapján hajtották végre, amelynek ugyanakkor az is a célja volt, hogy Dél-Szlovákia határ menti övezetét megtisztítsa a magyar elemektől. A toborzást 1946. november 19-től december 31-ig a pozsonyi székhelyű Szlovák Telepítési Hivatal irányításával az ugyanezen hivatal által 1946. november 4-én kiadott 12.771-I/1-1946 számú, majd 1947. január 1-jétől február 22-ig a Pozsonyban a Szociálisügyi Megbízotti Hivatal által 1946. december 28-án 1.922-III-300/1-1947. számú irányelvek szerint hajtották végre.¹

Ennek az intézkedésnek a következtében Dél-Szlovákiából Csehszország mezőgazdaságába 44 129 magyar nemzetiségű személyt, azaz 11 764 gazdálkodó egységet telepítettek át. Dél-Szlovákiában azokat az ingatlanokat, amelyeket a kitelepítettek a gazdasági eszközökkel és az állatállománnyal együtt otthagytak, a Szlovák Telepítési Hivatal által az üres gazdaságokba behívott szlovák nemzetiségű megbízottak felügyelete alá helyezték. Ott, ahol a bizalmiak közül nem volt kellő számú érdeklődő, a gazdaságokat a helyi érdeklődőknek adták bérbe, illetve az élő és holt leltárt az Állami Birtokok Kezelősége legközelebbi kirendeltségének utalták át.

Röviddel ezután azonban a Csehszországba mezőgazdasági munkákra kitelepített személyek kezdtek visszatérni Szlovákiába, s követelték birtokaik visszaadását, melynek az lett volna a következménye, hogy a bizalmiaknak el kellett volna hagyniuk Szlovákia déli részét. Ezért született meg az az utasítás, hogy a szökevényeket fegyveres kísérettel kell visszaküldeni a munkahelyükre. Ez azonban nagy nehézségekbe ütközött, mivel a munkaadók csak a munkaképes személyeket voltak hajlandók visszafogadni, és elutasították a munkaképtelen családtagok befogadását.

A magyar lakosság visszatérése nemcsak azért nem kívánatos, mert Csehszországban multhatatlanul szükség van a mezőgazdaságban a munkaerőre, hanem mindenekelőtt azért sem, mert veszélyeztetik Dél-Szlovákia határ menti területeinek állambiztonságát. Az említett okok miatt a Szociális Ügyek Minisztériuma 1947 szeptemberében utasította a beosztott szerveit (a járási munkavédelmi hivatalokat), hogy még hat hónappal hosszabbítsák meg az ilyen személyek egy évre megkötött kötelező munkaszolgálatra rendelő szerződését. A kötelező munkaszolgálatra való kirendelés további meghosszabbításának ugyanis nincs törvényes alapja. 1948 áprilisában és májusában, tehát a legégetőbb mezőgazdasági munkák idején lejár a magyar nemzetiségű munkaerő kötelező munkaszolgálatra való kirendelésének ideje, s az a veszély fenyeget, hogy a magyarok tömegesen elhagyják addigi csehszágai munkahelyeiket, és visszatérnek Dél-Szlovákiában levő gazdaságaikba. Ezáltal nemcsak a cseh mezőgazdaság szenvedne felmérhetetlen károkat, de veszélybe kerülne a bizalmiak betelepítése is Dél-Szlovákiába. Az említett okok miatt olyan intézkedéseket kell hoznunk, amely a kitelepített magyar lakosságot megakadályozná abban, hogy visszatérjen Szlovákiába, ugyanakkor azonban megkönnyítené a beolvadását abban a cseh környezetben, ahol ez a folyamat a legkönnyebben megvalósítható.

Dél-Szlovákiában a legnagyobb gondot az okozza, hogy az itt maradt birtokok tulajdonjoga nincs rendezve, ezért a megbízottak állandó bizonytalanságban élnek, mert nem tudják, mi lesz a további sorsuk. Gyakran előfordult, hogy a munkahelyről megszökö személyek a helyi magyar lakosság segítségével elkergették a bizalmiakat a nekik kiosztott gazdaságokból, ellopták és tönkretették a termést és a szarvasmarhákat, panaszokat nyújtottak be az eredeti állapot teljes visszaállítására, s ezek a panaszok gyakran nyernek kedvező elintéztést. A bizalmiak helyzetét az is súlyosbította, hogy a katasztrofális szárazság miatt sem a gabonafélékből, sem a takarmánynövényekből nem termett meg a szükséges mennyiség, ezért takarmány hiányában sok szarvasmarha elpusztult, vagy le kellett őket vágni. Több bizalmi a felsorolt okoknál fogva elhagyta a gazdaságát, és hazatért, esetleg sokan Csehszországba mentek munkát vállalni. Az, hogy a kormány engedélyt adott arra, hogy a bizalmiaknak egyszeri támogatást nyújtsanak a jóváhagyott 30 000 000 koronából, átmeneti időre javított a helyzetükön. Az idő rövidsége miatt azonban nem sikerült teljes mértékben megvalósítani a bizalmiak anyagi támogatását, s csak egyszeri szociális támogatást kaptak készpénzben, melynek összértéke 10 000 000 korona. Az év végén a többi, állami támogatásra szánt pénz elveszett. A bizalmiaknak a továbbiakban a pozsonyi székhelyű Szlovák Telepítési Hivatal segítségével a takarmány vásárlására is nyújtottunk segílyt. A takarmánymennyiséget az Élelmezésügyi Megbízotti Hivatal szabadította fel erre a célra. Erre az akcióra az előzetes becslések szerint mintegy 300 000 korona összegig nyújtanak támogatást.

Mivel az egyes községekben csak nagyon kis területű gazdaságokat foglaltak le (2-3 kataszteri hold), esetenként az ilyen gazdaságokat összekapcsolták, másrészt felkértük a Földművelésügyi Megbízotti Hivatalt, hogy a bizalmiaknak utaljanak ki földeket az elkobzott földekből. A beérkezett jelentések szerint a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal szervei a bizalmiak kérvényeit, miszerint nekik utaljanak ki földterületet az elkobzott földekből, mindaddig lassan és kelleetlenül intézték.

Folyó hó 13-án a Földművelésügyi Megbízotti Hivatalban tanácskozást tartotunk, hogy megtárgyaljuk azon bizalmiak igényeinek a kielégítését, akik a Csehszágba kötelező munkaszolgálatra kitelepítettek tulajdonán gazdálkodnak. A megbeszélésen dr. Faltán megbízott úr bejelentette, hogy a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal azonnal intézkedik annak érdekében, hogy a konfiskáló bizottságok haladéktalanul kobozzák el a Csehszágba munkára kitelepített személyek vagyonát. A Földművelésügyi Megbízotti Hivatalnak azonban a Szlovák Telepítési Hivataltól és a Szociálisügyi Megbízotti Hivataltól szüksége van a legfontosabb adatokra. Olyan egyezség született, hogy a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal a járási hivataloktól minden nap megkapja három járás adatait. Ezt az anyagot a Szlovák Telepítési Hivatal készíti elő, és a Szociálisügyi Megbízotti Hivatal bejelöli azokat a gazdasági egységeket, amelyeken a bizalmiak gazdálkodnak.

Jelenleg a legnagyobb gondok ott mutatkoznak, ahol a tulajdont az eredeti helyzetbe azért kell visszaállítani, mert visszatértek azok a személyek, akiket Csehszágba munkára telepítettek ki, miközben ezeket azért bocsátották el, mert vagy reszlovakizáltak, vagy vegyes házasságban élnek, idegen állam polgárai, a Magyarország és a Csehszlovák Köztársaság között a kölcsönös lakosságcseréről megkötött szerződés alapján kitelepítendőek, esetleg munkaképtelenné váltak. Nem találtunk megoldást arra, ki, hogyan és milyen eszközökből fogja megtéríteni ezeknek a személyeknek az igényeit és költségeit. Az értekezleten a Csehszágba telepített személyek további ott-tartózkodását is meg kell oldani, mivel a juttatásról szóló végzések csak a munkaköteles személyekre vonatkoznak, családtagjaikra már nem, valamint azt a tényt, hogy a végzések kirendelési ideje a törvény szerint lejár. Szükségesnek mutatkozik, hogy a Megbízottak Testülete a belügyi megbízottnak feladatul adja, hogy az a belügyi és a szociális megbízottal való egyeztetés után azonnal hozzon olyan intézkedéseket, amelyek a Csehszágba munkára kitelepített személyek mozgását az 52/1935. számú törvény alapján az országon belül egy meghatározott területre korlátozná. Ugyanezek az intézkedések vonatkoznának azokra a személyekre is, akiknek a birtokát konfiskálták, és ki kell őket lakoltatni ahhoz, hogy a gazdaság szabaddá váljon.

SNA, Bratislava (SZNL Pozsony), *Fond: Úrad predsedníctva Zboru povereníkov (Megbízottak Testülete Elnökségi Hivatala), doboz 31, iratszám: 6090/1948, 1948. március 15-i ülés.*

Jegyzet:

1. Ez a munkaerő-toborzás „deportálás” néven került be a történeti irodalomba, s így szerepelt a korabeli sajtóban is. A jelzett 44 129 személyt karhatalommal, marhavagonokban szállították ki kényszerszolgálatra a cseh országrészekbe.

11.

Pozsony, 1947. november 7. A *Budovatel* [Építő] című lapban megjelent tudósítás, amely azon bizalmiak kinevezéséről tájékoztat, akik a Dél-Szlovákiából kitelepített magyarok hátrahagyott vagyonát kezelik.

Bizalmiak a déli határövezetben

(nő) – Pozsony, november 6.

A déli határövezetben a szociálisügyi megbízott a lakóhelyüktől távoli munkahelyre kirendelt személyek itt maradt birtokainak az igazgatására összesen 1930 bizalmi¹ nevezett ki. Az említett személyek után itt maradt földterület nagysága 18 339 kataszteri hold. Ebből 13 544 kataszteri holdat a bizalmiak művelnek meg, 4795 kataszteri holdat pedig a nemzeti bizottságok a Szlovák Nemzeti Tanács 53/47. számú hirdetménye alapján más érdeklődőknek bérbe utaltak ki. Egy bizalmira átlagosan 8 kataszteri hold földterület jut.

Hiányosságként könyvelhető el azonban, hogy a bizalmiak helyzetét nem rendezi a törvény. Ezért olyan javaslat született, amelyről még folynak a tárgyalások, hogy a lakóhelyükön kívül dolgozó személyektől konfiskált földeket a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal azoknak a bizalmiaknak a tulajdonába utalta át, akik ezeken a birtokokon telepedtek le. Az eddig el nem foglalt gazdaságokat – a Földművelésügyi Megbízotti Hivatalon keresztül – szintén a bizalmiaknak juttatják. Amennyiben a bizalmiak igényeit az eddig említett két lehetőség egyike sem elégítené ki, a konfiskált nagybirtokokból kapnak részt, de ez a rész nem haladhatja meg a 8 hektárt. A bizalmiakról azonban pénzügyileg és a lakás szempontjából is gondoskodni kell. Ezért a 41/47. számú törvény értelmében elrendelték, hogy haladéktalanul kezdjenek hozzá a bizalmiak, az áttelepítettek és a kolonisták számára készülő lakások építéséhez. Anyagilag – tekintettel a jelenlegi építőanyag-hiányra – elsősorban az előre gyártott elemekből épített lakásokat támogatják. A déli határövezetben az állami építészeti hivatalok megkezdték a háborús károk felmérését azokon az épületeken, amelyek a bizalmiak, az áttelepítettek és a kolonisták használatában állnak. A közeljövőben sor kerül a meghatalmazottak kinevezésére azokban a községekben is, ahol a bizalmiak tevékenykednek. Ily módon gyorsított ütemben igyekeznek megszüntetni a bizalmiak intézményét, akik a magyarok által itt hagyott gazdaságok átvételére hivatottak.

A csehországi mezőgazdasági munkákra kirendelt személyek hátrahagyott földjének kiosztása a bizalmiak között

Járás	A községek száma	A hátrahagyott földterület összesen (kat. hold)	Ebből kiosztva a bizalmiaknak (kat. hold)	Nem a bizalmiak kapták (kat. hold)	A bizalmiak száma	Az egy bizalmira jutó földterület átlaga (kat. hold)
Ógyallai	9	1 734	1 273	461	155	8,21
Somorjai	25	1 143,66	615,54	528,12	127	4,84
Párkányi	17	977,25	678,25	299,-	106	6,48
Zselizi	13	1 932,88	1 278,88	662	110	11,54
Érsekújvári	3	661	661	-	77	8,58
Kékkői	2	102	60	42	15	4
Lévai	6	555,25	415,75	139,50	35	12,87
Királyhelmei	6	235,45	218,45	17	17	12,85
Komáromi	20	868	841,50	26,50	118	7,13
Rozsnyói	2	552	109	443	5	21,28
Dunaszerdahelyi	28	1 374,28	981,61	392,67	149	6,58
Korponai-Ipolsági	12	797	556	241	81	6,86
Galántai	9	831	801	30	184	4,35
Feledi	18	2 327,21	1 858,76	468,45	92	27,20
Tornaljai	27	3 184,35	2 581,98	602,37	163	15,84
Szepsi		438	-	438	-	-
Vágsellyei	9	621,50	621,50	-	196	3,17
Összesen:	206	18 339,93	1 544,22	4 795,61	1 630*	8,30

*Ez az összegzés téves. A bizalmiak száma nem 1630, hanem a közölt adatok szerint 1467. Lehet, hogy ez az összeg a valószínűsítés, de járásoként nem teljes a kimutatás. Egy későbbi kimutatás szerint a tartósan letelepített bizalmiak száma 2340 családfő. – V. K.

Jegyzet:

1. Bizalmiaknak nevezték a csehországi kényszerközmunkára kényszerített magyarok szlovákiai gazdasági üzemeltetésére kijelölt belső telepéseket, kolonistákat.

12.

Prága, 1948. március 19. A prágai Belügyminisztérium bizalmas utasítása a személyazonosságot igazoló ideiglenes igazolványról szóló rendelet végrehajtásáról. Felhívja a figyelmet arra, hogy az igazolvány kiadása vonatkozik a Csehországba munkára kirendelt magyarokra is, de az ő esetükben csak azon járás területére kell korlátozni az igazolvány érvényességét, melynek területére kirendelték őket, megakadályozandó ezzel a Szlovákiába történő visszatelepülésük.

BIZALMAS!

1. Országos Nemzeti Bizottság
Prága, Brünn
2. Morvaországi-Sziléziai Országos Nemzeti Bizottság
– kirendeltség –
Ostrava
3. Csehország és Morvaország-Szilézia
járási nemzeti bizottságai
és kirendeltségei

4. Csehország és Morvaország-Szilézia
a központi nemzeti bizottságok
nemzetbiztonsági hivatalai
5. Nemzetbiztonsági Testület –
prágai és brünni országos parancsnoksága
és ostravai kirendeltsége
6. Prága Főváros Központi Nemzeti Bizottsága
7. Liberec, Pilzen, Brünn, Olmütz, Opava és Ostrava
törvényhatósági jogú városok központi nemzeti bizottságai

Személyazonosságot igazoló ideiglenes bizonyítványok kiadása az állampolgársággal nem rendelkező személyek számára, beleszámítva azokat a magyar nemzetiségű személyeket is, akiket Szlovákiából a csehországi történelmi területekre rendelték ki kötelező munkavégzésre, valamint a szökés megakadályozására.

Melléklet:

Az 1946. március 28-án kiadott II-1130-20/12-45-40-Vb/3 számú, a Belügyminisztérium 5/46-os 41. számú Közlönyében megjelentetett rendeletével bevezetett az ún. „ideiglenes személyazonossági bizonyítvány” kiadása azon személyek számára, akik a 33/45. számú elnöki dekrétum értelmében elvesztették csehszlovák állampolgárságukat, s az állampolgárságuk visszanyerésére benyújtott kérvényüket még nem bírálták el, ezért ezek a bizonyítványok ideiglenesen a tartózkodási engedélyt is helyettesítik.

Az 1947. június 16-án kiadott 1130-28/2-47-38-Vb/3 számú, a Belügyminisztérium 7/1947-es 124. számú Közlönyében megjelentetett rendeletével az idézett rendelet kiegészítéseként az „ideiglenes személyazonossági bizonyítvány” kiadását kiterjesztették azokra a magyar nemzetiségű személyekre és családtagjaikra is, akiket mezőgazdasági munkák céljából Szlovákiából Csehországba telepítettek.

Azért, hogy ezek a magyar nemzetiségű személyek önkényesen ne hagyhassák el a kijelölt munkahelyeiket, és ne térhessenek vissza a korábbi, szlovákiai lakóhelyeikre, az „ideiglenes személyazonossági bizonyítvány” csak annak a járási nemzeti bizottságnak a közigazgatási területén érvényes, ahol ezeknek a személyeknek a kijelölt munkahelyük található, és amely járási hivatal az „ideiglenes személyazonossági bizonyítvány”-t kiadta. A közigazgatási eljárás területén való, a munkahely szerint meghatározott tartózkodás korlátozása abban az esetben is érvényes, ha már letelt az az idő, amelyet a munkavégzésre kiállított parancs tartalmazott. A fenti feltételek kiszabását az idegenek itt-tartózkodásáról szóló, az 1935. március 28-án kiadott 52. számú törvény 2. paragrafusa teszi lehetővé.

Amennyiben az ilyen személyek önkényesen elhagyják megengedett tartózkodási helyüket, az 52/1935. számú törvény 14. paragrafusa alapján büntetőjogi eljárást kell ellenük folytatni, s amennyiben önként nem hajlandók visszatérni a kijelölt tartózkodási helyükre, és engedély nélkül továbbra is a kijelölt tartózkodási helyü-

kön kívül tartózkodnak, az idézett törvény 2. paragrafusa alapján ki kell őket onnan toloncolni, és fegyveres kísérettel kell őket visszakísérni kijelölt munkahelyükre, ahol számukra a fenti bizonyítvány alapján engedélyezett az ott-tartózkodás. A fenti körülményekre az érintett személyeket már az „ideiglenes személyazonossági bizonyítvány” kiadásakor is figyelmeztetni kell.

Ugyanez vonatkozik az említett személyek családtagjaira is, tekintet nélkül arra, kötelesek-e Csehszországban munkát végezni vagy sem. Az említett családtagok esetében ez az intézkedés azért szükséges, hogy megelőzzük az esetleges olyan indokok érvényesítését, miszerint a munkára kirendelt személyt elhagyta a felesége, tehát nincs, aki háztartását vezesse, ezért neki is vissza kell térnie Szlovákiába.

Eltekintve az 52/1935. számú törvény alapján elrendelt intézkedésektől, a magyar nemzetiségű, munkára kitelepített személyeket a 88/1945. számú dekrétum 23. paragrafusa – általános munkakötelezettség – alapján, ugyanakkor a 27/47. számú, a kétéves gazdasági terv teljesítésének büntetőjogi védelméről kiadott 27/47. számú törvény 1–4. paragrafusai alapján is felelősségre lehet vonni.

Ugyanakkor felhívjuk a figyelmet a belügyminiszter 1947. május 8-án kiadott VII-C-9677/319-8/5-47-6. számú rendeletére, amelyet az Állambiztonsági Testület területi hivatalainak, a Nemzetbiztonsági Testület területi parancsnokságainak, a prágai és brünni Országos Nemzeti Bizottságnak, az ostravai kirendeltségnek, valamint Csehszország és Morvaország-Szilézia minden járási nemzeti bizottságának és Csehszország és Morvaország-Szilézia nemzetbiztonsági hivatalai igazgatóságainak is küldtünk. Ennek a rendeletnek az volt a célja, hogy olyan intézkedéseket fogantasson, amelyek megakadályozzák, hogy a magyar nemzetiségű munkaerők önkényesen elhagyják munkahelyeiket. Erre a belügyminiszter is felhívta a figyelmet, és olyan intézkedések bevezetését kérte, amelyek biztosítják az említett személyek azonnali visszatoloncolását munkahelyeikre.

Ezzel a rendelettel egy időben a Szociálisügyi Minisztérium utasítást adott ki, hogy a járási munkavédelmi hivatalok halaszthatatlanul küldjék el a magyar nemzetiségű, csehszágai kötelező munkavégzésre kirendelt személyeknek és családtagjaiknak a névsorát azoknak a járási nemzeti bizottságoknak (nemzetbiztonsági hivataloknak), melyek az említett személyek munkahelyeinek a holléte szerint illetékesek. Ezeknek a névsoroknak az alapján a járási nemzeti bizottságoknak (nemzetbiztonsági hivataloknak) ki kellett állítaniuk az „ideiglenes személyazonossági bizonyítvány”-t, amely tartalmazta az ott-tartózkodásra való jogot is, s ugyanakkor felül kellett vizsgálniuk, hogy az érintett személyek teljesítették-e a 233/1941. számú kormányrendelet alapján meghatározott bejelentkezési kötelezettségüket, valamint az idegenek ott-tartózkodását szabályozó 52/1935. számú törvény 7. paragrafusában előírt bejelentkezési kötelezettségüket.

Amennyiben a „személyazonossági ideiglenes bizonyítvány”, vagy akár az ehhez szükséges fénykép elkészítése során az illető személyek ellenszegülnének, őket az 1920. február 29-én kiadott 126. számú törvény, illetve az 1927. július 14-én kiadott, a politikai igazgatásra vonatkozó 125. számú törvény 10. cikkelyének 4. bekezdése (a politikai hivatalok hatáskörébe tartozó ügyek zavartalan teljesítésének a biztosítása) alapján kell felelősségre vonni. A fenti vétségért az érintetteket helyi bírságként 2000 koronára, ennek behajthatatlansága esetében 5 évig tartó szabad-

ságvesztésre (lásd a 8/1928. számú kormányhatározat 38. paragrafusát) lehet ítélni.

A fegyveres kísérettel történő visszatoloncolást a Szociálisügyi Minisztérium 1948. február 20-án kiadott A-I-2129-26/1-1948. számú rendelete alapján kell végrehajtani, a bekísértet a járási bizottságnak (a járási bizottság biztonságért felelős előadójának) kell átadni, aki a járási munkavédelmi hivattal (annak kirendeltségével) való megegyezés alapján biztosítja, hogy az adott személyt korábbi munkaadója átvegye.

A belügyminiszter felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar nemzetiségű kitelepítettekkel szemben nem kell jogtalanul eljárni, de utasítjuk beosztott hivatalainkat, hogy azokban az esetekben, amikor az intézkedések során az elnéző bánásmód nem vezetne eredményre (például az azonnali önkéntes visszatérés megtagadása esetében), szigorúan a kiadott irányelvek szerint, azok határozott és gyors végrehajtásával járjanak el.

A hitelességért felel

Valíček (saját kezű aláírás)

A miniszter képviselőjében

Janda vezérkari ezredes s. k.

Státní ústřední archiv, Praha (Állami Központi Levéltár, Prága), *Fond: Belügyminisztérium, doboz 384, iratszám: A-I-219-9/4,1948.*

13.

Pozsony, 1948. június 22. A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal a Megbízottak Testülete elé terjeszti azt a Betelepítési tervet, melyet a Szlovák Telepítési Hivattal és az Állami Terv- és Statisztikai Hivattal közösen dolgoztak ki. Betelepítési övezet alatt a nem szláv nemzetiségek által lakott Dél-Szlovákia 25 járásának 545 községét értik. Az itt található, magyaroktól konfiskált földterület egy részét már kiosztották a betelepülők között. A fennmaradó részt a terv szerint lehetőleg nagyobb darabokban állami tulajdonba kell venni.

Tárgy: Betelepítési terv és javaslat az első földreform ellenőrzése során nyert földbirtokok egyben tartására

Megbízottak Testülete

Pozsony

A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal „B” szekciója a Megbízottak Testületének 1948. március 15-én hozott határozata értelmében előterjeszti a „Betelepítési terv”-et, amelyet a földművelésügyi megbízott, a Szlovák Telepítési Hivatal elnöke, valamint az Állami Terv- és Statisztikai hivatal elnöke részvételével 1948. június 15-én szervezett közös tanácskozáson fogadtak el. A határozat tartalmazza a belső telepítés megoldására tett közös javaslatot, amely lehetővé teszi a külföldön élő szlovákok hazatérését is.

Az előterjesztett „Betelepítési terv” a betelepítendő területen csak a megvalósított első földreform ellenőrzése során a 142/1947. számú törvény alapján nyert földbirtokokkal számol.

Ez a betelepítési terv magában foglalja a megszerzett földterületek nagyságát, költségeinek, valamint a lakások költségeinek az adatait, és a szóban forgó terület betelepítésének a lehetőségét. A betelepítésre szánt területeken a Szlovák Nemzeti Tanács 104/1945. számú rendelete alapján konfiskálással nyert földterületeket már kiosztották (betelepítették), kivéve azt a 60 000 hektárnyi területet, amely még volt tulajdonosainak, a magyar kisgazdáknak a tulajdonában van, s emiatt azzal valóban előre nem számolhatunk. Ugyanúgy nem számolhatunk azokkal a földterületekkel sem, amelyeket a betelepített területeken a 46/1948. számú törvény alapján felvásárolunk, mivel az ilyen földek összeírása csak most van folyamatban.

Ahhoz, hogy a földreform az első földreform ellenőrzése¹ során nyert földbirtokokon zavartalanul és tervszerűen folytatódhasson, mindenekelőtt azt kell mérlegelnünk, hogy közérdekű szempontok miatt és a mezőgazdasági termelés tervezése szempontjából mely birtokokat kell meghagyni egy tagban, hogyan folytassuk a földreformot azokon a területeken, amelyeket az ellenőrzés során a cukorgyáraktól (állami vállalatoktól) nyertünk, az alapítványi földeken vagy azokon, amelyek az Oktatási Megbízotti Hivatal felügyelete alatt állnak, a Központi Szociális Biztosító szociális céljaira (a Valo-féle alap) szolgáló földjein, és végre rendeznünk kell a lakosság kényszerített kitelepítésének a kérdését is azokban az esetekben, amikor a területen közérdekű létesítmények üzemelnek, például az árvai vízduzzasztó, a dobsinai vízierőmű vagy Lešť (Oremláz) térségében a katonai kiképzőközpont.

A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal „B” szekciója, mérlegelve a fentiekben vázolt körülményeket, javasolja, hogy a Megbízottak Testülete a következő határozatot

tegye közzé:

A Megbízottak Testülete a megtartott ülésen meghallgatta a földművelésügyi megbízottnak a betelepítési tervre vonatkozó beszámolóját az első földreform ellenőrzése során nyert földbirtokok egyben tartására, és a következő határozatot hozta:

1. a) Minden olyan alapítványi birtok, amely az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal kezelésében áll, amennyiben azokat az ellenőrző bizottságok kobozták el, ideiglenesen az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal használatában marad.

b) Amennyiben szükség mutatkozik a földek kiosztására, a konkrét esetekben a helyi ellenőrző bizottság véleményének a meghallgatása után Földművelésügyi Megbízotti Hivatal megegyezik az Iskolaügyi Megbízotti Hivatallal a föld kiosztásáról.

2. a) A cukorgyárak mint állami vállalatok 6185 hektárt kitevő saját földjét továbbra is meghagyják a cukorgyárak állami vállalatainak ideiglenes kezelésében és felügyeletében annak ellenére, hogy ezeket az ellenőrző bizottságok a földreform céljaira elkobozták.

b) A cukorgyárak állami vállalatok használatában egyelőre megmaradnak azok az összességében 2864 hektárt kitevő földek is, amelyeket az ellenőrzési eljárások során koboztak el, s amelyeket a cukorgyárak bérbe adnak, majd ezekre az esetekre a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal az Élelmezésügyi Megbízotti Hivatallal

együttműködve – miután meghallgatták az illetékes ellenőrző bizottság véleményét az adott földterület felhasználásával kapcsolatban – végleges megoldást talál.

3. A Központi Biztosító birtokait a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal ideiglenesen meghagyja a Központi Szociális Biztosító használatában és felügyelete alatt annak ellenére, hogy azokat az ellenőrzési eljárások során elkobozták.

4. Az 1–3. pontokban érintett, az eredeti tulajdonosok használatában és felügyelete alatt meghagyott földterületeken a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal egységes termelési terve szerint fognak gazdálkodni.

5. a) A nagy számú ellenőrzött birtok közül közérdekből feltétlenül az állami birtokok tulajdonába kerülnek azok a birtokok, amelyek a mellékelt „A” jegyzékben szerepelnek, azzal a feltétellel, hogy kivételes és indokolt esetekben (szétszórtan elhelyezkedő apró parcellák, szélső területek stb.) ezekből egy-egy rész elvehető a helyi érdeklődők igényeinek a kielégítésére.

b) A mellékelt „B” jegyzékben szereplő ellenőrzött birtokokat elvileg közérdekből egyben kell megtartani, és át kell adni az állami birtokok tulajdonába, de tekintettel arra, hogy ki kell elégíteni a nagy számú helyi földigényléseket, a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal feladatul kapja, hogy az ellenőrző bizottságokkal együttműködve mérje fel, milyen mértékben lehetne ezeket a birtokokat az állami gazdaságok tulajdonába átutalni.

c) Dél-Szlovákia betelepítendő területein az összes, ellenőrzés során szerzett földbirtok, amennyiben azokat az a) vagy a b) pontok alapján nem jelölték ki az állami birtokok tulajdonaként, átmenetileg az állami birtokok gondozásába utalják át azzal, hogy részben ezekből fogják kielégíteni a belső telepítés során, esetleg a helyi érdeklődés alapján keletkezett igényeket.

6. A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal az összes többi, az első földreform ellenőrzési folyamatában szerzett birtokot a földreform elvei szerint osztja ki.

7. Amennyiben a Megbízottak Testületének korábbi rendelkezései ellentétben állnának ezzel a határozattal, a korábbi rendelkezések érvényüket veszítik.

8. A Megbízottak Testülete megállapítja, hogy a föld- és lakáshiány következtében a visszatelepítést és a belső telepítést nem lehet olyan mértékben megvalósítani, ahogyan az az illetékes hivatalok terveiben szerepelt.

Dr. Fal'tan s. k.
megbízott

BETELEPÍTÉSI TERV

A) Betelepítési övezet²

Betelepítési övezeten a zömmel nem szlovák, illetve nem szláv nemzetiségek által lakott községek, illetve járások értendők.

Ennek értelmében ez az övezet Szlovákia 25 déli járásának 545 községét foglalja magában. (A területet az A térkép szemlélteti.)

Az 1930-as népszámlálás szerint Szlovákiában egy négyzetkilométer területre 68 lakos jutott.

Ugyanebben az évben Dél-Szlovákiában a betelepítési övezeten belüli területeken 1 négyzetkilométeren 67 lakos, az övezeten kívüli területeken kb. 68,25 lakos

élt. Ezek a számok elárulják, hogy Dél-Szlovákia betelepítésre váró övezetében egy négyzetkilométerre lényegében nem jut kevesebb ember, mint Szlovákia többi részén. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a két legnagyobb szlovák város, Pozsony és Kassa a betelepítési övezeten kívül esik, valamint azt, hogy ezen a területen kívül fekszenek a nagyobb szlovák városok és ipari központok is, egyértelmű, hogy Szlovákia betelepítendő déli része, különösen a földművesek esetében, túlnépesegett.

B) A Szlovák Nemzeti Tanács 104/45., 64/46. és 89/48. számú rendeletei alapján elkobzott mezőgazdasági birtokok betelepítése

A konfiskált 614 462 hektárból 302 104 hektár a mezőgazdasági terület, és ebből 148 000 hektár található a betelepítési övezetben.

A konfiskált birtokokon végrehajtott betelepítés eredménye szerint a betelepítési övezetben levő 148 000 hektár mezőgazdasági területből 58 122 hektárra telepítettek, s ezt a területet 5436 családnak utalták ki.

A volt magyar tulajdonosok művelésében még kb. 60 000 hektár maradt meg.

A fennmaradt 29 878 hektárt közcélokra (állami birtokok, gazdasági iskolák stb. és a jogos helyi kérelmezők, kommenciós cselédek, mezőgazdasági munkások, helyi szlovák földművesek, reszlovakizáltak) tartalékolták, de ez magában foglalja a betelepítésre alkalmatlan területeket is. A belső telepítés a betelepítési övezet összes járását, vagyis mind a 25 járást érinti. Az 545 község közül a belső telepítés 280 községet érintett. A többi község (265), amelyeket a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal által végrehajtott belső telepítés nem érintett, a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény keretében lettek ún. „érintett” települések, mivel ezekből jelölték ki a kitelepítésre szánt magyar nemzetiségű lakosságot. Vannak azonban olyan községek is, ahol csak kisbirtokokat konfiskáltak, s ezeken még a volt magyar tulajdonosok gazdálkodnak.

Az elkobzott birtokokon megvalósított belső telepítés eredményei nemzeti politikai szempontból is igazolják, hogy az 5436 család betelepítésével – azaz ha egy családra átlagban 4 személyt számítunk, 21 744 személy – Dél-Szlovákiában a föld-reform következtében megerősödött a szlovák, illetve a szláv elem.

C) A 124/47. számú revíziós törvény hatálya alá eső földek áttekintése a betelepítési övezetben

I. A mezőgazdasági területek áttekintése

A 124/47. számú törvény értelmében a revízió alá tartozó, az összeírás során megállapított földek nagysága 234 812 hektár. Ebből 80 293 hektár mezőgazdasági terület, 154 519 hektár erdő.

Az említett földek 71 járás 1010 kataszterében találhatók, és azok 204 nagybirtokot, 416 maradékbirtokot, azaz összesen 620 gazdasági egységet alkotnak.

A betelepítési övezet mezőgazdasági területeinek nagysága 33 310 hektár.

A betelepítési övezetben levő mezőgazdasági terület 20 járás 176 községének a határában található, és 200 gazdasági egységet képez. (Az említett földek járások és községek szerinti megoszlását a C térkép tartalmazza.)

II. A mezőgazdasági területek kalkulációja

A betelepítési övezetben a revízió alá tartozó, említett nagyságú mezőgazdasági területeken tervezett földreform megvalósítása során az alábbi tényezőket kell figyelembe venni:

- a) a közérdeket, vagyis a közhasznú intézmények földszükségletét,
- b) az állam érdekeit a közhasznú létesítmények építése során áttelepítésre kerülő lakosság elhelyezésében (kényszerkitelepítések esetében),
- c) a helyi kérelmezők érdekeit,
- d) az ellenőrzés által érintett gazdaságok alkalmazottainak (kommenciós cseléddek, mezőgazdasági munkások) érdekeit,
- e) a volt tulajdonosok érdekeit, amennyiben 50 hektárig meghagyják birtokukat,
- f) a belső telepítés keretében földet igénylők (hazai igénylők) és a hazatérésre váró külföldiek (repatriánsok) érdekeit,

Ha figyelembe vesszük a fenti tényezőket, a megoldások következő lehetőségével számolhatunk:

1. Ha belső telepítéskor a földek kiutalása során előnyben részesülnek a hazai telepesek és a hazatérő honfitársak, akkor elméletileg 4163 családot (gazdasági egységet) telepíthetünk a betelepítési övezetben a revízió által nyert 33 310 hektár területre úgy, hogy a kiutalt földterület családonként nem haladja meg a 8 hektárt. Ebben az esetben azonban a fent említett többi tényezőt nem vehetjük figyelembe.

2. Ha a közérdeket helyezük előtérbe, vagyis számolunk a közhasznú intézmények szükségleteivel, és az állam érdekeit képviseljük a közművek építésében érintett községek lakosságának az áttelepítésében, miközben a további szempontokat nem vesszük figyelembe, a hiány 1947 hektár terület. A földalap elosztásának a mérlegelése a következő:

- a) közérdekből történő, közhasznú kiutalások..... 22 757 hektár,
- b) államérdekből megvalósított kiutalások, vagyis a
közérdekű építkezések által érintett községek
lakosságának kényszerkitelepítése..... 12 500 hektár

Kiosztásra összesen szükséges..... .. 35 257 hektár

Rendelkezésünkre 33 310 hektár áll, azaz a hiány 1947 hektár.

A közhasznú kiutalásokat az általános köz- és államérdek indokolja, s ez az állami birtokok részére a mellékelt jegyzék szerint 21 927 hektárt jelent, a nemesítő és szaporító állomások, gazdasági tanintézetek részére pedig a melléklet szerint 830 hektárt, ami összesen 22 757 hektár.

A közérdekeket szolgáló létesítmények építése okán a kényszerítéssel kitelepített lakosság földigényét megoldani államérdek. Ezen belül a prágai Honvédelmi Minisztérium 6000 hektáros igénye a Lešť és környékén (Oremláz) építendő gyakorlótér, valamint a pozsonyi Telepítési Hivatal 6500 hektáros igénye az árvai, a dobsi-

nai, a svidníki, a kiszaki és a novicei víztározó helyéről kitelepítendő lakosság számára. Ez összesen 12 500 hektár. Ha a betelepítési övezetben a revízióval szerzett területeket a fenti elvek alapján osztják el, a közérdekeket szolgáló létesítmények építése során érintett területek lakosságának az elhelyezését követően megoldatlan marad az érintett gazdaságok alkalmazottainak (kommenciós cselédek, mezőgazdasági munkások) a sorsa. Mivel a rendelkezésünkre álló terület a fenti mérlegelés szerint már a legjelentősebb közérdekű és állami érdekeket képviselő célok megvalósítására is kevésnek tűnik, ezeket az alkalmazottakat eddigi munkahelyeiken kívül kell bekapcsolni a termelési folyamatba, ugyanis a lakásokat is szabadabbá kell tenniük, amint az a lakáskalkulációból is kitűnik.

Végezetül számolnunk kell még azzal a földterülettel is, amelyet a revízió után a kisbirtokosok megtarthatnak tulajdonukban. Ennek a földterületnek a teljes nagysága még ismeretlen.

III. Lakáskalkuláció

Amennyiben az adott feltételekből indulunk ki, a betelepítési övezetben a revízió által érintett birtokokon a lakáshelyzet nagyjából a következő:

1. A betelepítési övezetben levő uradalmakban a kommenciós cselédek lakásainak a száma 1912, azaz pontosan annyi, mint a kommenciós cselédek száma, ha egy munkásra 17 hektárt (30 katasztrális holdat) számítunk.

2. A betelepítési övezetben a revízió alá eső birtokok volt tulajdonosai után maradt lakások száma kb. 200, nagyjából annyi, mint a gazdaságok száma.

A lakások száma összesen 2112.

A lakások beköltözhetőségét illetően figyelembe kell venni, hogy mindegyik foglalt, ugyanis abban a volt tulajdonosok és alkalmazottaik laknak. Abban az esetben, ha a betelepítési övezetben mind a 33 310 hektárt a belső telepéseknek és a reemigránsoknak a mezőgazdasági terület kalkulációjának első változata szerint utaljuk ki, a lakások számának felmérése alapján minden kommenciós cseléd, mezőgazdasági munkás és volt tulajdonos lakását is ki kell üríteni, s elhelyezésükről más módon, az új munkahelyen kell majd gondoskodni. De még így sem jutnánk elegendő számú lakáshoz, mert az említett mezőgazdasági területre elméletileg 4163 családot (egységet) lehetne telepíteni, de emellett csak 2112 lakást tudunk biztosítani, azaz 2051 lakás hiányzik. Ezt a hiányt csak új földműves gazdaságok létesítésével lehet megoldani.

Ugyanez a helyzet következik be akkor is, ha a betelepítési övezetben a revízió révén nyert földterületet a mezőgazdasági terület kalkulációjának második változata szerint osztanánk ki, mert ebben az esetben is szükség van a kommenciós cselédek és a volt tulajdonosok lakásaira a betelepítésre kijelölt gazdaságokban és ott, ahová a közérdekből megvalósított létesítmények miatt áttelepített lakosságot akarják elhelyezni.

A betelepítés sikerességének alapfeltétele a lakáskérdés megoldása, ugyanakkor ez okozza a legtöbb gondot.

Még nem ismeretes, mennyi földet lehet a betelepítési övezetben felvásárolni, mert a kimutatások még nem készültek el.

Általános becslés szerint a betelepítési övezetben a felvásárolható földek összterülete nem éri el a 8000 hektárt.

Tekintettel arra, hogy kisebb területű földekről van szó, amelyek a határokon szétosztottan találhatók, ebben a betelepítési tervben az ilyen földekkel egyelőre nem számolunk. Ugyanilyen okok miatt egyelőre nem lehet elvégezni a lakások számának a felmérését sem.

E) A kiutalás és a belső telepítés

A földreform megvalósítása során a betelepítési övezetben számolni kell azzal, hogy a földreform céljaira konfiskálással, az első földreform revíziójával, illetve a vásárlással szerzett birtokokból a helyi lakosságnak, a belső telepeseknek és a reemigránsoknak is kell juttatni. (Konkrétan az első földreform ellenőrzésével szerzett birtokokról van szó.)

1. A helyi lakosság számára kiutalt földek

A föld kiutalására a helyi lakosság által benyújtott igényeket a következő kategóriákba lehet osztani:

- a) a helyi szlovák földművesek (östelepések),
- b) a régi kolonisták, illetve az örökségükről lemondó családtagjaik, mert a 139/47. számú törvény értelmében elsőbbséget élvezve jutnak a földreform során kiosztott földhöz,
- c) a bizalmiak, vagyis a Cseh- és Morvaországba munkára kirendelt magyar nemzetiségű személyek birtokaiba betelepítettek,
- d) az új kolonisták,
- e) a Magyarországról áttelepült szlovákok,
- f) a lényegében már betelepített reemigránsok,
- g) a helyi köz- és állami érdekeltségek (kultúrházak, iskolák stb.).

Az egyes kategóriák földigényét számbelileg jelenleg még nem lehet felmérni, azt csak az egyes községekben megvalósított földreform eredményeinek ismeretében lehet meghatározni. Meg kell jegyezni, hogy egyrészt új gazdaságok létesítéséről, másrészt a meglévő gazdaságok növeléséről vagy a földreform keretében elkönfiskált vagyonból létesített birtok kiegészítéséről lehet szó.

2. A belső telepítés és a reemigráció keretében kiutalható földterület

A hivatalok eddigi összeírásai szerint a belső telepítés és a reemigráció keretében földterület igénylésére a következő jellegű kérvények érkeztek be:

- a) a belső telepítés keretében földet igénylő hazaiak száma kb. 15 000 fő,
- b) a hazatelepítésre váró reemigránsok száma mintegy 8120 fő.

A belső telepítés és a reemigráció keretében tehát mintegy 23 120 fő igényel földet.

Egy kérelmező számára legfeljebb 8 hektárt számítva összesen 184 960 hektár földre lesz szükségünk, ami kétszer több, mint Szlovákiában a revízió alá eső összes mezőgazdasági terület (ennek nagysága 80 293 hektár).

(Megjegyzés: a) a hazai igénylők száma 15 000; b) a reemigránsok száma: Jugoszláviából³ 6000, Romániából 2000, Bulgáriából 120.)

Befejezés

A belső telepítés és a reemigráció megvalósításakor el kell dönteni, hogy az érintette a revízió által szerzett teljes földvagyonot, hogy figyelmen kívül hagyják-e a köz-, az állami és a helyi érdekeket, illetve ezek minden más formáját, valamint az alkalmazottak és a volt tulajdonosok érdekeit, vagy a betelepítési övezetben az ezen a mezőgazdasági területen megvalósított földreform során figyelemmel legyenek-e azokra az állami és közérdekekre, amelyek a nemesítő és szaporító állomások szükségleteit, illetve az állami és közérdekből megépített létesítmények miatt áttelepített lakosság szükségleteit elégítik ki.

Az első és a második esetben is meg kell kezdeni a kommenciósok és a mezőgazdasági munkások, esetenként a volt tulajdonosok kiköltöztetését is, s számukra más területeken kell munkát, valamint lakást biztosítani.

Végül határozni kell arról, hogyan elégítik ki a helyi igénylők mezőgazdasági földterületre vonatkozó kérvényeit, mivel sem a földreform első változata, sem a második változata szerinti megvalósítás nem teszi lehetővé minden igénylő maradéktalan kielégítését.

A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal, a Szlovák Telepítési Hivatal, valamint az Állami Terv- és Statisztikai Hivatal közös javaslata

A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal, a Szlovák Telepítési Hivatal, valamint az Állami Terv- és Statisztikai Hivatal az 1948. június 15-én megtartott közös értekezletén elhatározta, hogy a Jugoszláviából hazaérkező szlovákok érdekében a Megbízottak Testülete fogadja el az alábbi

javaslatot :

1. A Jugoszláviából hazaérkező reemigránsok részére a következő járásokban tartálékolnak a revízió során szerzett földeket: Dunaszerdahelyi, Komáromi, Ógyalai, Párkányi és Zselizi.

A gazdálkodás folyamatosságának a biztosítása érdekében ezeket a gazdaságokat az állami birtokok veszik át, s bizonyos területet majd átadnak a reemigránsoknak, míg a többi, egyben maradt gazdaságokat felsőbb köz- és állami érdekből az állami birtokok maguk művelik meg.

Az így egyben maradt uradalmak területéből csak kivételes esetekben lehet földeket kiutalni a helyiek soraiból jogosan kérelmezőknek.

2. Szükséges, hogy a reemigránsoknak fenntartott területeken a kormány gondoskodjon a megfelelő ipari és közlekedési beruházásokról, hogy a Szlovákia északi részéről betelepített és a reemigráns szlovákok a mezőgazdaságon kívül más területen is munkát találhassanak.

3. A reemigránsok letelepülésére kijelölt körzetekben a felvásárlással nyert földet is elsősorban a reemigránsoknak kell kiosztani.

4. A többi, reemigrációs övezeten kívüli járásban a revízióval szerzett birtokokat a szlovákiai lakóhelyükről köz- és államérdek miatt áttelepítendő lakosoknak kell kiutalni, elsősorban az árva duzzasztógát építése során elárasztásra kerülő területeken lakó árvaiknak, valamint a lesteieknek, akik az Oremláz környéki katonai gyakorlótér építése miatt veszítik el lakóhelyüket.

5. A köz- és államérdek miatt egészen megmaradó uradalmakat az állami birtokok veszik át. (Ezeknek az uradalmaknak a jegyzékét mellékeljük.)

6. Az állami birtokok betelepítési és nemzeti szempontok megvalósítása érdekében lehetőleg szlovák alkalmazottakat foglalkoztassanak, illetve a magyar alkalmazottakat tiszta szlovák környezetbe helyezték át.

Megjegyzések

A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal, a Szlovák Telepítési Hivatal, valamint az Állami Terv- és Statisztikai Hivatal közös javaslatában felvetett kérdések rendezése ellenére a reemigrációs övezetben még mindig megoldatlanok a tervezetben említett kérdések. Különösen a revíziós birtokokon dolgozó kommenciósok és a többi állandó munkás kérdése megoldatlan.

Azt is meg kell említeni, hogy még a javasolt rendezés megvalósítása esetében sem lehet azzal számolni, hogy a belső kolonizáció keretében a Szlovákia északi területeiről jelentkező 15 000 családot áttelepítik, mivel Dél-Szlovákiában nem találunk lehetőséget a letelepedésükre.

SNA, Bratislava (SZNL, Pozsony) Fond: Úrad predsedníctva Zboru povereníkov (Megbízottak Testülete Elnökségi Hivatala), doboz 34.

Jegyzetek:

1. Az első csehszlovák földreform cseh, morva és szlovák – kolonistáknak nevezett – földművesek között osztotta fel a magyar és a német nagybirtokokat, átlagban 8–12 hektárt, de létesített ún. maradékbirtokokat, ezek nagysága elérte a 100–360 hektárt is. Az 1945-ös földreform ellenőrizte a kolonisták földtulajdonát, s az 50 hektárt meghaladó területet kisajátította.
2. Betelepítési övezet: az 1938-as bécsi döntéssel Magyarországnak ítélt, 86%-ban magyarlakta terület.
3. A jugoszláv kormány nem írta alá a csehszlovák reemigrációs szerződést, s így nem térítette meg a Csehszlovákiába áttelepülőknél a Jugoszláviában hagyott ingatlanjai értékét. Így a tervezett „nagy” áttelepülés, melyet az ottani szlovák értelmiségiek szorgalmaztak, leszűkült, s csak értelmiségiek, egyetemisták és vagyontalan munkások telepedtek át, akiket részben a kitelepített szlovákiai németek házaiba, részben s a magyaroktól elkobzott birtokokra telepítettek.

14.

Pozsony, 1949. július 9. A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal újabb javaslatot tesz az egy éve elfogadott Betelepítési terv módosítására. Ennek értelmében az akkor kivételt képező fölterületeket is állami tulajdonba kell venni.

Tárgy: Az első földreform revíziója során szerzett
mezőgazdasági földterületek kiutalásának folytatása
és a betelepítési terv – javaslat az 1948. június 25-én hozott
határozat megváltoztatására

A Megbízottak Testületének Elnöksége
Pozsony

A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal a Megbízottak Testületének 1948. március 15-én hozott határozata alapján előterjesztette „Betelepítési terv”-et, amelyet a földművelésügyi megbízott, a Szlovák Telepítési Hivatal elnöke, valamint az Állami Terv- és Statisztikai hivatal elnöke közös megbeszélésén tárgyaltak meg. A terv tartalmazta a belső telepítés megoldására tett közös javaslatot, amely lehetővé teszi a külföldön élő szlovákok (reemigránsok) hazatérését is. A „Betelepítési terv”-et a Megbízottak Testülete Elnökségének 1948. június 22-én a 38262/48-II. számú határozatában terjesztettük elő, és az tartalmazta a betelepítési övezetben az első földreform revíziója során a 142/1947. számú törvény alapján szerzett mezőgazdasági földterületek áttekintését, valamint a mezőgazdasági területek kalkulációját, a lakáskalkulációt és a szóban forgó területek betelepítésének a lehetőségeit is.

A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal 1948. június 22-én előterjesztett javaslatára a Megbízottak Testülete az 1948. június 22-én megtartott ülésén hozott határozatára vonatkozóan a Megbízottak Testülete Elnökségi Hivatala az 1948. június 25-én kiadott 18691/1948-I. számú belső irányelveinek 2. pontja szerint többek között arról is döntött, hogy a 142/1947. számú törvény, illetve az ezt követő törvények alapján megvalósított revízióval kapcsolatban az alábbi irányelveket fogadja el:

a) Minden olyan alapítványi birtok, amely az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal kezelésében áll, amennyiben azokat az ellenőrző bizottságok kobozták el, ideiglenesen az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal használatában marad. Amennyiben azonban szükség mutatkozik földterület kiosztására, a konkrét esetekben a helyi ellenőrző bizottság véleményének a meghallgatása után Földművelésügyi Megbízotti Hivatal meg egyezik az Iskolaügyi Megbízotti Hivatallal a föld kiosztásáról.

b) A cukorgyárak mint állami vállalatok 6185 hektár nagyságú saját vagyont továbbra is meghagyják a cukorgyárak állami vállalatainak ideiglenes kezelésében és felügyeletében annak ellenére, hogy ezeket az ellenőrző bizottságok a földreform céljaira elkobozták.

A cukorgyárak mint állami vállalatok használatában egyelőre megmaradnak azok az összességében 2864 hektár nagyságú földterületek is, amelyeket az ellenőrzési eljárások során koboztak el, s amelyeket a cukorgyárak bérbe adnak, majd ezekre az esetekre a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal az Élelmezésügyi Megbízotti Hivatallal együttműködve – miután meghallgatták az illetékes ellenőrző bizottság vé-

leményét az adott földterület felhasználásával kapcsolatban – végleges megoldást talál.

c) A Központi Szociális Biztosító birtokait a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal ideiglenesen meghagyja a Központi Szociális Biztosító használatában és felügyelete alatt annak ellenére, hogy azokat az ellenőrzési eljárások során a földreform céljaira kobozták el.

d) Az a)–c) pontokban érintett, az eredeti tulajdonosok használatában és felügyelete alatt meghagyott földterületeken a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal egységes termelési terve szerint fognak gazdálkodni.

e) A nagy számú ellenőrzött birtok közül közérdekből feltétlenül az állami birtokok tulajdonába kerülnek azok a birtokok, amelyek a B-38262/1948-II. számú melléklet „A” jegyzékében szerepelnek, azzal a feltétellel, hogy kivételes és indokolt esetekben (szétszórtan elhelyezkedő apró parcellák, szélső területek stb.) ezekből egy-egy rész elvehető a helyi érdeklődők igényeinek a kielégítésére.

f) A B-38262/1948-II. számú melléklet „B” jegyzékében szereplő ellenőrzött birtokokat elvileg közérdekből egyben kell megtartani, és át kell adni az állami birtokok tulajdonába, de tekintettel arra, hogy ki kell elégíteni a nagy számú helyi földigényléseket, a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal feladatul kapja, hogy az ellenőrző bizottságokkal együttműködve mérje fel, milyen mértékben lehetne ezeket a birtokokat az állami gazdaságok tulajdonába átutalni.

g) Dél-Szlovákia betelepítendő területein az összes, ellenőrzés során szerzett földbirtok, amennyiben azokat a c) vagy az f) pont alapján nem jelölték ki az állami birtokok tulajdonaként, átmenetileg az állami birtokok gondozásába utalják át azzal, hogy részben ezekből fogják kielégíteni a belső telepítés során, esetleg a helyi érdeklődés alapján keletkezett igényeket. Ezekre a birtokokra kell betelepíteni az Árva felső vidékének néhány falvából, Lešt és Dobsina környékéről, esetleg más helyekről azokat a személyeket, akiknek eredeti lakóhelyén közérdekű létesítményeket építettek.

h) A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal az összes többi, az első földreform ellenőrzési folyamatában szerzett birtokot a földreform elvei szerint osztja ki.

A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal a Megbízottak Testülete 1948. június 25-én kiadott 18691/1948-I. számú belső irányelveinek 2. pontjában foglaltak alapján

ad a) minden olyan alapítványi birtokot, amely az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal kezelésében áll, s amennyiben azokat az ellenőrző bizottságok kobozták el, ideiglenesen meghagyja az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal kezelésében és használatában,

ad b) a cukorgyárak mint állami vállalatok 6185 hektár nagyságú saját vagyonát továbbra is meghagyja a cukorgyárak állami vállalatainak ideiglenes kezelésében és használatában annak ellenére, hogy ezeket az ellenőrző bizottságok a földreform céljaira kobozták el,

ad c) a Központi Biztosító birtokait ideiglenesen meghagyja a Központi Szociális Biztosító kezelésében és használatában annak ellenére, hogy azokat az ellenőrzési eljárások során a földreform céljaira kobozták el,

ad e) a nagy számú ellenőrzött birtok közül közérdekből az állami birtokok tulajdonába kerülnek azok a birtokok, amelyek a B-38262/1948-II. számú melléklet „A” jegyzékében szerepelnek, s amelyek összterülete 30 695 hektár, azzal a feltétellel,

hogy csak kivételes és indokolt esetekben (a parcellák állapota) osztható ki ezekből egy-egy rész a helyi érdeklődők igényeinek a kielégítésére,

ad f) a B-38262/1948-II. számú melléklet „B” jegyzékében szereplő 6126 hektár összterületű ellenőrzött birtokokat átadja a csehszlovák állami birtokok tulajdonába, miközben a helyi lakosságnak a föld iránti fokozott érdeklődése miatt ezeknek az igényeknek a kielégítésére a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal a pozsonyi székhelyű Csehszlovák Állami Birtokok Területi Igazgatóságával való megegyezés és az illetékes helyi parasztbizottságok véleményének a meghallgatása után csak megkésve hajtotta végre a földterületek egyes részeinek az átutalást,

ad g) Dél-Szlovákia betelepítendő területein az összes, ellenőrzés során szerzett földbirtokot, amennyiben azokat nem jelölték ki a csehszlovák állami birtokok olyan tulajdonaként, amelyekből a földek átutalását kell megvalósítani, átmenetileg a csehszlovák állami birtokok kezelésébe és gondozásába utalják át azzal a feltétellel, hogy a csehszlovák állami birtokok a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal kérésére ezeket a meghatározott céllal létrehozott birtokokat bármikor átengedik kezelésükből a földátutalások folytatására,

ad h) az összes többi, az első földreform ellenőrzési folyamatában szerzett birtokot a földreform elvei szerint osztják ki.

Tekintettel arra a tényre, hogy már megszűntek azok az okok, amelyek alapján annak idején a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal kérte, hogy hagyják meg az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal kezelésében és használatában a mintegy 22 343 hektár, a cukorgyárak mint állami vállalatok kezelésében és használatában a 6185 hektár, továbbá a Központi Szociális Biztosító kezelésében és használatában a kb. 1652 hektár összterületű ellenőrzött földterületeket, valamint arra való tekintettel, hogy az első földreform ellenőrzése alá tartozó földterületek egy részének a kivételes meghagyását az adott tulajdonos számára ma már a 142/1947. számú törvényrendelet 16. paragrafusa szabályozza, népgazdasági szempontból szükségesnek mutatkozik a földreform megvalósítása azokon a birtokokon is, amelyekre a 142/1947. számú törvény irányelvei vonatkoznak. Ezen kívül rá kell mutatnunk a 312/1938. számú törvény rendelkezéseire is, amelyek szerint az állami vállalatok gazdálkodásának mezőgazdasági részeit – amennyiben népgazdasági szempontból nem mutatkozik szükségesnek, hogy azokat az eddigi beosztás szerint üzemeltessék – be kell sorolni a csehszlovák állami birtokok és a csehszlovák erdőgazdálkodási állami vállalatok nemzeti vállalataiba. Ennek következtében a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal javasolja a Megbízottak Testülete 1948. június 25-i határozatának a módosítását, ami a 2. bekezdés a)–c) pontjaira, valamint a 18691/48-I. számú, 1948. június 25-én kiadott belső rendeletre annyiban vonatkozik, hogy az érintett ellenőrzött birtokokon is a 142/1947. számú törvény szerint kell megvalósítani a földreformot.

A fenti indoklás alapján a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal az alábbi határozat

kiadását javasolja:

A Megbízottak testülete az-án megtartott tanácskozásán a földművelésügyi megbízott jelentésének a meghallgatása után, amelyet a tárca 44308/48-V/B-1. számú leirata is alátámaszt, eldöntötte, hogy megváltoztatja az 1948. június 25-i határozatát, és érvényteleníti az 1948. június 25-én hozott 18691/1948-I. számú határozat 2. bekezdése a)–c) pontjait, valamint a 18691/48-I. számú, 1948. június 25-én kiadott belső rendeletét. Ugyanakkor a földművelésügyi megbízott úrnak feladatul adja, hogy az idézett határozatban említett ellenőrzött birtokokon is a 142/1947. számú törvény szerint valósítsa meg a földreformot.

Dr. Falťan¹ s. k.
megbízott

SNA, Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony), *Fond: Úrad predsedníctva Zboru povereníkov* (Megbízottak Testülete Elnökségi Hivatala), doboz 46, 1949. augusztus 8-i ülés.

Jegyzet:

1. Falťan, Michal (1916–1960) kommunista politikus. 1945-ben a földművelésügyi megbízott helyettese, 1948–1951 között mezőgazdasági megbízott, majd a Galántai Állami Birtokok igazgatója.

15.

Pozsony, 1949. január 6. Levélváltás a prágai Belügyminisztérium és a pozsonyi Belügyi Megbízotti Hivatal között azon magyar nemzetiségű személyeknek a kitelepítéséről, akiket nemzetbiztonsági szempontból kell kitelepíteni. A hivatal elkészítette ezen személyek jegyzékét, de nem született döntés a kitelepítésükről, ezért Daniel Okáli belügyi megbízott a politikai döntés meghozatalát sürgeti.

Titkos!

A Belügyminisztérium Elnöksége
Prága

Szlovákia belső telepítése – a déli határövezet betelepítése.

Válaszolva az Ön 1948. december 20-án kelt T-1023/7-19/6-1948-P/1-es számú levelére, az alábbiakat közlöm Önnek:

1. A Megbízottak Testületének az 1948. március 15-én hozott 93/1948-biz.III. számú határozata értelmében a Belügyi Megbízott Hivatal kidolgozta azoknak a személyeknek a jegyzékét, akiket nemzetbiztonsági okokból feltétlenül ki kell telepíteni, kitelepítésükről azonban a Megbízottak Testülete nem döntött.

2. Ez a jegyzék azonban nem volt teljes, s ennek következtében Dél-Szlovákiában a magyar nemzetiségű személyek következő csoportjai találhatók, akiknek az ügyében dönteni kell:

a) Az úgynevezett „anyások”, azaz azoknak a magyar nemzetiségű személyeknek a csoportja, akik magyar állampolgárok, s akik a megszállás, azaz 1938. november 2-a után telepedtek le Szlovákiában, s a felszabadulás után mind a mai napig a Csehszlovák Köztársaságot nem hagyták el.

A Belügyi Megbízotti Hivatal már tárgyalt ebben az ügyben a prágai Külügyminisztériummal, amely beleegyezett ezeknek a személyeknek a kitoloncolásába, ugyanakkor megbeszéléseket folytatott a pozsonyi magyar nagykövetségen is, de ők egy esetben sem nyilatkoztak olyan értelemben, hogy a magyar kormány hajlandó ezeket a személyeket visszafogadni.

b) A 245/48. számú törvény 3. paragrafusa 1. bekezdése, valamint a további vonatkozó törvények értelmében olyan 1481 családról, azaz 3910 személyről készült jegyzék, akik az idézett törvény értelmében nem kaphatják meg a csehszlovák állampolgárságot, tehát hontalanok, mivel a családfők a Csehszlovák Köztársaság ellen súlyos bűnöket követtek el.

c) A Telepítési Hivatal az idézett törvény 1. paragrafusa 3. bekezdésének 2. pontja alapján olyan 550 család, azaz 1768 személy jegyzékét állította össze kéresemre, akik az ún. „háborús bűnösök” közé tartoznak, akiket a lakosságcseréről kiadott 145/46. számú törvényben foglalt Egyezmény VIII. cikkelye alapján kitelepítésre jelölték ki, de akiket a magyar kormány a politikai egyezmény értelmében 1948. december 31-ig nem költöztetett ki.

3. Szükséges, hogy döntés szülessen az a) csoportba tartozó személyekről, továbbá a b) és a c) csoportban a diszperz kategóriákba tartozó személyeket illetően, mivel állambiztonsági és politikai szempontból olyan káros személyekről van szó, akikre a népbíróságok érvényes ítéletet mondtak ki.

Mivel fasiszta és sovíniszta elemekről van szó, a kérdést halaszthatatlanul meg kell oldanunk. Még a tárcaközi bizottságok megbeszélései előtt szükségesnek látom, hogy az ügyben politikai döntés szülessen.

Ennek a levélnek a másolatát elküldöm Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának, valamint a Megbízottak Testületnek (dr. Husák elnök elvtársnak).

Dr. Okáli s. k.
megbízott

Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának (Baššovanský főtítkár elvtársnak)

Pozsony

Tudomásulvételre küldöm, és kérem, hogy az ügyben elsősorban a Politikai Titkárság vagy Szlovákia Kommunista Pártja Elnöksége döntsön.

Eltársi üdvözléssel
Dr. Okáli s. k.

Tisztelt
Dr. Gustáv Husák elvtárs, a Megbízottak Testületének Elnöke

Pozsony

Tudomásulvételre az 1948. december 28-án kelt 87/48-P. számú leirathoz.
Pozsony, 1948. január 6.

Eltvársi üdvözlettel
Dr. Okáli
(saját kezű aláírás)

A másolat a megbízott utasítására készült.

A Megbízottak Testülete Elnökségi Hivatalának vezetője

Pozsony, 1948. december 28.

Titkos

Tisztelt Elvtárs!

A Belügyminisztérium tudomásvétel végett elküldte nekünk a T-1023/7-19/6-1948-P/1 számú, a belső telepítést és Szlovákia déli határövezetének a betelepítését érintő levelét. A levél arról kér jelentést, hogy a Megbízottak Testülete 1948. március 15-i határozatának 6. bekezdésével kapcsolatban milyen intézkedések történtek. Téged bízunk meg azzal a feladattal, készítsd el azoknak a személyeknek a névsorát, akiket nemzetbiztonsági okokból Szlovákia déli határövezetéből más országokba kell kitelepíteni.

A Megbízottak Testülete elnök elvtársának az a véleménye, hogy erre a levélre érdemben csak arról kellene válaszolnod, ami a Megbízottak Testületének idézett határozatának teljesítését érinti, míg a Belügyminisztérium levelének 3. bekezdésében leírt kompetenciával kapcsolatban nem foglalnál állást.

Hálás lennék Neked, ha az említett levélre írt választ tudomásulvétel végett elküldenéd a Megbízottak Testülete Elnöksége Hivatalának is.

Eltvársi üdvözlettel
(olvashatatlan aláírás)

Tisztelt
Dr. Daniel Okáli
belügyi megbízott úrnak
Pozsony

Prága, 1948. december 20.

Titkos!
A Belügyi Megbízott Úrnak
Pozsony

Szlovákia belső kolonizációja – a déli határövezet betelepítése
Melléklet: 0

A Megbízottak Testülete 1948. március 15-i határozata I. cikkelyének 6. bekezdése értelmében a belügyi megbízott feladatul kapta, hogy készíttesse el azoknak a személyeknek a jegyzékét, akiket Szlovákia déli határövezetéből állambiztonsági okok miatt más országokba kell kitelepíteni, és a hozott intézkedések végrehajtását tárgyalja meg az illetékes tárcákkal, illetve hivatalokkal. A Megbízottak Testületének a fent említett határozata a földművelésügyi megbízottnak, a Szlovák Telepítési Hivatalnak elnökének, valamint az Állami Terv- és Statisztikai Hivatal elnökének is feladatul adta, hogy egyrészt dolgozzák ki a belső kolonizáció rövid távú tervét, másrészt gondolják át a belső telepítés hosszú távú programját, és hogy az erre vonatkozó jelentésüket, illetve javasolataikat a Megbízottak Testületének terjesszék elő.

Tisztelettel kérem Önöket, biztosítsanak arról, illetve tudassák velem, előkészületben vannak-e a fenti határozattal kapcsolatban valamilyen intézkedések, esetleg azok már el is készültek, s ha igen, milyenek. Ugyanakkor felhívom a figyelmüket arra, hogy a belső telepítés kérdéseit mind állambiztonsági és honvédelmi okokból, mind az országosan tervezett belső telepítések, valamint a nemzetközi politika szempontjából az egész ország területén egységesen kell megoldanunk. A fenti okok miatt az erre vonatkozó javaslatokat és elképzeléseket a Határövezeti Bizottság és a felvetett kérdésekkel foglalkozó, a Belügyminisztérium mellett létesített bizottság (amelynek tagja a Belügyi Megbízotti Hivatal képviselője, Rudolf Viktori alezredes is) tárcaközi megegyezése alapján jóváhagyás végett a kormány elé kellene terjeszteni. Megjegyzem, hogy a javasolt eljárással a Kormány Elnökségi Hivatala is egyetért.

Ennek a levélnek a másolatát tudomásulvétel végett megküldjük a Megbízottak Testülete Elnöki Hivatalának és a Szlovák Telepítési Hivatal elnökének is.

Nosek s. k.
miniszter

A másolat helyességéért felel:
(olvashatatlan aláírás)

SNA, Bratislava (SZNL, Pozsony), *Fond: Povereníctvo vnútra* (Belügyi Megbízotti Hivatal), *Titkárság, doboz 105, iratszám: 80/50-1948, Titk.*

(A dokumentumokat válogatta és a jegyzeteket írta: Vadkerty Katalin)

(A regesztumokat írta: Varga Sándor)

(A dokumentumokat Kecskeméthy Győző és Kecskeméthy Stefánia fordította)

SIMON ATTILA

„Visszatérő történelem”

(Fiatal történészek és doktorandusok konferenciája)

Az információs társadalom korszakában a tudomány sem maradhat meg a hagyományos formák mellett, az ismeretek és információk cseréje és beszerzése elképzelhetetlen egyes tudományos műhelyek intenzív kommunikációja nélkül. Különösen fontos, hogy a fiatal, kezdő kutatók megismerhessék egymást, kicserélhessék tapasztalataikat. Erre kitűnő alkalmat nyújt egy-egy konferencia.

A szlovákiai magyar tudományosság berkeiben is egyre gyakoribbak az ilyen rendezvények. A Fórum Kisebbségkutató Intézet történelmi szakosztályának bemutatkozásaként is felfogható volt az a történelmi konferencia, amelyet az intézet 2003. május 22–23-án rendezett *Visszatérő történelem* címmel. A konferencia megrendezése a Fórum Kisebbségkutató Intézet egyre markánsabb arculatának bizonyítéka, s jól jelzi az intézet szándékát is: a belterjes szlovákiai magyar viszonylaton túlőnöve szlovákiai, sőt közép-európai szinten akar meghatározó szerepű tudományos intézménnyé válni. A konferencián olyan fiatal történészek és doktorandusok vettek részt, akiknek a kutatási területe a két háború közötti időszakkal kapcsolatos. A három országból (Szlovákia, Magyarország és Csehország) érkező előadók az adott korszakon belül ugyan eltérő szakterülettel foglalkoznak, de szinte valamennyi előadást összekötötte – a Fórum Kisebbségkutató Intézet profilja miatt nem véletlenül – a kisebbségi-többségi szempontok előtérbe kerülése.

A két háború közötti korszak kiválasztása is tudatos döntés eredménye, hiszen a kisebbségi kutatások szempontjából egy olyan korszakról van szó, amely a mai napig érvényes tanulságokat hordoz magában. Ez az időszak teremtette meg a szlovákiai magyar, de más közép-európai kisebbségek politikai, gazdasági és társadalmi viselkedésének, életének alapvető tapasztalatait és stratégiáit.

A doktorandus-konferenciát a Fórum Kisebbségkutató Intézet elnöke, *Öllös László* nyitotta meg. A konferencia fölötti védnökséget a szlovák–magyar történész egyes bizottság társelnökei, *Peter Zelenák* és *Szarka László* vállalták, akik egyben a konferencia nyitó előadásait is tartották. A pozsonyi Comenius Egyetem tanára, *Peter Zelenák* Szlovákia két háború közötti történetének kutatási feladatait vázolta fel, míg az MTA Kisebbségkutató Intézetének igazgatója, *Szarka László* a magyar–szlovák határ 20. századi változásairól, a határok kérdésének megközelítési lehetőségeiről beszélt.

A fiatal előadók sorát *Ivana Svátková*, a Comenius Egyetem szlovák történelmi tanszékének doktorandusa nyitotta meg, aki a háború közötti politikai pártok jogi helyzetét vázolta fel. Az előadásból kiderült, hogy noha a politikai pártok működésének nem volt meg a szükséges jogi háttere, ez az állapot a politikai élet legtöbb tényezőjének megfelelt. *Maroš Hertel* a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa az Országos Keresztényszocialista Párt szlovák szekciójáról tartott előadást, amelyben leginkább a pártnak a Szlovák Néppárthoz fűződő viszonyát, Vojtech Tuka szerepét emelte ki. Hertel előadásához jól kapcsolódott *Veres Tímeának*, a Pécsi Tudományegyetem doktorandusának az előadása, aki a Tuka-per előzményeit igyekezett feltárni elsősorban a korabeli sajtóra támaszkodó kutatásai alapján. A téma kapcsán kibontakozott vitából kiderült, hogy a Tuka-per megítélésében mára már konszenzus alakult ki: noha a per politikai indíttatású volt, s jogilag is kétség bevonató, Tuka bűnösségéhez mégsem fűződik kétség. A két fiatal kutató példája is bizonyítja, hogy Tuka személyisége a mai napig érdekli a kutatókat, s talán a közeljövőben elkészülhet egy vagy akár több olyan monográfia, amely levéltári forrásokra támaszkodik, s amely végre eloszlathatja téma körül kialakult mítoszokat.

A következő előadó a Pozsonyban doktoráló japán kutató, *Naoki Kosaka* volt, aki az 1927-es közigazgatási reform hátterét, a szlovák pártok és a reform kapcsolát igyekezett bemutatni. A reform következtében az addigi nagyzsupa-rendszert tartományi rendszer váltotta fel. A reform kapcsán kibontakozott vita egyik érdekessége a hagyományos centralista-autonomista táborok felbomlása és ideiglenes koalíciók létrejötte volt. *Simon Attila*, a Fórum Kisebbségkutató Intézet munkatársa egy eddig eléggé elhanyagolt témát, az első földreform keretén belül lezajlott szláv kolonizációt vizsgálva a kolonizáció terveiben fellelhető etnikai célokról beszélt, s konkrét elképzelések példáján keresztül bizonyította, hogy a telepítési politikát elsősorban nemzeti, nem pedig gazdasági és szociális célok vezérelték. A szlovákiai magyarság számának két háború közötti gyors fogyása közismert, az okokról és a valós számokról azonban még ma is vita folyik. *Popély Árpád* előadásából, amely ezt a témakört járta körül, az is kiderült, hogy ebben korántsem a fentebb már említett kolonizáció, hanem inkább az önkéntes vagy kényszerű elvándorlás, illetve identitásváltás játszotta a döntő szerepet. Az előadását követő hozzászólásokból az is kiderült, hogy a szlovák és a magyar történettudományban a mai napig vita van azt illetően, hányan hagyták el Csehszlovákia területét közvetlenül az impériumváltás után.

Az első nap befejezéseként *Tóth Károly* a házigazda intézmény igazgatója beszélt a fiatal kutatóknak a Fórum Kisebbségkutató Intézet profiljáról, céljairól, az itt folyó munkáról, a kutatási lehetőségekről, majd a Bibliotheca Hungarica vezetője, *Végh László* mutatta meg a résztvevőknek a könyvtárat és levéltárat.

A második nap első előadója *Jaroslava Rogulová* (SZTA Történettudományi Intézet) a Szlovák Nemzeti Párt és a nemzeti kérdés kapcsolatát boncolgatta, többek között Emil Stodolának egy mára elfelejtett tanulmányát is ismertetve. Ebben a harmincas években írt tanulmányban ugyanis Stodola – felülemelkedve a korszak nacionalizmusán – a kisebbségi jogok kiterjesztését javasolta. A tanulmányban Stodola nemcsak az érvényes nyelvtörvényt tartotta elégtelennek, de bírálta azt is, hogy a hatóságok még ezt sem tartják be. Stodolának az előadó által idézett sorai bizony

még ma is tanulságosak: „Ha a feliratok, hirdetések stb. a közvélemény nagy része számára nyelvi szempontból érthetetlenek, akkor elveszítik értelmüket. Pedig a demokrácia elvei mást mondanak: nem a polgárok vannak a hivatalokért, hanem a hivatalok a polgárokért.”

Ilyés Zoltán az MTA Kisebbségkutató Intézetének munkatársa egy szlovákiai mikrorégió, Mecenzéf német lakosságának a két világháború közötti magatartásmoddelljeit vázolta fel. Előadásából kiderült, hogy a Mecenzéf környéki mánták a harmincas évek végéig erős nosztalgiát éreztek a történelmi Magyarország iránt, s az első bécsi döntést negatívan élték meg, mivel az lakóhelyüket Szlovákiában hagyta. *Milana Zelenáková*, aki a Comenius Egyetem végzős hallgatója, az evangélikus egyház Csehszlovákia megalakulása utáni helyzetét elemezte, az egyházi autonómia problémája köré csoportosítva előadását.

A prágai Nemzeti Múzeum munkatársa, *Marek Junek* Anton Štefánek munkásságának bemutatása közben jutott el a magyar iskolák 1918 után elkezdődött elszorvasztásának témájához. Előadásában a csehszlovák oktatáspolitikai és a magyar iskolák viszonyáról beszélt. *Gaucsík István* annak a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumának a munkatársa, amely a konferencia első napján tartotta ünnepélyes megnyitóját. A fiatal kutató a szlovákiai magyarság gazdasági önszerveződés 1918 és 1938 közötti lehetőségeiről beszélt. Előadásából kiderült, hogy történetírásunknak még óriási adósságai vannak a szlovákiai magyarság gazdaságtörténetének a feltárásában.

Miroslav Michela, aki szintén az SZTA Történettudományi Intézetét képviselte a Rothermere-akció szlovákiai reakciójáról beszélt, rámutatva arra, hogy az angol lord írása csak Beneš reakciója után került a médiák kereszttüzébe, s csak ez után indult meg egy nagyon erőteljes ellenkampány egész Szlovákiában. Michela munkatársa, *Vörös László* Tisza István szlovákokkal szembeni nemzetiségi politikájáról adott elő. Az előadás kitűnően ellenpontosította a korábbi témákat, s bizonyította azt is, hogy a két háború közötti csehszlovák nemzetiségi politika módszereinek egy része a Trianon előtti magyar politika eszköztárából került ki.

A konferencia végén a vitát vezető *Peter Zelenák* a fiatal kutatók előadásainak a tárgyyszerűségét emelte ki. Zárszavában hangsúlyozta, hogy reméli, e jól sikerült konferenciának a következő években is lesz folytatása.

(A konferencián elhangzott előadásokat lapunk következő számaiban közöljük. – A szerk.)

KALLIGRAM

MAĎARSKÁ OTÁZKA

V ČESKOSLOVENSKU

1945–1948

Dekréty prezidenta Beneša
a ich dôsledky na deportácie
a reslovakizáciu

KATALIN VADKERTY

„Este nyolckor születtem...” Hommage à Márai Sándor. Szombathely, Bár, 2000, 342 p.

Márai művei vizsgálatának eddigi köteteit (Rónay 1990, Szegedy-Maszák 1991, Lőrinczy 1993, 1997, 1998, Czetter 1999, Fried 1993, 2000) követően vehetjük kézbe a centenárium alkalmából Szombathelyen megtartott konferencia anyagát. A szerkesztői előszó számba véve az indokokat is leszögezi, hogy a résztvevők „...az életmű egy-egy részletéről, kisebb-nagyobb összefüggéseiről beszéltek, mintsem az egészéről... mintsem a teljes oeuvre-ről nyilatkoztak volna (bár akadt, aki ez utóbbit is megkísérett)... A szintézisteremtés ideje nem jött még el” (7–8. p.). Számunkra a „megkísérettést” jelenti a legátfogóbban Nagy Sz. Péter *A Kalandtól a Rendig. A polgárfeletti polgár mítosza* című „tartalmi és formai tipológia” (111–119. p.), amelyben az író regényeit jellemzi és osztályozza az elsőtől (*A mészáros*, 1924) a *Sirályig* (1943). Tétele a Kaland (szabadság, kiszakadás, mítosz) és a Rend szembeállítás, amelynek képlete a *zendülőkben* – ezt Márai egyik legjobb regényének minősíti – a korábbiakhoz viszonyítva már tisztább, „társadalmilag hitelesebben motivált” (112. p.). A *szigetben* abszurd végleteiben van jelen, s e póluson nem folytatható, míg legtokéletesebb regényével, az *Egy polgár vallomásaival* (1934) elérkezik a tulajdonképpeni fordulóponthoz úgy, hogy az saját kiválásának a története a polgárságból, de egyúttal e világ áthagyományozott értékeiből a polgár feletti polgár fikciójának megteremtése, *A féltékenyekben* (1937) kiteljesedő mítosszá fejlesztve.

Ha szemléltetni kívánnánk a fordulatot, az *Egy polgár*-ból egyebek közt a „szökésre” utalnánk (Révai, Negyedik fejezet, 239. skk.), s az átértékelődésre akár a „– Megölték a trónörököst – ” közlés idézésével (I, 303. p.) vagy a vallomás leírásával és szállóigévé vált szavaival – „emlékezni és hallgatni akarok” (II, 333. p.).

A *Válás Budánban* a szerző szerint a Rend már megtartó szimbólum, s fölénybe kerül szemben az irracionálissal. A folytatásban *A féltékenyeket* és a *Vendéglátékot*, továbbá a *Szindbád* rájátszásait az esztétikai-nak az intenzív átszövődései tartják szinten (itt nem bocsátkozunk abba, hogy a „rájátszásban” észlelhetjük a teóriából ismert szándékolt-szándékolatlan kettősnek nem mértanilag vett egyenlőtlenségét is...). Az *igazi*, *A gyertyák csonkig égnek* és a *Sirály*, „az életmű leggyengébb darabja”, már lecsengés (116., 118. p.).

A *gyertyák* és a *Válás* „írói stratégiáját” veti össze helytálló érvelésében, kiemelve ez utóbbi többrétű megalapozottságát és kihatását Grendel Lajos (83–87. p.), s említést tesz *A gyertyák* fordítássikeréről olasz és német tolmácsolásban. Cseh fordításának (2002) elemzése talán a nyelvi-stilisztikai többlet vagy másság hatására hívná fel figyelmünket. S megjegyezhetjük, hogy a felsoroltaknak az életmű perspektívájában módosulhat az értékelése.

S e helyütt kapcsolhatunk vissza Nagy Sz. Péter taglalására, *Atmoszféra és stílus* fejezetére, ahol mint a Márai-mű lényegi sajátosságáról szól a „stiláris eszközökkel megteremtett” hangulatról és atmoszféráról (117. p.); „E korántsem külsődleges elemek nemcsak színezői, értelmezői, végső soron meghatározói is Márai gondolatainak, tanításainak” (119. p.). Műfaji szinten pedig kitér a regény lírizálódására a két világháború között, a lírára, a „hangra”, amely operaszerűvé alakítja a *Vendéglátékot*. Stílusfelfogása ezáltal közel kerül a mikói koncepcióhoz, a stílus nem választódhat külön a tartalmat összefogó témától. Egységük sejlik fel Lőrinczy Huba nem kevésbé jelentős dolgozatában (121–137. p.), amikor Schöpfung és saját összegezésében (vö. 123–124., 137. p.), bár fogalmazásában a „nyelvészeti stilisztika” szerepel (124., 137. p.). De nem vall másra V. Raisz Rózsa Márai-kitételek gyűjteménye sem a stílusról (211–217. p.).

Példafeltáró céllal Láng Gusztáv egyik Márai-tanulmányába fogództunk legutóbb (*Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2001. 1. sz. 178. p.), ha az idézetből egy zárójel közben el is maradt... A kötetben közölt *Vendégláték* harmasának (Giacomo, Franciska, Párma grófja) szerepelosztását

és átváltásait fedi fel. Az eredetileg más szférából származó terminust szükségszerűen módosítja mint a szerep és a személyiség azonosító vagy ellentett voltát; kutatva a választ arra, vajon a „valóságost” és az „irodalmi” tekintve a főalak választása szerepkonfliktusos-e (77. p.). Válaszadását többszörűségében, az átfedődést és átváltást mint a jelentés-értelem történést, a kaland és a szabadság egybeesésének, értékegyezésének követelményét értjük meg Casanovánál; mint az önazonosság elérését és teljesítését. A *Szerep és személyiség* (75–81. p.) közelítései alig igényelve újraolvasást, a regény kifejeletében az alkotói szándéknak, szerkezeti motiváltságnak, a definícióknak és a felidézett szemelvényeknek, az olvasói élménynek adott összeillesztése nem vonatkoznak csupán a regénybelire, hanem az életmű az életmű integráló tényezői egyben.

Kulcsszavai – szerep, személyiség, szabadság, boldogság – vibrálása tér vissza vagy elővételeződik Mészáros Andrásnak „szerelemontológiai olvasatában” másnemű beállítás és konklúzióként (*Márai Casanova-kepe a Vendéjáték Bolzanóban c. művében*; 65–73. p.). A szerző a téma, tárgykör lételemének és filozófiatörténetének külön monográfiát is szentelt (1993). Mindketten ugyanazokra az epizódokra támaszkodnak a regényben, s elmés, ahogy Mészáros vezeti be az írónia jelenlétét, amelynek meghatározása nem hiányzik Lángnál sem (i. h. 76. p.).

Az, hogy a kötetnek a fentiekben csak egyféle övezetére figyeltünk, nem rangsorolás. A konferencia anyaga teljességében tartalmaz és tanulságos, tudatosítjuk általa és a kifejezetten ismétlődő hivatkozások által a ráfigyelés módját, valamint körülhatároltságát. Szigeti Jenő *A harminc ezüstpénz* (*A Biblia és egy Márai-regény*) írásában (97–110. p.) összefoglaltak például a Márai-jelenség további összetevőire vethetnek fényt, ahogy tudósításának végén utal erre. Az alkotás sorsára vonatkozókból, az írói kommentárból és saját híradásából összeálló szövegben többek közt az *Ami a naplóból kimaradt. 1949* (Toronto, Vörösvár, 1999, 118. p.) lapjának egy részletéhez, bekezdéséhez kötődünk (lásd i. h. 109. p.) – „Másik tanulság: a császár nézi – április közepén – a »virágzó narancsfákat«. Így írtam, két év előtt. Most kijavítom: az »el«-virágzott na-

rancsfákat nézi... Mert most már tapasztalatból tudom, hogy április közepén e tájon mindenfelé, még Sorrentóban is elvirágzottak a narancsfák. Ez az »el« szócska most pontosan a helyén van. Csak kissé sokba került, amíg ilyen pontosan leírhattam e két betűt.” A valóság és az elképzelt, fiktív viszonya ilyen látszólag elhanyagolható mozzanatban sem fedődik el. Ez esetben másképpen bent maradt hiba volna, mint a nemzedék nyelvhasználatában (Cs. Szabó László, Szerb Antal és mások) hasonlóképpen használt „két év előtt”, amely később a nyelvhelességi norma szerint kizárult.

Márai életművét irányvételként a 20. század eszmétörténetének, Spenglernek, Ortega-nak, Freudnak hatáskörzetébe helyezik, regényeinek sorát esszéinek, tanulmányainak, tárcáinak és karcolatainak szövevényével együtt főképpen a *Naplókban* is kijelölt írók alkotásaival hozzák összefüggésbe. Az *Egy polgár vallomásaiban* olvasmányairól ír, s Kafkát nevezi meghatározónak, bár munkáiban e hatás kimutathatatlan. Lírafordításai *Emberi hang. Versek* (Košice, Globus, 1921) kötetnek a végére csatoltak. Első négy regényének háttérí ihletését Nagy Sz. Móric, Duhamel, Cocteau, Montherlant hozzárendelésével tünteti fel. (A karkaihoz lásd még Turczel Lajos: *Triptichon Márai Sándorról*. Uő: *Irodalmi hódolások és szeretetnyilvánítások*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2000, 53–64. p.). A vele egyidős Julien Green *Leviathanjának* (1929) atmoszféráját közelről érzi. Thomas Mann család- és nemzedéktörténeti regényét a kutatók a vizsgáldásból sehol sem hagyják ki.

Az ismertetett kötet nyomán is nyilván felmerülhet a szelekció és a rendszerré alakítás igénye oly módon, ahogy azt Rákos Péter feltételezi *Márai Sándor – Az alkotás és a folyamat* összegzésében (uő: *Prágai őrárat*. Pozsony, Kalligram, 1995, 131–135. p. és Lírai őrárat. *Irodalmi Szemle*, 1991. 4. sz. 376–380. p.). Eszerint, bár a két pálya közt csak a két szakaszra osztódásuk az összekötő, ha Adynál költészetének statikáját az egyes motívumkörök, Ady-titkok képezik, Márainál a statika mindvégig gyarapodva nem „a témából, az ábrázolt világ anyagából” való, „hanem magatartása és világ-szemlélete differenciál és változókonny attitűdjeiből” (i. m. 132. p.). Elemei az urbánus-

ság szociográfiája, „nyugatias irodalmi alapállása” és a kortárs magyar irodalomban az összemérésből tipológiailag kiszabható topográfiája (uo.). „Emígyen körülhatárolva és elhatárolva Márait mindattól, ami nem ő, eljutunk az egyedi fenoménhez, őhozzá” (133. p.), ami a rárétegződő második szakasz kínálatával mint „parancsoló szükség” (131. p.) egészül ki, hasonlatosan Ady fejlődéséhez az alkotás dinamikájának és az elfűződés meglétének benne. Miután mindketten „akkor emelkednek jelképi magaslatra, amikor életművük zömét már maguk mögött tudhatják” (i. h. 132. p.). A kétszakaszosság analógiája tehát metodológiai rávezetés; kivonatolásunkkal nyomatékosítjuk, hogy Rákos Péter tömör szövegezésében miképpen van benne „minden”. Igazolásul folytatva Máaira – „A pálya második szakaszában mélyül el... az első szakasz értelme. Kimondom: ha alapvető is, természetszerűen mindent megalapozó az első szakasz, a második mint az első... betetőzése jelentősebb, fontosabb” (i. h. 135. p.). Mi egyelőre az életműnek inkább csak a pilléireire összpontosulhatunk, vagy arra figyelünk fel, amikor a *Naplók* emigrációs vonulata kerüli a pátoszt, és szikárságával válik egyre elmélyültebbé (a szerkezeti szint stilometriai és szövegi mutatóinak számbavétele igénylődik). A statika „térképébe” berajzolandók az egybefűzések körei, a helyzetek-jellemek szembesülésekor a viszonyulás–eleve elrendeltetés találkozása a regénynek és a kísérő próza, a beépülő elbeszélések motívumtáraként. Ilyen a „kölcsonzés” mondjuk Tamással kapcsolatban A *féltékenyek*ben, a *Vendégjáték*ban a történéshez szervesen tartozik, a kilátástalan „kis gyűrűt” zálogigénnyel gerjesztve, s végletes formájú *Eszter hagyaték*ában.

Márai olvasottságának stiláris erényétől el nem tagolandó a gyakran felhozott s akár visszajukra fordított „valóság”-elemek ráismertető előfordulása. A megcsömörlést csak a jelölőanyagban fogatosított stílus, a beszédmódra, ismétlésre, kimódoltságra redukálás idézheti elő, a tartalminak rendszerjellegű közömbösítése, az, ami Nagy Lajosnál abszolút tagadásba torkolt (de Rákos Péter a térkép-vázlatból nem zárta ki, hogy a *Kiskunhalom*ig érhet; i. h. 134. p.).

Az író életműve második szakaszát „kiteljesülésnek” tekintő tételt differenciálól

részletezéssel és kritikai igényességgel dolgozta fel monográfiájában Lőrinczy Huba – *Búcsú egy kultúrától. Márai Sándor A Garrenek műve*. Szombathely, Bár, 1998, 156. p. A regényciklussá fejlesztett alkotásba (I–II. köt. Toronto, Vorosvary S., 1988; Budapest, 1995, 1996) Márai felvette korábbi munkáit, alakulástörténetével Lőrinczy kibontja vitathatatlan értékeit, közvetlenségében érzékelteti a stílusváltást, műfaji átlényegülést, az elbeszélő szemszögtérítéseit. A második regényt, a *Féltékenyeket* mondja tulajdonképpen felvezetésnek, a harmadikhoz, *Az idegenek*hez, amelynek nyelvi többszólamúságában észreveszi még a Krúdy-félének a betagolódását is (i. m. 89. p.). S nem kevésbé avatottan lapoz rá a hiátusokra, visszavezetve részben őket a regényfolyam szaggatott keletkezésére. A ciklust a *Zendülők* vezeti be, másokkal egyetértésben Márai egyik legjobb regényének könyveli el, s hangsúlyozza modernségét, megállapítja azonban, hogy *A Garrenek* egymásutánjába nem illik bele. Fenntartás nélkül érthetünk egyet állításával, miszerint a szövegbeli változtatások, akárcsak az író visszavetülő koncepciója felemás hozadék, s „a *Zendülők* többet ér önmagában, mint a ciklus részeként” (52. p.).

A *Féltékenyek* központi pozíciója erősödik fel Rákos Péternek Márai 70. születésnapjára megjelentetett köszöntőjében (Lírai örjárat. *Irodalmi Szemle*, 1970. 6. sz. 541–547. p.; uő: *Prágai örjárat*. I. m. 122–13. p.), *Az idegenek* vonatkozásában is – „Az idegenek már csak végrehajtottak valamit” (i. h. 127. p.); „Talán az, amit a város nem adott oda – talán az volt a kórkép” (uo.). A regényciklus kiterjeszti időben és térben a tünetegyüttes leírását, a következményeket, a fel- és leszámoláson túl ránk testálva a történetinek bizonyos érvényességét. Hogy a „bizonyost” nem történetileg értelmezzük esetleg, már a „túl”-ból kifolyólagos.

Vagyis hogy a monográfia gyűjtőpontjába sűrített Márai-örökség vagy váltás a kutatás teoretikus bázisában miképpen bizonyulhat a továbbiakban egyengetővé, feladattá, amely helyzetünkben némileg kötelez, alig mellőzhető.

Zeman László

Albertini Béla: A fotószakíró Brogyányi Kálmán. Pozsony, AB-ART, 2003, 175 p.

A budapesti fotótörténész-kutató *A fotószakíró Brogyányi Kálmán* című könyvének megjelenése egy immár hosszabb ideje nyugtalanító, kimondásra váró megállapítást aktualizált: számtalan társadalomtudós a csehszlovákiai magyarság múltját kutatja, de kérdés, hogy milyen hatékonysággal, milyen intenzitással és a szakmaiság milyen szintjén. Elkerülhetetlenné vált, hogy a szlovákiai magyar kutatók szembesüljenek önmagukkal és tudománytörténeti múltjukkal. Másfél évtizeddel a rendszerváltozás után ugyanis kénytelenek vagyunk bevallani, hogy a hazai magyar kutatók, bár főképpen „kisebbségi” témák szakértői, mégis csak részben vállalták fel a 20. század eddig feltáratlan csehszlovákiai magyar múltját. Most már nem állíthatjuk, hogy ideológiai okok miatt nem lehet a témával, egyes személyiségekkel foglalkozni, a rájuk vonatkozó levéltári anyagot elérni (ez főképpen a század első felére értendő), minden a tudományos potenciál és a munka kérdése – eddig igen kevés eredménnyel. A korszak meghatározó kulturális és közéleti személyiségeiről – egy-két kivételtől eltekintve – nem jelentek meg kis- és nagymonográfiák, de még tudományos igényű tanulmányok sem. Meglepő ez a két világháború közötti konzervatív kulturális életet irányítók, pl. a komáromi múzeumot évtizedeken át vezető Alapy Gyula és a kassai polgári közéletet szervező Sziklay Ferenc esetében. De hiába keressük a baloldali meggyőződésből közéletet formálók értékelését is (pl. Balogh Edgár, Szalatnai Rezső), akikről 1989 előtt nem volt tilos értekezni, mindössze a pártos szemüveget kellett volna félrakerálni. Peéry Rezső és Szvatkó Pál az említett kivételek közé tartozik Tóth László, Filep Tamás Gusztáv és G. Kovács László jóvoltából, valamint Esterházy János személye is, akinek értékelését azonban eddig a napi politika árnyékolta be, így Molnár Imre monográfiáját vagy az Esterházy-émlékkönyvet távolról sem tekinthetjük a tudományosság igényével elvégzett kutatásnak. A felsoroltakból kitűnik, hogy az eddigi teljesítmények Magyarországon szűlettek, főképpen az áttelepült csehszlovákiai magyar értelmiségiek

munkáját dicsérve, a hazai magyar tudományos berkekben az anyag hozzáférhetősége ellenére nem láttak hozzá (ismét egy-két kivételtől eltekintve) az önévítőhöz, amelyet el kell végezni mind a kommunizmus évtizedeit, mind a második világháború időszakát illetően. A két világháború közötti csehszlovákiai korszak pedig kitűnő anyaggal szolgál mind baloldali, kommunista, mind polgári, konzervatív szempontból az önvizsgálathoz: Jócsik Lajos, Flórián Károly, Gömöri János, Terebessy Károly, Benyovszky Károly, Schöplfin Aladár, Flachbart Ernő, Duka-Zólyomi Norbert, hogy csak néhányat említssek a feldolgozásra váró életművek közül, mind egyedi sorsokat fednek – egyeseknél igen sok konfliktust, kompromisszumot, megalkuvást rejtve.

A két világháború közötti korszak és a szlovák állam idejének egyik nem kevésbé ellentmondásos személyisége Brogyányi Kálmán, aki azok közé a művészetet, kultúrát, közművelődést és közéletet formáló csehszlovákiai magyar személyiségek közé sorolható, akinek életútját több tudományterület szakértői kutatják, s ennek részeredményeit már lehetőségünk volt megismerni tudományos közlemények vagy konferenciákon elhangzott előadások formájában. Budapesten 1998 márciusában, Pozsonyban 2000 májusában került megrendezésre egy-egy Brogyányi-konferencia, és az éppen itt prezentált új kutatási eredményeknek köszönhetően körvonalazódik egy olyan tág spektrumú életmű, amely a művészettörténeti, fotószakírói tevékenység (Albertini Béla, Miltényi Tibor, Juliana Menclová-Tesáková) mellett felöleli a kevésbé ismert könyvtárszervezési (Kégli Ferenc) elméleti és gyakorlati munkásságot is. E kutatásokban a legtöbb eredményt Albertini Béla tudja felmutatni, aki Brogyányi fotószakírói munkásságához a magyarországi szociofotó kutatása révén jutott el, s már az 1984-től megjelenő *Szemelvények a szociofotó forrásaiból* című szöveggyűjteményekbe besorolta a pozsonyi szakíró szövegeit, *A Sarló szociofotós vonulata* (Pozsony, Madách, 1993) című kismonográfiája már Brogyányi Kálmán szakmai és közéleti tevékenységét állította a tárgyalt téma középpontjába. Időközben feldolgozta a szociofotó magyarországi történetét, s itt

pontosan kijelölte Brogyányi jelentőségét, ill. helyét az egyetemes magyar kontextusban (*A magyar szociofotó története a kezdetektől a második világháború végéig*. Budapest, 1997). Innen vezetett az út az AB-ART gondozásában most megjelent *A fotószakíró Brogyányi Kálmán* című monográfiához, amely immár kizárólag Brogyányi életútját és fotószakírói munkásságát elemzi lenyűgözően gazdag levéltári kutatásokra, tágabb kulturális és politikatörténeti összefüggésekre támaszkodva.

A könyv némi meglepetést okoz az olvasónak, mert a cím ellenére, mely fotótörténeti, fotóelméleti munkát sejtet, Albertini a szélesebb olvasóréteget szólítja meg, ennek rendeli alá részben nyelvezetét, hogy a szak-elemzés is befogadható legyen az érdeklődő laikus olvasó számára. Külön figyelmet érdemel szemlélete, hiszen a szövevényes családtörténet, a két világháború közötti belpolitika vargabetűi, az egyéni politikai meggyőződés változásai, páfordulásai és annak nehezen kibogozható összefüggései mind külön tudományterületen való jártasságot és terjedelmes háttéranyag ismertét feltételezik. Ehhez társul tágabb geopolitikai szemlélete, amely pl. a csehszlovákiai magyar fiatal értelmiségiek körében a Sarló mozgalom balra tolódásának okait egyre pontosabban körülhatárolható kommunista pártdirektíváként értelmezi, amelynek gyökereit mind Budapesten, mind Moszkvában megtalálhatjuk. Albertini szerint éppen Brogyányi személye jelzi leginkább, hogy a Sarlón belül is több frakció alakult ki, egy mérsékeltebb, szociálisan érzékeny, de polgári értékeket valló és a kommunista vasmag Balogh Edgár jóvoltából. Véleménye szerinte ugyanez vonatkozik a szociofotós mozgalomra is, főképpen a kommunista küldetést teljesítő Blüh Irén és Zsigmondi Boris fotóművészek beépülése révén. Nem marad titok, hogy Brogyányi az 1920-as évek második felében és az 1930-as évek elején szociális érzékenysége révén szimpatizált a radikálisabb társadalmi megoldás alternatívájával, ám a Rubicont nem lépte át; ezt bizonyítja az 1932-es ún. Lévai afférja, amikor a művészetről előadva a kommunista hallgatóság elégedetlenségét fejezte ki, amiért nézeteiben nem érvényesítette kellőképpen az osztályszempontokat. Tehát

ez a tágan értelmezett módszertani fundamentum teszi Albertini számára lehetségesé, hogy az eddigiekhez képest árnyaltabban fogalmazzon például a Sarló mozgalomról. Ez mindenképpen a könyv egyik erőnyének számítt, a másik pedig a szerző azon döntése, hogy meglehetősen tág terjedelmet szánt a Brogyányi család történetének és Brogyányi Kálmán szerteágazó aktivitásai révén nagyon strukturált és sokrétű életrajzának. Az apropót a függeléként közlített, különböző lexikonokban megjelent Brogyányi-szócikkek (144–150. p.) jelentik, amelyekről kiderül, hogy egyik sem hibátlan, hemzsegnék a téves adatoktól, névelírásoktól, sőt a tények elhallgatása sem ritkaság. A korrekciót maga Albertini végzi el filológia precizitással.

A családtörténettel és a csehszlovákiai magyar kulturális élettel párhuzamosan – mindvégig a következetes közép-európai kontextus módszertani érvényesítése mellett – bontakozik ki Brogyányi szakmai életpályája is. Ennek jóvoltából kerül el teljesítmény szakmai és kultúrtörténeti szempontból is az őt megillető helyre, hiszen a magyarországi, erdélyi és cseh párhuzamok mellett a németországi és az oroszországi történetek figyelembevétele egyértelműen pozitív megítélést jelent a pozsonyi műkritikus és fotószakíró számára.

Albertini figyelme az újságcikkektől a szaklapokban megjelent tanulmányokon át egészen az 1933-ban kiadott *A fény művészetéig* terjed. A szakíró és elkötelezett közéleti ember kettősségéből ered – Albertini szerint – Brogyányi azon kísérlete, hogy egyszerre és együtt képviselje a művészeti modernizmust és a szociális érzékenységet. Következésképpen érvényes ez a fotográfiáról vallott nézeteire is, amelyekben Moholy-Nagy László elméleti munkásságát követve a fényképezést „öntörvényű, szuverén jelenségként, a festői fotográfálás tagadásaként jelenítette meg” (115. p.). Ugyanakkor „társadalomelméleti szempontból érzékelhető a Moholy-Nagytól való eltávolodása” (115. p.) – írja Albertini, mert a Bauhaus tanárával szembefordulva Brogyányi szerint a művészet és azon belül a festészet problematikája „nem eszközbeli vagy optikai kérdés, hanem társadalmi” (118. p.). Ennek a gondolatmenetnek logikus modernista végkifejlete

volt a fotográfia legmagasabb fejlődési fokának meghatározása, amit Brogyányi az osztályharcos szociális fotográfiában vélt megtalálni (118. p.). Ennek kapcsán érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy bár Albertini magyarországi kutató, ennek ellenére teljes áttekintéssel rendelkezik a szlovák nyelvű Brogyányi-recepcióról. Éppen az osztályszempontú művészetszemlélet meglátásában osztozik annak a Juliana Menclová-Tesákovának a konklúziójában, aki még az 1980-as években elsőként kezdte kutatni a pozsonyi fotószakíró munkásságát. Ami pedig Moholy-Nagy és Brogyányi elméleti kapcsolatát illeti, annak pozitív és negatív viszonyulására Menclová-Tesáková is felhívta a figyelmet, Albertinivel közös forrásként Szalatnai Rezső könyvkritikáját idézi, amely szerint Brogyányi eltér a „Moholy-Nagy Lászlóké ismert optikai l'art pour l'artizmusától”, hogy „az egész téma szociológiai alátámasztásra és megindoklására” (Forum, 3. évf. [1933] 2. sz. 68. p.) fektesse a hangsúlyt. A pozsonyi szakíró a szociológiai szemponttól érvényesítése és a tudományos igényű szakelemzések mellett szállt síkra, számára a fotográfia csak ezután következett, s nem „végső konklúzióval” a tantétel felmondásában határozta meg a művészeti ág kötelességét, hogy teljesítse szolgálatát (121. p.).

A Brogyányi-kutatók összhangban állítják, hogy a fotószakírói tevékenység záróakkordját az 1933-ban megjelent *A fény művésze* jelenti, ugyanakkor ezzel együtt figyelmeztetnek arra is, hogy az elméleti tájékozódás csúcspontját a pozsonyi *Forumban* 1932-ben több folytatásban magyarul és németül közölt *A fotográfia útja – Der Weg der Fotografie* című tanulmány jelenti, amelynek szövege csaknem identikus a következő évben megjelentetett könyvecske szövegével. Ezért állítja Albertini is, hogy 1932-re kiforrott Brogyányi fotóművészet-szemlélete. Ezek a szakírói életmű kulcsfontosságú hónapjai, ekkor már lezajlott a végső szakítás Balogh Edgárral, a radikális baloldali ideálokkal, de ekkor következik be az a törés is, amely végleg eltávolítja példaképétől, Moholy-Nagytól és a fotográfia elméletétől. De élesebben is fogalmazhatunk – a modernizmustól. Ez is pontosan dokumentálható Brogyányi életművével, pl. az 1935. évi

szakírói aktivitásával, ekkor már támadja Kállai Ernő bioromantika-elméletét (Gondolatok az absztrakt művészetről. *Forum*, 5. évf. [1935] 2. sz. 69–70. p.), és nem tartja fontosnak, hogy hírt adjon annak a Moholy-Nagy Lászlónak májusi pozsonyi kiállításáról, akinek Fény-tér-modulátora (1922–1930) az 1933-as könyvének címlapjára került. Egyébként e kiállítás tényét csak 2002-ben (!) sikerült hitelt érdemlően bizonyítani Iva Mojžišová, a pozsonyi Ipariskola (Škola umeleckých remiel) és a szlovákiai modernizmus történetének kutatója révén (lásd Iva Mojžišová: Konstrukció, mozgás, fény. *MADI*, No 4, 2003, 21–23. p.).

Mindent egybevetve: Brogyányi Kálmán az osztályszempont művészetben történő érvényesítése ellenére korának legprogresszívabb fotóelméletét propagálta a magyar nyelvterületen. Albertini Béla fotótörténeti megállapítása szerint a pozsonyi építészeti és képzőművészeti folyóiratban közölt elméleti írás III. fejezete a magyar fotótörténet szempontjából is komoly jelentőséggel bír: „Itt olvashatunk ugyanis a magyar nyelvű szakirodalomban először szociofotó-fogalom megközelítéséről” (120. p.). Albertini könyvének pozitívuma, hogy nemcsak az életút vargabetűit láttatja a szerző, a régió és az ideológia összefüggésrendszerében, hanem a művészetét is. Ennek kontextusában értékelhető igazán Albertini fiatalabb kollégájával, Miltényi Tiborral egyetértve vallott nézete, hogy Brogyányi „nem fedezett fel semmi újat a fotóelmélet területén, csak közvetített” (113. p.). De kit és miként? Moholy-Nagy László elméleti ismereteit közvetítette, a fotókollázst és a fotogram technikáját egy olyan szlovákiai magyar nyelvű közegben propagálta, amelynek nem volt kellő tapasztalata a modern művészetekből, sőt egy olyan magyarországi háttérrel rendelkezett, amely elutasította Moholy-Nagy, a Bauhaus és a művészeti avantgárd minden megnyilvánulását. Ennek következtében ez rendkívüli tettek számítt.

Brogyányi fotószakírói munkásságát csak ímmel-ámmal jegyezte a magyar szakma, egyedül a kolozsvári *Korunk* közölte az 1932-es tanulmány szociofotográfiáról szóló fejezetét. A helyzet fontosságát legjobban *A fény művésze* című monografikus tanul-

mány fogadtatása és sorsa szemlélteti, hiszen 1933-ban csak a szocdem elkötelezettségű *Szocializmus*, Kassák *Munkája*, valamint a konzervatív és hivatalos álláspontot képviselő *Fotóművészeti Hírek* című folyóirat reflektált a műre, ez utóbbi küldetéséből eredően visszautasítóan. Akaratlanul is az az érzésünk, hogy a korabeli magyarországi recepció nemcsak szakmai szempontok alapján történt, hanem ideológiai kérdés is volt. Ennek számlájára írható, hogy Brogyányi kiessett a magyarországi fotótörténetből, pedig közvetlen követőre is talált, igaz nem Magyarhonban, hanem Kolozsvárott Roth László személyében (124., 153–154. p.), ahogyan ezt Albertini részletesen is leírja. Alapvető magyarországi művek nem említik nevét, legjobb esetben is csak egy-egy szöveggyűjteménybe nyert bebocsátást, vagy itt-ott hivatkoznak 1933-as könyvére. Az értékelés mind ez ideig hiányzott, Albertini Béla visszahozta a magyar szakma tudatába Brogyányi személyét és fotószakírói munkásságát. A kép teljességéhez azonban az is hozzátartozik, hogy Juliana Menclová-Tesáková azonos tárgyú doktori értekezése, a *Forumban* fellelhető német nyelvű tanulmány ellenére a szlovákiai fotótörténet sem engedélyez bebocsátást Brogyányi fotószakírói tevékenységének. Ennek egyik legutóbbi példája Aurel Hrabušický és Václav Macek *Slovenská fotografia 1925–2000. Moderna – postmoderna – postfotografia* című szlovák–angol nyelvű monográfiája (Bratislava, SNG, 2001) és azonos című kiállítása a pozsonyi Szlovák Nemzeti Galériában 2001 és 2002 fordulóján, ahol ismét hiába kerestük Brogyányi Szlovákia szempontjából is kimagasló teljesítményének említését. (A szlovákiai szakma azonban művészeti szakíróként immár több évtizede jegyzi a *Festőművészet Szlovensz-kón* című 1931-es monográfiáját.)

Brogyányi Kálmán élete mintapéldája a kiszolgáltatott, az események terhétől és az ideológiai megfontolásokból a kompromisszumok sorát hol passzívan, hol aktívan vállaló közép-európai provinciális értelmiségi sorsnak. Ezeket az életutakat ugyanis legtöbbször a politika sodrása határozza meg, s a közösségi elvárást legtöbb esetben a szakmai kritériumok fölé helyezik. Tehát nem véletlenül említettem a szembesülés elkerül-

hetetlenségét írásom elején, mert éppen ebből a szempontból fontos számunkra Albertini könyve, amely gazdag és bőséges ismeretanyagra építve nem hallgatja el Brogyányi ma egyesek számára kényes balos lelkesedéssel jellemezhető korszakát, és kertelés nélkül ír a második világháború utolsó hónapjaiban tanúsított, tényként kezelendő fasisztabarát magatartásáról is. Teszi ezt elfogultság, határon túlra szánt lelkesítő, de hamis üzenetek nélkül, pontosan megnevezve a teljesítmény valós értékét és helyét a magyar fotótörténetben. Nagy lépés ez, hiszen példát mutat, hogy mítoszok és komplexusokból eredő kishitűség nélkül kell az életműveket értékelni, mindig a legtágabb összefüggésrendszerben. Albertini Béla könyve egyben kihívás számunkra, hogy saját történelmünket, kultúr- és művészettörténetünket tágabb körben is akceptálható szinten kutassuk és dolgozzuk fel.

Hushegyi Gábor

Számunk szerzői

Fazekas József (1953)

szerkesztő (Fórum
Társadalomtudományi Szemle,
Somorja, Szlovákia)

Gabóda Béla (1962)

főiskolai tanár (Kárpátaljai Magyar
Tanárképző Főiskola, Beregszász,
Ukrajna)

Grendel Lajos (1948)

író, irodalomtörténész (Comenius
Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Hushegyi Gábor (1959)

esztéta (Comenius Egyetem, Pozsony,
Szlovákia)

Menyhárt József (1976)

nyelvész, doktorandusz (Grama Nyelvi
Iroda, Dunaszerdahely, Szlovákia)

Mészáros András (1949)

filozófus (Comenius Egyetem, Pozsony,
Szlovákia)

Ondrejcsák Róbert (1977)

politológus (Stratégiai Tanulmányok
Központja, Pozsony, Szlovákia)

Pomogáts Béla (1934)

irodalomtörténész (MTA
Irodalomtudományi Intézet, Budapest,
Magyarország)

Popély Árpád (1970)

történész (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Simon Attila (1966)

történész (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Vadkerty Katalin (1928)

történész (Pozsony, Szlovákia)

Varga Sándor (1942)

történész (Pozsony, Szlovákia)

Zeman László (1928)

nyelvész (Pozsony, Szlovákia)